MAGYAR ALKOTMÁNY- ÉS JOGTÖRTÉNET

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
A NYUGATI ÁLLAMOK JOGFEJLŐDÉSÉRE

IRTA

TIMON ÁKOS

HATODIK KIADÁS

BUDAPEST
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓHIVATALA
1919

Róvó Aladár nyomdai műintézete Budapesten.

ELŐSZÓ A HATODIK KIADÁSHOZ.

Könyvem jelen hatodik kiadása csak némi csekély változtatásokkal jelenik meg a két év előtt megjelent ötödik kiadással szemben, miért is az általam megállapított irányelvekre, rendszerre és módszerre nézve az ötödik kiadás előszavára utalok.

A nyomdai és egyéb nehézségek okozták, hogy e kiadásnál a pontosan szerkesztett tárgymutatót mellőznöm kellett.

Budapest, 1919 márczius hava.

Timon Ákos.

KÖNYVEM KÜLFÖLDI BIRÁLATAINAK JEGYZÉKE.

Paul Laband: Archiv für öffentliches Recht. XIX. Bd. 2. Heft. 1904. év.
Emile Horn: Revue Bibliographique Universelle IIe Serie. CIX. Tome. 1904. év.
Juliusz Twardowski: Przeglad Prawa i Administracyi. Rok XXIX. Marzec. 1904. év.
Felix Stoerk: Centralblatt für Rechtswissenschaft. XXIII. Bd. 9. Heft. 1904. év.
Alberto Del Vecchio: Archivio Storico Italiano. Serie V. Tomo XXXIV. 1904. év.
X.—S. Combothegra: Revue generale Du Droit et De la Legislation. — 1904. év.
Felix Stoerk: Literarisches Zentralblatt. No. 41. Oktober. 1904. év.
Andrea Cantalupi: Minerva. Anno XV. Vol. XXV. No. 13. Marzo. 1905. év.
— — Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft. XXV. Bd. 5. Heft. 1905. év.
Felix Stoerk: Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volks-wirtschaftslehre. I. Jahrgang. No. 4. Juli. 1905. év.
Arrigo Solmi: Rivista Italiana per le Scienze Giuridiche. Vol. XL. Fascicolo I. 1905. év.
Felix Stoerk: Tidsskrift for Retsvidenskab. 18. Aarg. 2 det Hefte. 1905. év.
Paul Vinogradoff: The Law Quarterly Review. Vol. XXI. No. 14. October, 1905. év.
Josef v. Pap: Zeitschrift für deutschen Zivilprozess. XXIII. Bd. 2—3. Heft. 1905. év.
Hans Schreuer: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Germanist. Abteil.). XXVI. Bd. 1905. év.
Karl Kadlec: Jahrbuch d. Internationalen Vereinigung f. vergleich. Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre. VIII. Bd. I. Abt. 1905.
— — Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre. I. Jahrgang. No. 4. Juli. 1905. év.
P. S. Leicht: Archivio Giuridico. Terza Serie. Volume V. Fasc. 2. 1906. év.
Jacques Flach: Journal des Savants. 4e Année. No. 10. Octobre. 1906. év.
Emile Horn: Journal des Economistes. 65e Année. 6e Série. Mai. 1906. év.
Friedrich Tezner: Ausgleichsrecht und Ausgleichspolitik. Seite 10—16. 1907. év.

Harold Steinacker: Mitteilungen des Instituts für Österreich. Geschichtsforschung. XXVIII. Bd. 2. Heft. 1907. év.
Karel Kadlec: Casopis Musea Královstvi Ceského. Rocnik LXXXI. 1907. év.
Arnold Luschin v. Ebengreuth: Jahrbuch f. Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. XXXII. Bd. 1. Heft. 1908. év.
Filippo E. Vaselli: Archivio Storico Italiano. Serie V. Tomo XLIV. 1909. év.
Pierre Dareste: Nouvelle Revue Historique de Droit Francais et Étranger. XXXIII. Année. 1909. év.
Dr. von Herrnritt: Archiv für öffentliches Recht. XXVII. Bd. 3. Heft. 1911. év.
Harold Steinacker: Historische Zeitschrift. 113. Bd. 2. und 3. Heft. 1914. év.
Wretschko: Mitteilungen des Instituts für österreich. Geschichtsforschung. XXXVI. Bd. 1. Heft. 1915.
Végül *Maurovic Milivoj* zágrábi egyetemi tanár a Mjesecnik Pravnickoga Druztva u Zagrebu czímű jogi folyóiratnak 1903., 1904. és 1905. évi folyamaiban egész kötetre terjedő tüzetes ismertetést írt könyvemről.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

Alapfogalmak :

I. KÖNYV.

Az ősi államszervezet kora.

(A legrégibb időtől az 1000-ik évig.)

I. FEJEZET.

II. FEJEZET.

Az ősi államszervezet és birtokrend.

II. KÖNYV.

A Szent István létesitette államszervezet kora.

(1000-től 1308-ig.)

I. FEJEZET.

Történeti és jogtörténeti előzmények.

III. KÖNYV.

A jogintézmények a középkorban.

I. FEJEZET.

A jogforrások.

IV. KÖNYV.

A szent korona államszervezet kora.

(1308–1723.)

RÖVIDÍTÉSEK.

Anj. okm. = Anjoukori új okmánytár.
Art. J. T. = Articuli Juris Tavernicalis.
Bartal, Commentarii = Commentariorum ad historiam status jurisque publici regni Hungariae aevi medii libri XV.
Endlicher = Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana.
Fejér C. D. = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.
HK = Hármaskönyv.
H. O. = Hazai okmánytár (Codex Patrius.)
Hédervàry = Hédervàry-család oklevéltára.
Knauz, Mon. Strig. = Monumenta ecclesiae Strigoniensis.
K. O. = gróf Károlyi-család oklevéltára.
Kolosvári-Óvári = A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye.
Kukuljevic = Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.
Kovachich, Sylloge = Sylloge decretorum comitialium inclyti regni Hungariae.
MHK. = A magyar honfoglalás kútfői.
Racki, Mon. Slav. = Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium.
Smiciklas = Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.
Szt. O. = gróf Sztáray-család oklevéltára.
Teleki = gróf Teleki József, a Hunyadiak kora Magyarországon.
T. O. = gróf Teleki-család oklevéltára.
Theiner, Vet. Mon. Hist. = Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia.
Tkalcic, Mon. Hist. = Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis.
Wagner, An. Scep. = Analecta Scepusii sacri et profani.
Wenzel = Árpádkori új okmánytár.
Z. O. = gróf Zichy-család oklevéltára.

BEVEZETÉS.

ALAPFOGALMAK.

1. §. Egyetemes és különös jogtörténet.

Ha az emberiség fejlődésének történetét vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az egész emberiség a legrégibb időtől fogva napjainkig egy egységes társaságot soha sem alkotott, hanem több egymástól függetlenül szervezett társaságban, államban él. E kétségtelen történelmi tény magyarázatát abban találjuk, hogy az ember psychikai lténéli fogva a természet uralma alatt áll és attól magát teljesen függetleníteni nem képes. Valamint a földgömb egyes részein különbözők az éghajlati, a talaj s egyéb természeti viszonyok, úgy különbözők azok az erők, elemek és tényezők, melyek a társas együttlét, az állami és társadalmi élet alapfeltételeit képezik. Messze vezetne mindazon okok felsorolása, amelyek útját állják annak, hogy az egész emberiség egy egységes államban egyesülhessen elég e tekintetben azokra a nagy eltérésekre utalnunk, melyek az egyes népeknél a vallás, a nyelv, a szokások és erkölcsök tekintetében mutatkoznak.

Amint már most az emberiség a szellemi és anyagi művelődés terén folyton előrehalad s amint ennek folytán tökéletesebbek lesznek a társas együttélés alapelemei, erői és tényezői, úgy folyton tökéletesebb lesz az azokat szabályozó s a társas együttélést vagy állami létet biztosító külső rend, a köz- s magánjogi szervezet.

Annak kutatása pedig, hogy az emberiség müvelődésével, az ember müveltség fejlődésével miként fejlődött az emberiség jogélete, köz- és magánjogi szervezete, az egyetemes jogtörténet feladata.

Egyetemes jogtörténet alatt értjük az emberiség jogéle-

tének fejlődési történetét, vagy mint tudomány alatt: ezen fejlődési történetnek rendszeres előadását.

Az egyetemes jogtörténet ugyanazon alapokon épül fel, mint a világtörténet, mert a müvelődéstörténet tanusága szerint, amely népeknél legtökéletesebbek a társas együttlét alapelemei és tényezői, ugyanazoknál legtökéletesebb lesz az azokat szabályozó jogélet, köz- és magánjogi szervezet. Az emberiség szellemi és anyagi fejlődésének nagy korszakai összeesnek az emberiség jogélete fejlődésének nagy korszakaival; itt is, mint amott megkülönböztetve három korszakot: ó-, közép- és újkort.

Minthogy az egész emberiség körén belül az egységes jogfejlődés hiányzik, az egyetemes jogtörténetnek tudományos tárgyalása sikeresen csak az összehasonlító módszer szerint történhetik, ami azonban annak, mint önálló jogi disciplinának tanítását, már az anyag terjedelménél fogva is, felette megnehezíti.

Az egyetemes jogtörténettel szemben áll a különös jogtörténet.

Az emberiség azon csoportjait, amelyek bizonyos helyen és időben önálló államot és társadalmat létesítettek, államalkotó népeknek vagy nemzeteknek nevezzük.

A történelem tanusága szerint minden egyes államalkotó népnek vagy nemzetnek megvan a maga nemzeti sajátossága és egyénisége által jellemzett társadalmi élete és azzal kapcsolatosan fejlődött jogélete, köz- és magánjogi szervezete. Ehhez képest minden egyes államalkotó nép jogéletének fejlődése, mint különálló egész fogható fel és tárgyalható.

Mindezek alapján különös jogtörténet elnevezés alatt értjük valamely államalkotó nép jogéletének, köz- és magánjogi intézményeinek fejlődési történetét, mint tudomány alatt pedig ezen fejlődésnek rendszeres előadását.

2. §. A magyar alkotmány- és jogtörténet fogalma, tárgya s feladata.

A magyar alkotmány és jogtörténet különös jogtörténet, mely csak egy államalkotó nép, a magyar nép jogéletének fejlődésével foglalkozik.

Őseink Árpád vezetése alatt a négy folyam partjain helyt foglalván, az itt talált különböző eredetű népelemeket meghódításuk után egy állami egészbe egyesítik, a magyar államot és társadalmat megalkotják. Ezt az államot és társadalmat éppen azért nevezzük magyarnak, mert a magyar népnek nemzeti sajátosságát, egyéniségét tükrözi vissza, habár tagjainak jó része más népfajokhoz tartozik.

De a magyar nép nemcsak befelé, a benső állami és társadalmi élet terén őrizte meg nemzeti egyéniségét, sajátosságát a honalapítástól kezdve napjainkig, hanem megtartotta önállóságát, függetlenségét s szuverénitását a többi államokkal szemben is.

Mindez kétségtelenné teszi, hogy a magyar nép a honalapítás óta napjainkig önálló állami és társadalmi életet s ezzel kapcsolatosan fejlődött jogéletet élt, amelynek a többi államalkotó népekétől különálló fejlődési története van.

Magyar alkotmány- és jogtörténet alatt ehhez képest a magyar nép jogéletének, köz- és magánjogi intézményeinek fejlődési történetét értjük; mint tudomány alatt pedig értjük ezen fejlődésnek rendszeres fejtegetését.

E fogalomhatározásból következik, hogy a magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyát a magyar nemzet jogéletének, köz- és magánjogi szervezetének fejlődése képezi; feladata pedig e fejlődés menetének, az abban mutatkozó lényegesebb átalakulásokhoz képest, a ránk maradt források alapján lehetőleg hű előadása.

E feladat sikeres megoldása végett mindenekelőtt kutatnunk kell azokat az elemeket és tényezőket, amelyekből az önálló magyar nemzeti lét, a sajátos jellegű magyar állami és társadalmi élet megalakult, valamint kutatnunk kell azt, hogy ezzel a sajátos magyar állami és társadalmi élettel kapcsolatosan minő jogélet, köz- és magánjogi szervezet létesült. Majd ezután fel kell tüntetnünk a magyar jogélet, köz- és magánjogi szervezet fejlődési menetében időnkint mutatkozó átalakulásokat és változásokat, valamint azokat az okokat és tényezőket, amelyek e változásokat és átalakulásokat előidézték mindaddig, amíg a tényleg fennálló jogintézmények létrejöttek.

A magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalásánál tehát nem szorítkozhatunk a korszakonkint Magyarországon fennállott jogintézmények egyszerü felsorolására, hanem folyto-

nosan figyelemmel kell lennünk az állami és társadalmi élet tényleges létviszonyaira, mint azon alapokra, amelyekre a jogintézmények támaszkodnak és mint azon forrásokra, amelyekből azok fakadnak. Ehhez képest a köz- és magánjogi intézmények fejlődését és átalakulását azon szerves kapcsolatban kell feltüntetnünk és fejtegetnünk a tényleges létviszonyokkal, amelyben azok korszakonkint mutatkoznak.

A magyar jogtörténetirónak továbbá még egy tényezőre kell különös figyelmet fordítani és ez a nyugateurópai műveltségnek, a nyugati államokban uralkodó jogeszmék- és intézményeknek behatása a magyar nép jogéletének, köz- és magánjogi intézményeinek fejlődésére.

A római világuralom bukása után a nyugatrómai birodalom területén a germán népek alkottak államokat. A germán népelem veszi át a vezetést úgy a kultúrélet, mint a jogélet terén és a legyőzött római népelemmel egyesülve létrehozza a középkori állami és társadalmi életet s az annak kapcsán kifejlődött középkori jogéletet, köz- és magánjogi szervezetet.

Őseink a honalapítás után már egy század mulva beléptek a keresztény egyház kebelébe s ez által a magyar állam helyet foglalt a nyugati államok sorában. A magyar nemzet a nyugateurópai államalkotó népek egyik életképes tagjává lett, ami szükségszerüleg vonta maga után a Nyugat-Európában uralkodó eszmék és intézmények bizonyos mérvű befogadását, maga után vonta azt, hogy a magyar nép saját jól felfogott érdekében törekedett saját régibb jogintézményeit, köz- és magánjogi szervezetét átalakítani és azoknak a szomszédos népek jogintézményeivel megegyező, összhangban levő jelleget kölcsönözni. És habár a magyar nemzet úgy állami és társadalmi életében, mint jogintézményeiben napjainkig megtartotta nemzeti sajátosságát, egyéniségét, mindazonáltal a többi európai népekkel való kölcsönös és folytonos érintkezés következtében, az ezen népeknél koronkint uralkodott jogeszmék és intézmények mindenkor behatással voltak a magyar nép jogéletének fejlődésére és újabb irányú alakulására.

Mindebből szükségképen következik, hogy a magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalásánál, a magyar nép jogélete fejlődésének rendszeres előadásánál ismernünk kell a

Nyugat-Európában koronkint uralkodó fontosabb jogeszméket és intézményeket, mert egyrészt csak így leszünk képesek a magyar nép jogéletének fejlődését kellő világításba helyezni, csak így állapíthatjuk meg, hogy az egy bizonyos korszakban fennállott magyar jogintézmények mennyiben tekinthetők a magyar nemzet jogalkotó szellemének önálló eredményei gyanánt; másrészt csak így határozhatjuk meg azt a kapcsolatot, mely a magyar nemzet és a nyugati népek jogéletének fejlődése között a legrégibb időtől kezdve napjainkig fennállott.

3. §. A magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalási módszere és korszakai.

Valamely államalkotó nép jogtörténetének fejtegetésénél általában véve kétféle módszer alkalmazása ismeretes: a chronologikus vagy synchronistikus, melynél felosztási alapul az idő szolgál; és a systematikus vagy ethnographikus, melynél a felosztási alapot a rendszer adja.

A synchronistikus módszer alkalmazásánál a jogélet fejlődési menetét az abban beállott fontosabb átalakulási phasisokhoz képest bizonyos korszakokra osztjuk, amelyeken belül az egész jogéletet, az összes köz- és magánjogi intézményeket, mint egységes, egymással szerves összeköttetésben álló egészet fogjuk fel és adjuk elő; ellenben a systematikus módszernél a jogéletet belső tartalmi szétágazásaihoz képest bizonyos részekre szakítjuk és az egyes jogintézményeket, mint a jogélet alkotó tényezőit külön-külön, egymástól önállóan, minden időbeli megszakítás nélkül adjuk elő.

Igy elkülönítjük mindenekelőtt az állampolgároknak a közre irányuló jogéletét szabályozó államjogot vagy alkotmányt az állampolgárok egyéni céljainak megvalósítására irányuló jogéletét szabályozó magánjogtól. Az előbbi fejlődésnek rendszeres előadása adja az alkotmánytörténetet, az utóbbié pedig a szorosabb értelemben vett jogtörténetet. Ezen főosztályozáson belül mindkét körben további osztályozások foglalhatnak helyet. Igy például az államjog- vagy alkotmánytörténetben külön fejtegetés tárgya lehet a királyság, a törvényhozási, a kormányzati, a bírói, a hadi stb. szervezet; a szorosabb értelemben vett jogtörténetben pedig a magánjogtól elkülönítve tárgyaljuk a büntetőjogot és per-

jogot. A magánjog körén belül pedig külön adhatjuk elő a családjog, örökjog, dologi jog és kötelmi jog történetét.

Ha már most e tárgyalási módszereket egymással összehasonlítva azok előnyeit és hátrányait vizsgáljuk: azt látjuk, hogy a rendszeres módszer csak a jogélet egyes ágainak, az egyes jogintézményeknek a történetét adja elő, de nem adja a történetét, igazi hű képét az egész jogélet fejlődésének, mert a jogélet szerves egészet képez, melynek egyes ágai, mint alkatrészei a legszorosabb összefüggésben állanak egymással. Ehhez képest a jogélet fejlődésének alapos megismerése, kellő világításba helyezése csak úgy történhetik sikeresen, ha a jogélet terén mutatkozó összes jelenségeket és alakulásokat együttesen vesszük figyelembe. A rendszeres módszernél, az egyes jogintézményeket történeti környezetükből kiszakítva, minden kölcsönhatás nélkül adjuk elő, miért is azok nem jelennek meg egy-egy korszak képének alkotó vonásai, összefüggő részei gyanánt, hanem árván, egyedül, minden kapcsolat nélkül és így összességükben sem adják a jogélet fejlődésének tiszta, világos képét.

Mindezt figyelembe véve a jogtörténet tárgyalásánál sokkal célfelelőbb az időbeli felosztásból kiindulni és a jogélet fejlődési menetét bizonyos korszakokra felosztván, az egyes korszakokon belül a jogélet összes jelenségeit, mint egy szerves egésznek összefüggő alkatrészeit felfogni és fejtegetni.

A synchronistikus módszer azonban nem zárja ki a systemát, nem zárja ki azt, hogy a jogélet egyes ágait különkülön ne tárgyalhassuk. Minden synchronistikus módszernél alkalmaznunk kell bizonyos rendszert is.

A magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalásánál a synchronistikus módszert alkalmazzuk s minthogy a magyar nemzet jogéletének, különösen közjogi életének fejlődésében három nagy átalakulási phasist találunk, ennek megfelelően négy korszakot különböztethetünk meg, a mely korszakokon belül a jogéletet, annak összes intézményeivel együtt, mint szervesen összefüggő egészet fejtegetjük.

A magyar alkotmány- és jogtörténet korszakai a következők:

I. Az ősi államszervezet kora, mely tart a legrégibb időktől a királyság létrejöttéig: 1001-ik évig.

II. Sz. István létesítette államszervezet kora 1001-től — 1308-ig, mely előadja, miként létesült a királyság s miként létesültek az államélet továbbfejlődését előmozdító intézmények.

III. A szent korona közjogi fogalmához fűződő államszervezet kora 1308-tól 1608-ig, illetőleg 1723-ig, mely előadja a szent korona közjogi fogalmának kifejlődését, s az ehhez fűződő jogintézményeket.

IV. A rendi alkotmány kora 1608-tól, ill. 1723-tól 1848-ig, mely előadja a rendi különbség elvén nyugvó alkotmányt és jogi szervezetet.

Eme korszaki felosztásom helyes voltát, szemben más felosztásokkal, a további fejtegetések fogják igazolni.[1] Itt röviden csak annak jelzésére szorítkozom, hogy a III. és a IV. korszak választó vonala gyanánt az 1608. évet azért állítottam fel, mert ekkor szünt meg véglegesen a köznemesek személyes megjelenési joga az országgyűlésen a megyei követküldés intézményének életbeléptetésével. Ez által az előbb egységes nemesi rend közjogilag két külön rendre szakad: a főnemesi és a köznemesi rendre. A szent korona államszervezetnek az az alapelve, hogy a szent korona minden tagja egyenlő *(una eademque nobilitas)* lényegében változást szenvedett. A nemesek rendi egyenlőségének elvét a rendi különbség elve váltja fel, a mi által a magyar alkotmány a nyugati államok példájára szorosabban a rendi alkotmány jellegét ölti fel. Ez a nagyjelentőségű alkotmányjogi változás azonban korántsem szüntette meg a szent koronára vonatkozó jogelvek uralmát, sőt ellenkezőleg, azok a magyar alkotmánynak alaptételeit képezik napjainkig, habár az azokhoz fűződő intézmények az idők folyamán többrendbeli változást és átalakulást szenvedtek. A rendi különbség elvének előtérbe nyomulása dacára a magyar állam sohasem alakult át patrimoniális, rendi jellegű

[1] *Hajnik Imre* a következő korszaki felosztást állapította meg:

I. *Előkor* a Magyarországra vonatkozó történelmi ismeretek kezdetétől a magyar állam itteni megállapításáig, azaz a 892. évig.

II. *Az őskori magyar álladalmi és társadalmi szervezet korszaka,* vagyis a vezérek kora 892—1000.

III. *A Szent István alkotta álladalmi és társadalmi rend* 1000—1308.

IV. *A szent korona-féle és ősiségi álladalmi és társadalmi rend* 1308—1848. — L. Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt 1872. 33. 1.

monarchiává úgy, miként azt a nyugati államok későbbi középkori alkotmányfejlődésében tapasztaljuk.

Úgyszintén meg kell jegyeznünk azt is, hogy az 1608. év csak részleges határvonal, de nem záró pontja az összes közjogi intézmények fejlődésének. Ez a határvonal felállítása nem szolgálhat gátul arra nézve, hogy az egyes jogintézmények fejlődését a mutatkozó szükséghez képest azon túlmenőleg is a III-ik korszakban adjuk elő. Így például a királyság intézményének vagy a központi kormányszervezetnek a hadszervezetnek stb. fejlődését csak az 1723. évvel lehet lezárni.[1] Épen ezért a III. korszak zárópontja gyanánt inkább az 1723. évet kell tekintenünk; annál is inkább, mert akkor veszi kezdetét a magyar állam maradandó kapcsolata a Habsburg-dynastia uralma alá tartozó örökös tartományokkal, amely kapcsolat sok tekintetben éreztette hatását a magyar alkotmány fejlődésére.

[1] Az általam alkalmazott synchroniszticus módszerről *Dell Vecchio* florenzi professor a következőkép nyilatkozik: Nella trattazione e partizione della molteplice materia, il von Timon segue il metodo cronologico-sincronistico, che distingue nella evoluzione storica alcuni grandi periodi e dentro a ciascuno di questi espone lo svolgimento parallelo dei diversi istituti sociali e giurdici. E noto come nei Manuali italiani prevalga invece, in generale, il metodo o l'ordine sistematico . . . Per parte mia, ho avuto più volte l'opportunità di esprimere la mia preferenza per *il metodo cronologico-sincronistico* . . . quinde approvo pienamente l'egregio Autore di essersi attenuto piuttosto all'essempio dei suoi maestri di Germania. (Arch. stor. ital. V. ser. XXXIV. 500—501. l.)

I. KÖNYV.

AZ ŐSI ÁLLAMSZERVEZET KORA.

(A legrégibb időtől az 1001. évig.)

I. FEJEZET.

Magyarország területét érintő államalakulatok, népmozgalmak a honalapítás előtt.*

A magyar ősalkotmány fejtegetésénél elsősorban azokat a tényezőket kell felderítenünk, a melyekből a magyar állami s társadalmi élet megalakult. E tényezők közé tartozik az állam területe és népessége. Szükséges tehát, hogy röviden foglalkozzunk a Magyarország területére vonatkozó, honfoglalás előtti államalakulásokkal s népmozgalmakkal és azok maradványaival.

Európa kultúrnépei faj- és nyelvrokonság szempontjából négy csoportra oszlanak: hellén-itálok, kelták, germánok és szlávok.

E népcsoportok az összehasonlító nyelvészet eredményei szerint mindannyian a nagy *árja* vagy indogermán népcsalád egyes ágai,[1] melyek egykoron Elő-Ázsia belsejéből vándoroltak Európába. A bevándorlás irányát, idejét s általában részleteit biztos történeti adatok hiányában nem is-

* *Irodalom: Pray,* Annales veterum Hunnorum, Avarum et Hungarorum. 1761. *Fejér,* Regni per Hungaros in Europa stabiliti relationes disquisitae. 1845. *Dümmler,* Geschichte des Ostfränkischen Reichs. *Safarik P.* Slavische Altenthümer 1844. *Pictet,* Les origines indo-européennes. *Brandes,* Das ethnographische Verhältnis der Kelten und Germanen *Thierry,* Histoire d'Attila, de ses fils et de ses successeurs 1865. *Jireček,* Geschichte der Bulgaren 1876.; Das Recht der Böhmen und Mähren 1865. *Kaemmel* Die Anfänge deutschen Lebens in Österreich. 1879. *Salamon F.*. A rómaiság enyészete Pannoniában s különösen Aquincum vidékén. Századok. 1881 évf.; Alsó-Pannonia a góth és longobard megszállás alatt. Századok 1882 évf. Magyarország története a honfoglalásig. Írták: *Fröhlich Róbert, Kuzsinszky Bálint* és *Nagy Géza.* Magyar nemzet története, szerk. *Szilágyi Sándor.* I. k. I—CCCLII. l.) *Erdélyi L.* Magyar művelődéstörténet. Ősi művelődés 1915.

[1] L. *Müller Miksa,* Felolvasások a nyelvtudományról. Fordította *Simonyi Zsigmond.* — *Pictet* id. m.

merjük. Az egyes népek földrajzi elhelyezkedése arról tanuskodik, hogy legkorábban a hellén-itálok, utóbb a kelták, majd a germánok s végül a szlávok foglaltak helyet Európában.

A római világuralom fénykorában, a császárság első századának végén az árja népek következő elhelyezkedését találjuk. A hellén-itálok foglalják el Európa déli részeit: a Földközi-tenger alkotta félszigeteket s szigeteket. A kelták (iberek, gallok, brittek, pannonok stb.) a mai Spanyol-, Franciaország, Anglia, Déli-Németország, Felső-Olaszország s Magyarország területén laknak. A germánok a Rajnától s a Duna felső folyásától a Balti-tengerig s a Visztuláig terjednek, tőlük keletre és északra a szláv népek lakhelyei terülnek el. Rajtuk túl a Volga mellékén le a Fekete-tenger partjáig, a Sarmatiának nevezett nagy orosz síkságon más fajú népek tanyáznak: az ú. n. sarmaták és skythák,[2] valamint egyéb ural-altáji népek, melyek faj- és nyelvrokonság szerint két nagy csoportra oszlanak: a finn-ugor és a török-tatár népek csoportjára.

A mi különösen Magyarország néprajzi képét illeti, erre vonatkozólag a római hódítás előtti korból csak annyit mondhatunk, hogy a dunántúli részen már a IV. században Kr. e. különböző nevű kelta népek: japodok, bójok, skórdiskok, avariskok tartózkodtak, kik itt a nagyszámú kelta leletek tanusága szerint bizonyos fokú műveltséget létesítettek. A Dunától északra germán törzsek laknak: markomannok, quádok; a Duna és Tisza között és a Tiszántúl a sarmata nomád jazygok, tőlük keletre, Erdélyben és Románia területén a dákok.

Az itteni állami és társadalmi állapotokra vonatkozó biztosabb tudomásunk a r ó m a i h ó d í t á s s a l kezdődik.

Már Julius Caesar tervbe vette a dunántúli vidéknek, Pannoniának meghódítását. Tervét azonban csak Augustus császár valósította meg, a ki végrendeletében egyik legnevezetesebb hadi ténye gyanánt említi fel Pannoniának a római birodalomhoz csatolását. Több mint száz évvel később került római uralom alá Magyarország délkeleti vidéke: Traianus császár az Alsó-Dunánál vívott kemény harcokban

[2] A skythák és sarmaták ethnikumát illetőleg lásd *Fiók Károly.* Az árják és ugorok érintkezései. *Nagy Géza,* A magyarok őskora. Századok 1897. évf. *Zeuss G.,* Die Deutschen und die Nachbarstämme.

tönkretette a dákok hatalmas országát s uralma alá hajtotta Erdélyt, továbbá a Maros, Tisza és Duna szögét, mely meghódított területnek ő róla Dacia Traiana lett a neve.

A római hódítást nyomon követte a meghódított területek romanizálása, a provinciális szervezet életbeléptetése útján. A katonai telepek és várak mellett koloniák és municipiumok, városok keletkeznek.

A II. század végén már a két római tartomány között lakó jazygok és a többi népek, valamint az északmagyarországi germán törzsek is békés terjeszkedés útján egyre jobban bevonatnak a római uralom körébe. De a nagy császárok korszakának végével a világbirodalom hanyatlani kezd Magyarországon is. A szomszédos barbár népek nemcsak hogy meg nem hódolnak, hanem ellenkezőleg egyre tömegesebben be-betörnek a római tartományokba; de már nem tudják meggátolni a bomlást, mert a nagy népvándorlás hullámai feltartóztathatatlanul ellepik a római birodalom széleit. Daciát Aurelianus császár 275-ben teljesen s végleg átengedni kénytelen a nyugati gótoknak és seregeit az Alsó-Duna jobb partjáig vonja vissza. Pannonia egy század mulva hasonló sorsra jut. Névleg megmarad római provinciának; de eltávoznak a római legiók és teljesen eltünik a római lakosság, eltünik a római kultúra, mely Magyarország területén sohasem tudott állandó erős gyökeret verni. A városoknak még nevök is feledésbe ment,[3] mert nem maradt itt olyan népelem, mely emléküket fentartotta volna.

A római uralom után következő első barbár államalakulás, mely hazánk területét érintette, a n y u g a t i g ó t o k é volt, kiknek birodalma a III-ik század második felében már a Dnyesztertől a Tiszáig terjedt és az északi részeken tanyázó rokon származású gepidákon kívül, számos bizonytalan fajú népeket foglalt magában. Még több s felette eltérő ethnikai jellegű népet találunk a keleti gótoknak a Dnyesztertől a Donig s északra a Balti-tengerig terjedő óriási birodalmában, melyet Hermanarich király tett ily nagygyá a IV. század első felében.[4]

[3] Néhánynak kivételével, mint pl.: Scarabantia—Sopron, Siscia—Sziszek.

[4] A gótok történetére nézve lásd: *Jordannes,* de Getarum seu Gothorum origine et rebus getis. Legjobb kiadás *Mommsen*-től MG Auctores antiquissimi. V. 1.

Mind e birodalmakat s a gótoknak több mint százesztendős uralmát Magyarország keleti részeiben felváltotta a húnok uralma.

A húnok az Ural- és Volga-folyók között elterülő síkságon Kr. u. a II. század folyamán tünnek fel először. Eredetüket az eddigi tudományos kutatásoknak nem sikerült teljes bizonyossággal megállapítani, mert az eredet bizonyításának főeszközét, a húnok nyelvét nem ismerjük.[5] Az egykorú és közel egykorú írók, mint Ammianus Marcellinus, Sidonias Apollinaris, Priscos Rhetor és Jordanes úgy írják le a húnokat, hogy leírásaik nyomán leginkább hasonlítanak a később szereplő mongolokhoz.

Az óriási hún birdalomnak, mely a Rajnától a Kaspi-tengerig s az Uralig, valamint az Adriától s a Duna alsó folyásától a Balti-tengerig terjedt s a mely magába foglalta a germán, szláv, finn-ugor és török-tatár törzsek roppant tömegét, földrajzi középpontja éppen Magyarország volt. Attila, a húnok legnagyobb királya, kinek uralkodása alatt a birodalom nagysága és hatalma tetőpontját érte el, Magyarországon ütötte fel székhelyét, alkalmasint valahol Szeged táján és midőn 453-ban döntő támadásra készült a keletrómai birodalom ellen, hirtelen halállal mult ki. Halálával a hún világbirodalom csakhamar összeomlott. A germán népek fellázadván Attila fiai ellen, a Netad melletti csatában legyőzték őket, maguk között megosztozkodva Magyarország területén, kivonulásra kényszerítették a húnokat, kik a déloroszországi síkságon folytatták megfogyatkozott uralmukat szláv és turáni törzsek fölött.

Attila birodalmának fel kellett bomolnia, mivel a leigázott népeket csak laza kapcsolat kötötte össze. Az állami szervezet a népszövetség eszméjén nyugodott. Az egyes népek megtartották saját fejedelmeiket és belső politikai szervezetüket; az uralkodó hún nép iránt csak hűséggel és hadi szolgálatokkal tartoztak. Egységes állami szervezet hiányában a hún birodalom összekötő kapcsát Attila hatalmas egyénisége, genialitása képezte; e nagy egyéniség eltüntével el kellett tünni az általa alkotott világbirodalomnak is.

[5] A fennmaradt néhány hún tulajdonnévből többen a török-tatár eredetet következtetik. Így első sorban *Vámbéry,* A húnok és avarok nemzetsége 1881.; A magyarok eredete 1882. 36—47., 415—427. l. *Munkácsi Bernát,* Az ugor népnevezetről. Ethnographia VI. évf. 349. s köv. l. *Thury József* Századok 1896. évf. A húnok mongol eredetére nézve lásd *Hirth F.,* Über Wolgahunnen und Hiungnu 1899.; Hún tanulmányok. Ethnographia XII. évf.

A húnok államalkotása volt az első, mely a Magyarország területén lakó népeket egy állami egészbe foglalta öszsze, miként utána az avarok és a magyarok államalkotása. A húnok vetették meg a turáni (ural-altáji) népek hatalmának alapját a Kárpátok alján és az ő itteni szereplésük, politikai és katonai szervezetük hagyományai alighanem nevezetes tényezők voltak a későbbi avar és magyar uralom létesülése tekintetében.[6]

A húnok legyőzetésével és kivonulásával Magyarország dunántúli részét a keleti gótok szállják meg a három testvérkirály: Valamir, Theodemir és Videmir vezérlete alatt. Az északnyugati részeken sueveket, rugiokat, herulokat találunk; a Tisza és Duna közét a régi lakosok, sarmaták lakják, mig a Tiszától keletre eső terület, az egykori Dacia Gepidia néven a gótokkal rokon gepidák országa lett. E germán népek szüntelenül harczban állnak egymással. A keleti gótok, noha 489-ben Nagy Theodorik vezetése alatt, Itáliába vonulnak és Odoakert megbuktatva, önálló királyságot alapítanak, tovább is megtartják Pannoniát, de erélyes ellentállás hiányában a gepidáknak egyre jobban sikerül magukat ott megfészkelniök 535 táján azonban innen kiszorítják őket a longobardok,[7] egy erőteljes, hódító germán törzs és csakhamar életre-halálra szóló háború támad a két szomszédos nép között, melynek végül 567-ben a longobardoknak az Alsó-Dunánál ekkortájt feltünt avarokkal való szövetkezése és a gepidák teljes megtörése vet véget. A gepida nép nagy részét kiirtották, a kik életben maradtak, az avarok szolgaságába kerültek, országuk — Magyarország keleti nagyobbik része — az avaroké lett. Már a következő évben a longobardok Alboin királyuk alatt elhagyták Pannoniát s Itá-

[6] L. erre nézve: *Thierry,* Histoire d'Attila et de ses successeurs II. köt. Les légendes et traditions hongroises.

[7] A longobardok történetírója *Paulus Diaconus,* Historia gentis Longobardorum. Legjobb kiadás *Waitz*-től MG. Auctores antiquissimi. A longobardok úgy szerinte, mint *Tacitus* szerint kevésszámú, de vitéz nép voltak: Germania cap. 40: Longobardos paucitas commendat.

liát hódították meg; országuk, a szövetség értelmében, az avarok birtokába ment át.

Ezzel Magyarország területén újra turáni nép alkotott egységes államot. Lett volna idő és alkalom időközben — a húnok kiköltözése és az avarok megtelepedése közti 115 év leforgása alatt, — hogy Magyarország területén germán állam alakuljon; ez időben a germán faj volt itt az uralkodó népelem; azonban az egymás ellen folytatott harczok erőteljes és maradandó állam alkotását lehetetlenné tették, sőt ők maguk hívták segítségül hajdani uraik, a húnok rokonait és készítették elő a második turáni állam megalapítását, a mely teljesen megváltoztatta a terület ethnographiai viszonyait, végleg megszüntetvén a germán népelem hegemoniáját.[8]

Az avarok származását éppen úgy nem tudjuk biztosan megállapítani, mint nem a húnokét. Nevüket Priscos Rhetor említi először a Don és Volga közén. A VI. század közepén az Aldunáig huzódnak le és azóta úgy emlegetik őket byzanczi írók, mint akik vitézségre, hatalomra és kegyetlenségre a húnok utódai. Nyelvük is annyira egyezett a húnokéval, hogy midőn az avar követség először megjelent Konstantinápolyban, a rendes hún tolmács teljesíthette a tolmácsi tisztet. A byzanczi írók szerint az „avar" név tulajdonképen nem is az ő nevük, hanem azé a hatalmas népé, melynek uralma Kinától Európáig terjedt és melynek valamikor ezek az „ál-avarok" is alá voltak vetve; valójában az ogor népből szakadtak ki, melynek két törzsét alkották, a vár és khun törzset.[9]

Az avaroknak, midőn sorra legyőzték a déloroszországi hún maradványokat, sarmatákat és szlávokat és elfoglalták Magyarországot, Baján[10] volt a nagy khágánjuk, azaz fejedelmük. Ő is Attila példáját követve, Magyarország területén, a Duna és Tisza között tartotta székhelyét. Birodalmának déli határa az Al-Duna volt. Az avarok ezen közvetlen szomszédsága és hatalmuk növekedése állandó veszélyt képezett a keletrómai birodalomra nézve, miért is Heraklius császár az avaroknak 626-ban Konstantinápoly ellen intézett sikertelen támadása után szláv népeket telepített őrségül birodalmának északi határára, az Adriától a Fekete tengerig. Dalmácziát (ideértve a mai Bosznia és Hercegovina területét) a Felső-Visztula és Odera-melléki horvátok szállották meg, keletre — a mai Szerbia és Bulgária területén az elbementi szorbek vagy szerbek telepedtek meg.

Mindez ideig a szlávok, Európa keleti részének legősibb lakói, szerepet soha nem játszottak; békeségben tűrték a különböző fajú hódítók változó uralmát, szinte észrevétlenül mindinkább nyugatra és délre húzódnak s elfoglalják mindazokat a területeket, melyeket a római birodalomba özönlő germán törzsek odahagytak, elárasztják Magyarország területét, sőt a Balkán-félszigetet is. A byzanczi császárok biztatására a horvátok és szerbek fellázadnak az avarok ellen és a keletrómai birodalom északi határán szereznek új hazát.

Az avarok uralma alatt álló Magyarország és a keletrómai birodalom a VII. század végén új népelemekkel, a bolgárokkal gyarapodott. A bolgárok őshazáját a Volga mellékére teszik és a húnokkal igen közeli rokonságban állhattak. Ezt bizonyítja az is, hogy az egykorú források volgai húnoknak (Hunni Volgares) nevezik őket.[11] Ama nagy birodalom, amelyet a bolgárok 630 körül a Volga és a Don között alkottak, Kuvrát király halálával felbomlott, mert fiai felosztották maguk közt a bolgár uralmat. Egyikük megalapította a Kazarok országát, a másik pedig a Volga és a Káma folyók között fentartotta a tulajdonképpeni Nagy-Bolgárországot; végül hárman a bolgár nép jelentékeny részével nyugat felé indultak. Ezek közül az egyik, Asparukk, 678-ban átkelt az alsó Dunán s meghódítva az ott lakó szláv törzseket, a dunamelléki Bolgárországnak vetette meg alapját; a másik kettő pedig Pannoniában és Magyarország keleti részeiben az avarok közé telepedett.

Az avaroknak egyre hanyatló uralmát Nagy Károly

[8] *Nagy Géza*, Magyar nemzet története I. k. CCCXXXVIII. l.

[9] Az avarok eredetéről tüzetesen szól *Theophilaktus Simokatta*, Historiarum VII. 7. és 8. bonni kiadás 283—284. l. A húnok és avarok azonosságát vitatja *Fejér Gy.*, Regni per Hungaros in Europa stabiliti relationes disquisitae. 54. l.

[10] Török szó, jelentése annyi, mint: hatalmas, gazdag.

[11] A bolgárok őshazájáról és vándorlásáról l. *Jireček*, Geschichte der Bulgaren 126. és köv. l.

döntötte meg a IX. század elején. Legnagyobb részük elveszett a hosszú, véres harczok alatt és váraik — az ú. n. gyűrűk — töméntelen kincsekkel a hódítók kezére jutottak. Nagy Károly a régi Pannoniát frank uralomnak vetette alá; a Dunántúlt Ausztriával együtt Lauriacum székhelylyel keleti őrgrófsággá (Ostmark) alakította, a Száva és Dráva közét pedig a friauli markhoz csatolta.

Az avarok által elhagyott területeket a nyugatról jövő németek (bajorok) és még nagyobb számmal az északról jövő szláv népek (szlovének) szállották meg. Ez utóbbiak 850 táján Privina fejedelmük alatt a keleti frank király fenhatóságának elismerése mellett herczegséget alapítottak.[12]

Ugyancsak a IX. század folyamán a Közép-Dunától északra nagy szláv birodalom alakult: *Moravia*, mely a mai Csehországot, Morvaországot, Felső-Magyarország nyugati részét, sőt a Duna és Tisza közét is magában foglalta, s mely a magyarok honalapítása idején érte el fejlődésének tetőpontját Szvatopluk fejedelem alatt.

Noha az avar uralom bukásával az ural-altaji népelem megszünt uralkodó népelem lenni Magyarországon, mindazáltal mégsem enyészett el teljesen. Egyes avar telepek megmaradtak, kivált a Fertő-tó körül, mely vidéket a IX. és X. században Hunnalant, Hunnenland-nak nevezték. Hasonlóképen kiterjedt bolgár telepek maradhattak fenn a Duna és Tisza között és a tiszántúli részeken, ahová későbbi hagyományaink a kazar és bolgár fejedelmek uralmát helyezik. Sőt valószinű, hogy az avarokkal, majd a bolgárokkal más turáni néptöredékek is jöttek az országba, talán éppen magyarok is. Mindezen néptöredékek lényeges segítségükre lehettek a magyaroknak, midőn a Kárpátok alján, a négy folyam partján maradandó lakhelyet, államot készültek alapítani.

A bolgárok és magyarok közeli összeköttetését látszik különben igazolni a görög írók az a tudósítása is, hogy a Kuvrát bolgár fejedelem egyik népét unugur-nak, unugundur-nak hívták.

[12] Conversio Bagvariorum et Carantanorum Cap. XI. *Pauler* és *Szilágyi*, A magyar honfoglalás kútfői, 310. és köv. l. Annales Fuldenses ad a. 892. Ugyanott 316. l.

II. FEJEZET.

Az ősi államrend és birtokrend.

1. §. Az ősi állami és jogi szervezet ismeretének fontossága és forrásai.

A magyar alkotmány- és jogtörténet fejtegetésénél kiváló jelentőséggel bír a magyarok ősi jogrendjének, köz- és magánjogi szervezetének ismerete. A kezdetleges jogrend, az első állami szervezkedés kiinduló pontja a későbbi fejlődésnek; ezért a későbbi fejlemények kulcsát az ősi jogállapotokban kell keresnünk.

De kiváló fontossággal bír az ősi államszervezet és jogrend ismerete azért is, mert ebben tükröződik vissza leghívebben a magyar nép jogalkotó szelleme, nemzeti egyénisége. Az ősi államszervezet korszaka „az ősmagyar szellem önálló működési kora“, mondja találóan *Szabó Károly*.[1] A királyság megalakulásával ugyanis nemzetünk szorosabb érintkezésbe lépett a magasabb kulturában részes nyugati népekkel; minek következtében a magyar köz- és magánjog terén nevezetes átalakulások mentek végbe, úgy, hogy a későbbi jogintézményeket nem tekinthetjük kizárólag és egyenesen a magyar nemzet jogalkotó szellemének eredményei, a magyar jogélet természetszerű fejleményei gyanánt.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ezeknek az idegen befolyásoknak következtében a magyar köz- és magánjogi szervezet teljesen elvesztette volna eredeti jellegét, nemzeti sajátosságát. A magyar nép, midőn saját léte fentartása érdekében meghonosította a magasabb kulturát képviselő nyugateurópai jogeszméket s intézményeket, egy-

[1] A vezérek kora 6. l.

szersmind a maga viszonyainak és gondolkozásmódjának megfelelően iparkodott azokat átalakítani. A kezdetleges jogállapotok ismerete tehát különösen fontos ránk nézve azért is, mert csak ennek alapján tudjuk megitélni, hogy a későbbi fejlemények mennyiben eredetiek és mennyiben eredményei a nyugati befolyásoknak.

Az ősi államszervezetre és jogrendre vonatkozó források azonban igen hiányosak. De még ezeket a hiányos forrásokat sem értékesitették eddig kellőképpen a magyar jogtörténetírás szempontjából. Akik e korszak forrásait feldolgozták, leginkább kortörténetírók voltak, kik a jogtörténeti szempontokat nem emelték eléggé érvényre. Mindazonáltal idevágólag is rendelkezünk egyes kiváló művekkel. E helyütt csak az általános vonatkozású legfontosabb munkákat említjük, a minők: *Bartal György:* Commentariorum ad historiam status iurisque publici regni Hungariae aevi medii libri XV. *Szabó Károly:* A magyar vezérek kora. *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története Szent Istvánig. *Marczali Henrik:* A magyar történet kútfői az Árpádok korában; ugyanannak jelentése: A magyar honfoglalás egykorú kútfőinek gyűjtése és kiadása érdekében tett külföldi utamról.[2] *Mátyás Flórián* gyüjteményes munkája: Historiae Hungaricae fontes domestici és *Kuun Géza* grófnak a keleti kútfőket részben egybegyüjtő, részben feldolgozó műve: „Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima“. Legnevezetesebb pedig a *M. T. Akadémiának* „A magyar honfoglalás kútfői“ czímmel *Pauler Gyula* és *Szilágyi Sándor* szerkesztésében 1900-ban megjelent millenáris kiadványa, mely megbizható eredeti szövegét nyujtja a magyar nemzet ősi hazájára, vándorlásaira és a honalapításra, valamint a magyar állam történetének első századára vonatkozó összes ismert forrásoknak azok fordításával (kivéve a latin nyelvü szövegeket) és az egyes kútfőket irodalomtörténeti és szövegkritikai szempontokból megvilágító ismertetésekkel együtt.

Az ősi államszervezet korára vonatkozó forrásokat leghelyesebben két csoportba oszthatjuk: 1. külföldi eredetű, egykorú forrásokra; 2. belföldi eredetű későbbi tudósításokra, melyek leginkább a nemzeti hagyományra támaszkodnak.

[2] Akad. Értes. 1893. évi 689. s köv. l.

1. Egykorú, külföldi források.

Jóformán legfontosabbak ezek közül a byzanczi kútfők, névszerint két császárnak, VI. Bölcs Leónak (886—911) és VII. vagy biborban született Konstantinusnak, K. Porphyrogennetosnak (911—959) gyakorlati czélokra szánt, tehát pártatlan és megbizható tudósításai, amelyek ránk nézve körülbelül ugyanolyan jelentőségüek, mint Tacitus Germániája a német jogtörténetírókra.

Bölcs Leónak A hadi taktikáról szóló munkája[3] a XVIII. fejezetben (mely „a különféle idegen nemzetek és a rómaiak csatarendjeit“ tárgyalja) részletesen szól a turkoknak nevezett magyarok harczolási módjáról és hadszervezetéről.[4] Leó császár műve katonai használatra írott munka, milyent előtte is többen írtak. Legnevezetesebbek e taktikák közül *Urbikios* vagy *Maurikios* munkája, amely valószinüleg a VIII. század elejéről való s amelyet Bölcs Leó nagy mértékben felhasznált.[5] Leó császár tudósításainak, melyek nagy elismeréssel szólnak a magyarok harczi erényeiről, teljes megbízhatósága önként következik abból, hogy azoknak gyakorlati rendeltetésénél fogva, minden hiba vagy tévedés kegyetlenül megbosszulta volna magát és hogy a császári író, mint a magyarok szövetségese jól ismerte hadi szervezetüket.

Leó fiának *Konstantinos Porphyrogennetos*nak számos munkái[6] közül kivált a *De administrando imperio* czíműnek

[3] Tüzetesen ismertette irodalmunkban dr. *Vári Rezső* ily czímű akadémiai értekezésében. Akad. Értek. a tört. tud. köréből XVII. k. 10. sz.

[4] Részletes feldolgozása e fejezetnek *Salamon Ferencz*-től való: A magyar hadi történethez a vezérek korában 1877. Legújabban *Gyomlai Gy.*, „Bölcs Leó taktikája mint magyar kútfő“ czímű értekezésében tagadásba vette Bölcs Leó azon adatainak megbízhatóságát, a melyek a magyarokra (turkokra) vonatkoznak. Akad. Értek. a nyelv- és széptudományok köréből XVIII. k. 1. sz. *Pauler Gy.* azonban meggyőzően kimutatta e támadások tarthatatlan voltát. Századok 1903. évf. 57—63. l.

[5] Az „avarok és turkok és a rokon hún népek“ harczmódjáról Maurikios munkájának XI. fejezete szól. Közölte *Vári:* MHK. 5—8. l.

[6] L. ezekről *Szabó Károly* dolgozatát: Biborban született Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. Akad. Értes. 1860 foly.

van nagy fontossága ránk magyarokra nézve. Politikai, szorosabban diplomácziai utasítás, melyet követeinek és diplomatáinak jelentései alapján[7] fia részére készített, hogy felsorolja a birodalom szomszédait és ellenségeit, szól földrajzi elhelyezkedésükről, s fővonásukban ismerteti állami szervezetüket. Tüzetesen megemlékezik a magyarokról is a 38—40. fejezetben; neki köszönhetjük, hogy egykorú és megbízható adataink vannak a magyarok ősi államszervezetéről, Árpádnak fejedelemmé megválasztásáról s a honfoglalásról. Konstantinosnak másik nagyobb munkája, *De ceremoniis aulae Byzantinae* a magyar jogtörténet szempontjából csekély jelentőségű.

Az egykorú görög krónikások is szolgáltatnak becses adatokat, így kivált *Georgios Monachos*, *Theophanes*, *Leo Grammaticus*, *Symeon magister* és *Cedrenus*.[8]

Éppen jogtörténeti szempontból igen becsesek a keleti, névszerint arab és perzsa kútfők. *Ibn-Roszteh*, vagy mint régebben mondották, *Ibn-Dasztah* nyitja meg a sort „A nemes drágaságok könyvé"-vel. A perzsa *Gurdezi* vagy helyesebben *Gardezi* művét, melynek a magyarokról szóló része emennél részletesebb és bővebb, *Kuun Géza* gróf ismertette először a magyar tudományban.[9] Mindkét tudósításnak, nemkülönben az arab *El-Bekri* munkájának közös forrása *Dsaihaninak*, a khorasani Szamanidák vezírjének (892—943) földrajzi munkája, mely még 907 előtt íródott, s melynek adatai mohamedán hittérítők és kereskedelmi utazók elbeszélésből merítvék.[10] Becses részleteket tartalmaz még a X. századbeli *Maszudi* „Arany mezők" czímű munkája is.

A keleti kútfőkhöz csatlakozik a *Nestor* kiewi szerzetesnek tulajdonított krónika, az orosz történetírásnak a XII. század elejéről való[11] legrégibb emléke.

A nyugati kútfők — legnagyobb részt kolostorokban vezetett évkönyvek és krónikák — főleg a magyarok külföldi

[7] Fennmaradt egy munkácskája, mely régi követi jelentések kivonata: *Ἐκλογαὶ περὶ πρεσβειῶν*.

[8] L. *Marczali* bevezetését: A magyar honfoglalás kútfői, 90—95. l.

[9] Gardezi tudósítása a magyarokról. Akad. Ért. 1894. évf.

[10] *Kuun Géza* gróf, Gardézi kézirati munkájának a törökökről, tibetiekről és sinaiakról írt fejezetei. 1903.

[11] L. *Jagić V.* és *Thallóczy Lajos* bevezetését MHK. 362. s köv. l.

kalandozásaira vonatkozó adatokat foglalnak magukban. Általában nem egészen megbizhatók, mivel a magyarokat ellenséges szemmel nézik és róluk gyülölettel beszélnek.

Legrégibb magyar vonatkozást[12] tartalmaz a Szt.-Bertinusról nevezett sithini zárdában írott évkönyv, az ú. n. *Annales Bertiniani* vagy *Sithienses*, amelynek szerzője valószinüleg *Hinkmár* rheimsi érsek volt, a melyet ő róla Hinkmár Krónikájának szokás nevezni. Pannóniának állapotára nézve a honfoglalást közvetlenül megelőző időkben nagy jelentőségű forrás a 871-ben a salzburgi érsek udvarában készült *Conversio Bagvariorum et Carantanorum* czímű emlékirat. A honfoglalásra vonatkozólag értékes kútfő *a fuldai évkönyvek* és *Regino* prümi apát *krónikája*, mely utóbbinak folytatása a portyázások korára tartalmaz fontos adatokat, szintúgy *Liutprand* cremonai püspöknek *Antapodosis*, „Megtorlás könyve" czímű világkrónikája, *Widukind* corveyi szerzetesnek, Nagy Ottó historiographusának munkája és a hires szent-galleni évkönyvek.[13]

2. Belföldi eredetű későbbi források.

A külföldi források természetüknél s feladatuknál fogva, a két byzanczi császár munkáinak kivételével, a magyarok alkotmányát tüzetesen nem tárgyalják. A magyar ősalkotmány behatóbb megismerése végett tehát a kútfők másik, későbbi eredetüknél fogva természetesen csekélyebb hitelességű csoportjához: a belföldi krónikákhoz és legendákhoz kell fordulnunk, melyek főképpen a nemzeti hagyományokon alapulnak.

A krónikák közül legfontosabb Béla király névtelen jegyzőjének, vagy, mint rendesen mondani szoktuk, *Anonymus*-nak „Gesta Hungarorum" czímű munkája. Krónikaszerű nyelven és modorban előadja a magyarok eredetének mythosát, a hét törzs egyesülését, Álmosnak vezérré választását, a

[12] Említi a magyaroknak 862-ben Német Lajos országába való betörését. 863-ban (?) történt támadásról emlékezik meg általánosságban: a hely megjelölése nélkül a weingarteni, szent-galleni és alemanni évkönyvek azonos szövege. *Mátyás Flórián* tagadja mind a két bejegyzés hitelességét és egy 915-iki támadás anachronistikus emlékének tartja. Akad. Értek. a tört. tud. köréből XVII. k. 8. sz.

[13] Mindezekről és az egyéb nyugati forrásokról lásd *Marczali* bevezetését MHK. 287—300. l.

vérszerződést és igen részletesen a honfoglalást. A műnek eredeti kézirata elveszett, egyetlen másolata maradt fenn, melyről a legújabb kutatások kiderítették, hogy a XIII. század második feléből való és ezt 1655 óta a bécsi udvari könyvtárban őrzik.[14] Első ízben *Schwandtner* tette közzé 1746-ban azóta több kiadást ért, melyek közül legjobb a *Fejérpataky László*-é.[15]

A fenmaradt másolat nem nevezi meg a szerzőt. Csak annyit mond róla, „hogy Magyarország néhai jó emlékezetű dicsőséges királyának, Bélának jegyzője". A legszorgosabb kutatások daczára sem sikerült eddig a szerző személyét megállapítani. Még *Anonymus* kora tekintetében sincsen megegyezés tudósaink között az iránt: vajjon melyik Béla királyunknak volt a jegyzője? Pedig a munka keletkezésének ideje igen nagyjelentőségű adatainak hitelessége tekintetében. Számos hazai s külföldi történetíró foglalkozott ezzel a fontos kérdéssel.[16] A legnyomósabb diplomatikai és történeti okok, mint *Pauler Gyula* és *Mátyás Flórián* kimutatták, a mellett szólnak, hogy e krónikát III. Béla idejében írták s ezt a nézetet ma uralkodónak mondhatjuk.

A névtelen jegyző adatai sokban eltérnek az egyéb krónikák elbeszéléseitől, a mi világosan tanusítja, hogy a közös forrásokon kívül — a minő különösen Regino munkájának valamelyik ismeretlen átdolgozása[17] — más forrásokból is merített. Igy pl. egyedül ő említi a vérszerződést. A mennyiben ezeket a forrásokat kinyomozni nem lehet, fel kell tennünk, hogy Anonymus a nemzeti hagyományokat használta fel.

A többi krónikák, nevezetesen *Kézai Simon* mester krónikája, továbbá a *budai, pozsonyi, dubniczi,* a *bécsi képes krónika* és a német *Muglen Henrik verses krónikája* különböző korban írt, de csaknem változatlanul összeszőtt alkatrészekből áll.[18]

[14] MHK. 381. és köv. l.

[15] 1892-ben és újra a MHK-nek lapjain 1900-ban.

[16] L. *Sebestyén Gyula* két kötetes munkáját: Ki volt Anonymus?

[17] *Pauler Gyula* bevezetése MHK. 388. s köv. l.

[18] *Pauler*, A magyar nemzet története Szent Istvánig 197. s köv. l.; Magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt II. 600. s köv. l. *Marczali* feltevése szerint a nemzeti krónikák közös forrását képező királyi krónikát II. Géza korában (1150. év körül) készítették dömösrendi szerzetesek. L.

Jogtörténeti szempontból legfontosabb ezek között *Kézai Simon* mester munkája: „Gesta Hunnorum et Hungarorum". Ez a krónika a magyarokat a hunok közvetlen utódainak tartja. Valamennyi krónika között a legrövidebb, mert a többiek jelen formájukban mind Károly Róbertig nyulnak, holott a Kézaié, aki IV. Lászlónak volt udvari papja, csak 1280-ig terjed.

Kézai a hunok dolgait igen részletesen tárgyalja, ellenben a magyarok történetét csak röviden és hézagosan adja elő. Szól a Hunor és Magor mondáról, a hunok viselt dolgairól, különösen Attiláról és birodalma feloszlásáról, azután a magyarok honfoglalásáról, mely szerinte nem egyéb, mint a hunok visszatérése, a kik örökségüket foglalták vissza, midőn Magyarországot meghódították. A munka fő becse a két függelékben (appendix) rejlik, melyek közül az első a bevándorolt nemes nemzetségekről, a második az udvarnokokról, a várjobbágyok-, várnépek- és szolgákról szól.

Említést kell tennünk még egy hamisítványról is, mely sokáig, csaknem egy századon át, hiteles forrásként szerepelt.[19] Ez a *csiki székely krónika,* melynek eredetije állítólag 1533-ból, egy átirata 1695-ből való, de a mely csupán a XVIII. század vége felé, 1796-ban készült kéziratban maradt ránk, melynek alapján *Székely Mihály* adta ki „A nemes székely nemzet constitutiói" czímű művének oklevélgyűjteményében 1818-ban. Előadja a székely nemzet viszontagságait, a honalapítás történetét, szól a magyarok régi közszervezetéről, említi a vérszerződést is, melyet megtold egy hatodik ponttal. Hamisított voltát *Szabó Károly* ismételt védelme daczára[20] már

erre nézve tüzetesebben: „A magyar történet kútfői az Árpádok korában" czímű munkáját. A legújabb kimerítő tanulmány a magyar krónikák egymásiránti viszonyára nézve: *Kaindl R. Fr.*, Studien in den ungarischen Geschichtsquellen I—XII. füzet. Bécs, 1894—1900. L. még *Rademacher,* Die ungarische Chronik als Quelle deutscher Geschichte (Programm d. Domgymnasiums zu Merseburg 1887.) és *Heinemann,* Neues Archiv für ältere deutsche Geschichte XIII. 63. és köv. l.; ugyanez. Einleitung zu der Textausgabe Kézais MG. SS. XXIX.

[19] E krónika hitelességét elfogadta *Hajnik* is: Magyar alkotmány és jog az Árpádok korában 59. l. 1872. év.

[20] Az 1533-iki székely krónika hitelességének védelme (Új Magyar Múzeum 1854. II. k. Kisebb tört. munkái II. k.); A székely krónika ügyéről (Erdélyi Múzeum-egylet Évkönyvei II. k. Kisebb tört. munkái II. k. 125—186.)

Bartal György,[21] *Pauler* és *Nagy Géza*[22] bírálatai, majd legújabban *Szádeczky*[23] tanulmánya kétségen kívül helyezték. A krónika említi például a gyulákat és karchasokat, a kikről egyéb krónikáink nem tudnak semmit; a mi azt mutatja, hogy oly időben készült, mikor már Konstantinos munkája nálunk ismeretes volt.

2. §. A magyarok eredete, őshazája és történelmi fellépése.*

A magyar népnek sem eredetét, sem őshazáját az eddigi tudományos kutatások kellőképpen nem tisztázták. Teljesen megbízható adataink csak abból a korból vannak, midőn a magyarok őshazájuktól távol a kazarok szomszédságában, Lebedia síkságain, majd később Etelközben ütötték fel sátraikat és úgy a keleti császársággal, mint a nyugati népekkel közelebbi érintkezésbe léptek.

A tudomány világánál eldöntöttnek csak azt vehetjük, hogy a magyar nép annak a nagy népcsaládnak tagja, melyet az összehasonlító nyelvtudomány és ethnologia ural-altáji vagy turáninak nevez, szemben az árja és a sémi népekkel. Nehezebben eldönthető és sokat vitatott kérdés, vajjon a magyar nép ennek az ural-altáji népcsaládnak urali, vagy pedig altáji ágához sorolandó-e, más szóval: finn-ugor vagy török-tatár eredetűnek kell-e tekintenünk. E kérdést megoldani mindezideig nem sikerült. Megbizható történeti adatok-

[21] A magyar vérszerződés és a csiki székely krónika. (Új, Magy. Múzeum 1859. évf.)

[22] A csiki székely krónika. (Székely Nemzet 1886. évf.)

[23] A csiki székely krónika. 1905. Újabban Cs. *Jósa János* „A csiki székely krónika“ czímű rövid értekezésében (Szamosujvár 1910.) ismét a krónika hitelességét vitatja, de meggyőző, hiteles bizonyítékok nélkül.

* *Irodalom: Hunfalvy Pál*, Reguly Antal hagyományai 1864.; Magyarország ethnographiája 1876.; Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Lukácsy Kristóf*, A magyarok őselei 1870. *Vámbéry Ármin*, A magyarok eredete 1882.; A magyarság keletkezése és gyarapodása 1893. *Thury József*, Az Ugor-magyar theoria. Egyet. Philol. Közlöny 1884. évf. *Kuun Géza* gróf. Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima 1893. és 1895. *Rössler Róbert*, Romänische Studien 1871., 140. s köv. l. *Nagy Géza*, Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez 1886., 107—135. l.; A magyarság őskora, Századok 1897. évf. 626. s köv. l. *Pauler Gyula*, A magyar nemzet története Szent Istvánig 1900., különösen a II. és III. függelék (Némely rokon nép ethnikumáról, A baskir-magyar rokonságról).

nak jóformán hijjával vagyunk; maga a nyelv alkata pedig teljesen elegendő alapot nem szolgáltathat; annál kevésbbé, mert a magyarokkal együtt szereplő és velük hasoneredetűeknek tartott népek: a hunok, avarok, kazarok, bolgárok és bessenyők nyelvét nem ismerjük, az idevágó szórványos nyelvmaradványok csak többé-kevésbbé valószinű feltevéseknek szolgálhatván alapul.[1]

Az összehasonlító nyelvtudomány bebizonyította a magyar nyelv ugorságát.[2] Kétségtelen immár, hogy a magyar nyelv alkatára nézve az uralaltáji nyelvcsalád finn-ugor, nem pedig török-tatár ágához áll közelebb; elismerik ezt azok is, kik a magyarság török-tatár eredetét vitatják.[3]

A nyelv ugor jellegével azonban a magyar népnek finn-ugor eredete nincsen bebizonyítva. Fenmarad az a lehetőség, hogy a származásuknál fogva a török-tatár népcsaládhoz tartozó magyaroknak eredetileg török-tatár jellegű nyelve finn-ugor népekkel való huzamosabb érintkezés és keveredés következtében vette fel jelenlegi alkatát; az ilyen átalakulás tudvalevőleg korántsem példátlan a történelemben.[4] Sőt nincsen kizárva az sem, hogy a magyar nép egy mind a töröktatár, mind a finn-ugor törzsektől különálló, bár mindkettőjükkel rokon, azaz hasonlóképpen turáni népcsoportnak volt egyik eleme, melynek alkalmasint a hunok, avarok, kaza-

[1] L. *Vámbéry* fejtegetéseit, a ki mind e népeknek török-tatár eredetét tanítja. A magyarok eredete 24—103. l. A bolgárok és kazarok finn-ugor eredete mellett legújabban *Pauler* szállott síkra: A magyar nemzet története Szent Istvánig. 238. l. E helyütt kell felemlítenünk *Pauler*-nek a magyar nemzet eredete kérdésében való állásfoglalását. Szerinte „*a magyar és a baskir egy és ugyanaz a nemzet;* a magyarok első ismert hazája a mai baskir földön, az ufai és részben talán orenburgi kormányzóság (Oroszország keleti részében, a Kama s Bjelaja közén) területén volt: s ennélfogva a magyarok nemcsak a baskirok szomszédjai, hanem maguk a baskirok voltak, a kik, mióta a történelemben feltünnek, mindig ugyanazon a néven, ugyanazon a földön laknak“, u. o. 241. s köv. l.

[2] *Hunfalvy Pálnak* fent idézett s egyéb munkáin kívül utalunk *Budenz József*, *Simonyi Zsigmond*, ifj. *Szinnyei József* és *Munkácsi Bernát* számos nyelvészeti munkáira s dolgozataira.

[3] „A magyar nyelvnek alapépülete“, mondja *Vámbéry*, a magyar nép török-tatár származásának egyik elsőrangú védője, „egész határozottan túlnyomóan finn-ugor jelleget tüntet fel“. A magyarság keletkezése és gyarapodása. 88. l.

[4] V. ö. *Kuun Géza* gróf id. m. I. k. 6. l.

rok, bolgárok, bessenyők és kunok is tagjai, kirajzásai voltak; mind olyan törzsek, a melyek a Duna mellé telepedett s rövid időn elszlávosodott bolgárokon kívül teljesen eltüntek. Ezt a feltevést tartom a legvalószinűbbnek. Támogatja ezt az a körülmény, hogy találkozunk nyelvünkben oly törzsszavakkal, melyek mind a finn-ugor, mind a török-tatár törzsszavakhoz hasonlítanak s melyeket tehát a szétválás előtti közös nyelv maradványainak tekinthetünk.[5]

Úgy a hazai, mint a külföldi hagyomány a magyarokat a hunok utódainak tekinti. Biztos történeti adatok e mélyen gyökeredző hagyományt,[6] a hunok és magyarok közvetlen kapcsolatát és azonosságát, nem támogatják: és minthogy a hunok nyelvét nem ismerjük, a kapcsolat mibenlétét s fokát megállapitani nem tudjuk. Mindazonáltal vannak adataink, melyek világosan a hunoknak és magyaroknak valamelyes kapcsolata, egy közös népcsaládból való leszármazása mellett bizonyítanak. *Theophanes* szerint a Bosporus mellett lakó hunok 520-ban fellázadtak királyuk Gordas (Korda?) ellen a király öcscsének, Muagernek (Magyernek vagy Magyarnak) vezetése alatt s a királyt megölvén, Muagert tették fejedelemmé.[7] Figyelemre méltó az is, hogy az egykorú ravennai geographus ugyanezt a vidéket Onogorianak nevezi;[8] a hunoknak ongur vagy unnugur nevű törzséről szól az V. századbeli *Priskos Rhetor*[9] s a VI. századbeli *Theophylaktos Simokatta*,[10] míg *Agathias*, utóbbinak kortársa, a Fekete-tenger délkeleti partvidékén szerepelteti győztesen az „onogur nevezetű" hunokat.[11] *Jordanes*, viszont a gótok hires történetírója

[5] E feltevésnek már *Hunfalvy* adott kifejezést, midőn mondja: „A finnungor és török nyelvek valaha egy köznyelvet tettek, melynek népe hasonlóképpen egy közös, magában meg nem osztott nép vala". Ugor vagy török-tatár eredetü-e a magyar nemzet? 38. l.

[6] Mint a megelőző szakaszban említettük, a krónikák (ide értve *Kézai Simon* munkáját is) egynek, azonosnak tekintik a magyar népet a hunokkal. *Anonymus* a hun-magyar rokonságról nem tesz kifejezett említést; de figyelemreméltó, hogy Attila nemzetségéből származtatja Álmost és Árpádot. MHK. 394. l.

[7] Bonni kiadás 269. l.

[8] Idézve *Kuun Géza* id. m. I. k. 262. l.

[9] Bonni kiadás 158. l.

[10] Idézve *Kuun Géza* grófnál id. m. I. k. 16. l.

[11] U. o. 262. l.

ugyancsak a VI. század derekán a hunokkal rokon népnek láttatja — az erdős vidéken, kétségkívül az Ural felé lakó azokat a hunugorokat, kik nevezetesek arról, hogy felőlük jön a nyestbőrök kereskedése[12] — a magyarokat.[13]

A magyaroknak ez a *hunugur, unugur, unugor* elnevezése egyrészt a hun-magyar kapcsolat kifejezője, másrészt pontosabb megjelölése a magyar nép ugor voltának, azaz az *ugor* gyűjtőnévvel — mely korai középkorban éppen nem ellentéte, hanem mása és egyenértéke a török népnevezetnek[14] — jelölt nagy népcsoporthoz való tartozásának. Találkozunk csakugyan, úgy keleti, mint nyugati kútfőkben a magyar népnek ezzel a kevésbbé szabatos „ugorok", „ugrok",[15] továbbá igen gyakran a körülbelül egyenértékű „törökök, turkok"[16] jelölésével. Utóbb Európaszerte úgy Nyugaton, miként Keleten egyedül használatos elnevezéssé mégis ama bővebb, teljesebb *unugor* név vált, valószinüleg egy eredeti szláv *ongru* alak közvetítésével összevont *ungri*, „οὔγγροι" alakjában. *Ungri* név alatt jelennek meg már 862-ben Hink-

[12] „Hunuguri autem hic sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium". De origine actibusque Getarum V. fej. Holder kiad. 8. l.

[13] *Pauler* id. m. 239. l. tagadja a *Jordanes* említette hunuguroknak a magyarokkal való azonosságát és egynek veszi őket a Fekete-tenger tájékán szereplő unugurokkal (l. a megelőző jegyzeteket), a kik a szavirok elől „visszaszorultak észak felé", a Volga balpartjára (3. l.), a hol szerinte a IX—XI. századbeli burtassok, a mai csuvaszok az utódjaik (8. és 120. l.). L. azonban a Volga-melléki hunugurok és a magyarok azonosságát illetőleg *Kuun Géza* gróf munkáját, különösen I. k. 17. s köv. l. (a ki maga a Fekete-tengermelléki unuguroknak a Volga s Ural-köziekkel, azaz a magyarokkal való azonosítása tekintetében nem foglal határozott állást) és *Munkácsi Bernát* dolgozatát (a ki világosan azonosítja a kétféle unugurokat) „Az ugor népnevezet eredete", Akad. Értes. 1896. évf. 202. l. Szerintünk a déloroszországi, világosan hunoknak mondott unugurok s az unugur-magyarok azonosítására nincsen elég okunk; a mint a magyaroknak ez a hunugur neve kifejezője s emléke a hún rokonságnak, úgy viszont a húnoknál a *Muager, Magyar* nevet tekintjük a magyar rokonság megszólalásának.

[14] L. *Munkácsi Bernát*-nak a megelőző jegyzetben idézett tanulmányát.

[15] „*Ugri*" névvel nevezi őket a X. századbeli ó-szláv Cyrill (Konstantin) legenda MHK. 353. l., a XII. századbeli, Nestor-féle krónika u. o. 366. l.; Sőt még egy XIV. századbeli szláv tudósítás is „ugroknak nevezett" népről szól, mely magát „mager"-nek mondja, idézve *Thallóczy*nál: Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon, Századok 1896. évf. 200. lap.

[16] Kivált byzanczi íróknál p. o. MHK. 32. 110. l.

már évkönyveiben;[17] és egyéb nevezetek mellett „Οὔγγροι" névvel is illeti őket Georgios Monachos, ki 866 körül fejezte be művét,[18] egy 839-iki esemény elbeszélésében.[19] Ez az elnevezés a németek nyelvén *Ungar, Unger*-ré lett, mely azután a középkori latinságban *Hungarus* alakban állapodott meg.

Sokáig a nyugati források, olykor a byzancziak is[20] hunoknak és avaroknak nevezik a magyarokat;[21] a mi azt tanusítja, hogy a nyugati népek őket, csak úgy, mint az avarokat,[22] a hunok utódainak tartották. Alig lehet feltételezni, hogy a közel rokonságnak és közös származásnak ez a gondolata minden ethnikai alapot nélkülözött s egyesegyedül a külső megjelenés és a harczmód hasonlóságán alapult volna.

Krónikáink szerint a hunok és a magyarok Menrót (Nimrod) két fiától, Hunortól és Magortól (Magyar) származnak. Igen elszaporodván, elhagyták a Maeotis-tó környékét s Scythiában alkottak új hazát,[23] a Névtelen jegyző Dentumogerjét,[24] a magyarok őshazáját. A nemzeti hagyományok emlegette Scythia azonban nagyon is tág és bizonytalan földrajzi fogalom, mely alatt az ókori és középkori írók Európának egész északkeleti részét, sőt Ázsiának határos vidékeit is értették, azt az óriási területet, a melyen „hun-szittya" vagy „szarmata" gyüjtőnevek alá foglalt különböző fajú, nagyobbára ismeretlen eredetű népek tanyáztak. Ma már alig lehet kétség, hogy a magyarok őshazája, *Jugria*, e nagy területnek melyik részében feküdt. A Volga középfolyásától az Ural-hegység felé elterülő vidéken kell azt keresnünk. Itt említi őket először a leghitelesebb forrás, *Konstantinos Porphyro-*

[17] MHK. 301. l.

[18] *Krumbacher Karl,* Geschichte der byzantinischen Literatur 352. l.

[19] MHK. 102. l. Ugyanígy *Leo Grammatikus* bonni kiadás 232. l.: „Οἱ δὲ μὴ δυνηθέντες περᾶσαι Βούλγαροι περιερρύησαν τοῖς Οὔγγροις".

[20] A megelőző jegyzetben idézett görög írók a mondott *Οὔγγροι* néven kívül hol *Οὖννοι,* hol *Τοῦρκοι* névvel nevezik a magyarokat.

[21] L. p. o. az alemann évkönyveknek 863-iki bejegyzését: „Gens Hunorum Christianitatis nomen aggressa est". MHK. 301. l. és a fuldai évkönyvek számos helyét: „Avari, qui dicuntur Hungari" U. o. 316—317. l.

[22] V. ö. Annales Sangallenses maiores Mon. Germ. Scriptores I. k. 75. l. *Tours-i Gergely* (VI. sz.) az avarokat Chuni-nak mondja. *Viterbói Godofréd* meg, Anonymus kortársa, ezt írja róluk: „Avares, qui et Huni sive Ungari".

[23] *Kézai* I. k. I. fej. MHK. 478. s köv. l.; Képes Krónika 2. fej. u. o. 491. l.

[24] MHK. 394. l.

gennetos, midőn mondja: „Tudni kell, hogy a bessenyők kezdettől fogva az Atil (Volga), valamint a Jaik (Ural) folyó mellett laktak, határosak lévén velök a *mazarok* (magyarok) és az úgynevezett uzok".[25] Ugyancsak erre a vidékre utal a Nagy-Magyarországra vonatkozó elbeszélés, mely IV. Béla korából *Julián* domokosrendi szerzetesnek útját írja le,[26] továbbá a XIII. század derekán utazó *Joannes de Plano Carpini*[27] és *Rubruk Vilmos*[28] tudósításai Pascaturról, a baskirok földjéről, mely, úgy tudják, a magyarok őshazája.

A korábbi időkre vonatkozó tüzetes meghatározása a magyarok hazájának, az igazi őshazának, megbízható adatok hijjában, szükségszerűen ingatag, bizonytalan alapokon nyugszik. *Kuun Géza grófnak* nagy szorgalommal eszközölt kutatásai sem oszlatták el az e tekintetben uralkodó homályt. Szerinte a magyarok őshazája az Altáj-hegység nyugati kiágazásainak tövében terült el, mely vidéknek egyik folyója, a *Mazar*, valamint egyik hegylánczolata, az Altáj-hegység előrésze, a *Mazar-tagh* máig megőrizték a magyar név emlékét. Itt éltek a magyarok időszámításunk kezdetén a hunokkal s más rokon népekkel egyetemben; kelet felé szomszédjaik voltak a mongolok, nyugatra és délre iráni népek. *Kuun Géza* szerint ebből az ősrégi időből való az iráni kultura befolyása, melynek emléke és nyoma máig fenmaradt a fontos fogalmakat jelölő nagyszámú perzsa eredetű kölcsönszóban,[29] míg annak a magyar nép vallására gyakorolt nagy hatását egyes elszórt történeti adatokból lehet megismernünk.[30] A Krisztus utáni I. században a hunokkal együtt kivándorol-

[25] „Ἰστέον ὅτι οἱ Πατζινακῖται τὸ ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὸν ποταμὸν Ἀτὴλ τὴν αὐτῶν εἶχον κατοίκησιν, ὁμοίως δὲ εἰς τὸν ποταμὸν Γεὴχ, ἔχοντες τούς τε Μαζάρους συνοροῦντας καὶ τοὺς ἐπονομαζομένους Οὖς." De administrando imperio 37. fej. MHK. 115. l.

[26] „De facto Ungariae Magnae a fratre Ricardo invento tempore domini Gregorii papae noni". Legújabban kiadta *Fejérpataky László* MHK. 466—472. l.

[27] *Fejér* C. D. IV. l. 421—438. l.

[28] U. o. IV. 2. 261—282. l.

[29] V. ö. *Vámbéry,* A magyarok eredete 351—356. l.

[30] Néhány elsőrangú vallásos fogalmat perzsa eredetű szóval jelöl a magyar nyelv: Isten a. m. a perzsa izdan, bálvány a. m. pahlvan, sárkány = carkan. *Vámbéry* id. m. 354. l. A perzsáktól a tűzimádást is átvették a magyarok, kik, hogy tűzimádók voltak, *Ibn Roszteh* és *Gardezi* tudósításai bizonyítják MHK. 169. és 172. l.

tak az Ural és Volga közére, a hol mintegy hétszáz évig laktak Jugriában, majd Baskiriában.[31]

Mikor és miért hagyták el őseink ezt az uralmelléki hazájukat, Jugriát, azt mindez ideig megállapítani nem sikerült. Valószinű, hogy a szomszéd bessenyők és uzok (a későbbi kunok) támadásai elől vonultak el délre, még pedig a IX. század első negyedében. Annyi bizonyos, hogy már 830[32] táján találkozunk velük az új hazában a Don és Dnyeper alsó folyásai között elterülő síkságon, a Fekete-tenger északi partvidékeinek ama részében, melyet a történelem Lebedia néven ismer.

Konstantinos tartotta fenn legvilágosabban ennek a hazának emlékét. „A turkok népe — úgymond — régente Chazariához közel lakott, a Lebedia nevű tartományban, melyet első vajdájuk után neveztek el. Ennek tulajdon neve Lebedias vala, méltóságára pedig vajda volt, úgy, mint a többi utána való."[33] E föld kazarok birodalmához tartozott. A kazarok azt nem is engedték át nekik harcz nélkül; de a magyaroknak magának az ellenségnek táborából érkezett segítségük: az otthon fellázadt, de legyőzött kazarok képében, kik „kabarok" (lázadók) néven a magyaroknak külön törzsévé lettek s „a kik a magyarokat megtanították a kazarok nyelvére."[34] Nemsokára különben a kazarok is belenyugodtak a magyarok birtokszerzésébe, megbékültek velök és jóformán szövetségesekké lőnek. Lebediába költözésük után a magyarok

[31] *Kuun Géza:* Id. m. I. k. 19—28. l. *Ghévond* Vardabed (hittudós) nyolczadik századbeli örmény krónikás tudósítása szerint a magyaroknak hazája, a kiket ő hunoknak nevez, a hetedik század végén és a nyolczadik század elején a Kaspi-tenger mellett terült el. Fővárosuk Tárkhon volt, mely szintén a Kaspi-tenger közelében feküdt és a tenger mellett fekvő Derbend várában is magyar őrség volt a VIII. század elején. *Garabed V. Chahnazarian,* Histoire de guerres et des conquetes des arabes en Arménie par l'éminant Ghévond Vardebed armenien écrivain du huitiéme siécle. 1856. V. ö. *Karácson Imre,* Századok 1911. évf. 402. lap.

[32] L. *Pauler* meggyőző fejtegetéseit id. m. 132. l. 30. jegyz.

[33] *„. . . τὸ τῶν Τούρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοίκησιν ἐποιεῖτο εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Λεβεδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας, ὅς τις βοέβοδος τὸ μὲν τῆς κλήσεως Λεβεδίας ὄνομα προσαγορεύετο, ὃ τὸ δὲ τῆς ἀξίας, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ μετ' αὐτόν, βοέβοδος ἐκαλεῖτο."* Id. m. 38. fej. MHK. 119. l. Vannak, a kik Konstantinos tudósításával szemben a Lebedia elnevezést a szláv *„lebeda"* szótól származtatják, mely növénynek neve (chenopodium vulvaria) *Kuun Géza* id. m. I. k. 118. l.

[34] *Konstantinos* id. m. 39. fej. *Περὶ τοῦ ἔθνους τῶν Καβάρων* MHK. 124. l.

csakhamar megkezdik zsákmányszerzésre irányuló kalandozásaikat nyugat felé a szlávok lakta vidékekre.

Európai szereplésük első biztos adata 839-ből való, midőn a bolgárok felszólítására a Duna torkolatánál megjelennek, hogy a makedonok ellen harczoljanak.[35] Ezen időtől kezdve többször történik róluk említés.[36] Sőt nemsokára a szláv népek gyűrűjén át Németországba (akkor még keleti Frankhon-ba) hatolnak, a hol 862-ben látják őket először.[37]

Az uzok elől menekülő bessenyőknek[38] a magyarok földjére, Lebediába özönlése, körülbelül egy félszázad mulva újra felszedette a magyarokkal sátorfáikat. „Egy részük — mondja Konstantinos Porphyrogennetos — keletre ment lakni, a perzsa részek felé és ezeket mai napig a turkok régi nevén Szabartoiaszfaloi-nak nevezik."[39] A másik rész ellenben a sok évszázad óta véghezmenő nagy népvándorlás főirányában, nyugatnak vette útját. Átkeltek a Dnyeperen s elfoglalták az ettől a folyótól a moldvai halmokig, a Dunáig és a Fekete-tengerig terjedő nagy területet, melyet, minthogy öt folyó öntözi: a Dnyeperen kívül a Bug, a Dnyeszter, a Pruth és a Szereth, a folyónak régi nyelvünkben általános Atel, Etel nevével Etelköznek (Atelkuzu),[40] folyóköznek nevezték.[41]

[35] *Georgios Monachos* és *Leo Grammaticus* elbeszélései. MHK. 100—103. l.

[36] L. a Szt. Cyrill legenda 860-ból való adatát, mely a kazarokhoz utazó hittérítőnek magyarok által való megtámadtatását őrizte meg számunkra. MHK. 352—353. l.

[37] *Hinkmár* évkönyveinek többször említett helyét l. MHK. 301. l. A Lebediában lakó magyarokról részletes tudósítások maradtak ránk *Ibn Roszteh* és *Gardézi* munkáiban.

[38] Tüzetesen szól a bessenyőkről *Konstantinos Porphyrogenetos,* id. m. 37. efj. MHK. 115—119. l.

[39] MHK. 121. l. *Pecz Vilmos* szerint a Σαβαρτοιάσφαλοι összetétel a Σάβαρτος szabart népnévnek és az ἄσφαλος, biztos, melléknevek, Philol. Közlöny XX. k. 385. s köv. l. *Pauler* ezt elfogadja és a szabart névben a basgurt, baskir elferdítését látva, *Konstantinos*-nak a magyar tábor kettéoszlásáról szóló elbeszélését tévesnek tartja az időpont tekintetében, minthogy a magyar-baskir népnek ez a kettészakadása szerinte már az őshazából, Baskiriából való kivándorlás alkalmával történt. Id. m. 143. és 245. s köv. lap.

[40] *„Ἀτελκούσου"* és *„Ἐτὲλ καὶ Κουζού"*, mondja *Konstantinos.* MHK. 121. és 126. l.

[41] *Konstantinos,* MHK. 121. és 123. l.

Etelköz meghódítása 889-ben történhetett, de ez a terület sem lett a magyarok állandó hazája. Sőt ellenkezőleg etelközi tartózkodásuk alig tartott néhány esztendeig. Mégis alkotmánytörténeti szempontból nagyfontosságú, mert itt történt az addig laza összeköttetésben élő törzseknek egy valóságos nemzeti egészbe egyesülése.[42] Etelköz a magyar ősállam születéshelye, bölcsője.

Az Etelközben letelepedett magyarok csakhamar érintkezésbe léptek a közel szomszédos byzanczi császársággal, mely nem késett a „turkok“-at is, miként alkalomadtán a többi barbár népeket a birodalom ellenségei ellen felhasználni.

894-ben háború ütött ki a byzanczi császárság és a bolgárok[43] között, kinek fejedelme akkor Simeon volt. Leó császárnak sikerül a magyarokat megnyerni. Fegyveres erejüknek egy tekintélyes része Árpád fejedelmük fiának vezérlete alatt átkelt a Dunán, le is győzte a bolgárokat két ízben. Simeon sietve békét kötött a császárral és a magyarok ellen fordulva győzelmet aratott rajtuk. Ugyanakkor az otthon maradtakat megtámadták a bessenyők, kiket a bosszút forraló bolgárok felbujtogattak és elpusztították a szekeres táborokban hagyott aggok, nők és gyermekek nevezetes részét.[44] A magyar népnek nagyobbik része[45] azonban, mely „nagy területen, szerte-széjjel lakva, a közelgő veszély hírét idejében vehette“, látván, hogy megfogyatkozva a bessenyőkkel szemben helyt állani nem tud, Árpád vezérlete alatt ismét útnak indult (895-ben) új és állandó hazát szerzendő a korábbi kalandokról jól ismert négy folyam partjain.

3. §. A törzsszervezet.*

A volgamenti őshazában, valamint később Lebediában a magyar nép a patriarchalismus alapján kifejlődött törzsszervezet korát éli. A törzs a legmagasabb politikai vagy köz-

[42] Erről tüzetesebben szólunk majd a következő szakaszban.

[43] L. *Jireček Konstantin* művét: Geschichte der Bulgaren.

[44] *Georgios Monachos* MHK. 106—108. l. *Symeon Magister*, u. o. 109. l. *Konstantinos Porphyrogennetos*, id. m. 40. fej., u. o. 125—126. l.

[45] „*Οἱ Παρζινακῖται τὰς αὐτῶν* (t. i. *τῶν Τούρκων*) *φαμιλίας παντελῶς ἐξηφάνισαν*“, mondja *Konstantinos* MHK. 125. l., azonban kétségkívül túlozva. V. ö. *Pauler* fejtegetéseit id. m. 153. l.

* *Irodalom: Szabó Károly.* Hét magyar nemzetségek. Új Magyar Múzeum 1851. évf. I. köt.; A magyar vezérek kora 1869. *Salamon Ferencz*, A magyar hadi történethez az Árpádok korában. 1877. V. és VI. fej. (31—65. l.) *Vámbéry Ármin*, A magyarok eredete 104—181. és 269—279. l. *Kuun Géza* gróf, Relationum Hungarorum cum oriente etc. VII., VIII. és X. fejezet (I. k. 137—181. és 203—224. l.) *Herman Ottó*, A magyar nép arcza és jelleme 1902. 143. s köv. l. *Hóman Bálint*, Őstörténetünk keleti forrásai. Századok 1908. évf.; A magyar nép neve és a magyar király czíme a középkori latinságban 1917. — *Herman Ottó* idézett jeles munkájában, a „Függelékben“ (195—200. l.) könyvemnek az ősi államszervezetre és birtokrendre vonatkozó fejezetét tömör kivonatban közli és kijelenti, hogy az ő ethnologiai alapon eszközölt kutatásainak eredményei és következtetései jogtörténeti kutatásaimmal teljesen megegyeznek és azokat megerősítik.

jogi egység, a mely felett más magasabb politikai egész nem létezik. E számra nézve különböző terjedelmű, de bizonyára nem nagy népcsoportokban találjuk fel a magyar nép közéletének első formáját.

A legmagasabb politikai kötelék a törzskötelék. A törzseket összetartó közös főhatalom és az annak alapját képező állami kötelék nem létezett. Azon népelem összességét, melyből utóbb a magyar nemzet alakult, az etelközi egyesülés előtt nem jogi, nem állami, hanem csupán e t h i k a i kötelék fűzte össze, mely nyilvánult a közös nyelvben, a közös vallásban a közös erkölcsökben és szokásokban.

Az állami vagy nemzeti egység hiányát, a törzsek felett álló politikai szervezetnek nemlétezését tanusítja elsősorban azon történelmi tény, hogy igen soká hiányzott az egész népelemet összefoglaló közös elnevezés. A keleti írók részéről használt *turk*, nemkülönben a szlávoknál, görögöknél és németeknél egyaránt dívó *ugri, ungri, hunguri* nevek ugyanis nem erednek maguktól a magyaroktól, nem is lehet bebizonyítani, hogy a magyar nép magát valamikor így nevezte volna. A közös nemzeti név, a „magyar“[1] vagy egykorú a törzsek állandó egyesülésével, vagy alig előzi azt meg, a szerint, a mint *Dsaihani* munkáját, mely *Ibn-Rosztehnek* és a többi keleti íróknak közös forrása, a lebediai vagy az etelközi

[1] A „magyar“ név, *Roessler* szerint, összetétele a *ma* szónak, mely a finn-ugor nyelveken földet jelent, és a *ger*-nek, mely a vogulban *kür* alakban fordul elő ember jelentéssel, a minek kicsinyítője a magyar „gyermek“. Ehhez képest *magyer, magyar* a. m. a vidék, a föld szülöttje: *γηγενής*. *Vámbéry* szerint „magyar“, „majar“ nem egyéb a török *bajar* szónál és hatalmast, uralkodót jelent, a minek nyoma, hogy a hagyomány még Anonymus korában *Hetumoger*-nek, hét magyarnak nevezte a hét törzsfőnököt, azaz hétfejedelemnek, id. m. 195—196. l.

magyarokra vonatkoztatjuk, miután ezen íróknál találjuk először a „magyar“ névvel azonosnak vehető *madsgari, mazgar* elnevezést. Hogy pedig a „Magyar“ törzs neve lett az egész nép, a nemzet nevévé, az vagy előjele, vagy következménye annak, hogy a nemzetté egyesülés súlypontja a M a g y a r törzsben feküdt, abból lett a nemzet örökös vezére.[2]

A magyarok törzsszervezetéről *Konstantinos Porphyrogennetosnak* „De administrando imperio“ czímű munkája szolgáltat tüzetesebb és megbízhatóbb adatokat. *Konstantinos* szerint a magyarok kezdetben hét törzsből állottak és soha sem tettek meg fejedelmöknek (*ἄρχων*) sem közülök valót, sem idegent“, hanem „voltak vajdáik“ (*βοέβοδος*),[3] mindenik törzsnek külön főnöke vagy vezére. Utóbb, midőn Árpádnak vezérré választását előadja, újból kiemeli, hogy „ezen Árpád előtt soha sem választottak fejedelmet a turkok“.[4] A császár a hét törzsnek nevét is felsorolja, ú. m.: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kara és Kaza,[5] melyekhez nyolcadiknak járult a Konstantinostól első helyen megnevezett kabarok törzse.[6].

Konstantinos tudósításának hitelességét a hazai források kétségen kívül helyezik. Úgy *Anonymus*,[7] miként az összes hazai krónikák[8] hét törzsfőnököt (capitani, principales personae) említenek és névszerint is felsorolják őket, bár nem is mindenben egyezőleg. És habár a magyar törzsnevek görögös leírása sok nehézségbe ütközhetett, mindazonáltal azok

[2] A *madsgari, masgar* elnevezés MHK. 167. és 195. l. Tüzetesen értekezik erről *Pauler*, A magyar nemzet története Szent Istvánig. 141. l.

[3] *„καὶ οἱ μὲν Τοῦρκοι γενεαὶ ὑπῆρχον ἑπτά, ἄρχοντα δὲ εἰς αὐτοὺς εἴτε ἴδιον εἴτε ἀλλότριόν ποτε οὐκ ἐκτήσαντο, ἀλλ' ὑπῆρχον ἐν αὐτοῖς βοέβοδοί τινες“.* MHK. 120. l.

[4] MHK. 122.

[5] *„Πρώτη ἡ παρὰ τῶν Χαζάρων ἀποσπασθεῖσα αὕτη ἡ προρρηθεῖσα τῶν Κυβάρων γενεά, δευτέρα τοῦ Νέκη, τρίτη τοῦ Μεγέρη, τετάρτη τοῦ Κουρτυγερμάτου, πέμπτη τοῦ Ταριάνου, ἕκτη Γέναχ, ἑβδόμη Καρή, ὀγδόη Κασή“* . . . 40. fej. MHK. 124. l. E törzsnevek fent közölt olvasása *Szabó Károly*-tól ered. Tüzetes fejtegetésüket lásd *Kuun Géza* id. m. 139—162. l. — A hét magyar törzs emléke számos községnévben maradt fen. V. ö. *Nagy Géza*, A magyar nemzetségek. Turul XXVIII. k. 18—32. lap.

[6] Részletesebben szól erről a 39. fej. *Περὶ τοῦ ἔθνους τῶν Καβάρων.* MHK. 124. l.

[7] MHK. 400. l.

[8] MHK. 485—486., 500—505. l.

magyar jellege és hangzása minden erőltetett magyarázat nélkül megállapítható, tanuságául a császári író alapos értesültségének.

A keleti írók, nevezetesen: *Ibn-Roszteh, Gardezi* és *El-Bekri* azonban *Konstantinos* tudósításaitól sokban eltérő módon írják le a magyarok kezdetleges államszervezetét. Mitsem tudnak a magyarok törzsszervezetéről, a hét törzsnek politikai különállásáról. Szerintök a magyarok monarchikus államban élnek. Az egész nép élén áll az uralkodó, a főkirály, a kit *kendeh*-nek mondanak, aki azonban csak névleges birtokosa az állami hatalomnak; tényleg „más intézi az ügyeket“, más gyakorolja a főhatalmat: a *dsila*, ez kormányoz, ez parancsol és minden magyar a dsila szavára hallgat a támadást és védelmet, valamint más közügyeket illetőleg.[9]

A keleti írók tudósításait, bármily érdekesek, *Konstantinos* ellenkező és sokkal megbizhatóbb adataival szemben kiindulási alapul elfogadnunk nem lehet. A hazai krónikákban fentartott nemzeti hagyományok, valamint egyéb nevezetes körülmények nem a keleti írók, hanem *Konstantinos* mellett bizonyítanak. A mennyiben a gyéren ránk maradt adatokból visszafelé következtethetünk, a magyaroknak sem ősi hazájukban, sem Lebediában, sem Etelközben nem volt oly állami szervezetük, hogy a király vagy fejedelem csupán uralkodott, de nem kormányozott volna. Nem találunk ilyen állami szervezetet a magyarokkal rokon többi népeknél sem. Egyedül a kazaroknál. És azt hiszszük, nem tévedünk, midőn a kazar alkotmányban látjuk az idézett keleti írók tudósításainak megfejtését.

A kazar birodalom állami szervezetét *Ibn-Roszteh*[10] ekképpen írja le: „A kazarok királyát isának czímezik, a főkirály azonban khazar-khákán czímet visel, ennek csakis czíme van meg, de népe nem engedelmeskedik neki; a kormányzat az isánál van, azért, mert úgy a kormányzat, mint a hadsereg dolgában senki felette nem áll. Isának czímzett királyuk tehetős és gazdag alattvalóira rárójja a lovagok el-

[9] MHK. 167. és 195. l.

[10] MHK. 153., 155—156. l. *Gardezi* előadása majdnem szóról-szóra megegyezik *Ibn-Roszteh* tudósításával, de bővebb emennél, minthogy egyedül *Gardezi* említi, hogy „az isá az adót maga kapja és azt a katonaság közt kiosztja“.

tartását vagyonuk és körülményeik bőségéhez mérten. Az isá személyesen vezeti a hadjáratot. A mikor zsákmányt ejtenek, azt a táborhelyen összegyűjtik, aztán az isá kiválasztja magának mindazt, a mit bírni óhajt, a többit katonáinak hagyja, hogy maguk között megosztanák".[11]

Világos ebből a leírásból, hogy az idézett keleti írók a magyarok ősi államszervezetét kazar mintára szabták és azt a kazarok alkotmányának merő utánzata gyanánt adták elő.

Ámde a kazarok abban az időben, a melyről az arabs írók tudósításai szólnak, úgy műveltség, mint az állami élet tekintetében a velük szomszédos és a rokon népekhez képest, a minők voltak: a bolgárok, a magyarok, a bessenyők és a kunok, a fejlettség magas fokán állottak. A kazarok erőteljes központi államszervezetének, a mint éppen Konstantinos művéből tudjuk,[12] lényeges befolyása volt ugyan a velük szövetséges magyarok törzsi közszervezetének továbbfejlődésére, az egységes nemzeti vagy állami szervezet létesülésére; de ezt a befolyást olyan formában, mint azt a keleti írók feltüntetni akarják, elfogadni nem lehet. Tudósításaikból valónak elfogadhatunk annyit, hogy a magyaroknál fennállott egy köztisztség, melynek viselőjét *kendének* nevezték; alkalmasint a törzsfőnökök által egy-egy háború tartamára, ideiglenesen választott vezért kell ezen értenünk, és valószinű, hogy így nevezték utóbb az örökös vezért; azonban sem ennek, sem amannak jogállása soha sem volt olyan, a milyen a khazar khákáné. Épp úgy tudomásuk lehetett a keleti íróknak a magyaroknál szereplő olyan tisztségről, melynek viselőjét *dsilának*, helyesebben gyulának[13] hívták és hallhatták azt is, hogy e tisztség viselője méltóságra és hatalomra a ve-

[11] Megegyező *Ibn Fadhlan* előadása (azzal az eltéréssel, hogy az alkirályt a khakán-bhunak s kender-khakánnak nevezi) MHK. 217—218. l. és a lényegben *Isztakhri* és *Ibn Haukal* jelentése e kazar állam alkotmányáról: „Legfőbb uralkodójukat a ‚kazarok khakánjának' nevezik, ez a kazar király' felett áll, azt az egyet kivéve, hogy előbbit utóbbi iktatja be uralkodói állásába". MHK. 236. l.

[12] MHK. 121—122. l.

[13] Az újabb történetírók és nyelvészek az arabs írók *dsila*-ját egynek veszik Konstantinos γυλᾶς-ával, melyben lehetetlen fel nem ismerni a magyar *gyulát*. *Hunfalvy*, Magyarország ethnographiája 218. l. *Salamon* id. m. 38. l. *Vámbéry* id. m. 134. l. A régibb nézetek czáfolatát l. *Szabó Károly*, Biborban született Konstantin munkái, Akad. Értes. I. k. 142—144.

zér után következik; de azt már hibásan következtették, hogy a magyar nép dsilájának ugyanaz a hatásköre s hatalma, mint a kazarok isájának.

A magyar nép kezdetleges közszervezetének hasonmásait, szerintem nem a magas fejlettségű kazarok, hanem a szomszédos és rokon népek közül a volgamelléki hazájukban visszamaradt bolgárok, nemkülönben a bessenyők körében kell keresnünk.

Ibn-Roszteh szerint az Itil (Volga) mellett lakó bolgárok[14] három törzsre oszlanak: a Barssulá, Eszegel és Bulgár törzsekre, melyek foglalkozás és műveltség tekintetében ugyanazon a fokon állanak. A nép földet művel, búzát, árpát, kölest vet. A törzsek egy közös fő, a király alatt állanak, a kit *almusnak* hívnak s a kinek saját népe lovat vagy más állatot szolgáltat adó fejében, idegen kereskedők pedig vámot fizetnek, árúik tizedét.[15] Látni való, hogy e nép a magyarokénál már fejlettebb gazdasági életet él s ennek megfelelően állami szervezetük is fejlettebb. A törzsek, noha még fennállanak politikai egészekként, teljes függetlenségüket s önállóságukat már elvesztették, közös fejedelem alatt állanak, ámbár viszont még nem találjuk az almusnak azt a despotikus hatalmát, melyről később *Ibn-Fadhlán* értesít.[16]

Felette becsesek a bessenyők közszervezetének első alakulatairól ránk maradt adatok, minthogy életmód és műveltség tekintetében ők állanak legközelebb a magyarokhoz. „Az egész bessenyőség" — írja róluk *Konstantinos* — „nyolcz törzsre (kerületre, θέματα)[17] oszlik s mindegyiknek külön nagyfejedelme van." Fel is sorolja mind a nyolcz törzset és az abban az időben, midőn a bessenyők ősi lakóhelyeikből kiűzettek, élt nyolcz fejedelem neveit. „Ezeknek halála után unokatestvéreik követték őket az uralomban. Náluk t. i. az a régi törvény a szokás, hogy méltóság nem száll a fiúkra

[14] Az ezekről szóló irodalomból említjük: *Frähn Ch. M.*, Die ältesten Nachrichten über die Wolga-Bulgaren. *Jireček Konstantin*, Geschichte der Bulgaren. *Roessler* id. m. 233—260. l. *Vámbéry* id. m. 48—62. l.

[15] MHK. 163. l.

[16] MHK. 203. s köv. l.

[17] A θέμα területi felosztást, azaz kerületet, tartományt jelent ugyan, de semmi kétség, hogy e területi felosztás a törzsekre oszlásnak kifejezője, azok külön telepei s szállásai nyomán. Bizonyságul szolgál, hogy ugyanez a nyolcz „tartomány" fennállott már a bessenyőknek volgamelléki hazájában.

vagy a testvérekre, hanem elég, ha a fejedelmek addig uralkodnak, a míg élnek, haláluk után pedig unokabátyáik vagy azok fiai következnek, hogy az oldalágak is részesedjenek (az uralomban). Más nemzetségből való azonban sohasem lesz fejedelem. A nyolcz törzs negyven részre (ágra) oszlik és mindegyiknek van kisebb fejedelme."[18] Ebből világosan látjuk, hogy a magyarokkal rokon és azonos műveltségű bessenyők még a X. század derekán épp úgy törzsszervezetben élnek, mint a magyarok Etelközben való megtelepedésükkor. Nincs közös fejedelem vagy vezér, aki az egész bessenyő népet állandóan kormányozná; az egyes törzsek egymástól függetlenül, szuverén módon önálló politikai életet élnek.

Lássuk ezen analogiák után a magyarok ősi szervezetét tüzetesebben.

Habár a törzsnek, mint a közélet első formájának, keletkezése a leszármazásra, a rokonságra támaszkodik, mindazonáltal a magyar törzseket már olyan magasabb közjogi jellegű alakulatoknak kell tekintenünk, a melyeknek tagjait nem egyedül a közös őstől való leszármazás tudata s az ebből eredő rokoni érzés köti össze, hanem a hosszú, szoros együttélés következtében kifejlődött közössége az erkölcsöknek, szokásoknak, műveltségi állapotoknak s elsősorban a vallásnak, a kultusznak, mely a kezdetleges korban mindenütt fontos tényezője nagyobb szervezetek s egészek létrejöttének.[19]

A magyarok vallására vonatkozó egymásnak ellentmondó adatokból *(Ibn-Roszteh és Gardézi* tűzimádóknak mondják őket.[20] *El-Bekri* bálványimádóknak)[21] talán lehet következtetnünk azt, hogy az egész nép nem volt egy valláson; de kétségtelennek vehetjük, hogy mindegyik törzsnek

[18] MHK. 115. l.

[19] A ghúzokra — a későbbi kunokra — *Houtsma M. Pn.* helyesen jegyzi meg Die Guzenstämme 231. l.: Bei den alten Stammverhältnissen Gilt die Abstammung zwar als ein sehr bedeutender Moment, allein bei der weiteren Ausbildung dieser Verhältnisse spielten religiöse Vorstellungen eine überaus wichtige Rolle. Diese haben die Familien zu Clans, Stämmen und Völkern herangebildet".

[20] L. a megelőző szakasz 30. jegyzetét.

[21] MHK. 195. l.

megvolt, miként a germánoknál,[22] a többi törzsekkel — többé-kevésbbé — közös isteneken kívül, a maga külön törzsistensége, törzsszentsége, a melynek tiszteletére a törzshöz tartozók időnkint bizonyos helyen összejöttek és közös táltosok vezetése alatt közös áldozatokat hoztak.[23] Valamint a törzseknek vallás dolgában való sajátosságait, úgy az életmód, erkölcsök s szokások tekintetében való különbségeiket illetőleg is adatok teljes hijján, jóformán feltevésekkel sem állhatunk elő. Nagyon valószinű, hogy voltak különbségek s eltérések; és hogy az egyes törzseknek megvolt a maguk különös története, különböző okok és körülmények, elsősorban a szomszéd népekkel való harczias és békés érintkezés sokféle eseményei egy-egy törzsnek elszakadását, felbomlását, avagy viszont jelentékeny gyarapodását idézhetvén elő. Tudjuk hiteles forrásból, hogy a magyar népelemnek egy része az őshazában maradt vissza,[24] egy másik része a Lebediából Etelközbe költözés alkalmával szakadt el a nép többségétől és vándorolt „Persis felé".[25]

Épp oly meddő annak kutatása, vajjon ethnikailag milyen viszonyban állottak egymáshoz a magyar törzsek.[26] Tudvalevőleg egyedül a kabar törzs ethnikumáról van határozott adatunk, hogy a kazar népnek volt elszakadt része s nyelvjárásra a többi magyar törzsektől különbözött.[27] A nemzeti egység gyors kifejlődése és szilárdsága azonban hatalmas érvet szolgáltat ama felfogás mellett, hogy a hét törzs ethnikai tekintetben is igen közel állott egymáshoz.[28]

[22] V. ö. *Tacitus,* Germania 39., 40. és 43.; Annales I. k. 51. *Hucbaldus,* Vita Sancti Lebuini Mon. Germ. Scriptores II. k. 361—362. l. L. még *Timon:* A germán ősalkotmány 4—6. l.

[23] V. ö. Szent László I. törvénykönyvének 22. fejezetét, mely tanusítja, hogy a magyarok egykoron vizek mellett, fáknak, forrásoknak, köveknek áldoztak. A magyarok ősvallásáról l. *Ipolyi Arnold,* Magyar mythologia 1854. *Hunfalvy Pál* id. m. 239. s köv. l. *Kuun Géza* id. m. I. k. 174 s k. l. *Kandra Kabos,* Magyar mythologia 1896.

[24] Tanusítják ezt *Julianus, Plan Carpin* és *Rubruk* fentebb idézett tudósításai.

[25] MHK. 121. l.

[26] *Kuun Géza* foglalkozott tüzetesen e kérdéssel id. m. I. k. 137—162. l.

[27] MHK. 124. l.

[28] *Bölcs Leó* közlése szerint, MHK. 40. l., a turkok népe sok törzsből verődött össze és ezért nem sokat adnak a rokonságra és a kölcsönös

A hét, illetve nyolcz törzs — a mint már fentebb kifejtettük — külön-külön politikai egység volt, külön közjogi alakulat. A mily téves volna hinnünk, hogy a magyar vagy a bessenyő törzsek valamely központi hatalom által alkotott taktikai és kormányzati egységek voltak,[29] épp úgy nem szabad a törzset egyszerűen a nemzetséggel azonosítani és a vérségi kapcsolatokon kívül pusztán gazdasági egységnek és szervezetnek tekinteni. Még jelesebb történetíróink és jogtörténetíróink is ezen hibába estek.[30] Ennek okát talán Konstantinos művében kell keresnünk, a ki a törzseket és az ezeken belül fennálló nemzetségeket egyaránt γενεά névvel jelöli,[31] holott már *Bölcs Leó* talált volt a kettőnek jelölésére más-más szót: a φύλη és γένος kifejezéseket.[32]

Ha a krónikáinkban fenmaradt nemzeti hagyományoknak hitelt adhatunk, a (hét, illetve) nyolcz törzs száznyolcz nemzetséget foglalt magában,[33] mely számból — Konstantinos szerint — mindössze három esett a kabarok törzsére.[34] Mily arányban oszlott meg a többi százöt a hét törzs között, nem tudjuk; aligha egyenletesen, mert valamint a törzsek sem voltak mesterséges taktikai és kormányzati egységek, úgy még kevésbbé a szorosabban (bár szintén nem kizárólag) vérségen alapuló nemzetségek.

Bármily kevésre tegyük is lebediai és etelközi magyarok számát,[35] egy-egy nemzetség átlagban 1000—2000 embert foglalhatott magában, tehát oly tekintélyes sokaságokat, a

egyetértésre. Ebből azonban az összeverődött törzsek rokonságának fokára nézve semmi következtetést nem vonhatunk.

[29] Ezt a nézetet vallotta *Salamon* id. m. 51—52. l.

[30] Pl. *Szabó Károly,* Vezérek kora 20—21. l. *Hajnik,* Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt 72. s köv. l.

[31] L. a 3., 5. és 6. jegyzetet.

[32] MHK. 35. l.

[33] MHK. 480., 501. l.

[34] MHK. 124. l.

[35] *Ibn Roszteh* közlése alapján, a ki a kendehnek 20.000 lovas katonáját említi, szerintem legalább 120.000—150.000 emberre tehető a magyar népnek (nőknek, gyermekeknek és aggoknak is) száma, a bizonyára szintén nagyobb számmal levő rabszolgákon kívül. *Pauler* 80.000-re teszi a lebediai magyarok legcsekélyebb számát. (A magyar nemzet története Szent Istvánig 129—130. l.), de ezt a kabarok nélkül is kevésnek tartjuk. Krónikáink túlzó adatai (MHK. 485. és 500. l.) hitelt nem érdemelnek és biztos támpontot nem nyujtanak.

mely nemcsak gazdasági vezetést, hanem hadi és bírói szervezetet is igényelt.

Mindenik törzs élén külön főnök állott, Konstantinos ezeket kezdetben vajdáknak *(βοέβοδος)* nevezi, majd később úgy ezeknek, mint a közös örökös vezérnek, sőt a bírói tisztet viselő gyulának és karchasnak jelölésére[36] is a határozatlan értelmű *archon* görög szót használja.[37] Az ősi magyar elnevezés, melyből esetleg következtetést vonhatnánk a törzsfő jogállására nézve, nem maradt ránk.[38] *Konstantinos* ezt vagy nem ismerte vagy csak leírni nem tudta, de annyi kétségtelen, hogy a görög nyelvben nem talált a magyar törzsfők jogállásának, hatalmi körének jelölésére alkalmas kifejezést és éppen azért a szláv *vajda (βοέβοδος)* szót használta.

A törzsfő, a vajda, jogállását tekintve, nem volt uralkodó, nem szuverén, hanem csak a törzsnek első tisztviselője, háborúban úgy, mint a békében főkormányzója, a ki hatalmát a törzsgyűlés megbízásából bírja és gyakorolja. Konstantinos eme szavai: „A turkok az a nyolcz törzse nem engedelmeskedik saját fejedelmeinek“,[39] úgy értelmezendő, hogy a törzsfő hatalma korlátolt hatalom, a törzsfő azt a köztől, a törzsgyűléstől nyeri s a közért, a köz érdekében tartozik gyakorolni. E főnöki hatalom súlypontja a törzs haderejének vezetésében nyugodott, mivel a törzsi közszervezet a félnomád népek szükségleteinek megfelelően, elsősorban hadi szervezet. A vajdát, miként később a vezért, minden valószinűség szerint a törzsnek bizonyos nemzetségéből választották.

A nemzetségek élén a nemzetségfők állottak, — alkalmasint h a d n a g y o k n a k mondották őket magyarul,[40] — a nemzetség fegyverképes népének a törzsfők parancsnoksága alatt vezetői és belső ügyeinek, kivált a gazdasági ügyeknek

[36] *„Ἔχουσι δὲ κεφαλὴν πρώτην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπαδὴ κατ’ ἀκολουθίαν, καὶ δύο ἑτέρους, τόν τε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν“.* MHK. 127. l.

[37] *„Ἔχει δὲ ἑκάστη γενεὰ ἄρχοντα“.* MHK. 8. l.

[38] A *hadnagy (dux exercitus)* szó, melylyel a krónikák a törzsek fejeit jelölik, inkább a nemzetségfőnököknek lehetett a neve. L. alább.

[39] *„Αἱ δὲ ὀκτὼ γενεαὶ τῶν Τούρκων αὗται πρὸς τοὺς οἰκείους ἄρχοντας οὐχ ὑπηκούουσιν“.* MHK. 127. l.

[40] *Had* a középkori magyarságban és egyes vidékeken újabb időkben is nemzetséget jelent. *Jászay Pál,* A magyar nemzet napjai a legrégibb időtől a mohácsi vészig 57. l. *Pintér S.,* A palóczokról 1880. 19. l.

intézői. Valószinüleg ők is örökösödésre alapitott választás útján nyerték tisztüket, miként későbbi időben a székely és a kun nemzetségek fejei.

Vajjon a törzsfők és hadnagyok gyakoroltak-e bírói hatalmat is a maguk körében, nem tudjuk. Későbbi fejlemények, valamint a kunok és székelyek törzsszervezete azt bizonyítja, hogy a bíráskodást külön törzsi és nemzetiségi bírák végezték.

4. §. A törzsek nemzetté egyesülése. Az ősszerződés.*

A közel rokon, egymás szomszédságában lakó független törzsek gyakran érezhették idegen támadások alkalmával a közös és kölcsönös védelem szükségességét. Midőn a támadás erősebb volt, semhogy egyik vagy másik törzs magában sikerrel ellenállhatott volna, a többiek védelmére siettek. Ilyenkor a törzsek haderejének eredményes működése egységes vezetést igényelt, a miért is egyet a törzsfők közül, a legtapasztaltabbat, a legvitézebbet fővezérül választották. Szintúgy tettek, ha valamelyik ellenséges nép ellen közös egyetértéssel támadó háborút indítottak és valahányszor felkerekedett az egész nép, hogy új hazát keressen. Biztosan tudjuk, hogy Lebediát egységes vezetés alatt hagyták el;[1] alig kételkedhetünk, hogy a volgamelléki őshazából is így vándoroltak Lebediába.

A közös támadás vagy védelem czéljából választott vezér hatalma csak az illető hadi vállalat tartamára szólott; annak bevégeztével mindegyik törzs visszanyerte politikai függetlenségét. De a kipróbált hadvezér tekintélye továbbra is éreztette hatását; ha újból veszély fenyegetett, a többi törzsfők hozzá fordultak tanácsért és mi sem természetesebb, minthogy új háború esetén őt állították az egyesült törzshadak élére.

Ebben találja szerintem magyarázatát, hogy már *Konstantinos* első törzsfőnököt, első vajdát *(πρῶτος βοέβοδος)* emleget[2] még a nemzetté egyesülést megelőzőleg. Lebediás,

* *Irodalom:* L. az előbbi §-nál felsorolt munkákat.

[1] *„Τὸ δὲ τὸ ἕτερον μέρος εἰς τὸ δυτικὸν κατῴκησε μέρος, ἅμα καὶ τῷ βοεβόδῳ αὐτῶν καὶ ἀρχηγῷ Λεβεδίᾳ, εἰς τὸπους τοὺς ἐπονομαζομένους Ἀτελκούζου„* MHK. 131. l.

[2] MHK. 119. l. Idézve fent a 32. l. 33. jegyzetében.

a kit ő a Lebediából elköltöző magyarok első vajdájának mond, első volt a vajdák között, nem születésére, hanem érdemeire, hadi dicsőségére. Ezért választották a magyar törzsek őt, a legérdemesebbet, közös fővezérül, midőn Etelközbe indultak; és ezért utasította vissza utóbb az állandó fővezérséget, mint aggkorban lévő s így alkalmatlan erre a nagy tisztre.[3] Ugyanaz az elv ez, a melylyel a kulturai és politikai fejlődés hasonló fokán álló más népeknél is találkozunk s a melyet *Tacitus*, a germánokról szólva, ekkép fejez ki: *Duces ex virtute sumunt.*[4]

Az ismételt ideiglenes egyesülés, az együttes harcz, a dicsőségben és veszteségben való osztozkodás mind közelebb hozta a magyar törzseket egymáshoz s mindinkább megérlelte bennök azt a tudatot, hogy az ellenséges népek közepette csupán egyesült erővel és egységes szervezet mellett tarthatják fenn magukat. Másrészt a kazar barátságnak és szövetségnek is volt része az állandó egyesülés eszméjének megkedveltetésében: valószinű, hogy a kazarok khagánja azért adott Lebediásnak — még a lebediai tartózkodás idején — kazar nőt feleségül, hogy ily módon megszilárdítsa a kazar befolyást s előbbre vigye a magyar törzsek állandó egyesülésének ügyét.

A hét, illetve a nyolcz törzs között fennálló ethikai köteléknek szoros közjogi, politikai kötelékké átváltozása, a törzseknek egységes nemzetté válása, a mely Etelközben 890 táján következett be, a császári írónak teljes hitelt érdemlő elbeszélése szerint, csakugyan kazar beavatkozásra és befolyásra vezetendő vissza. A kazar khagán, a ki a maga országára nézve is felette üdvösnek találhatta, hogy szövetségesei bár messze költöztek, ne nélkülözzék az egységben rejlő erőt, Konstantinos tudósítása szerint követeket küldött a magyarokhoz, magához hívatta első vajdájukat, Lebediást és felajánlotta neki, hogy archonná, népe fejedelmévé fogja őt tenni, ő pedig engedelmeskedjék rendeleteinek. Lebedias maga helyett mint alkalmasabbat, az utána következő vajdát, Álmost (Salmutzes), ajánlotta a khagánnak, avagy Álmos fiát, Árpádot. A khagán erre elbocsátván Lebediást, embereket adott melléje, a kik a magyarokkal tanácskozzanak. Ezek

[3] U. o. Lásd alább.

[4] Germania 7. fej. V. ö. *Timon,* Germán ősalkotmány 52. s köv. l.

meg is választották Árpádot fejedelmüknek, „mert méltóbb volt arra, bölcs tanácsú és gondolkozású, kiválóan vitéz és az uralkodásra alkalmas“[5] és a kazarok szokása és törvénye szerint paizsukra emelték.[6]

Az eddig önálló magyar törzsek egy állami egészbe egyesülésének, a melyet Árpád vezérré választása jelez, módozatairól, a közös hatalmi szervezet felállításának részleteiről Konstantinos nem tudósít bennünket. A nemzeti hagyomány azonban, melyet Béla király névtelen jegyzője tartott fenn számunkra, úgy tudja, hogy ez az egyesülés szerződés formájában ment véghez. A „hét magyar“, azaz a hét törzsfőnök belátván azt, hogy a megkezdett utat, a honalapítás nagy munkáját, be nem fejezhetik, hacsak vezért és parancsolót nem választanak, közegyetértéssel Álmost, Ügek fiát, tették meg vezérré, maguknak és fiaik fiainak mind utolsó íziglen és hűséget esküdtek neki, pogány szokás szerint egy edénybe csurogtatván vérüket. A vérontással erősített eskű tartalmát, a mely nem egyéb szerződésnél, Anonymus a következő öt pontban adja elő: *„Először:* a míg életük tart, mind nekik, mind utódainak vezérük mindig Álmos nemzetségből való legyen. *Másodszor:* bármi vagyont szereznének fáradozásukkal, abból senki közülök ki ne zárassék. *Harmadszor:* azok a törzsfőnökök (principales personae), kik szabad akaratjukból Álmost urukká választották, sem maguk, sem fiaik a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből ki ne rekesztessenek. *Negyedszer:* ha utódaik közül valaki hűtlenné lenne a vezér személye iránt és meghasonlást támasztana a vezér és atyafiai között, a vétkesnek vére ontassék, miként az ő vérök ömlött az Álmos vezérnek tett eskű alkalmával. *Ötödször:* ha valaki Álmos vezér vagy a többi törzsfőnökök utódjai közül esküjök rendeleteit megszegni akarná, átok alatt legyen mindörökké“.[7]

Anonymus tudósítását a vérivással megpecsételt esküről megerősítik az ó- és középkori írók, kik a szerződéskötés-

[5] MHK. 121—122. l.

[6] A pajzsra emelés, mint ünnepélyes beiktatás szertartása, más népeknél is szokásos volt. A germán törzsek: a frankok, góthok, longobardok királyválasztáskor alkalmazták, sőt előfordul az már a római császárok választásánál is. *Mátyás Flórián,* Történeti tévedések és egyezések. Akad. Értes. 1896. évf. 593. l.

[7] MHK. 398—399. l.

nek ezt a formáját mint a scythiai, azaz a turáni népek ősrégi szokását tüntetik fel,[8] mely a szerződésben foglalt ígéretnek vallási sanctiót biztosított.[9] Ehhez képest az ősszerződés formájára vonatkozó tudósítást hitelesnek tekinthetjük.[10] Jóval nehezebb annak megállapítása, vajjon tartalmilag mennyiben hiteles Anonymus tudósítása?

Konstantinos elbeszélése nyomán bizonyos, hogy a törzseknek nemzetté egyesülése békés módon, önkéntes megállapodás útján jött létre, nem valamely belső háború vagy legyőzetés következtében. Alig lehet kétség, hogy a törzsfőnökök e megállapodás alkalmával a törzseik nevében részletesebb „szerződést“ kötöttek, valamelyes megegyezésre jutottak az együtt- és fenmaradás, a nemzeti lét legszükségesebb, legnélkülözhetetlenebb feltételei iránt. Ily részletesebb megegyezésekre utal Konstantinosnak az a mondata, hogy a magyarok (a törzsek) kölcsönösen védelmezni tartoznak egymást,[11] nemkülönben a Kézai Simon említette „lex Scythica“, a szittya törvény, mely a kereszténység felvételéig uralkodott[12] és a mely az ősi államszervezet korában csakis kölcsönös megállapodás, szerződés alapján állhatott fenn.

[8] *Herodotos* IV. k. 70. fej. *Pomponius Mela,* De situ orbis lib. II. cap. 2. Az árja médeknek hasonló szokását említi a IV. századbeli *Julius Solinus,* mondván: „Haustu mutui sanguinis (Scythae) foedus sanciunt, non suo tantum more, sed Medorum quoque usurpata disciplina“. IV. k. 20. fej. A parthus királyoknál dívó szokásról lásd *Tacitus* elbeszélését Annales XII. könyv, 47. fej.

[9] A szerződéskötésnek a vérivással rokon, hasonlóan vallásos jellegű formája volt régente az *áldomás,* a mit bizonyít ennek a szónak az *áldani, áldozni* igékkel való kapcsolata. Idővel vallásos jellegét elvesztvén, a szerződő feleknek együttes ivását (mercipotus) jelentette, mely később, miként a foglaló, a szerződés megkötésének bizonyítására szolgált (HK. III. R. 34. cz. l. alább). Erről tanuskodik az erdélyi szászoknál használt „Almesch“, „Aldomasch“ kifejezés, mely a magyar áldomás szóból ered. (Korrespondenzblatt d. Vereins für siebenbürgische Landeskunde XV. k. 42. l.) V. ö. *Schiller Bódog Áldomás* czikkét, M. Jogi Lexikon I. k.

[10] Annál is inkább, minthogy vérivással erősített szerződések nálunk még a XVI. században is fordulnak elő. *Cornides Dániel,* Vindiciae Anonymi 300. l. És l. *Pecevi* török történetírónak 1541-ből szóló tudósítását, *Vámbéry* id. m. 323. l. jegyzet.

[11] *„Aἱ δέ ὀκτὼ γενεαὶ . . . ὁμόνοιαν ἔχουσιν εἰς τοὺς πολέμους, εἰς οἷον μέρος προβάλλει πόλεμος, συναγωνίζεσθαι μετὰ πάσης φροντίδος τε καὶ σπουδῆς“* MHK. 127. l.

[12] MHK. 481. l.

Vita tárgya csak az lehet, vajjon Anonymus a nemzeti hagyománynak megfelelően adja-e elő az ősszerződést, avagy önkényesen állapította-e meg annak tartalmát saját korának felfogása szerint és érdekeihez képest? Szerintünk úgy az egykorú, mint a későbbi források azt igazolják, hogy az Anonymus által előadottak az ősi államszervezet korában fennállott alkotmányjogi viszonyoknak megfelelnek. Ezt még azok is kénytelenek elismerni, a kik különben Anonymus hitelét kevésre becsülik.

Az első pont mellett tanuskodik Konstantinos tudósítása. Mindössze annyiban tévedett Anonymus, hogy Álmost nevezi meg első fővezér gyanánt. A második pont gyakorlati alkalmazását a honfoglalás után történt osztozkodásnál, a szállások kiosztásánál látjuk. Igazolást nyer a harmadik pont is az által, hogy a vezérek korában a vezér mellett nevezetes szerepet játszottak a törzsfőnökök és, mint a nemzet előkelői, utóbb is helyet foglaltak a király tanácsában.

A negyedik és ötödik pont az előbbi pontok büntetőjogi sanctióját, biztosítékát képezi és azt a felfogást juttatja kifejezésre, hogy az ősi államszervezet a vezér és a nemzet kötötte szerződésen alapuló kölcsönös kötelezettségeken nyugszik. Az ezen pontokban felsorolt büntetések, a mint később látni fogjuk, szintén az ősszerződés tartalmának hitelessége mellett bizonyítanak.

Anonymusnak az ősszerződésre vonatkozó előadása a magyar ősalkotmány legsajátosabb jellemvonásait tükrözi vissza. Anonymus korában a nyugoti államokban a hűbéri államszervezet annyira ellenkező közjogi felfogást és közjogi elveket, a miket az ősszerződés és különösen annak második czikke tartalmaz, máshonnan, mint a magyar nemzeti hagyományból nem meríthette.

5. §. A honalapítás.*

Az etelközi nemzetté egyesülést csakhamar követte a honalapítás, az új nemzeti vagy állami létnek állandó helyhez kötése. A honalapítás ténye alkotmánytörténeti szempontból csak annyiban bír jelentőséggel, a mennyiben a magyar nemzet állami életét maradandóan bizonyos területhez kötötte és pedig olyan területhez, mely éghajlati és talajviszonyainál, valamint a természeti határok biztosította védelemnél fogva kiválóan alkalmas volt erőteljes kulturképes állam létesülésére.

A krónikák, ősi nemzeti hagyományaink fentartói, úgy tüntetik fel a magyarok bejövetelét, mint Attila örökségének elfoglalását,[1] mint a hunok visszatérését.[2] E nemzeti hagyomány fennállását kétségbe vonni nem lehet; de annak valódi értékét és jelentőségét a honalapítás tényére nézve megállapítani nem tudjuk, minthogy nem ismerjük sem a hun-magyar rokonságnak, sem a hunok és magyarok történeti együttes szereplésének mivoltát. Bizonyos, hogy a magyarok nem is csak hagyományaikból ismerték Magyarország területét, hanem közvetlen tapasztalatból is. Kalandjaik alkalmával gyakran fordultak meg e földön. Talán már 862-ben is erre vették útjokat, midőn mint „eddig ismeretlen ellenség" támadják meg Keleti Frankhont.[3] 892-ben Arnulf király felszólítására jelentékeny haderővel csatlakoznak hozzá Szvatopluk morva birodalmának megdöntésére;[4] két évvel utóbb, viszont ezeknek a morva-szlávoknak hívására jelennek meg a Pannoniában és fosztogatják a német birodalom keleti határvidékeit.[5] Tudhatták ilyképpen, hogy a Kárpátok alján dús mezőség terül el, mely nekik mindent nyujthatott, a mire félnomád népnek szüksége volt: termékeny legelőt, vadakban dús erdőt, halakban gazdag vizeket.

A honalapítás fegyvertényeit részletesen adják elő a krónikák, legrészletesebben *Anonymus;* de előadásaiknak teljes hitelt nem adhatunk, mert forrásuk, a népmondák, nem egészen megbizható és a mi különösen Anonymust illeti, valószinű, hogy ő a maga felfogása szerint formálta át a hagyo-

* *Irodalom: Szabó Károly,* Vezérek kora 1869. *Hunfalvy Pál,* Magyarország ethnographiája 1876. *Pauler Gyula,* A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. 373. s k., 481. s k. l. *M. T. Akadémia jelentése* a honfoglalás időpontjának meghatározása tárgyában 1893. *Karácsonyi János,* A honfoglalás és Erdély. Katholikus Szemle 1896. évf. *Borovszky Samu,* A honfoglalás története 1894. *Rohonyi Gyula.* A honfoglalás története 1897. *Sebestyén Gyula,* A honfoglalás mondái 1905.

[1] *Anonymus* 5. fej. MHK. 398. l.

[2] *Kézai Simon* MHK. 485. l. Képes Krónika u. o. 499. l.

[3] MHK. 301. l.

[4] Fuldai évkönyvek adata. MHK. 416. l.

[5] U. o. 417. l.

mány összefüggés nélküli adatait.[6] Nem tudjuk biztosan, merre vették utjukat a honfoglaló magyarok, mely hadi terv szerint foglalta el Árpád az országot és minő küzdelmek árán. A honfoglalás megkezdésének és befejezésének éve tekintetében sincsen megegyezés történetíróink között. Valószínű, mégis, hogy őseink a 895. év végével hatoltak át a Kárpátok hegylánczolatán és hogy majdnem öt év telt el, míg megszállották ennek a földnek utolsó még meg nem hódított részét; Pannoniát és a Száva-Dráva közét.[7]

A jogtörténet szempontjából csak a végeredmény bír ránk nézve fontossággal, az a történeti tény, hogy a magyar nemzet Árpád vezetése alatt Magyarország mai területét meghódította és az itt lakó különböző fajú, nevezetesen germán, szláv és uralaltáji[8] néptöredékeket uralmának alávetette.

Fontossággal bír továbbá az a történeti tény, hogy a honalapítás nem volt valamely kalandor csapatnak, melyet pusztán személyes hűség köteléke csatolt a vezérhez, hadi vállalata, hanem a közjogi egészszé, nemzetté szerveződött magyar néphódító hadjárata. A mint a nemzetté egyesülés, úgy az azt követő honalapítás és első rendezés is a nemzet közös elhatározása alapján történt. Ezt jelenti Anonymusnak kétségtelenül a nemzeti hagyományból merített tudósítása a pusztaszeri gyűlésről. Harmincznégy napi tanácskozás folyamán „elrendezték az országot", közös elhatározással, mintegy szerződés alakjában, megállapították, miként helyezkedjék el a magyar nép az ország területén. Azért magát a helyet is, a hol ezek a megállapodások létrejöttek, „szer"-nek nevezték, a mi kölcsönös megegyezés alapján megállapított szabályt, rendet jelent.[9] Ez az újabb nemzeti szerződés, miként a későbbi tudósítások igazolják, alig

[6] *Pauler* fentidézett dolgozata Századok 1877. évf. 381. l.

[7] *Pauler*, A magyar nemzet története Szent Istvánig 34., 41., 149—154. l. A törvényhozás is (1892: II. t.-cz.) a 895. esztendő mellett döntött, midőn 1895-re határozta a millennium megünneplését. *Salamon* 897-re tette a magyarok bejövetelét (Századok 1883. évf. 192. l.), úgyszintén *Kuun Géza* gróf (id. m. II. k. 66. l.), *Marczali* 896-ra (Magyar nemzet története a vezérek korában [Athenaeum millennáris kiadványa I. köt.] 113. l.).

[8] Az ország déli és délkeleti részét bolgárok lakták és a Dunán túl kétségkívül akadtak még akkortájt avar telepek.

[9] 40. fej. MHK. 436—437. l.

egyéb, mint az ősszerződésben foglalt alapelvek gyakorlati alkalmazása és tüzetesebb kifejtése.

A hagyomány emlegette pusztaszeri gyűlés egyúttal világos bizonysága annak, hogy honfoglaló őseink nemcsak letelepedtek e hazában, hanem új állami és társadalmi rendet létesítettek, a melynek alapeszméit és intézményeit még az őshazából hozták magukkal.[10]

Ez az új rend lényegesen különbözött attól az állami és jogi szervezettől, melyet a hódító germán népek által a római birodalom romjain alkotott államokban találunk. A magyar nemzet új hazájában nem voltak a lakosságnak oly elemei, melyek, mint azelőtt uralkodó nemzet, igénynyel bírtak volna kitünő jogi helyzetre. Hazánk új rendezésében nem volt alkalom, sem ok arra, hogy a honfoglaló magyarok az új ország régi alattvalói érdekében a jognak és rendnek azt a dualismusát létesítsék, a mely a germán államoknak egyik lényeges jellemvonása.[11]

A honalapító magyarok *egységes nemzeti jogrendet* alkottak, melybe az itt talált népelemeket is befoglalták. Az egyes néptöredékeknek ebbe az új állami és társadalmi rendbe miként való befoglalására irányadó volt, hogyan viselkedtek a honfoglaló magyarokkal szemben. A kik fegyveres kézzel ellenállottak és legyőzettek, rabszolgasorba kerültek; viszont, akik hozzájuk csatlakoztak és segítségükre voltak, megtartották területeiket és teljes szabadságukat; végül, akik semlegesek maradtak, nem lettek ugyan a hódítókkal egyenjogúak, azaz politikailag, közjogilag jogozottak, azonban személyes szabadságukat és birtokukat ők is megtartották. Ezekből kerültek ki a későbbi kor magánjogilag szabadjai.[12]

[10] Helyesen mondja *Vámbéry:* „A magyarság csekély számban jött ide be; de műveltsége nagyobb volt az itt talált népek kulturájánál, a minthogy akkoron egyáltalában nagyobb volt ez Ázsiában, mint Európában és így nem csoda, hogy ez nagy, irányító befolyással volt az itt talált alantasabb műveltségű népekre. De ebből az is folyik, hogy a honalapító magyarok nem voltak barbárok". Idézve *Hermann Ottó*-nál A magyar nép arcza és jelleme 174. l.

[11] V. ö. *Savigny*, Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter, I. és II. k. *Brunner H.*, Deutsche Rechtsgeschichte I. k. 11. §. *Hartmann*, Das italienische Königreich.

[12] V. ö. *Wenzel Gusztáv*, Mezőgazdaság története Magyarországon 63—64. l.

6. §. A nemzeti kötelék jelentősége és a nemzetgyűlés.*

A törzsek egyesülése következtében keletkezett magyar ősállam fennállásának alapját a nemzeti kötelék képezte, melyet az összerződés hozott létre.

A nemzeti kötelék közkötelék és nem magánkötelék, minő a hűbéri és hűbéres viszonya. A nemzeti kötelék az egyént nem más egyénhez, hanem a nemzeti egészhez az összességhez, az államhoz fűzi; nem alapul az egyén akaratán, magánjellegű szerződésen, hanem fennáll szükségképpen magasabb jogtételnél fogva, mely e nemzet minden egyes tagjára kötelező.

A nemzeti köteléknek ebben a közjogi jellegében nyilvánul a nemzetté egyesülés közjogi természete. E közkötelék fennállásánál fogva az ősállamot államnak, közjogi alakulatnak kell tekintenünk modern fogalmaink szerint, holott e nélkül pusztán hadi vállalatokra egyesült sokaságról szólhatnánk, melyet a vezér személyéhez fűződő különös hűségi és szolgálati viszony tart együtt, egyetemes, közjogi alap nélkül. A nemzeti kötelék fennállásánál fogva a magyar ősállam határozottan közjogibb jelleget tüntet fel a középkori hűbérállamoknál, melyek fennállásának alapját a hűbéri magánkötelék képezte, oly kötelék, a mely az egyént nem az összességhez, hanem külön-külön egy hatalmasabb egyénhez kapcsolta.[1]

A nemzeti kötelék megfelel a mai modern államban fennálló állampolgári köteléknek, a mely egyrészt alapja az állami

*Irodalom: *Salamon Ferencz,* A magyar hadi történethez a vezérek korában 1877. 31—65. l. *Kuun Géza* gróf, Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima 1893. I. k. 163—181., 205—224. l. *Timon Ákos,* A germán ősalkotmány 1881.

[1] V. ö. *Timon,* Germán ősalkotmány, 96—98. l. *Sohm Rudolf,* a kiváló német jogtörténetíró idevonatkozólag a következőket írta szerzőnek dd. Strassburg 1881 júl. 13.: „Mit der Idee . . . haben Sie zweifellos den Kern der westeuropäischen Verfassungsgeschichte im Mittelalter getroffen. Ich bin sehr geneigt, Ihnen auch in der Wendung, welche Sie dieser Idee für die Auffassung des Königtums (als einer wesentlich privatrechtlich gedachten Gewalt) gegeben haben, Recht zu geben, und bin ich schon seit längerer Zeit von der zu sehr modern gedachten Auffassung, welche ich früher gehabt habe, allmälig zurückgekommen. Ich glaube jetzt, dass das Königtum geschichtlich an das Häuptlingtum anknüpfte, also an eine private Schutzgewalt des Mächtigen über den mindermächtigen Freien".

főhatalom létezésének, a mennyiben a polgárokat közös főhatalomnak alá rendeli, másrészt az állam létének magának, a mennyiben ennek érdekében bizonyos kötelességeket ró az állam tagjaira.

Az ősi államszervezetben, mint az államnak kezdetleges formájában a nemzeti kötelék mindössze két közkötelességet szül a nemzet szabad, teljes jogú tagjaira nézve: az általános hadi és törvénykezési kötelességet. A nemzetnek minden fegyverképes tagja köteles a nemzetgyűlésen megjelenni, mely egyrészt hadi, másrészt törvénykezési gyűlés. Egyfelől nem egyéb, mint maga a nép fegyverben, mely határoz háború s béke felett, a nemzetgyűlésről történik a hadba indulás, a nemzetgyűlésen megy véghez a közös szerzeménynek, a hadizsákmánynak a vérszerződés rendelte felosztása. Másfelől törvénykezési gyűlés: itt osztottak igazságot a nemzetbírák a nemzet nevében és a nemzet ellenőrzése mellett, mely ilyenkor maga gyakorolt bíráskodást.[2] E közkötelességek megszegését úgy tekintették, mint támadást a nemzetegész ellen, mint veszélyeztetését a nemzeti közlétnek. Ezért a nemzeti jogközösségből való kizárással, kiközösítéssel, kiátkozással büntették, a mely magába foglalta az átok alá vetett egyén személyiségének megsemmisítését, a halálbüntetést vagy szolgaságba vetést. „Mielőtt a magyarok megkeresztelkedtek és keresztényekké lettek volna — úgymond Kézai, — hírnökök ily szózattal szokták bejárni a magyarok táborait, hogy őket egy seregbe egyesítsék: „Isten és a magyar nép szava, hogy mindenki ezen meg azon a napon fegyveresen, ezen s azon a helyen megjelenjen a község tanácsát és parancsát meghallgatandó". A ki ezt a rendeletet megvetette s elmaradásának okát adni nem tudta, azt a szittya törvény értelmében pallossal kettéhasították, vagy veszett ügyeknek tették ki, avagy rabszolgaságba taszították.[3]

A nemzeti köteléken épül fel a nemzeti közhatalom, mint ma mondjuk, az állami főhatalom, a mely az ősi államszervezetben az államot alkotó népet, a nemzetet magát illette. Az állami főhatalom birtokosa a politikailag szervezett nép,

[2] *Kézai,* I. k. 2. fej., MHK. 481. l.
[3] U. o.

a nemzet; a szuverenitás tehát a nép- vagy nemzetszuverenitás, miként a germán ősalkotmányban.[4]

A főhatalomnak a szuverenitásban foglalt jogosítványoknak gyakorlására hivatott közege a **n e m z e t g y ű l é s** — mint Kézai mondja — a „község", a *communitas,* mely ma úgynevezett ősválasztó gyűlés, a mennyiben azon a nemzetnek minden szabad, fegyverképes tagja jelen van. A nemzetgyűlésen való részvétel természetszerű folyománya a nemzethez való tartozásnak, a nemzeti kötelékneк, mely nem csak jog, de kötelesség egyszersmind. A jogok és kötelességek az ősi államszervezetben fedik egymást. Mindenki, a ki a kötelékből folyó kötelességeinek eleget tenni képes, egyszersmind résztvesz a közhatalomban, a nemzetet, illetve a nemzetgyűlést megillető felségjogok gyakorlásában, az egész nemzetet érdeklő közügyek intézésében.

Az ősi államszervezetben az állam elvont fogalma még nincsen kifejlődve. Az állam, mint az összességtől különálló eszmebeli egész, mint organismus, nem létezett még a magyarok képzetében; hanem az állam a népben immanens fogalomként jelentkezik, mely csak akkor van jelen, ha a nemzet valamennyi szabad, fegyverképes tagja egybegyűlt a közügyek intézése végett.

Az államforma-tan kifejezéseivel élve, az ősi államszervezet demokratikus államszervezet, minthogy a szuverenitás, a főhatalom sem nem egy személyt, sem nem többeket illet, hanem az összeseket, a politikailag jogozott népet a maga összességében. Bizonyítják ezt az egykorú byzanczi tudósítások. „Szabad ez a nép", mondja Bölcs Leó a magyarokról,[5] a mely nyilatkozatnak igazi értelme csak az lehet, hogy a nép a nemzetgyűlésen önmaga intézkedik a közügyekről. Konstantinos pedig előadja, hogy „a magyarok nyolcz törzse nem engedelmeskedik fejedelmeinek".[6] Teljesen egybe vág ez a hazai források, kivált Kézai Simon fenti bővebb adataival, melyek alapján már *Werbőczy* következőképpen jellemezte a királyság alapitása előtti magyar államszervezetet: „Hajdan, midőn a magyar nép még pogány erkölcsökkel élt, s királya nem, csak vezére és kapitányai voltak kormányzók gyanánt, a törvény- s szabályalkotás teljes joga náluk (a népnél) volt".[7]

[4] *Timon,* id. m. 9. s köv. l.

[5] „*Ἔστιν ἐλεύθερον τοῦτο τὸ ἔθνος*". MHK. 33. l.

[6] „*Αἱ δὲ ὀκτὼ γενεαὶ τῶν Τούρκων αὗται πρὸς τοὺς οἰκείους ἄρχοντας οὐχ ὑπηκούουσιν*". MHK. 127. l. L. a 46. l. 11. jegyzetét.

Az ősi államszervezet korában a szuverenitásnak következő ágait, a következő felségjogokat különböztetjük meg, melyek megilletik a nemzetgyűlést, mint a főhatalom birtokosát:

1. A **h a d f e l s é g j o g.** Fentebb már előadtuk, hogy a nemzetgyűlés határoz háború és béke felett, valamint intézkedik a közösen szerzett zsákmány felosztásáról.

2. A **t ö r v é n y k e z é s i f e l s é g j o g.** A közbéke ebben az időben népbéke: a jogszabályok a nemzeti akaratból merítik kötelező erejüket. A nemzetgyűlés biztosítja a jogrend uralmát, a béke fennállását. Az igazságszolgáltatás a nemzet nevében, nemzetválasztotta közegek segélyével történt. Ezek Konstantinos szerint a gylas, helyesen valószinűleg gyula és karchas, kinek igazi helyes hangzású nevét eddig megállapitani nem sikerült.[8] A nemzetgyűlés azonban nemcsak birtokosa, kútfeje a törvénykezési felségjognak, hanem egyszersmind bíróság, legfőbb törvényszék. A nemzetbíráknak igazságtalan ítélete ellenében ugyanis a „községhez", a nemzetgyűléshez lehet fellebbezni. Világosan tanusítja ezt a nemzeti hagyomány, melyet Kézai őrzött meg számunkra. „Egy rektort is rendeltek maguknak — t. i. a hunok vagy magyarok — Kádár nevűt a Turda nemből, hogy az egész sereg felett itéljen, a viszálykodók pereit elintézze, a gonosztevőket, tolvajokat és rablókat megbüntesse, úgy azonban, hogy ha a rektor helytelen ítéletet hozna, a község azt megsemmisíthesse és a hibázó kapitányt, avagy rektort letehesse a mikor neki tetszik. Ez a törvényes szokás a hunoknál — azaz a magyaroknál — sértetlenül fennállott Taksony fia, Géza vezér koráig."[9]

[7] „Quod quamvis olim populus iste Hungarorum dum adhuc ritu viveret gentilium et non regem, sed ducem ac capitaneos haberet sicut directores, omnis potestas condendae legis et constitutionis apud eos fuerit . . . " II. R. 3. cz. 1. §.

[8] *Vámbéry* a gyulát a török-tatár *jilao*-ra vezeti vissza és összegyűjtőnek, t. i. a sereg egybegyűjtőjének, gyűlésbe egyesítőjének fordítja. A karchas szerinte a *khar* = látni, tekinteni törzstagtól származtatva annyit jelentene, mint felügyelő, felvigyázó Id. m. 133—135. l.

[9] MHK. 481. l.

3. A h i v a t a l i f e l s é g j o g, vagyis a hivatalnokok kirendelésének joga. A mint Kézai most idézett tudósítása is tanusítja, a nemzetgyűlés választotta a nemzeti köztisztviselőket, — kikről részletesen szólunk a következő szakaszban, — a vezért egy határozott nemzetségből, Árpád ivadékai közül, továbbá a gyulát és a karchast. Úgyszintén a nemzetgyűlés jogát képezte a nemzeti tisztviselők működésének ellenőrzése és az alkotmánysértő nemzeti tisztviselőnek megbüntetése, letétele.

4. A s z a b á l y a l k o t á s i f e l s é g j o g. Az iránt nem lehet kétség, hogy ezen ősi korban még a törvényhozó hatalom a mai fogalmaink szerint nincsen kifejlődve. A jogot nem a nemzetgyűlés alkotja törvényhozás útján, hanem alkotja maga a nép szervezetlenül szokás útján. Mindazonáltal bizonyos jogszabályokat alkothattak a nemzetgyűlésen is kölcsönös megállapodás alapján. Erről tanuságot tesz a nemzeti hagyomány. Így jött létre az ősszerződés és így keletkeztek utóbb a pusztaszeri határozatok, a melyekre nézve bizonyára túlozva mondja Anonymus, hogy „itt állapították meg az ország szokásos törvényeit és összes jogát“.[10]

7. §. A vezér és a nemzetbírák jogállása az ősi államszervezetben.*

A törzsek egyesülése, nemzetté alakulása szükségképen maga után vonta bizonyos állami szervezetnek: a törzsek felett álló és azokat összefoglaló államkormányzati szerveknek létesítését.

E szervezetről a két byzanczi császár, *Bölcs Leó* és *Konstantinos Porphirogennetos* munkái őriztek meg számunkra becses adatokat, a melyek azonban lényegesen eltérnek az arabs és a perzsa írók műveiben foglalt tudósításoktól.

[10] „Et in illo loco dux et sui nobiles ordinaverunt omnes consuetudinarias leges regni et omnia iura eius, qualiter servirent duci et primatibus suis vel qualiter iudicium facerent pro quolibet crimine commisso“ 40. fej. MHK. 436. l.

* *Irodalom: Salamon Ferencz,* A magyar hadi történethez a vezérek korában. 1877. 31—65. l. *Kuun Géza* gróf, Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima 1893. I. k. 163—181., 205—224. l.

Ibn-Roszteh és *Gardezi szerint* — a mint már fentebb említettük — a magyaroknak volt egy f ő k i r á l y u k, kit *kendeh*-nek neveztek, a ki azonban csak névleg uralkodott; tényleges uralkodójuk, helyesebben kormányzójuk a *dsila* volt, az a l k i r á l y, a ki intézkedik a támadást és védelmet illető ügyekben és a kinek szavára hallgat minden magyar.[1] E keleti írók tudósításaiból erőteljes monarchikus szervezet képe tünik elénk.

Bölcs Leó tudósítása a magyarok államszervezetéről egy helyütt azt mondja, hogy „egy fejedelem alatt állanak“;[2] másutt pedig említést tesz még arról, hogy főnökeik súlyos és kegyetlen büntetéssel sujtják a vétkeseket.[3] Részletesebb Konstantinos tudósítása. Szerinte a nemzet élén áll a nagyfejedelem, a *μέρας ἄρχων*,[4] a ki Árpád nemzetségéből való következés szerint; ezen főtisztviselő mellett van a nemzetnek két más tisztviselője, a *γυλᾶς* és a *καρχάς*, a kik bírói tisztet viselnek, továbbá minden törzsnek van külön-külön archonja, azaz vajdája.[5]

Konstantinos és a *keleti írók* tudósításai főleg abban térnek el egymástól, hogy ez utóbbiak semmit sem tudnak a nép szuverenitásáról; szerintük a király, a *Kendeh* bírja a hatalmat és gyakoroltatja azt helyettesével, a *dsilával*. Konstantinos előadásából ellenben világosan kitünik, hogy a szuverenitás alanya nem a vezér, hanem a nemzet, illetve a nemzetgyülés; mi hogy úgy volt, bőven kifejtettük a megelőző szakaszban. Előadtuk a harmadik szakaszban az okokat is, a melyek miatt a keleti írók idevágó tudósításait kétely lyel kell fogadnunk. Ők a kazar államszervezet mintájára gondolták leirhatni a magyarok közszervezetét és a kendehnek tulajdonították a kazar khagán, a dsilának a khagán helyettese, az ísa jogállását.

[1] MHK. 167. és 195. l. L. a 3. §-t.

[2] MHK. 32. l. L. alább a 16. jegyzetet.

[3] MHK. 33. l. L. alább a 14. jegyzetet.

[4] „*Ὁ Ἀρπαδὴς ὁ μέγας Τουρκίας ἄρχων* . . . úgymond nyomban a következő jegyzetben idézendők után. MHK. 128. l.

[5] „*Ἔχουσι δὲ κεπαλὴν πρώτην τὸν ἄρχοοτα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπαδὴ ατ' ἀκολουθίαν, καὶ δύο ἑτέρους τόντε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν, οἵτινες ἔχουσι τάξιν κριτοῦ, ἔχει δὲ ἑκάστη γενεὰ ἄρχοντα. Ἰστέον ὅτι ὁ γυλᾶς καὶ ὁ καρχᾶς οὐκ εἰσιν ὀνόματα κύρια, ἀλλά ἀξιώματα.*“ MHK. 127—128. l.

Alkotmányjogi szempontból nagyjelentőségű másik eltérés, hogy a keleti írók tudósításai az összes kormányzati teendőknek, úgy a hadi, mint a törvénykezési intézkedéseknek egy kézben, a kendeh, illetve dsila kezében egyesítését, centralisatióját tüntetik fel; holott Konstantinos adataiból ellenkezőleg a hadügyeknek és a mi ezekkel összefügg, a törvénykezéstől éles különválása következik. A vezér a had- és külügyekkel foglalkozik és a mi egyéb közügy e kezdetleges állami szervezetben még akad a törvénykezésen kívül, melynek teendőit a gylas és a karchas végzik.

Bármennyire különösnek tetszik is ily kezdetleges korban a hatalmi körök ilyetén elválasztása,[6] *Konstantinos* e tudósításának megbízhatóságához szerintem kétség nem férhet. Munkája tanusítja, hogy ő jól ismerte a magyaroknál szereplő köztisztségeket; jólértesültségét mutatja többi között, hogy megtudja állapítani a tisztségek rangsorozatát: első a megas archon, második a gylas, harmadik a karchas.[7] Volt is alkalma, hogy mindezekről értesüljön; maga említi Árpád családjának számos tagját és más előkelő magyarokat, a kik Konstantinápolyban jártak kevéssel műve megírása előtt, s ezek között Bulcsút, a magyarok akkori karchasát, Kál volt karchasnak fiát.[8] *Konstantinos* mellett bizonyít a nemzeti hagyomány is; *Kézai* tudósítása a Turda nemzetségből való Kádár nevű rektorról, a kit a hunok (azaz magyarok) megválasztottak Scythiából kivonultukban, hogy a pereket eldöntse és a gonosztevőket megbüntesse. Külön tisztviselő választatván a törvénykezési teendők végzésére; e tudósítás világosan mutatja a bírói tisztségnek a fővezéri tiszttől való elválasztását.[9] Megerősíti ezt *Anonymusnak* az a tudósítása, mely Zsolt vezér kiskoruságára vonatkozik s mely szerint szintén a jogszolgáltatás czéljából külön bírákat *(rectores regni) választottak.*[10] Végül ugyanezt tanusítja a

[6] Salamon id. m. 39. i.

[7] „. . . *Βουλτζοῦ τοῦ τρίτου ἄρχοντος καὶ καρχᾶ Τουρκίας . . . Τὸ δὲ καρχᾶς ἐστὶν ἀξίωμα, ὥσπερ καὶ τὸ γυλᾶς, δέστι μεῖζον τοῦ καρχᾶ*". MHK. 128. l.

[8] MHK. 128. l.

[9] „Constituerunt quoque inter se rectorem unum, nomine Kadar, de genere Turda oriundum, qui communem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malefactores, fures et latrones". MHK. 481. l.

[10] Anonymus cap. 53. „Transactis quibusdam temporibus, dux Zulta cum esset tredecim annorum, omnes primates regni sui, communi consilio et pari voluntate, quosdam rectores regni sub duce prafecerunt, qui moderamine iuris consuetudinis, dissidentium lites contentionesque sopirent. Alios autem constituerunt ductores exercitus, cum quibus diversa regna vastarent". MHK. 455. l.

székelyek és a kunok törzsszervezetének analogiája. Középkori hiteles források alapján tudjuk, hogy a kunoknál is, a székelyeknél is külön hadnagy volt és külön bíró.[11]

Mind a szuverenitás birtokosának, mind a hatalmi ágak elválasztásának[12] kérdésében Konstantinos tudósításait véve alapul, részleteiben a következő képet adhatjuk az ősi államszervezetben fennálló köztisztségekről.

A nemzet élén áll a vezér vagy főkormányzó, a *megas archon,* mint *Konstantinos* mondja, vagy a keleti tudósítások szerint a *kendeh.* Nem birtokosa a felségjogoknak: a hadi felségjognak nem, mert mint Konstantinosból, valamint a nemzeti hagyományból tudjuk, a háború és béke felett való határozás, a hadseregnek harczba szólítása, a hadi zsákmány felosztása a nemzetgyűlést illeti; a törvénykezési felségjognak sem, mert a közbéke ez időben népbéke, melyet a nemzetgyűlés biztosít és a jogszolgáltatás a nemzet nevében történik, a nemzet választotta külön tisztviselők által. A vezér tehát nem szuverén; csupán első tisztviselője a nemzetnek és mint ilyen a nemzeti egység kifejezője, a magyar nemzet önállóságának, szuverenitásának képviselője kifelé, más népekkel szemben. Szóval a vezér jogállása nagyjában megegyezik a germán népek ősi államszervezetében a király

[11] „. . . capitaneo exercitus et iudici terrestri nec non senioribus sedis Odwarhel" 1459. Székely Oklt. I. k. 177. l.; „ . . . ut iidem per se inter ipsos belliductorem et iudicem eligere . . ." 1462. U. o. 194. l. Lásd még különösen gr. *Lázár Miklós,* A Marosszékben 1491—1515 között hadnagyságot és bíróságot nemek és ágak rendje szerint viseltek lajstroma. Századok 1868. évf. 673. és k. l.

[12] *Pauler Gyula,* A magyar nemzet története Szent Istvánig czímű munkájában 12., 19., 139—140. l. összeegyeztetni kívánja a keleti írók és Konstantinos adatait olyképpen, hogy a gylasról és a karchasról mondott „*ἔχουσι τάξιν κριτοῦ*" szavakat csupán a hatáskör részleges leírásának tekinti. Ehhez képest elvetvén a hadügy és a törvénykezés elválasztásának általunk felállított tanát, a gylasban és karchasban egyaránt hadvezért és bírót lát, még pedig a gylast azonosítva a dsilával, a karchast a kendéhvel, minek következtében a keleti írók világos szavai ellenében a dsilát kénytelen a kendéhnél régibbnek, főbbnek feltüntetni.

jogállásával. A germán népek ősállamaiban a király szintén nem szuverén; imperiuma, rendelkezési joga csak a népgyűlés (*concilium*) kifejezte szuverén akarat végrehajtásában van. Ennek a népgyűlésnek van alárendelve, mint a nép (*civitas*) első tisztviselője és a népegységnek, a népszuverenitás eszméjének kifejezője.[13]

A nemzet közélete ebben a korban, midőn a magyar még félig nomád nép volt, elsősorban a hadi életre irányult; ebből kifolyólag a vezérnek vagy a főkormányzónak hatalma leginkább hadügyi természetű. Ezt jól fejezi ki a magyar v e z é r szó és a hazai krónikák latin *dux* jelölése. A nemzeti közszervezet ez időben első sorban hadi szervezet és ennek éltető eleme a vezér, a ki, mint ilyen korlátlan parancsolási joggal, *imperium*-mal rendelkezik[14] s a kinek hadban s hadviselés idején a nemzet valamennyi szabad tagja engedelmeskedni tartozik. *Bölcs Leó* Taktikájából jól ismerjük a magyarok hadakozását és kitünő hadrendszerét. E kitünőség nagyrészt azon alapult, hogy a magyar hadsereg a vezérnek erőteljes központi vezetése alatt állott és katonai tekintetben a nemzetnek egyes tagozatai, a törzsek és nemzetségek feltétlenül alá voltak rendelve a vezérnek. Világos kifejezésre juttatja a vezéri hatalomnak ezt a nagy erejét *Bölcs Leó*, midőn mondja: „Ezt a népet, mely egyetlen egy fejedelem uralma alatt áll, nem szeretettel, hanem rettegéssel tartják féken, bűnöseiket a főnökök szigorú és súlyos büntetéseknek vetik alá."[15]

A vezér feltétlen parancsolási és büntetési joggal bír, úgy hogy „az atyafiságos szereteten kívül" — melyről a császári író bizonyára túlozva mondja, hogy teljesen hiányzott[16] — a szigorú fegyelem és félelem tartja össze a törzseket. Ugyanily értelemben magyarázható Konstantinosnak ama nem

[13] L. ezt bővebben *Timon* id. m. 58—80. l.

[14] Éppen úgy, miként a germán népkirály. V. ö. *Gregorius Turonensis* elbeszélését Klodvigról, a ki a hadigyülés alkalmával csekély rendetlenségért fejével lakoltatta azt a frank embert, a ki régebben — béke idején — ellene szegült volt egy kívánságának. *Timon* id. m. 72. l., 1. jegyzet.

[15] „*Τοῦτο τοίνυν ὡς μοναρχούμενον, καὶ ἀπηνεῖς καὶ βαρείας τὰς ποινὰς ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις παρ' αὐτῶν ἐκ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ὑφιστάμενον, οὐκ ἀγάπῃ, ἀλλὰ φόβῳ κεκρατημένον* . . . MHK. 33. l.

[16] *Salamon* id. m. 34. l.

egészen hibátlanul fogalmazott helye: „A turkoknak az a nyolcz törzse nem engedelmeskedik saját fejedelmeinek, hanem szövetségök van a háborúkra nézve és a mely részt megtámadják, azt teljes tanácscsal és törekvéssel támogatják".[17] Ez is azt jelenti, hogy a törzsekből alakult nemzet csupán hadi tekintetben van a vezér parancsának s teljes hatalmának alávetve, egyéb — mondjuk polgári — ügyekben nem; béke idején a nemzet szabad tagjai törzsek és nemzetségek szerint élnek külön főnökeik alatt. A vezérnek ebben a jogállásában, az erőteljes központi hatalomban, a melyet a vezér hadi hatalma jelképezett, látja *Bölcs Leó* a magyarok állami szervezetének legfőbb jellemvonását, mely azt megkülönbözteti a többi szittya népek közszervezetétől: „A szittya népek" — úgymond — „sok fő alatt álló népek. Csupán a bolgárok nemzetének s azonfelül még a turkoknak van hasonló nemű harczrendük, mely erősebb egyéb szittya népekénél. Szoktak harczolni . . . egy fő vezérlete alatt."[18]

A vezérnek ez a nagyterjedelmű katonai hatalma, *imperiuma*, melyhez képest ő háború esetén élet és halál ura, nem szünteti meg, nem esik rovására a nemzeti közszabadságnak, mert a vezér a szuverén nemzetgyűlés ellenőrzése alatt áll, mint a melytől hatalmát nyerte. A vezér a nemzetgyűlés által felelősségre vonható és ha hatalmával visszaélt volna, ha alkotmánysértést követne el, büntetéssel sujtható. Világosan tanusítja ezt az ősszerződésnek fentebb idézett ötödik pontja, mely a szerződéstszegő vezért átokkal sujtja; a mi a régi magyar büntető jog szerint annyit jelent, hogy a nemzetgyűlés a vezért hatalmától megfosztván, a jogközösségből kizárhatja.

Az ősszerződésnek a vezér, valamint általában a nemzeti tisztviselők felelősségére vonatkozó tételét hitelességében megerősíti *Kézainak* az a tudósítása is, hogy a nemzetgyűlés a rektor ítéletét megsemmisítheti és a hibázó rektort állásától megfoszthatja.[19]

[17] MHK. 127. l. Idéztük a 3. §. 51. jegyzetében.

[18] „*Τὰ Σκυθικὰ ἔθνη . . . πολύαρχά τε καὶ ἀπράγμονα . . . μόνα δὲ τὰ τῶν Βουλγάρων, προσέτι δὲ καὶ τὰ τῶν Τούρκων τῆς ὁμοίας τάξεως ἰσχυροτέρας τῶν ἄλλων Σκυθικῶν ἐθνῶν τὰς κατὰ σύστασιν μάχας ποιούμενά τε καὶ μοναρχούμενα.*" MHK. 32. l.

[18] „Ita quidem, ut si rector idem immoderatam sententiam definiret,

A vezéri vagy főkormányzói tisztség úgy *Konstantinos* tudósítása,[20] valamint a nemzeti hagyomány tanusága szerint[21] Árpádnak vezérré választása óta örökletes, az ő nemzetségéhez van kötve. A vezéri vagy főnöki tisztségnek egy bizonyos családhoz kötése a népek törzsszervezeti korában általános jelenség. Nem meglepő tehát, hogy a vezér a magyar ősállamban is csupán egy nemzetségből választható. Az öröklés sorrendje azonban nem volt meghatározva; a nemzet szabadon választott Árpád ivadékai közül, teljesen szabadon szemelhette ki azok közül azt, kit arra a tisztségre legalkalmagasabbnak tartott. A vezéri tisztség betöltésénél az öröklésen kívül a választásnak is nagy jelentősége volt. A betöltés módja az ú. n. örökléssel korlátolt választás, a mennyiben a vezérnek bizonyos nemzetségből kell lennie, de a nemzetség tagjai közül a nemzet szabadon választ.

A vezérré választás szertartása, *Konstantinos* szerint, a pajzsra emelés, a mit ő kazar szokásnak mond.[22] Említettük, hogy ez korántsem egyedül szittya, illetve keleti szokás, hanem előfordul más népeknél is, így pl. a rómaiaknál és a germánoknál.[23] Krónikáink szerint Árpád a Turul-nemzetségből[24] származott.[25] A turul madár képe díszítette már Attila király zászlaját is.[26] Ezt az adatot megerősíti a kétségkívül igen régi, mert Anonymusnál is fellelhető monda Álmos anyjának, Emesének álmáról.[27] A törzset, melyből e Turul-nemzetség való, krónikáink nem említik; de alig lehet kétség, hogy a Megyer vagy Magyar törzshöz tartozott, minthogy ennek a törzsnek neve vált a nemzet nevévé.[28]

communitas in irritum revocaret, errantem capitaneum et rectorem deponeret quando vellet". MHK. 481. l.

[20] „ . . . *ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπαδῆ κατ' ἀπολουθίαν* . . ." MHK. 127. l.

[21] Lásd egyfelől a vérszerződés első czikkelyét, másfelől a vezérek genealogiáját: „Arpad genuit Zoltan, Zoltan genuit Toxun" Képes Krónika MHK. 500. l. „Dux vero Thocsun genuit filium nomine Geysam . . . Sancti regis Stephani nepotis ducis Tocsun". Anonymus 57. fejezet, MHK. 463. l.

[22] „*Ἄρχοντα κατὰ τὸ τῶν Χαζάρων ἔθος καὶ ζάκανον πεποιήκασι. σηκώσαντες αὐτόν εἰς σκουτάριον.*" MHK. 122. l.

[23] L. a 44. l. 6. jegyzetét.

[24] *Szabó Károly* szerint a turul nem egyéb, mint hibás olvasása a curul, karoly, karvaly szónak, turul madár tehát soha nem is létezett. *Vámbéry* szerint „turul" a magyar nyelvből a XIV. század óta kiveszett madárnév, melynek rokonai a csagataj „turgul", fekete sólyom és „torgaj", seregély, valamint az altaji törökség „turuj", seregély szava. Magyarok eredete 170—171. l. L. még *Kuun Géza* gróf id. m. 1. k. 180—181. l.

[25] MHK. 485. l.

[26] „Bannerium . . . regis Ethelae . . . similitudinem avis habebat quae hungarice turul dicitur in capite cum corona". MHK. 483. l.

A vezéren kívül volt a nemzetnek még két tisztviselője, a *gylas* és a *karchas*. Mindakettőről tudjuk, hogy bírói tisztet viseltek; hatáskörükről, teendőikről részletesebb adataink nincsenek, csak annyit látunk, hogy feladatuk volt a nemzetgyűlésen igazságot szolgáltatni és a közbűntetteket megtorolni s hogy működésükért a nemzetgyűlés által felelősségre vonhatók. Valószinű, hogy tulajdonképpeni bírói teendőik mellett *kivételesen* más teendőket is végezhettek: Bulcsu karchas p. o. mint követ járt Konstantinápolyban;[29] katonai hatáskörük is lehetett, akár mint törzs- vagy nemzetségfőknek, akár különös kirendelésnél fogva. Arról, miképpen nyerték el tisztüket, adataink nem szólanak. Alkalmasint választás — még pedig örökléssel korlátolt választás — volt ezeknek a bírói tisztségeknek is elnyerési módja, miként a fővezéri tiszté és a törzs- s nemzetségi főnökségé. E mellett látszik szólani Konstantinosnak az az adata, hogy Bulcsu karchasnak apja, Kál, szintén Karchas volt.[30]

Bizonyos, hogy a vezér mellett, mint annak tanácsadói, a törzsfők, a vajdák is résztvettek a központi kormányzatban, a mint ezt a vérszerződés harmadik pontja követelte. Valószinűleg ebben leli magyarázatát, hogy, a mint *Konstantinos Porphirogennetosnak De ceremoniis aulae Byzantinae* czímű munkájában olvassuk, a X. század derekán Byzánczból a magyarokhoz küldött követek „a turkok fejedelmeinek" szóló levelet vittek magukkal.[31]

8. §. A törzsi és a nemzetségi kötelék jelentősége az ősállamban.*

A nemzeti kötelék, mint állami kötelék mellett az ősállamban két másik közjogi jelentőségű kötelékre is találunk. Ez a törzsi és a nemzetségi kötelék, mely az ősi államnak ál-

[27] MHK. 397. és 499. l.

[28] L. a 35. l. 1. jegyzetét.

[29] MHK. 128. l.

[30] U. o.

[31] II. k. 48. fej. idézve MHK. 112. l. 2. jegyzetben.

* *Irodalom: Bartal Gy.,* Commentariorum ad historiam Status Iuris-

lami jellegét elhomályosítja és annak a kezdetleges törzsállam minőségét kölcsönzi.

Az ősállam több törzs egyesüléséből keletkezvén, a nemzeti vagy állami lét nem fejlődött azonnal tökéletes, igazi állammá modern felfogásunk szerint, azaz oly állammá, mely az alattvalói vagy állampolgári köteléken kívül más önálló közjogi köteléket nem ismer. A törzskötelék, mely ezt az állami alakulatot megelőzőleg a törzsekben fennállott és az együttlétezést biztosította, nem szünt meg azonnal; csupán háttérbe szorult, jelentőségében csökkent, a mennyiben az új nemzeti közérdekek s közszervezet azt megkívánták. Az egyes törzsek önálló működésének köre és az erre vonatkozó törzsi és nemzetségi szervezet továbbra is fenmaradt, csak korlátozást szenvedett a nemzeti közérdekek szempontjából, az ezekért fennálló nemzeti közszervezet részéről. A nemzet szabad fegyverképes tagjai nemcsak a nemzeti egésznek alkotó részei a nemzeti kötelék alapján, hanem egyszersmind a törzskötelék alapján tagjai a nyolcz törzs valamelyikének és e minőségükben szintén bizonyos jogok és kötelezettségek részesei.

A vezér mellett, a ki a nemzeti akarat végrehajtója, a nemzet főkormányzója, megas archona, ott találjuk az ősállamban mint a törzsi érdekek védőit és a törzsgyűlés végrehajtó szervét, a törzsfőnököket, a kiket Konstantinos szintén kormányzóknak, archonoknak nevez.[1] Úgyszintén a nemzeti bírák mellett ott látjuk a törzsi bírákat, a törzsbeli gyulákat és harkákat, a kik a törzshöz tartozók között felmerült jogvitákban ítélnek és a törzsbéke fentartására ügyelnek.

A törzsek önálló hatásköre megmaradt mindazokra az ügyekre, melyeket nem tekintettek nemzeti, állami közügyeknek és a melyek ehhez képest nem tartoztak a nemzetgyűlés elé. A törzsek hatáskörében megmaradt, mint fentebb említettük, az egy-egy törzs tagjai között keletkezett peresügyek elintézése. Megmaradtak továbbá a gazdasági ügyek. A magyarok ősi államszervezetében ugyanis létezett egy nagykörű gazdasági szervezet, mely azonban nem volt

que Publici Hungariae aevi medii libri XV. 1847. *Pauler Gy.*, A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. *Kuun Géza* gróf. Relationum Hungarorum etc. 1893—1895.

[1] „. . . *Ἔχει δὲ ἑκάστη γενεὰ ἄρχοντα* . . .“ MHK. 128. l.

nemzeti közszervezet, hanem törzsi és nemzetségi berendezés. Megmaradt végül a törzseknek bizonyos mérvű önálló hatásköre a hadügyekre nézve. A ránk maradt adatok szerint az ország egyes területrészeinek birtokba vétele törzsenkint történvén,[2] a megszállott terület védelme első sorban az illető törzsnek volt feladata. Ehhez képest a honalapítás alkalmával itt talált, valamint a később épült várakat, mint a védelemnek fontos eszközeit, az egyes törzsek gondjaira bízták. A parancsnokság és az intézkedés joga a várak felett az egyes törzsfőket illette[3] és minthogy a várak őrízete és épentartása jórészt nem a honfoglaló magyarokat terhelte, hanem az itt lakó meghódított népeknek tétetett kötelességévé, a vár népe feletti felügyelet és parancsolás is. A törzseknek ebből a hadügyi hatásköréből, hatalmából magyarázható meg, hogy a krónikák tudósítása szerint az egyes törzsek gyakran önállóan bocsátkoztak hadi vállalatokba és kötöttek békét. Ez azonban nem volt jog szerint való, csupán tényleges állapot, mert az ősi államszervezet korában a hadi felségjog, a háború és a béke feletti határozás jog szerint a nemzet egészét képviselő nemzetgyűlést illette és így az egyes törzsek önállóan sem háborút nem indíthattak, sem békét nem köthettek.

A törzsi kötelék ehhez képest állandó veszélyt képezett a nemzeti vagy állami kötelékre; veszélylyel fenyegette a a magyar nép állami életét. A törzskötelék szilárdulása csak a nemzetinek rovására történhetett és a törzsérdekek ápolása, a törzseknek nagyobb önállóságra törekvése a nemzeti közérdekek gyengülését, háttérbe szorulását vonta maga után. Az ősi államszervezetben ekként folyton fel volt vetve a kérdés: vajjon melyik kötelék lesz az erősebb: a törzskötelék-e, a mely felbomlasztja az új nemzeti egységet, avagy a nemzeti kötelék-e, a melynek megszilárdulása lassankint megszünteti majd a törzsi kapcsolat közjogi jelentőségét és

[2] „. . . *μέχρι μὲν τῆς τοῦ πολέμου ἡμέρας διεσπαρμένοι κατὰ γένη καὶ φυλάς* . . .“ mondja *Bölcs Leó* Taktikája 52. §-ában. MHK. 35. l. És v. ö. *Kézai Simon* előadását, MHK. 486. l.: „Isti . . . capitanei loca descensusque, ut superius est dictum, sibi elegerunt, similiter et generationes aliae . . .“

[3] V. ö. pl., hogy *Anonymus* Hubát „comitem Nitriensem et aliorum castorum“, nyitrai ispánná és egyéb várak várnagyjává téteti. 37. fejezet MHK. 434. l.

a törzseknek politikai egység jellegét? Már Géza vezér és még inkább Szent István belátta a törzskötelékben rejlő veszélyt. Ezért mindketten, de kivált Szent István arra törekedtek, hogy a törzsköteléket megszüntessék, jelentőségét csökkentsék és ez által a nemzeti egységet mélyítsék és biztosítsák, szóval, hogy erőteljes nemzeti, állami szervezetet hozzanak létre.

9. §. Az ősi birtokrend.*

Az ősi birtokviszonyok alakulására nézve irányadó volt, hogy az ősi államszervezet magánköteléket, azaz olyat, mely egyént egyénhez fűz, nem ismert, hanem csupán közköteléket, a mely az egyént az összességhez: vagy a törzshöz vagy a nemzetegészhez, az államhoz fűzi.

A magyar népet történeti fellépésétől kezdve napjainkig erőteljesebb közjogi irányú felfogás jellemzi és különböztette meg a germán népektől. A magyar nép nem lelkesedett egyénért, vagy egyénekért, hanem lelkesedett eszmékért, a közért. Ennek természetszerü következése, hogy nemzetünknél az egyéniség elve sohasem emelkedett az államiság elve fölé, hogy közéletünkben a magánjogi irány soha nem győzött a közjogi irány felett.

Már maga az első állami vagy nemzeti szervezkedés — miként fentebb előadtuk — határozottan közjogi formákban történik; az a szervezet, melyet a magyar nép létrehozott, tisztán közjogi jellegű. A magyar hadsereg nemzeti hadsereg

* *Irodalom: Pauler Gyula,* A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. 373. s köv. l., 481. s köv. l. *Wenzel Gusztáv,* Magyarország mezőgazdaságának története 1887. *Tagányi Károly,* A földközösség története Magyarországon. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1894. évf. 199—238. l. *Hermann Ottó,* A magyar halászat könyve. *Hóman B.* A honfoglaló törzsek megtelepedése 1912. — A birtokjog egyetemes fejlődését tárgyaló irodalomból felemlítjük: *Laveleye E.,* De la propriété et de ses formes primitives 4. kiad. 1891. *Laboulaye E.,* Histoire du droit de la propriété foncière en Occident 1839. *Maurer K.,* Geschichte des Frohnhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland 1865—1866. *Kovalevszky M.,* Tableu des origines et de l'évolution de la propriété et de la famille 1890. *Meitzen A.,* Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven 1895. (A magyarokról szól II. k. 160. s köv. l. 194. köv. l.); Zur Agrargeschichte Ungarns und Siebenbürgens. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1896. évf. 138. s köv. l.

és nem magánhadsereg. Nem olyan, a melynek tagjai személyes hűségi és szolgálati viszonyban vannak a vezérrel. Árpád és utódai a vezéri méltóságban nem magánhadurak, hanem nemzeti köztisztviselők a nemzet választotta vezérek, kik mint ilyenek parancsolnak s rendelkeznek a nemzeti hadsereggel. A nemzet minden fegyverképes tagja azon alapon engedelmeskedik Árpádnak, mert ő a nemzet megválasztott vezére, a kinek hadi hatalma ilyképpen nem magánjogi, hanem egész terjedelmében közjogi alapokon nyugszik. Ez képezi a legglényegesebb különbséget a magyar és a germán ősalkotmány között.

A germán népeknél is létezett közkötelék és ezen alapuló népies hadsereg; de e mellett találunk magánköteléket is: az ú. n. kiséreti köteléket és az ezen alapuló magánhaderőt. A kiséreti kötelék lényege, hogy szabad egyének teljesen szabadon csatlakoznak más hatalmasabb szabad emberhez, különösen a nép választotta fejedelemhez, a princepshez, avagy a királyhoz; annak kisérőivé, alárendeltjeivé lesznek és így személyes függőség s alávetettség viszonyába kerülnek vele. Az ilyképpen alakult magánhaderő, a kiséreti hadsereg, mindinkább előtérbe lép a néphadsereg mellett; a fejedelmek s királyok magánhatalma egyre jobban félreszorítja a népben gyökerező közhatalmat.[1]

A magánhűségi viszonyban álló germán harczos a királytól vagy a princepstől mint magánhadúrtól várja jutalmát, mivel érette küzd, neki szolgál.[2] A szabad magyar ember ellenben, a ki senki másnak érdekében nem szolgál, a ki csupán az összességgel együtt harczol az összességért, nem is nyer jutalmat egy egyéntől, hanem az összességtől, a melyhez a nemzeti kötelék fűzi, a nemzeti egésztől. Ez az elv, ez a felfogás világos kifejezésre jut a nemzeti hagyomány által fentartott ősszerződés második pontjában, mely szerint: „bármit szerezzenek munkájukkal, senki abból ki ne zárassék“.[3]

[1] L. *Timon,* Germán ősalkotmány, különösen 81—98. l. (Közkötelék és magánkötelék).

[2] *Tacitus,* Germania cap. 4., 14. V. ö. *Timon* id. m. 89. s köv. l.

[3] „Secundus status iuramenti sic fuit: ut quiquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret.“ Anonymus 6. fej. MHK. 399. l. — *Salamon Ferencz* (és az ő nyomán *Nagy Géza,* Adatok a

A germán és a magyar ősalkotmány között ilyképpen a birtokjog forrásának, a birtokszervezetnek mélyreható, fontos különbsége áll elő. A magyar ősállamban a birtokjognak forrása és gyökere a nemzeti akarat. A nemzetegészet jelenítő nemzetgyűlés rendezi első sorban és általánosságban a birtokviszonyokat. A nemzetgyűlés osztotta fel az országnak területét a törzsek között és a törzsek e felosztás, e nemzeti rendelkezés alapján a részükre kiutalt területeket nemzetségek szerint megszállották.[4]

A nemzetgyűlés adta felhatalmazás általánosságban valamely nagyobb területrészre szólt. E nagyobb vidéknek részletes birtokba vétele, kiosztása és a gazdasági szervezkedés a törzseknek lőn a feladatává. A törzsek a részükre kiutalt területet nemzetségek szerint szállották meg.[5] A honfoglalás alkalmával ekként minden nemzetségnek külön területrész jutott, melyet a források *descensus*-nak, szállásnak neveznek.[6]

A nemzetség által elfoglalt „szállás“, a *descensus* a nem-

székelyek eredetéhez stb. 169. s köv l.) már az ősi államszervezet korára nézve tanítja egy magánkötelékben álló, hűbéres osztály létezését, mely szerinte a fejedelemnek (és más gazdagoknak) zsoldjába szegődött szegénysorsú magyarokból állott volna és a mely utóbb várjobbágysággá alakult. A magyar hadi történethez 57. és köv. l. Azonban ez a feltevés minden alapot nélkülöző, önkényes átvitele a kazar intézményeknek. (MHK. 155—156. l.)

[4] V. ö. a Képes krónika adatát a székelyek letelepedéséről: „. . . *ut* tamen *Hungari voluerunt*, non in plano Pannoniae sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt . . .“ MHK. 497. l., avagy *Anonymus* elbeszélését Erdélynek meghódításáról és megszállásáról: „Tuhutum misit legatos suos ad ducem Arpad, ut sibi licentiam daret ultra silvas cundi contra Gelou ducem pugnare. Dux vero Arpad *inito consilio* voluntatem Tuhutum laudavit et ei licentiam ultra silvas eundi et contra Gelou pugnare concessit“. 26. fej. MHK. 423. l. Igaz ugyan, hogy maga Anonymus több helyütt egyedül Árpáddal jelöltet ki s adományoztat várakat, birtokokat, pl. 37. fej., u. o. 434. l. 46. fej. 446. l. L. erre az anachronistikus hűbéri felfogásra nézve *Marczali* észrevételeit: Magyar nemzet története I. k. 133. l.

[5] V. ö. *Bölcs Leó* idézett adatát: „. . . διεσπαρμένοι κατὰ γένη καὶ φλάς . . .“ 52. §. MHK. 35. l. *Kézai* előadván Árpád és a törzsfőnökök letelepedését, mondja: „Isti quidem capitanei loca, descensusque ut superius est dictum sibi elegerunt, similiter et generationes aliae, ubi eis placuit eligentes.“ MHK. 486. l. Képes krónika: „Aliae vero generationes, quae genere sunt istis pares et consimiles, acceperunt sibi locum et descensum ad eorum beneplacitum.“ MHK. 504. l.

[6] L. a legutóbb idézett forráshelyeket.

zetség közös tulajdona volt.[7] Minden egyes nemzetség gazdaságilag külön egységet, külön szervezetet képezett. A nemzetség tagjai földközösségben élnek, a minek lényege abban áll, hogy egyéni földtulajdon nincs, s hogy a nemzetségnek valamennyi teljes korú tagja a közös nemzetségi birtokot szabadon élvezheti s használhatja. A magyarok ugyanis első megtelepedésük alkalmával még félnomád gazdasági életet élnek, a midőn az emberek többsége vadászatból, halászatból és baromtenyésztésből él; ehhez képest a földközösségnek azt a nemét hozták magukkal, a melyet nomád földközösségnek nevezünk, a midőn a kezdetleges földművelés és a virágzó állattenyésztés az óriási határokban egyre helyet cserél, egyik vidékről a másikra költözködik, a még ki nem merült termékeny területekre. Ennek nyomait tanusítják még Szent László és Kálmán azon rendelkezései, a melyek megtiltják, hogy a faluk messze távozzanak templomaiktól.[8]

A nemzetségi nomád földközösségen belül idővel, a mint a földművelés egyre fontosabb tényezője lesz a gazdasági életnek s a megtelepedés jobban állandósul és szorosabban helyhez köttetik, a nemzetség egyes ágai, az egyes családok mindinkább elkülönülnek egymástól, kiterjedt nagy területrészeket külön művelés alá fognak; így lassanként a közös táborok feloszlanak s a mai tanyák hasonlatosságára külön táborok, külön állandó háztartások keletkeznek. Szóval a nemzetségi földközösség felbomlik, elenyészik és kifejlődik a családi házközösség intézménye, melyből további osztozkodás útján utóbb előáll az egyéni birtok, a magán földtulajdon.[9]

Szent István decretumaiban már világosan látjuk az egyéni földtulajdon biztosítását,[10] de ennek fokozatos kifejlődé-

[7] *Bartal* a nemzetségi szállásokat a germán allodiummal, a frankok „terra salica“-jával és a római jogi dominium ex iure Quiritiummal azonosítja Commentaria I. k. 80. l. Ezen felfogás azonban az ősi államszervezet korát illetőleg téves. L. *Szalay*, Magyarország története I. k. 104. l. *Wenzel*, Magyarország mezőgazdaságának története 71. l.

[8] Szent László I. k. 19. fej.: „Si derelicta ecclesia suam villam ad alias transerint, pontificali iure et regali mandato, unde transierint, eodem redire cogantur“. V. ö. Kálmán II. k. 12. fej.

[9] L. ezen fejlődés igazolását a különböző népeknél *Laveleye, Laboulaye, Kovalevszky és Meitzen* idézett munkáiban.

[10] II. k. 35. fej. (*Endlicher* II. 2.): „Consensimus igitur petitioni totius senatus, ut unusquisque dominetur propriorum similiter et donorum regis, dum vivit . . . ac post eius vitam filii simili dominio succedant.“

séről az ősi államszervezet korában alig tudunk valamit. A dolog természete hozza magával, hogy a földművelés elterjedésével előtérbe lép az egyéni birtok jelentősége és czélszerűsége. A nomád és félnomád gazdasági élet: a halászat, vadászat, baromtenyésztés nagy területekre kiterjeszkedő közös birtokrendszert tételeznek fel, holott a földművelés intensitásának egyik legfontosabb eleme az egyéni birtoklás. Minél inkább halad előre a földművelés, annál nagyobb mértékben fejlődik ki az egyéni földtulajdon, a nélkül, hogy a közös birtoklási rendszert teljesen kiszoríthatná. Utóbbi bizonyos mértékig és korlátok között igen soká marad fenn az egyéni földtulajdon mellett is. Kezdetben ugyanis az egyéni földtulajdon csak a művelés alá vett területeken, a szántóföldeken fejlődik ki, ellenben az egyéb földterületek: a nádasok, erdők, rétek, legelők továbbb is közös birtoklás tárgyai maradnak.

A viszonyok úgy hozták magukkal, hogy az ország területének jelentékeny része a nemzetségi földosztásba bele nem vonatott, semmiféle szálláshoz nem tartozott. Ennek oka magának az illető területnek természeti, földrajzi sajátosságaiban rejlett. A rengeteg erdőségeket egyfelől, a kiterjedt mocsaras vidékeket másfelől, miknek hasznát nem vehették, szabadon hagyták. Ezek a szabadon maradt terület-részek a törzsnek közös vagyonát, közös birtokát képezték.

Az egyéni birtoklás felé haladó nemzetségi szállásokon és a meg nem szállott területeken kívül voltak még olyan földek, melyek a várak őrzésére és fentartására rendelt népek ellátására szolgáltak: a várföldek. Vitás, vajjon ezek a várföldek, miként az imént említett szabadon maradt erdős, mocsaras stb. területrészek, egy-egy törzsnek közös tulajdonai voltak-e, avagy magának a legnagyobb politikai egységnek, a nemzetnek, az államnak képezték-e közvagyonát? A kérdés megoldása nagy nehézségekbe ütközik. Kétségtelen ugyanis, hogy a hadügyet az ősi államszervezet korában már nemzeti közügynek tekintették, hogy a háború és béke felett a nemzetgyűlés határozott és hogy a nemzet megválasztott tisztviselője, a vezér, a hadban minden fegyverfogható magyar ember felett rendelkezett; már pedig világos, hogy a várföldek, miként a várak maguk, mint a hadviselés eszközei, hadi czélt szolgáltak. Azonban másrészt kétségtelen az is, hogy a

várak gondozása, valamint a várföldeken tartózkodó népek felett való parancsolás az egyes törzsek, illetve főnökeik hatáskörébe tartozott.

Szerintünk ezen kérdés eldöntésénél főleg az a szempont irányadó, hogy a törzskötelékeket sokkal erősebbnek kell tartanunk, semhogy azzal szemben a nemzeti köztulajdon forgalmának ezekre a földbirtokokra nézve kifejlődését összeegyeztetni tudnánk és így helyesebb ezeket a várterületeket, valamint a nemzetségek által meg nem szállott területrészeket egyáltalában ama törzs köztulajdonának tekinteni, a melynek székén belül feküdtek. E törzsi közös tulajdon csak akkor változott át nemzeti vagy állami közvagyonná, midőn a monarchikus elv győzelemre jutásával a király ráteszi kezét a törzsek rendelkezése alatt állott, a szállásokon kívül levő földbirtokokra, azokat közvetlenül a királyi hatalomnak veti alá és ez alapon a vármegyei szervezetet létesíti.

A várföldeknek nemzeti közvagyon gyanánt felfogásával függ össze számos régibb írónak az a téves állítása, hogy a vármegyei szervezet már a vezérek korában létezett. Ezzel szemben, szerintünk, alig szenvedhet kétséget, hogy az ősi államszervezet korában csak egyféle szervezete állott fenn a vidéki kormányzatnak: a törzsi és nemzetségi szervezet, s ehhez képest az ország területe csak egyféleképen volt felosztva: törzsek és nemzetségek szerint. Az országnak ettől a régi felosztásától független, újabb felosztása a várak és várföldek szempontjából a királysággal egyidejű, Szent István király műve és az ő újítása.

10. §. A szövetkezett és a meghódított népek jogállása az ősi szervezetben. A székelyek eredete.*

A külföldi és a hazai kútfők eltérő, de a helyes értelmezés mellett összeegyeztethető tudósításai tanusítják, hogy a magyar nemzet már a mai ezredéves hazában való letelepe-

* *Irodalom: Kovachich.* Scriptores rerum Hungaricarum minores. *Kállay Ferenc,* A nemes székely nemzet eredete 1829. *Hunfalvy Pál,* Magyarország ethnographiája 1876. 299—305., 477. s k. l.; A régi székelyek 1890.; A magyar nemzeti krónikák. Századok 1890. évf.; Az oláhok története 1894. *Nagy János,* A székelyek scytha-hun eredetűsége és az ellenvélemények 1879. *Szabó Károly,* A régi székelység 1890. ***Réthy László,*** A székely kérdésben. Hon 1881. évf. 75. sz.: Anonymus az erdélyi oláhokról. Századok 1880. évf. 30. s k., 59. s k. l. ***Csetneki Elek,*** A székely

dés előtt is foglalt magában a hét törzsön kívül eső szövetkezett népelemet.

Már *Konstantinos* említést tesz a hét magyar törzshöz csatlakozott nyolczadik törzsről, a kazar nemzetből kivált kabarokról.[1] „A kabarok — úgymond — pártot ütöttek az uralom ellen s a polgárháborúban az uralom kerekedett felül és némelyek közülök levágattak, a többi pedig, a ki megmenekült, elment s a magyarokkal együtt lakott a bessenyők országában (azaz Etelközben)."[2] Megtanulták a magyarok nyelvét és a magyarok az övékét; társadalmilag és politikailag a magyar nemzet testébe olvadtak, annak nyolczadik törzse gyanánt, melynek az élén külön főnök, *archon*, állott, miként a többi törzseknek, s miként ezek, nemzetségekre, nemekre oszlott, számszerint háromra.[3] A kabarok idegen származásának jogkövetkezményei azonban még Konstantinos korában sem enyésztek el teljesen, a mennyiben szerinte ők jártak elől a csatában. Tudjuk, hogy a hun-szittya népeknél szokás volt, miszerint a meghódított vagy önként csatlakozott népeket alkalmazták erre a harczmodoruknál fogva csupán előkészítő és csatározó szerepre.[4] Konstantinos azonban a byzanczi harczi rend szempontjából ítélvén meg a dol-

kérdésről. Egyet. Philol. Közlöny 1881. évf. 37. s köv. l. *Nagy Géza,* Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez 1886. *Pauler Gyula,* A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. 373. s k., 481 s k. l.; Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. Hadtört. Közl. 1889. évf. 509. s k. l. *Tagányi Károly,* A honfoglalás és Erdély. Ethnographia 1890. évf., 5. füzet. *Sebestyén Gyula,* A székelyek neve és eredete. 1897. *Thury József,* A székelyek eredete 1898. *Thallóczy Lajos,* A vlach, illetőleg rumun kérdés elmélete. Budapesti Szemle 1901. évf. *Karácsonyi János,* A székelyek eredete és Erdélybe való települése 1905; Az erdélyi székelyek első hadjárata 1210-ben. Századok 1912. évf. 292—294. ll.; A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez Kárpátoktól le az Adriáig, 1916.

[1] A 38. fejezet elején a lebediai állapotokról szólva, hét törzset említ: *„Οἱ μὲν Τοῦρκοι γενεαὶ ὑπῆρχον ἑπτά."* MHK. 120. l. Már a 39. és 40. fejezetben a saját korabeli állapotokat adva elő, nyolcz törzsről beszél, elsőnek mondván a kabar törzset. MHK. 124. és 125. l.

[2] Etelköz, midőn Konstantinos művét megírta, már ötvenöt éve volt a bessenyőké: *„Καὶ δεσπόζουσι* (t. i. *οἱ Πατζινακῖται*) *τῆς τοιαύτης χώρας, ὡς εὕρηται, μέχρι τῆς σήμερον ἔτη πεντήκοντα πέντε.* 37. fej. MHK. 115. l.

[3] 39. fej. *"Περὶ τοῦ ἔθνους τῶν Καβάρων.* MHK. 124. l.

[4] *Bartal György* id. m. I. k. 77—78., 95.—98., 111—124. l.

got, a kabaroknak előcsapatként való alkalmaztatásában tévesen különös vitézségük és ügyességük jelét látta.[5]

Anonymus szintén beszél egy új népelemnek a honfoglalást megelőző csatlakozásáról, azonban egészen más vonatkozásban. Szerinte a magyarok, midőn Scythiából Ruténiába vették útjokat, Kiew ostroma közben legyőzték a szövetkezett oroszokat és kunokat, mire az utóbbiak átpártoltak a magyarokhoz s hét vezérük személyében pogány mód szerint hűséget fogadtak Álmosnak és a többi fejedelemnek. Követték a magyarokat új hazájukba és megtelepedtek közéjük e hazának különböző részeiben.[6]

Történetíróink *Szabó Károly* óta[7] nagyobbára megegyeznek abban a felfogásban, hogy *Anonymus* elbeszélésében a kabarok csatlakozásának a hagyomány által megváltoztatott emléke lappang, és így a kabarok nem mások, mint a névtelen jegyző kunjai.[8] Annyi kétségtelen, hogy a későbbi alkotmányfejlődés nem tud sem a kabarok, sem a kunok külön jogállásáról; a mi arra enged következtetnünk, hogy a csatlakozott népelemek idővel teljesen egybeolvadtak a magyar népelemmel és különös jogállásuk, ha volt is, teljesen elenyészett.

Hazai kútfőink azonban még egy másik szövetkezett népelemről tesznek említést: a székelyekről.

A székelyek,[9] a krónikák előadása szerint, a hunok maradékai, kik Attila birodalmának felbomlása után Erdély ama részeiben vonták meg magukat, a hol jelenleg is találjuk őket: a Maros, Olt és a két Küküllő partján. Értesülvén a magyarok közeledéséről, elébük mentek Ruténiába és fel-

[5] Id. helyen. V. ö. *Salamon Ferencz,* A magyarok haditörténetéhez a vezérek korában 59. l.

[6] 8—10. fej. MHK. 402—406. l.

[7] A magyar vezérek kora 57. l. 1. jegyzet.

[8] L. pl. *Pauler,* A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. évf. 385. l.; A magyar nemzet története Szent Istvánig. 42. l.

[9] A „székely" nevet a váradi regestrumban Scecul (208. sz. Endlicher Mon. Arp. 692. l.), *Kézai*-nál Zacul (MHK. 483. l.), a *bécsi* képes és a *pozsonyi* krónikában Zecul (u. o. 497. l.), *Thuróczy*-nál Sekel (XXIV. fej.), *Anonymus*-nál (MHK. 451. l.), a *budai* krónikában (u. o. 497. l.) és *oklevéleinkben* általában Sikulus alakban találjuk.

ajánlották nekik a szövetséget. A magyarok készségesen befogadták őket.[10]

A székelyek kun leszármazását a XVIII. század első fele óta egyre számosabb tudósunk fogadta kételylyel. *Fasching Ferencz* jezsuita volt az első, a ki királyi telepeseknek mondotta a székelyeket,[11] mit *Timon Sámuel* azzal toldott meg, hogy ők valóságos határőrök és hogy a „székely" név sem jelent egyebet határőrnél.[12] Legrendszeresebb és legélesebb kritikában és támadásban azonban *Hunfalvy Pál* részesítette krónikáink elbeszélését és a székelyek hun eredetét. A mesék országába utalta azt minden következéseivel egyetemben.

Hunfalvy és iskolája a hun mondát, melynek a székelyek eredetéről szóló hagyomány egyik összefüggő részlete, egyáltalán nem tekinti honi, nemzeti eredetűnek, hanem idegenből a németektől a magyarokhoz átszármazottnak.[13] Ehhez azután hazai szerkesztők önkényesen hozzáfűzték a Hunor és Magor meséjét és a székelyek hun leszármazását. Ha a székelyek a hunoknak Erdélyben visszamaradt töredéke, teljesen érthetetlen — mondja Hunfalvy —, hogy említés nem történik róluk sem akkor, midőn a gepidák és a longobardok véres harczokat vívnak egymással (VI. sz.), sem a rokon avaroknak magyarországi birodalma idején. De leginkább döntő bizonyíték arra nézve, hogy a székelyek nem hun maradványok, maga a székelyek nyelve, mely teljesen azonos a magyarral. Ebből következik, hogy a székelyek kiválása a magyar nemzet testéből csakis „a magyar nyelvnek teljes történeti fejlettsége után" (azaz miután már átment a török és szláv hatáson) történhetett, vagyis jóval a honfoglalás után. Maga a „székely" szó sem nemzeti név, hanem foglalkozást jelent; szószerinti értelme határőr. A „székely", „székeli" a szék*elvéből* származik, a mint „Erdély" Erdőelő, Erdőelve alakban fordul elő legrégibb emlékeinkben. Erdőelve pedig nem egyéb, mint fordítása a latin *Transsilvaniá*-*nak*, a mely erdőn túli vidéket jelent; Havasalföld, régebben Havaselföld és Havaselve szintén annyi, mint *partes Transalpinae*, havasokon túli föld, „elve" tehát a régi magyarságban valamin túl fekvő területet jelölt; a „székely" szó következőképpen a „széken", a nemzet szállásain túli földet, azaz az ország határát jelentette és egyszersmind — melléknévként használva — határszéli lakót, határőrsöt. Magyarország különböző részeiben, kivált a nyugati és északnyugati határmentén sűrűn találkozunk székely nevű — de alighanem bessenyő fajú — őrök telepeivel. Mindezek alapján Hunfalvy és követői, a krónikák előadásait mellőzve, királyi telepeseknek tartják a székelyeket, kiket Szent László, Erdély patronusa, vagy valamelyik utóda telepített Magyarország különböző részeiből Erdély határszéli vidékeire, hogy a határokat a moldvai kunok s mások ellen őrizzék.

Hunfalvy-nak és követőinek nézete azonban nincsen kellőleg igazolva; sőt valószínűvé sincs téve, a mint ezt kivált a krónikákban foglalt hagyomány hitelességét és a székelyek hun eredetét vitató *Szabó Károly* és mások kimutatták.

Sajátszerű mindenek előtt, hogy hazai kútfőink a székelyeknek Szent László vagy valamely utódja által a XI. század végével vagy a XII. század elején történt kitelepedéséről nemcsak semmit nem tudnak, hanem a Magyarországból a királyok alatt véghezment telepítés tényével egyenest össze nem egyeztethető eredetet tulajdonítanak a székelyeknek. Már pedig egyfelől Anonymus, legfeljebb nyolczvan—száz esztendővel írhatott ez után az állítólagos kitelepítés után;[14] és másfelől bizonyosnak mondható, hogy a székelyek hun leszármazását előadó hun krónikát a XIII. század első felében csatolták a nemzeti krónikához,[15] mely forrása mind Kézainak, mind a Képes- s a többi krónikának, vagyis szintén legfeljebb száz—százhúsz—százharmincz évvel a kérdé-

[10] *Kézai* MHK. 483—484. l., *Képes krónika* stb. u. o. 497. l. *Anonymus* csak annyit mond róluk, hogy: „primo erant populi Athyle regis" és Biharban csatlakoztatja őket a Ménmarót ellen induló Usubun seregéhez, melynek azontul előhadát képezik. 50. fej. MHK. 451—452. l.

[11] Vetus Dacia ex probatis scriptoribus deprompta 1725. 78. s k. l.

[12] Imago antquae Hungariae 1574. 109. l.

[12] *Hunfalvy* mellé csatlakozott ebben a kérdésben *Riedl Frigyes*, A magyar hun-mondák, Budapesti Szemle 1881. évf. 321—340. l. *Heinrich Gusztáv*, Etzelburg és a magyar hunmonda 1882. Értek. a nyelv- és széptudományok köréből X. k. 2. sz. — L. még *Bleyer Jakab*, A magyar hunmonda germán elemei. Századok 1905. évf.

[14] Az 1. §-ban kifejtettük, hogy Anonymust minden valószinűség szerint III. Béla jegyzőjének kell tekintenünk.

[15] Lásd *Marczali* bevezetését MHK. 475. l.

ses telepítés után. Érthetetlen dolog, hogy ily aránylag rövid idő alatt teljesen elenyészett volna a királyi kitelepítés emléke, úgy, hogy kútfőink a valóságtól annyira eltérő elbeszélést szőhettek be előadásukba.

A *Hunfalvy* feltevése ellen szóló legfontosabb érvet azonban szerintem a jogtörténet szolgáltatja, a melyet eddig még a székelyek eredetét kutatók figyelmen kívül hagytak. A székelyek ősi törzsi és nemzetségi szervezetüket — teljes hitelt érdemlő tudósítások szerint — még a XVI. század első felében is megtartották, úgy a birtokjog, mint a kormányzat, valamint a hadi és törvénykezési szervezet tekintetében.[16] Már pedig, ha a székelyek királyi telepesek, akkor e törzsi és nemzetségi szervezetnek nálunk fennállása egyáltalában meg nem fejthető. A törzsi és nemzetségi szervezet, mint kormányzati és törvénykezési közszervezet Magyarországon a Szent István létesítette államszervezetben a XI. század folyamán teljesen megsemmisült. Honnan vették volna tehát a székelyek, kiket állítólag királyaink a XI. század végével vagy a XII. századnak elején telepítettek ki Magyarországból, ezt a törzsi és nemzetségi szervezetet, mikor az Magyarországon már teljesen megszünt volt és helyet adott a királyi kormányzati szervezetnek, a vármegyei szervezetnek? Elképzelhetetlen, hogy a királyok, a kik Magyarországon megsemmisítették a törzsi és nemzetségi közszervezetet, az általuk kitelepített határőröknél ugyanezt a törzsi és nemzetségi szervezeteket léptették volna életbe. Az ilyen visszafejlődés nem fordul elő a jogtörténetben.

De különben sem egyeztethető össze ama törzsi és nemzetségi szervezet fennállása az ország különböző vidékeiről történő telepítéssel; mert a törzsi és nemzetségi szervezet a közös leszármazáson, a patriarchalismuson alapuló közszervezet, mely lassankint szervesen fejlődik. Ily fejlődést nem lehet sem hatalmi szóval létesíteni sem feltételezni olyan néptömegnél, mely az ország különböző részeiből verődött

[16] „Per tribus et generationes atque lineas generationum (antiquorum more) hereditates ac officia inter sese partiuntur et dividunt," mondja róluk *Werbőczy* a III. R. 4. czímében. És lásd *Szabó Károly* „A székelyek régi törvényei és szokásai" cz. dolgozatában (A régi székelység 157—200. l.) felhozott adatokat.

össze.[17] Hunfalvy feltevése alapján tehát mindenképpen lehetetlen okát adni annak, miért és mi módon maradt fenn a székelyeknél a régi törzsi és nemzetségi rend, mint kormányzati és birtokszervezet.

A székelyeket semmiesetre sem lehet királyi telepeseknek tekintenünk. Minden olyan feltevés, mely a székelység eredetét királyi telepítésből törekszik magyarázni, téves alapon nyugszik. Viszont súlyos érvek ellentmondanak annak is, hogy a székelyek a hunoknak volnának Erdély bérczei között visszamaradt töredéke. A székelyek eredetének kérdése ez idő szerint még nyilt kérdés. Mégis azt a jogtörténeti jelenséget, hogy a székelyeknél ősi törzsi és nemzetségi szervezet, mint kormányzati szervezet, századokon át fenmaradt akkor is, midőn Magyarország többi területrészeiben megszünt, szerintem csak azzal lehet megmagyarázni, hogy a székelyek vagy a magyaroknak egyik törzse, vagy, a mi még valószínűbb, a magyarokkal közel rokon és szövetkezett nép volt, mely, mint ilyen, az ország határszélén foglalván helyet, elszigeteltebb helyzeténél fogva törzsi és nemzetségi szervezetét megtarthatta akkor is, midőn ez az ország többi részeiben a királyi vármegyei szervezettel szemben elbukott.

Ehhez képest a krónikáknak e rokon nép csatlakozásáról megemlékező tudósításait korántsem lehet egészen érték nélküli adatoknak tekintenünk, ha nem is sikerült eddig ennek a hagyománynak történeti magvát biztosan megállapítani. Igen valószínű és egyre jobban elfogadott nézet, hogy a székelyek a kabarok ivadékai. „Székely" nevük, lehet, csakugyan határlakót, határőrt jelent, mert „szék" régi nyelvünkben annyi is, mint határ, vég.[18] De még inkább elfogadhatónak tartom azt a felfogást, hogy az a „székely" szó a volgamelléki bolgárok egyik törzsének, az „eszegel"[19] törzsnek

[17] Ezt a kétségbe nem vonható igazságot legújabban *Karácsonyi János* (id. m. 22—29. l.) kísérlette meg elvitatni. Sem érveléseit, sem bizonyítékait nem tartjuk döntőknek és elfogadhatóknak. Mindaz pedig, a mit a székelyek eredetére nézve mond, csak önkényes feltevés. Ideje volna már, hogy a székelyek eredetét kutatók a kitelepítési elmélettel felhagyjanak.

[18] V. ö. a szóképzést illetőleg *Munkácsi Bernát* dolgozatát, Magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei. Ethnographia 1897. évf. 19. l.

[19] L. Ibn *Roszteh* és *Gardezi* tudósítását. MHK. 163., 164. l.

tartja fenn emlékét, melynek egyes rajaiból állhatott a bolgárokkal rokon kazarokból kivált kabar népnek egyik neme.[20]

A székelység hat törzsre *(tribus)* oszlott, melynek nevei: Adorján, Ábrán, Halom, Jenő, Medgyes, Örlecz. Mindegyik törzs négy-négy nemre *(generatio)*,[21] s mindenik nem több-kevesebb ágra *(linea)* oszlott. Kik voltak az egész székelység legrégibb közös főtisztviselői, nem tudjuk, mivel az ősi államszervezet korát illetőleg csupán a hamis csíki krónika szolgál idevonatkozó nagyon is kétes értékű adatokkal. E szerint a székelység élén egy választott főtisztviselő állott volna: a főrabonbán; volt továbbá két bírói hatósággal felruházott tisztviselő, a gyula és a horkáz.[22] Ámde a csíki krónikán kívül semmiféle hiteles forrás nem tesz említést a rabonbánokról.

Annyi kétségtelen és, a mint már kifejtettük, nagyérdekű jogtörténeti jelenség, hogy miként kezdetben a magyaroknál, úgy a székelyeknél később is a hadi tisztség el volt választva a bírói tiszttől; az egyes székekben még a XV. és XVI. században is külön hadnagyot és külön bírót találunk. A közös, nemzeti tisztviselőkön kívül voltak az egyes törzseknek is tisztviselői, kikről azonban semmi részletes dolgot nem tudunk; csak következtetjük, hogy már ebben az ősi korban is nemek és ágak szerint foglalták el tisztüket.

A székelyeknél továbbá ugyanazt a birtokszervezetet találjuk, mely kezdetben a magyaroknál fennállott. A nemzetségi földközösség a székelyföld egyes pontjain egészen a XIX. század elejéig feltalálható.[23]

[20] Ezt tanítja legújabb művében *Pauler Gyula* 14., 240. l. s egyéb helyütt. Az eszegel bolgárokat és székelyeket már Ibn Roszteh első kiadója, az orosz *Chwolson* hozta egymással kapcsolatba, de történeti megokolás nélkül. *Gyoroky* (Edlspacher) *Antal:* Ibn Daszta tudósítása a magyarokról. Századok 1871. évf. 565—478. l.

[21] Felsorolja a generatiók neveit, az 1557-iki jegyzék, mely a főhadnagyi és főbírói tisztségeknek Marosszéken 1491—1514 közt évről évre mely törzs s mely nemből való betöltését adja elő. Székely Oklevéltár II. k. 139—143. l. Századok 1868. évf. 673—692. l.

[22] Figyelemreméltó dolog, hogy az erdélyt meghóditott törzsfő, Tuhutum családjában, ismételten találkozunk Gyula és Horka nevű tagokkal. „Tuhutum vero genuit, Horcam. Horka genuit Geulam et Zubor . . . Zumbor vero genuit minorem Geulam.“ 27. fej. MHK. 427. l.

[23] *Tagányi Károly,* A földközösség története Magyarországon. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1894. évf. 216—217. l.

Mindez sejteti, hogy a székelység könnyen illeszkedett a magyar nemzet testébe és igazolja, hogy a többi magyar törzsszel közel rokonságban állónak kell tekintenünk.

A honfoglaló magyarok három különböző fajú népelemet találtak a meghódított ország területén: szlávokat, germánokat és az ural-altáji népcsalád néhány elszórt töredékét: avar és bolgár telepeket. E legyőzött népek jogi helyzetéről tüzetes adataink nincsenek. Mint az 5. §-ban érintettük, a későbbi állapotokból és idegen analogiákból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyarok a legyőzött népek egyrészét rabszolgaként alkalmazták, a másik részét ellenben meghagyták nemcsak személyes szabadsága, hanem birtoka élvezetében is, mely után mindössze bizonyos adózásokat teljesítettek a hódító magyarok részére. Az itt talált népek jelentékeny része elődjei az Árpádok korabeli szabad parasztoknak, kiknek a szolgarenddel egybeolvadása útján fejlődött ki a XIV. században a későbbi egységes jobbágyi rend.

Újabb időkig egy negyedik fajhoz tartozó népelemről is vélték, hogy a magyarok megtelepedésekor már az országban lakott: az oláhokról vagy románokról. E tan Anonymus előadására támaszkodott, a ki Gelsut, az oláhok vezérét Tuhutummal legyőzeti.[24] Újabban azonban *Roesler Róbert, Hunfalvy Pál, Réthy László* és mások kutatásai kétséget kizáró módon megállapították, hogy a névtelen jegyző elbeszélése tévedésen alapszik és hogy az oláhok jóval a honfoglalás befejezte után szivárogtak be lassan-lassan Erdély különböző részeibe.

Az oláhok a római uralom korában romanizált dák-illyrthrák népelem utódai. A Balkán-félsziget hegyes vidékein tartották fenn magukat, mint nomád pásztorok és erről az életmódról idővel a vándorló pásztornépek általános elnevezésévé lőn a blak, vlak, oláh név, mely eredetileg ezeket a romanizált parasztokat illette csupán, éppen romanizált voltuknál fogva. Sőt legújabban *Réthy* és *Thallóczy* az oláhokat az apennini hegység pásztorlakói utódainak tartják, a kik — talán császári telepítés következtében — a dalmát partvidékekre és az illyr hegységekbe jutván, csak évszázadok mul-

[24] 26. fej. MHK. 423. l. „Blak“ segélycsapatok támogatják Glad vezért is. 44. fej. MHK. 442. l.

tán vegyültek illyr-thrák, majd szláv népelemekkel. Annyi kétségtelen, hogy a XI. és XII. században lassankint átkelnek az Alsó-Dunán és megtelepednek Havasalföldön, majd Erdélyben, a hol hiteles forrás, oklevél 1222-ben említi őket legkorábban az Olt mellékén, majd említést tesz róluk az 1224-iki híres diploma Andreanum, a királyföldre telepített szászok kiváltságlevele.[25]

[25] 9. pont. *Endlicher* Mon. Arp. 422. l. Lásd még *Karácsonyi J.*: A magyar nemzet történeti joga stb. 37. és köv. ll.

II. KÖNYV.

A SZENT ISTVÁN LÉTESITETTE ÁLLAMSZERVEZET KORA.

(1001-től 1308-ig.)

I. FEJEZET.

Történeti és jogtörténeti előzmények.

1. §. A harczias nemzeti szellem átalakulása. A keresztény vallás felvétele.

A honalapítás után létrejött magyar állam és társadalom éltető elemét továbbra is a harczias nemzeti szellem képezte. Ezen történeti jelenség okszerű magyarázata a magyar népnek multjában rejlik. A magyar, mint félnomád harczias nép, melynek harczolási módjáról Bölcs Leó oly nagy elismeréssel nyilatkozik, nem szakíthatott azonnal történeti multjával. A honalapítás után nem elégedett meg azokkal a véráldozatokkal, melyeket a honalapítás kívánt, hanem újabb harczi dicsőségre és zsákmányokra vágyott. A letelepedés, a föld művelés alá vétele és az abból fejlődő kulturélet, a rendezett állami és társadalmi viszonyok mindenütt csak lassú és fokozatos fejlődés eredményei. Ennek következtében nem lephet meg bennünket, hogy a magyarok mindjárt Zsolt vezérsége idején bekalandozták Európának keleti és nyugati részeit és a szomszédos népek ellen leginkább törzsenkint rablóhadjáratokat indítottak.

Mindezek a hadjáratok, a mennyiben a magyar nép harczias szellemének ébrentartását eredményezték s a mennyiben a magyar nép nevét Európában félelmessé tették, azon áldozatok daczára, melyekkel azok összekapcsolva voltak, jelentékeny előnyt is biztosítottak, sőt azt lehet mondani, hogy a magyar állam fenmaradásának és tovább fejlődésének egyik szükségszerű előfeltételéül szolgáltak.

Géza vezér Szt. István atyja ideje alatt azonban határozottan békés irányú fejlődést vett a magyar nemzet közélete. Az ő vezérsége kettős szempontból jelent nevezetes

fordulatot. Először is ő már felismerte a Nyugat-Európában uralkodó korszellemet és ehhez képest Magyarországot a kereszténységnek megnyitotta; másodszor, hogy a nemzet közéletének békésebb irányú fejlődése következtében az ő vezérsége idején kezd megszünni a törzseknek önálló államszervezeti jelentősége; a törzsek elvesztik politikai jelentőségüket és ennek következtében azután a vezéri hatalom mindinkább egyeduralmi jellegű hatalommá válik.

Géza nejének, Saroltának, pártolása következtében csakhamar úgy nyugatról, mint keletről hittérítők özönlik el Magyarországot, kik itt a kereszténységet terjeszteni iparkodnak és ezáltal előkészítik a talajt Szent István későbbi apostoli működéséhez. Géza maga is felvette a keresztséget és fiát, Istvánt, a keresztény vallásban neveltette.

Az első lépések voltak ezek arra nézve, hogy a magyar nemzet a nyugati keresztény művelt világgal közelebbi érintkezésbe léphessen, s ezáltal állami és társadalmi élete, köz- és magánjogi szervezete a Nyugat-Európában uralkodó eszmék és intézmények szerint alakuljon.

A magyar nemzet szellemében és közéletében beállott ennek a változásnak első következménye az volt, hogy azoknak utódai, kiket a magyarok itt találtak és a kik a honfoglalás alkalmával szabadságukat megtartották, mind nagyobb jelentőségre jutottak a magyar nemzet társadalmában. Ezekhez járultak az idegen bevándorlók, a kik szintén lényegesen közrehatottak arra, hogy Magyarországban egy új társadalmi elem képződjék, mely a vezérnek az újabb irányú fejlődésben támaszul szolgáljon[1] és a mely elemnek politikai szereplése rohamosan előidézte a törzsi szervezetnek, mint állami szervezetnek megszünését.

A törzsszervezet bomlásának jelei különösen abban mutatkoznak, hogy a törzsek részéről indított hadjáratok megszünése következtében a törzskötelék elvesztette hadi jelen-

[1] Erről tanuskodik különösen Szent István intelmeinek (Institutio morum) 6-ik fejezete: „In hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas, ut digne sexto in regalis dignitatis loco possit haberi . . . Sicut enim ex diversis partibus provinciarum veniunt hospites, ita diversas linguas et consvetudines, diversaque documenta et arma secum ducunt, quae omnia regiam ornant et magnificant aulam et perterritant exterorum arrogantiam. Nam unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est . . ." (Decr. St. Steph. I. 6. Corp. Juris.)

tőségét. A törzsfőnökök az új iránynak ellen nem állhatván, mintegy maguk is bukni engedték hatalmukat és oda törekedtek, hogy az újjáalakuló állami és társadalmi életben, mint a vezéri hatalom támaszai, első tanácsadói biztosítsák politikai befolyásukat. A törzsszervezet felbomlását követte a nemzetségi szervezetnek, mint állami szervezetnek megszünése. A nemzetségi kötelék a későbbi időben már csak a birtokszervezet terén tartotta meg jelentőségét és pedig megtartotta ezt azért, mert a nemzetségi jellegű birtokszervezet összhangban állott a nyugateurópai állameszmékkel, a hol a birtokszervezet szintén a nemzetségi köteléken alapult.

Az ősi államszervezetnek tényezői ilyképpen bomlásnak indulván, új államszervezetre volt szükség és pedig olyanra, mely a magyar népnek fenmaradását, önállóságát és függetlenségét a többi európai államok sorában biztosítsa.

A nyugati államok sorába való belépésnek első feltétele volt a keresztény vallás felvétele. A kereszténység és annak külső szervezete, az egyház, szolgáltatta ebben az időben azt a benső köteléket, mely az európai művelt népeket bizonyos nagyobb egységbe foglalta össze. A kereszténység adott egységes irányt és jelleget az európai művelt népek államának és társadalmának. A keresztény vallás és az egyház az egyedüli életképes elem, mely a barbárok rombolásai közt magát teljes épségben fentartotta, az egyedüli hatalom, melylyel a barbár népek nem tudtak megküzdeni, melyet nem hódítottak meg, hanem maguk hódoltak meg neki.

A keresztény egyház kebelébe fogadja a barbár népeket, iparkodik a klasszikus kulturvilág maradványait részükre közvetíteni, iparkodik a hódítók és meghódítottak közt bizonyos kibékítést létesíteni. Ennek következtében az egyház jelentékeny részt vesz a középkori új állami és társadalmi élet alakításában. A kereszténység ebben a korban nemcsak valláserkölcsi, hanem kiváló jelentőségű államszervezeti tényező is.

Szent István teljes mértékben ismerte a keresztény vallás nagy jelentőségét az európai népek állami és társadalmi életében; éppen azért, a mint a vezéri tisztséget elfoglalta, először is oda törekedett, hogy a magyar népet a kereszténységnek megnyerje, hogy a nemzet zömét a keresztény egyház kebelébe terelje. Csak így várhatta azt, hogy a magyar

nép szakítván pogány multjával, eléggé fogékony lesz arra, hogy a Nyugat-Európában uralkodó eszméket és intézményeket befogadva, ez által majd olyan állami és társadalmi szervezetet létesít, mely a magyar nemzetnek állami létét, s annak fenmaradását biztosítani fogja.[2]

Szent István hittérítői buzgalmát négy évi küzdelem után teljes siker koronázta. Az ősvalláshoz ragaszkodók Koppány vezetése alatt fellázadtak ugyan, de ő ezt az akadályt is megsemmisítette. A lázadók teljes vereséget szenvedtek s ezzel a kereszténység felvételét a nemzet zöme részéről maga Szent István biztosította.

A keresztény egyházba való belépésnél azonban a magyar nemzetnek állami önállóságát, függetlenségét kettős irányban fenyegette veszély. Az egyik csekélyebb jelentőségű volt és inkább az egyházi szervezetre vonatkozott. Ugyanis Magyarország területének dunántúli részében a kereszténység már a honalapítás előtt terjedt el az ott lakó népelemek közt és így az egyházkormányzati szempontból Magyarországnak dunántúli része a salzburgi érsek és a passaui püspök megyéjéhez tartozott.[3] A magyarok áttérése következtében ezen egyháznagyok egyházkormányzati szempontból újból feléledni látták hatalmukat, s úgy a salzburgi érsek, mint a passaui püspök Magyarország ezen területrészén főpapi hatalmat akart gyakorolni. Ha ez bekövetkezik, Magyarország területének ez a része idegen állam főpapjainak egyházkormányzata alá kerül.

Sokkal nagyobb jelentőségű volt azonban az a veszély, mely a magyar nemzet állami önállóságát, nemzetközi függetlenségét a keresztény egyház kebelébe való belépésnél a római vagy már ekkor német-római császárság részéről fenyegette.

Az egykori római császárságnak eszméjét keresztény alapon Nagy Károly újította fel. 800-ban felvette a császári címet és ezzel a frank birodalmat világbirodalommá tette. Ő volt az, ki azt az új eszmét hozta létre, hogy valamint a

[2] („Abban semmi kétség — mondja *Vámbéry*, — hogy Szent Istvánnak és a nemzetnek a keresztény hitre való megtérése és ennek révén a keresztény műveltség mentette meg a magyar nemzetet az elpusztulástól.") V. ö. *Herman O.*, A magyar nép arcza és jelleme 174. és k. l.

[3] V. ö. Conversio Bagvariorum et Carantanorum MHK. 303. és k. l.

kereszténységnek egy egyházi feje van: a római pápa, úgy egy legyen a világi feje is: a római császár.

A Nagy Károly részéről alkotott frank világbirodalom azonban nemsokára az alkotó császár halála után darabokra esett szét és így a keresztény világbirodalom is megszünt tényleg létezni, mert a kereszténységet egy világi fő alatt sokáig összetartani nem sikerült. A keresztény római császárság, mint tényleg fennálló világuralom, Szent István korában már nem létezett, de fenmaradt a keresztény római császárság eszméje vagy elmélete.

A császárok, mint az összes kereszténységnek fejei, magukat a többi fejedelmekkel szemben úgy tekintették, mint azoknak f ő h ű b é r u r a i és ennek alapján a többi fejedelmektől hűbéri hűséget és szolgálatokat követeltek, valamint azt, hogy a királyi czímeket csak ők adományozhassák.

E követeléseknek ugyan nagyobb jelentősége nem volt oly uralkodókkal szemben, kik valamely hatalmas nemzet élén álltak, de veszélyt foglaltak magukban azokra a fejedelmekre nézve, kik csekélyebb haderővel rendelkeztek. Szent István éppen azért, mert e veszélyt, mely Magyarország függetlenségét is fenyegetné, jól látta, midőn a hittérítés munkáját bevégezte, nem a német-római császárhoz fordult a királyi czímért és koronáért, — daczára, hogy vele jó viszonyban állott —, hanem annak adományozását II. Sylvester pápától kérte.

Szent István Asztrikot (Ascrikot) kettős kérelemmel küldte a pápához: egyrészt, hogy eszközölje ki számára a királyi czímet és a koronát; másrészt, hogy kérjen teljes jogú felhatalmazást arra nézve, miszerint Magyarország területén a keresztménynyé lett magyar nemzet részére önálló egyházkormányzati szervezetet létesíthessen.

Szent István mindazt, a mit kért, megkapta és így teljes siker koronázta Asztriknak küldetését. Megkapta a királyi koronát és vele együtt az apostoli követségi jogot.

Az apostoli követségi jog következtében Szent István felhatalmazást nyert arra, hogy Magyarország területén az egyházi hivatalokat teljesen szabadon szervezhesse és betölthesse. A kereszténység felvétele alkalmával így Szent István teljes mértékben biztosította Magyarország politikai függetlenségét a német római császársággal szemben és biz-

tosította annak egyházkormányzati függetlenségét a német egyházmegyei szervezettel szemben is, mert miután ő az apostoli követségi jogot megnyerte, nem lehetett többé szó arról, hogy a német főpapok Magyarország egyházkormányzati ügyeibe beavatkozzanak.

Szent István hosszas és békés uralkodásának ideje alatt a kereszténység annyira megszilárdult, s az egyház oly hatalmas, erőteljes szervezetet nyert, hogy az utóbb bekövetkezett támadásoknak is képes volt ellentállni. És már maga Szent István a nyugati eszmék és intézmények iránt a fogékonyságot anynyira beoltotta a nemzetbe, hogy az általa újonnan létesített állami és jogi intézmények az ő gyenge utódai alatt is fenmaradtak és biztos kiindulási alapjául szolgáltak a magyar nemzet állami fejlődésének.

2. §. A nyugati állameszmék és a magyar nemzet közélete. A hűbéri királyság alakulása és lényege.

Midőn Szent István a X. század végén és a XI. század elején hozzáfogott az újjáalakítás nagy munkájához, s midőn oda törekedett, hogy Magyarország közéletének nyugateurópai jelleget kölcsönözzön, akkor már a nyugati államokban az új állami és jogi szervezet, az úgynevezett középkori vagy hűbéri államszervezet fejlődésének virágkorához jutott.

A római világbirodalom Kr. u. a III. század közepe óta rohamosan halad végső bukása felé, a mi 476-ban be is következett, s ezzel a nyugatrómai birodalom nemcsak tényleg, hanem névleg is megszünt. A római légiók nem voltak képesek többé a barbár népek beözönlésének ellenállni, nem voltak képesek a barbár népeket megfékezni s így kezdetét veszi a nyugatrómai birodalom teljes felbomlása, a barbár népek államalkotása.

A római birodalom területén a germán fajú népek alkottak államokat, a germán népelem vette át a vezetést úgy a kulturélet, mint a jogélet terén. Vizsgálnunk kell tehát, hogy a germán népek hódítása után minő újabb alakulatok és fejlemények jöttek létre, a melyek a középkori állami és társadalmi életet létrehozták és annak alkotó tényezőiül szolgáltak. E vizsgálódás során arra az eredményre jutunk, hogy a barbár népek hódítása következtében a római és germán nép-

elem közt első sorban bizonyos kibékülés jött létre, a mely kibékülés következtében e két népelem mintegy kölcsönösen kicserélte egymással azokat az erkölcsi javakat, a melyek egy újabb állami és társadalmi élet megalkotásánál felhasználhatók voltak.

Mindenekelőtt a római népelemnek volt magas kulturája annak mindenféle kinövéseivel. A hódító barbár népek a rómaiaktól tanulták ismerni az egyéni birtokot, a földtulajdont, s azt a hatalmas gazdasági erőt, mely az egyéni földbirtokban rejlik; de másrészt azokat a gazdasági hátrányokat is, a melyek az egyéni földbirtokkal járnak, a melynek következtében csakhamar előáll a szociális kérdés: egyfelől a proletariátus, másfelől a nagy vagyonú birtokaristokratia.

A legnevezetesebb intézmény azonban, melyet a hódító barbár népek a rómaiaktól kaptak: a kereszténység és annak külső szervezete, az egyház. A kereszténység a római birodalomban vette eredetét, annak keletén élte le gyermekkorát és ott erősödött meg. Mindazonáltal a kereszténység a görögrómai műveltség fejlődésére teljesen hatás nélkül maradt, nem volt képes abba új életerőt önteni, nem volt képes a klasszikus műveltségnek új egészséges irányt adni s azt a végső bukástól megmenteni.

Úgy látszik, hogy a kereszténységnek teljesen ép, romlatlan alapokra volt szüksége, hogy világtörténeti küldetésének megfeleljen. Ennek következtében a kereszténység igazi korszaka, a keresztény eszmék uralmának korszaka csak a római világbirodalom bukása után következett be. A kereszténység volt az, mely az általános rombolás és elvadulás közt a kölcsönös szeretetet, békét hirdette, és ennek következtében az újonnan alakuló középkori állami és társadalmi életben, mint a legfontosabb rendező és művelő tényező szerepelt.

Ezzel szemben — miként *Guizot* találóan mondja[1] — a germán népek őserdeikből különösen egy erkölcsi jót hoztak magukkal és ez: a z e g y é n i s z a b a d s á g e s z m é j e é s

[1] Histoire de le civilisation en France I. 230,: „Les Germains nous ont donné l'esprit de liberté, de la liberté telle que nous la concevons, et la connaissons aujourd'hui, comme le droit et le bien de chaque individu, maitre de lui-méme et de ses actions et de son sort tant qu'il ne nuit á aucun autre."

érzete, a mely, azt lehet mondani, az ókori világban teljesen ismeretlen volt. A görög-római felfogás szerint az egyén nem önmagáért van, hanem az összességért. Az egyénnek nem mint ilyennek vannak jogai, hanem csak mint az összesség egyik tagjának. Az egyén mintegy teljesen felolvad az összességben, s teljesen alá van rendelve az összesség, az állam érdekeinek. Az egyéni szabadság hiánya vezetett a klasszikus államokban az állami omnipotentiához s ez viszont előidézte a klasszikus kulturvilág végleges bukását.

Hogy az újonnan alakult állami és társadalmi élet hasonló sorsra ne jusson, csak úgy volt elkerülhető, ha a vezetést olyan népelem veszi át, mely az egyéni szabadság eszméjétől teljes mértékben át van hatva, s melynek közéletében az egyéni szabadság eszméje teljes erejében nyilvánul, a hol az állam mérsékeltebb igényekkel lép fel az egyénnel szemben, s az egyént a közérdek szempontjából nem semmisíti meg. E feladat megoldására a gondviselés alkalmasabb népelemet, mint a germán népet nem szemelhetett volna ki, mert nem ismerünk a világtörténelemben egy másik népelemet, melynél már kezdettől fogva olyan erősen ki lett volna fejlődve az egyéni szabadság eszméje, mint éppen ő náluk.

Mindez kétségtelen történeti tény, de téves volna ez alapon azt hinni, mintha a germán népek ősi államszervezete korában az államiságnak, a köznek eszméje egyáltalában nem létezett volna, hanem merőben csak a magán függőségi viszony, magán alárendeltségi kötelék szolgált volna a közélet kezdetleges alapjául.[2] Az ellenkező felfogás magából Tacitusból bebizonyítható. Az ő tudósításaiból kiderül, hogy a germán népek ősi államszervezetében létezett bizonyos közkötelék, azaz oly kötelék, mely az egyént nem más egyénhez, hanem az összességhez fűzte, a mely közkötelék következtében az egyén a köz, az összesség iránt bizonyos kötelezettséggel volt terhelve. *Tacitus* tudósításai szerint a germán népek ősi államszervezetében már két ily kötelezettség állott fenn: az általános hadi és az általános törvénykezési kötelezettség. Azonban kétségtelen az is, hogy a közköteléken kívül kezdettől fogva találunk magánkötelékre, azaz oly kötelékre is, mely az egyént már nem az államegészhez, hanem más hatalmasabb egyénhez fűzi.

[2] Legélesebben formulázza ezt *Guizot,* Histoire de la civilisation en France 214. l.: „Il n'y a point de puissance publique, point de gouvernement, point d'État"; Essais sur l'historie de France 82. l: „Le pubiic, l'État n'existaient pas dans la pensée des Francs, qui ne connaisent que les rapports d'homme á homme." Őt követik a német írók közül különösen *Eichhorn,* Rechtsgeschichte 16. és 17. §§. *Philips,* Deutsche Geschichte l. 392. s kv. l. — L. az ellenkező felfogás igazolását *Timon,* Germán ősalkotmány 81. s kv. l.

E kötelék — mint fentebb említettük — az úgynevezett „kiséreti kötelék", melynek következtében a szabad egyének teljesen szabadon csatlakoznak más hatalmasabb egyénhez, a főnökhöz, vagy a királyhoz, annak alattvalóivá lesznek, annak kiséretét képezik. E magánköteléken nyugszik a kiséreti intézmény, a mely kiindulási alapja a középkort jellemző hűbéri intézménynek. A kiséreti intézmény következtében a germán népek ősi államszervezetében már ott találjuk a gyenge közkötelék mellett a hatalmasabb magánköteléket, a kiséreti köteléket is, úgy, hogy a germán népek államszervezetében kezdettől fogva fel van vetve az a kérdés, vajjon melyik eszme lesz hatalmasabb: az államiság, a köz, vagy pedig az egyéniség eszméje? — és ehhez képest melyik kötelék győz a másikon: a köz- vagyis az állami kötelék a magánköteléken avagy fordítva? A történelem tanusága szerint a továbbfejlődésben hatalmasabb lett az egyéniség eszméje, mely félreszorította a közköteléket és az államiság eszméje fölött teljes győzelmet aratván, nemsokára a hűbéri államszervezet kifejlődésére vezetett.

A római birodalom területén a barbár hódítás következtében alkotott germánállamok már mindannyian királyságok. A megelőzőleg létezett demokratikus köztársaságokat és népkirályságokat (civitates) a monarchikus jellegű királyságok, törzskirályságok váltják fel, a mely királyságokban már a király az állami felségjogoknak birtokosa, a szuverén jogokat teljes mértékben bírja és gyakorolja. A király azonban a germánoknál a szuverén jogokat nem a nép akaratából, nem annak átruházása alapján szerezte meg, hanem megszerezte azokat a népakarattal szemben a magánfüggőségi viszony, a kiséreti intézmény segítségével, megszerezte olyképpen, hogy a király nemcsak a néphadseregnek volt vezetője, hanem a magánkötelék alapján egyszersmind bizonyos magánhaderővel is rendelkezett s e magánhaderő következtében

a továbbfejlődés során a király mindinkább nagyobb hatalomhoz jutván, az ősi államszervezetben fennálló népszuverénitással szemben állást foglal, végre pedig magához ragadja a szuverén jogokat és a népet a közélet terétől leszorítja. Az újonnan keletkezett szuverén jellegű királyi hatalom ehhez képest a germán államokban már keletkezésénél fogva, mint magánjogi és személyes jellegű hatalom jelentkezik.

A királyi hatalom megszilárdulásával továbbá karöltve járt az is, hogy az előbbi népies tisztviselőket, a népbírákat királyi tisztviselők váltják fel, oly tisztviselők, kik a királylyal maggánfüggőségi viszonyban állanak, a királynak magántisztjei, később pedig annak hűbéresei.[3]

Nevezetes átalakulásokat találunk továbbá a birtokjog terén is, a mennyiben a germán ősállamokban, a *civitas*okban azelőtt fennállott birtokegyenlőség megszünt s annak helyébe a birtokegyenlőtlenség lépett. Kifejlődik nemsokára a birtokaristokratia, a mivel karöltve jár a kisebb birtokkal rendelkező szabadoknak elszegényedése. A királyi birtokadományozások következtében a királyi kiséret tagjai nagy vagyonhoz jutottak és ennek alapján arra törekedtek, hogy valamint a király, úgy ők is szerezzenek személyes függőségi viszonyban állókat. Másrészt a kisbirtokú egyének nem voltak többé képesek a közkötelékből folyó általános hadi és törvénykezési kötelességüknek eleget tenni, önként felajánlották magukat és birtokaikat a hatalmasabb egyházi és világi főuraknak s velük magánfüggőségi viszonyba léptek, azoknak a hűbéreseivé vagy jobbágyaivá váltak. Ezzel kezdetét vette a szabad kisebb birtokok függővé tétele, hűbéri vagy jobbágyi birtokokká alakulása, az *infendatio*, a mi szükségképpen előidézte, hogy a közkötelék jelentősége mindinkább csökkent, a magánköteléké pedig mindinkább emelkedett.

Kezdetben ugyan a személyes függőségi viszony, a magánkötelék mellett egy ideig még fennállott a közkötelék is, mely az államnak valamennyi tagját közvetlen összeköttetésbe hozta a királylyal; de a fejlődés abban az irányban haladt, hogy a személyes jellegű magánkötelék, az úgynevezett

[3] L. ezt a fejlődést tüzetesebben: *Timon*, Germán ősalkotmány 76. és köv. l.

kiséreti vagy most már hűbéri kötelék mindinkább erősebb lett és a közköteléket félreszorította. Az egyén nem mint állampolgár s nem a közkötelék alapján kereste boldogulását, vagyoni létének biztosítását, hanem kereste azt a személyes jellegű magánkötelék alapján.

E fejlődés további folyamatban azt idézte elő, hogy a király kénytelen volt a magánfüggőségi viszonyokat tekintetbe venni és úgy az egyházi, valamint a világi főurak, a hatalmas birtokarisztokraták magánhatalmát a velük függőségi viszonyban állók felett elismerni. A királyt a viszonyok alakulása arra kényszerítette, hogy az egyházi és világi főurakkal szerződésre lépjen, még pedig oly irányban, hogy a szuverén jogok egy részét a főurakra ruházza át.

Így jön létre részint az immunitási kiváltságok, részint a királyi tisztségek örökletessé válása következtében az a fejlődés, hogy egyes állami alattvalók, különösen az előkelőbb királyi főtisztek a közhatalomban foglalt jogoknak önálló részeseivé, alanyaivá lesznek, a közhatalomban foglalt jogokat, nevezetesen a hadi, törvénykezési és pénzügyi jogokat, mint saját magánjogukat bírják és gyakorolják; és pedig nem az összesség, hanem saját magánérdekeik előmozdítására.

Nagy Károly tette az utolsó kísérletet az államiság, a közhatalom eszméjének megmentésére: ő tette az utolsó kísérletet arra nézve, hogy az állami köteléket megszilárdítsa és a magánfüggőségi viszonyt háttérbe szorítván, a királyi hatalomnak közjogi alapját fentartsa és tovább fejleszsze.

Nagy Károly e czél elérése végett több nevezetes újítást hozott létre: iparkodott a kisebb birtokú szabadok hadi és törvénykezési kötelezettségén könnyíteni, létesítette az úgynevezett missusi intézményt, melynek tulajdonképpeni czélja az volt, hogy a vidéki kormányzatnak közegei, nevezetesen a gaugrófok, a királyi hatalom érdekében ellenőriztessenek, nehogy a rájuk bízott hatalmat, a saját érdekükben gyakorolván azt, magánhatalommá alakítsák.

Mindazok az újítások azonban, melyeket Nagy Károly létesített, nem voltak képesek a magánjogi irányú fejlődést végleg megakadályozni, hanem csak ideiglenesen vetettek gátat a hűbéri intézmény kifejlődésének. Nagy Károly halála után, valamint az általa alkotott hatalmas frank birodalom, úgy azok az intézmények is csakhamar megsemmisültek,

melyeket ő a fenti czél elérésére létesített, minek az lett a következménye, hogy a királyi hatalom az utána következő korszakban merőben magánjogi jellegű hatalommá, főhűbéri hatalommá változott át.

A hűbéri királyságnak, mely a nyugati államokban Nagy Károly birodalmának feloszlása után kifejlődött, az az alapjellemvonása, hogy nem közjogi, hanem magánjogi alapokon nyugszik;[4] úgy, hogy abban a király szuverén hatalmát nem közjogi, hanem magánjogi alapon, az úgynevezett hűbéri szerződés alapján bírja és gyakorolja.

A hűbéri államokban az összes állami alattvalók a királylyal nem állanak közvetlen alávetettségi viszonyban, hanem csakis azok, kik a hűbéri kötelék alapján vele személyes függőségi viszonyban vannak. Közvetlen alattvalói a királynak csak az egyházi és világi főurak. A kisebb birtokú szabadok, a tulajdonképpeni államalkotó nép zöme kisiklott teljesen a királyi hatalom alól; az állampolgárok zöme és a királyság közt a közvetlen kapcsolat teljesen megszakadt, mert az állampolgárok nagyobb része az egyházi és világi főurak magánhatalma alá került. A király csak saját családi birtokain gyakorol közvetlen hatalmat, az állam többi területrészei fölött közvetlen hatalommal nem, hanem csak közvetett hatalommal rendelkezik azon hűbéri kapcsolat alapján, melyben az egyházi és világi főurak a királyiyal szemben állottak.

Ez a fejlődés végfolyamatban arra vezetett, hogy a király nem egyéb, mint „első" a hűbéri főurak közt: *primus inter pares*. A hűbéri főurak saját területeiken teljesen szuverenitáshoz jutnak s ugyanazon hatalmi körrel rendelkeznek, mint maga a király. Mindaz, ami az előbbi germán államszervezetben közjogi jellegű volt, magánjogi jelleget öltött. A királyi tisztviselők nem köztisztviselők többé és a vidéki kormányzatot is most már nem királyi tisztviselők intézik, hanem hűbéri főurak. Az egykori királyi főtisztekből hűbéri főurak lettek, kik hatalmukat saját nevükben, mint magánjogukat bírják és gyakorolják.

[4] A köz- és magánhatalom közötti ellentétet az újabb német jogirodalomban legélesebben domborítja ki Mayer E., Deutsche und französische Verfassungsgeschichte. 1899. I. és II. k. V. ö. *Heusler A.*, Deutsche Verfassungsgeschichte 1905. *Mayer E.*, Italienische Verfassungsgeschichte 1909. *Holtzmann R.*, Französische Verfassungsgeschichte 1910.

Midőn a hűbéri államszervezet kifejlődése a nyugati államokban, különösen Francziaországban a tetőpontjához ért, akkor lépett Szent István az újonnan létesült magyar királyi trónra.

A magyar népet — a mint már az ősi államszervezet fejtegetésénél láttuk — történeti fellépésétől kezdve a germán népekkel szemben erőteljesebb közjogi érzület, fejlettebb közjogi felfogás jellemzi. Ennek következménye, hogy a magyar nép sohasem lelkesedett az egyéniségért vagy egyénekért úgy, mint a germán, hanem lelkesedett a közért, az államiság eszméjéért.

E mellett azonban a magyar nép is ragaszkodott az egyéni szabadsághoz, mert a magyar népben is erősen ki volt fejlődve az egyéni szabadság érzete. Már *Bölcs Leó* mondja, hogy a magyar nép szabadságszerető.[5] De ezért az egyéniség elve a közélet terén oly mértékben nem érvényesült, mint azt a germán népek alkotta államokban tapasztaljuk és így nem is emelkedett az államiság elve fölé. A magyarok ősi államszervezetében az úgynevezett kíséreti köteléket nem találjuk. Az állami kötelék mellett van ugyan más kötelék is, a törzsi kötelék, de ez sem magánkötelék, hanem alsóbb rendű közkötelék, mely a törzsérdekeknek, bizonyos közérdekeknek szolgál és a mely kötelék alkalmas kiindulási pontot adott egy erőteljes állami szervezet létesítésére.

Minthogy a magyar nép gondolkodásmódjával a nyugati népeknél uralkodó hűbéri állameszmék nem egyeznek meg, midőn Szent István az ősi államszervezet újjáalakítását tervbe vette s az ősi államszervezetnek nyugateurópai jelleget akart kölcsönözni az ott uralkodó intézményeket nem vehette egyszerűen át, különösen nem a már teljes kifejlődéshez jutott hűbéri államszervezetet, mert az a magyar nép felfogásával ellentétben állván, annak alkalmazása nagyon erős rázkódásokat idézett volna elő a magyar nép közéletében.

Szent Istvánnak olyan államszervezetre kellett gondolnia, mely a magyar nép gondolkozásmódjának jobban megfelelt, mely a magyar nép közjogi érzéséhez közelebb állott.

[5] „*Ἔστιν . . . ἐλεύθερον τοῦτο τὸ ἔθνος*". MHK. 33. l.

Ilyen államszervezet volt a Nagy Károly létesítette államszervezet, mely szintén a nyugati államéletnek és műveltségnek volt eredménye és a mely e mellett annál a nimbusnál fogva, mely Nagy Károly emlékét környezte, szintén különös tekintélyben álló államszervezet volt, melyet az egyház is pártolt. Ezen államszervezet mellett lehetséges volt a helyi és különösen a törzsi hatalmakat megszüntetni és azok helyébe valóságos állami jellegű kormányzati szervezeteket felállítani.

Szent István az ujjáalakítás munkáját ennélfogva úgy eszközölte, hogy egyrészt iparkodott a nyugati állami intézményeknek alkalmas elemeit befogadni, másrészt a magyar nép ősi államszervezetének életképes elemeit is felhasználni. Mindezek alapján mondhatjuk, hogy Szent István, a magyar nép gondolkozási irányának megfelelően, egyrészt az ősi államszervezetben mutatkozott életképes tényezők érvényesítésével, másrészt a nyugati intézmények befogadásával létesítette az új állami szervezetet.[6]

[6] L. ennek igazolását a következő II. fejezetben. — Nagy Károly államszervezetére nézve v. ö. *Glasson E.*, Histoire du droit et des institutions de la france III. k. — Époque franque. 1888. — *Waitz G.*, Deutsche Verfassungsgeschichte III. k.

II. FEJEZET.

A királyság intézménye.

1. §. Az egyeduralmi elv érvényre emelkedése, a királyi hatalom alakulása és lényege.*

Midőn Szent István atyja után a vezéri tisztséget elfoglalta, a nyugati államokban uralkodó államforma a királyság volt. Szent István hittérítői tevékenységének sikeres befejezése után arra törekedett, hogy e nyugati királyságot nálunk meghonosítsa és szilárd alapokra fektesse. Ez a törekvés jut kifejezésre akkor, midőn Szent István 1001. év augusztus havában a Sylvester pápától kapott koronával magát megkoronáztatta.[1] Ezzel tette nyilvánvalóvá, hogy a nemzet vezéréből a nemzet szuverén fejévé, az állami főhatalom birtokosává lett.

A monarchikus elv érvényre emelése nevezetes változásokat idézett elő a magyarok ősi államszervezetében. E változások különösen kettős irányban mutatkoznak: egyfelől, hogy a törzsi és nemzetségi kötelék közjogi jelentősége háttérbe szorul, majd végkép elenyészik; másfelől pedig, hogy a nemzetgyűlést azelőtt az ősi államszervezetben megillető főhatalom, a szuverén jogok átszállanak a királyra. A nemzeti közhatalom helyébe a királyi hatalom lépett.

* *Irodalom: Bartal Gy.*, Commentariorum ad. hist. status iurisque publici Hungariae. I. 177. és köv. l. *Hajnik J.*, Magyarország és a hűbéri Európa 1867; Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt 1872. *Pauler Gy.* Szent István és alkotmánya. Századok 1879. évf. *Huber A.* Über die älteste ungarische Verfassung. Mitteil. des Instituts für österr. Geschichtsforschung VI. 384. és köv. l. *Andrássy Gy.*, A magyar állam fönnmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. 1901. I. k.

[1] Ujabban *Karácsonyi János* meggyőzően kimutatta, hogy Astrik küldetése és a koronázás 1001. évben történt. — Szent István király oklevelei és a Sylvester-bulla 1891. 160—164. l.

A törzskötelék és ehhez képest a törzsek önálló politikai jelentősége már Géza vezér korában jelentékenyen háttérbe szorult, mindinkább szünni kezdett; azonban csak Szent István és az ő utódai alatt mondhatjuk, hogy a törzskötelék államszervezeti jelentőségét teljesen elvesztette. A törzsek közjogi önállósága és a törzsfőnöknek azon alapuló politikai szereplése a magyar nemzeti létet azzal az állandó veszélylyel fenyegette, hogy az ismét alkatrészeire bomlik, ismét törzsekre fog szakadni. Másrészt a törzskötelék fennállása akadály volt arra nézve, hogy a magyar államban egy erőteljes központi hatalom létesüljön. Ennek következtében Szent István mindjárt uralkodása kezdetén oda törekedett, hogy a törzsköteléknek államszervezeti jelentőségét mindinkább háttérbe szorítsa, majd teljesen megsemmisítse és ezáltal egyrészt az ország összes szabad lakóit a királyi hatalommal közvetlen kapcsolatba hozza, másrészt egy erőteljes központi hatalmat létesítsen.

A törzsek hadi és gazdasági önállósága az ősi államszervezetben maga után vonta azt, hogy a honalapítás alkalmával az ország területének megszállása törzsenkint történvén, mindazon földterületek, a melyek a nemzetségi szállásokba be nem vonattak, törzsfőnökök rendelkezése alá jutottak, valamint azon szabad egyének is, a kik egyéni szabadságukat és birtokaikat megtartván, a várak fentartására voltak rendelve. Szent István, midőn a koronát fejére tette, az állami főhatalomra támaszkodva, a törzsek egykori közös birtokait, valamint a törzsek rendelkezése alatt álló várföldeket és az azon lakó népeket a királyi hatalom alatt állóknak nyilvánította, s a várak élére a várnépek kormányzása végett királyi főtiszteket nevezett ki.

Így lépett életbe a királyi vármegyei szervezet, mint vidéki kormányzati szervezet, mely míg egyrészt jelentékenyen csökkentette a törzsi és nemzetségi szervezet államszervezeti, közjogi jelentőségét, addig másrészt a királyi hatalomnak állandó haderőt és gazdasági erőt, azaz kellő jövedelmet biztosított. Továbbá ugyancsak a királyi vármegyei szervezet életbeléptetésével mindazok a szabad egyének, kik a honfoglaló nemzetségek keretébe nem tartoztak, a királynak közvetlen rendelkezése alá jutván, a királynak hadi, törvénykezési és gazdasági hatalma alatt állottak. A törzsi és nemzetségi szervezet a királyi vármegyei szervezet életbeléptetése után már csakis a honfoglaló nemzetségekre vonatkozó közszervezet gyanánt maradt fenn egyideig; de hogy meddig és mily korlátok között tartotta meg ezt a jelentőséget, azt az adatok hiányossága következtében biztosan megállapítani nem tudjuk.

A krónikák tudósításai szerint a törzseknek jelentősége megmaradt a hadszervezet terén annyiban, a mennyiben a honfoglaló nemzetségek utódai a királyság létesítése után törzsek és nemzetségek szerint vonultak hadba mindaddig, míg a királyi hatalom megszilárdulása következtében a király zászlaja alatt való harczolás a közszabadság egyik általános ismérvévé vált. Hasonlókép megtartotta a törzsi és nemzetségi szervezet jelentőségét a bíráskodás terén is, a mennyiben a régi nemzetségek utódai még egy ideig a jogszolgáltatás végett a törzsi és nemzetségi bírákhoz fordultak, de már csak inkább mint választott bírósághoz, mert a királyság létrejötte után hova-tovább általános jogelvvé vált a magyar alkotmányban, hogy a nemzet közjogilag szabad tagjai, a nemzetségek utódai, közvetlenül a király személyes bírói hatalma alatt állanak, a királynak bírói hatóságát közvetlenül igénybe vehetik.

Végül a nemzetségi birtokszervezet, habár az egyéni földbirtok előállása következtében, melyet már Szent István dekrétuma biztosított, veszített is egykori jelentőségéből, továbbra is fenmaradt mindaddig, a míg a királyi adományrendszernek kifejlődése következtében új jogelvek érvényre jutásával a birtokszervezet más alakzatot öltött.

A királyi hatalom a birtokviszonyok terén a királyi adományrendszer életbeléptetésével nevezetes újítást hozott létre. A királyság létrejötte előtt az ország területe — mint már említettük — a nemzet főhatalma alatt állott, a főtulajdon magát a nemzetegészet illette. A királyság létesülése után a főtulajdonjog a többi felségjogokkal, az állami főhatalommal együtt átszállt a nemzetről a királyra. A király ennek következtében az ország területének főtulajdonosa, a mi gyakorlatilag annyit jelent, hogy mindazok a területek, a melyeket a nemzetségek meg nem szállottak, a melyek nemzetségi vagy egyéni tulajdonban nem állnak, a királynak rendelkezése alá tartoznak, a királyi jog: a *ius regium* alatt állanak.

Ezen főtulajdonjognál fogva biztosítja nálunk már Szent István az egyéni birtokjogot a nemzetségi szállásokban[2] és egyéni birtokjog alapján biztosítja az öröklési és az özvegyi jogot,[3] másrészt a nemzetségi szállásokban biztosítja a királyi jogot, a királynak háramlási jogát hűtlenség és magszakadás esetére;[4] úgy, hogy már Szent István rendelkezéseiben teljes mértékben érvényesül a királynak a főtulajdonjoga: *ius regium.* A király e *ius regium* alapján rendelkezik a várföldek, az urahagyott birtokok, a magszakadás következtében visszaháramlott javak és a hűtlenség miatt elkobzott jószág felett.

Ez a nagy vagyonjogi hatalom, a királynak rendelkezési joga az ország területének nagyobb része felett kiindulási alapja a királyi adományrendszernek, a donationális rendszernek.

A királyi adományozási rendszer kezdetben egyik leghatalmasabb tényezője a királyi hatalom megszilárdulásának. A király nálunk is épp úgy, mint a nyugati államokban híveit, kik neki szolgálatokat tesznek, földbirtokokkal és pedig nagy földbirtokokkal jutalmazza s ezáltal növeli azok számát, kik vele személyes függőségi viszonyban állnak, a nélkül azonban, hogy nálunk a megadományozottak hűbéri viszonyba jutnának. Ehhez képest az adományrendszer jelentékeny biztosíték volt arra nézve, hogy a királyi hatalom megszilárduljon. Az adományrendszer tette lehetségessé, hogy az ősi államszervezetben szereplő nemzetségesek vagy szállásbirtokosok mellett a király által megadományozottakban a szabad birtokosoknak új osztálya támadjon: a királyi adománybirtokosok, kik mint új birtokarisztokraczia, a királyi hatalomnak nemcsak támaszát képezték, hanem annak növelése érdekében is felhasználhatók voltak.

A magyar királyság már Szent István korában valóságos monarchia. A király éppen úgy, mint a nyugati államokban, az állami főhatalomnak és az ezen főhatalomban foglalt jogoknak kizárólagos birtokosa.

A királyi hatalom nálunk részint a nemzetgyűlés által

[2] Decr. St. Stephani II. 35.
[3] Decr. St. Stephani II. 24. és 35.
[4] U. o.

már előbb gyakorolt közhatalomból, részint a nyugati államok királyságából meríti tartalmát. Ehhez képest a király a főhatalmi jogok egy részét hallgatag átruházás alapján a nemzetgyűléstől vette át és ennyiben a királyi hatalom kezdettől fogva közjogi alapon nyugvó hatalom; ellenben a főhatalmi jogok másik részét a nyugati királyság példájára veszi igénybe, mint annak lényeges alkatrészeit és ennyiben a királyi hatalom már szorosabban magánjogi, személyes jellegű hatalom.

A királyt, mint a nemzetgyűlés örökösét, a következő felségjogok illették meg:

1. A hadfelségjog. Az egyeduralmi elv érvényre jutása következtében a háború és békekötés joga a királyra szállott át. A király szólítja hadba a nemzet szabad fegyverképes tagjait, ő sújtja büntetéssel azokat, a kik a hadkötelezettségnek eleget nem tesznek, csak ő rendelkezhetik haderővel, csak ő építhet várakat és tarthat katonákat.

A királynak hadi hatalma azonban nem teljesen korlátlan hatalom és pedig azért, mert a nemzet szabad tagjainak hadi kötelessége korlátolt kötelesség, csak honvédelmi kötelesség. A nemzet szabad tagjai csak az ország védelmére vannak kötelezve, de nincsenek kötelezve az ország határain kívül vezetett támadó háborúra,[5] sőt a honvédelmi kötelesség még annyiban is korlátolt kötelesség, hogy az a király személyes vezérletéhez van kötve.

2. A bírói felségjog. A jogszolgáltatás a királyság létrejötte után már a királyi jogszolgáltatás, az egykori népbékét és az egykori népbírákat a királyi béke és a királyi bírák váltják fel. A jogvédelem a király feladata, ő a jogrend őre, ő az igazságszolgáltatás kútfeje[6] és ezen igazságszolgáltatást részint ő maga személyesen gyakorolja, részint gyakoroltatja az általa kirendelt közegekkel, úgy, hogy már korán kifejlődik az a jogelv, miszerint a régi nemzetségek utódai, közjogilag szabadok felett csak a király bíráskodhatik, vagy azok, kik a király bírói személyiségének közvetlen helyettesei.[7] A magyar alkotmánynak később is egyik alap-

[5] L. az aranybulla 7. cikkét.
[6] Decr. St. Steph. II. 43.
[7] Decr. St. Ladislai III. 3.

tétele, hogy a nemesek fontosabb ügyeikben csakis a király személyes bírói hatósága alatt állnak.[8]

3. A hivatali felségjog. A hadi és bírói felségjoggal kapcsolatosan a királyt illeti meg a hivatalnok-kinevezési jog. A királyság létesítése után a közhivatalok királyi hivatalok, úgy a katonai, mint a polgárkormányzati, nevezetesen bírói tisztségeket a király tölti be saját tetszése szerint. A nemzeti köztisztségek, a minő volt a *gylas és karchas* tisztsége, megszűnnek, valamint később a törzsi és nemzetségi tisztségek is.

4. A szabályalkotási jog. A törvényhozói hatalom mai fogalma, a törvényhozás, mint a főhatalom külön ága, a királyság létesítésével még nem lép azonnal előtérbe. A király azonban, mint a jogrend őre s mint főkormányzó jogosítva van szabályokat alkotni s azok végrehajtását parancsolási joga, *imperiuma* alapján biztosítani. Ilyen jogszabályokra már Szent István óta találunk s azok foglalatát királyi decretumnak nevezzük.

A magyar királyok ezeken a felségjogokon kívül, a melyeknek gyökerei az ősi államszervezetbe nyúlnak vissza, a nyugati uralkodók példájára már kezdettől fogva igénybe vették a pénzverési jogot, a vámjogot és az azzal kapcsolatos vásártartási jogot, valamint a bányászati jogot. Ezek szorosabb értelemben vett királyi pénzügyi jogok vagy regálјogok *(iura regalia)*, mint a király pénzügyi felségjogának kiváló alkatrészei, mint olyan hasznothajtó, jogok, a melyeket a király magának tart fenn.

Az általános adóztatási jog azonban a magyar királyt nem illette, mint nem illette a nyugati uralkodókat sem. A középkori felfogás szerint a közjogilag szabadok meg nem adóztathatók, mert az adófizetés nem fért össze a valódi szabadsággal. Ennek következtében nálunk is a közjogilag szabadok vagy nemesek adót nem fizetnek, ellenben a magánjogilag szabadok, a nem nemesek, a királyi kincstár részére különféle vagyoni szolgáltatásokat teljesítenek. Ezek a domaniális vagy földesúri jellegű királyi adók.

A magyar királynak volt még nagy terjedelmű egyházi hatalma is, az apostoli követség *(legatio sedis apostolicae, ius legationis)*, melyet Szent István II. Sylvester pápától kapott, mely azonban utána mind szűkebb körre szorult, habár bizonyos egyházi hatalmat, mint az apostoli követség maradványát, a későbbi királyok is bírtak és gyakoroltak.[9]

[8] 1222: 8. t.-cz.

A királyi hatalom gyakorlási módjára nézve általános elv gyanánt lehet felállítani, hogy a királyi hatalom alakilag korlátlan hatalom. A királyi hatalom gyakorlásának semminemű alkotmányszerű korlátjai nincsenek. A források ugyan már Szent István óta említést tesznek a királyi tanácsról *(senatus regalis, concilium regale)*,[10] de a királyi tanács a király bizalmas embereiből, az egyházi és világi főtisztekből összeállított testület, melynek nincs határozott szervezete, megállapított hatásköre. A király teljesen szabadon állítja össze a tanácsot azokból, kiket meghívni akar, rendesen azokból az egyházi és világi főtisztekből, kik a királyi udvarban tartózkodnak. A királyi tanácsnak a királylyal szemben nincs határozási joga, hanem csak tanácsadói kötelessége.

A helyes kormányzati politika megkövetelte, hogy a király a fontosabb államügyek intézésénél főtisztjeivel értekezzék, az egyházi és világi főtisztek tanácsát kikérje; de ez azért nem jelenti a királyi hatalomnak alkotmányszerű korlátozását, mert a király a megkérdezésnél teljesen szabadon, tetszés szerint jár el és nincs kötve tanácsosainak határozatához, hanem azt teszi, a mit akar. Az ellenkező fejlődés, a királyi tanácsnak alkotmányszerűleg korlátoló jellege csak a XIII. század végével mutatkozik.

Épp így nem tekinthetők a királyi hatalom alkotmányszerű korlátjai gyanánt az országos jellegű gyülekezetek sem. A királyi decretumokban gyakrabban olvassuk, hogy az illető decretumok az előkelők vagy a clerus és a nép meghallgatása mellett vagy jelenlétében *(cum testimonio cleri et populi)*[11] adattak ki; mindennek daczára nem lehet állítani, hogy már e korszakban az országgyűlések a törvényhozó hatalomnak alkotmányszerűen megállapított tényezői lettek volna; nem lehet állítani, hogy mint a mai napság, törvényt

[9] L. erről tüzetesebben a VIII. fej. 1. és 2. §-át.

[10] Decr. St. Steph. II. 14., 16., 19., 23., 32., 35. Decr. Coloman. Praef. § 11.

[11] Decr. St. Ladisl. I. Praef.

csakis a király és az országgyűlés együttesen alkothat, szóval a törvényhozó hatalom nem jelentkezik, mint később a király és a nemzet közt megosztott hatalom gyanánt. A királyi decretumok ebben az időben még a királyi hatalomra támaszkodnak a királyi hatalom alapján adatnak ki, kötelező erejüket a király parancsolási joga képezi. A népnek a decretumok kibocsájtásánál inkább csak passiv szerepe van; a népet összehívják azért, hogy a végrehajtás előtt a néppel a királyi decretumok tartalmát megismertessék, a népnek tudtul adják.

A rendesen tartott országgyűlések — a mint alább látni fogjuk — még nem szabályalkotó, nem törvényhozó, hanem inkább törvénykezési gyűlések, melyeken a király vagy helyettese magának a nemzetnek jelenlétében szolgáltatja az igazságot, intézi el a sérelmeket, a panaszokat. Az ezzel ellenkező fejlődést, a tulajdonképpeni törvényhozó országgyűlések kezdetét, csak az 1298. évi decretum tanusítja.

Mindezek alapján mondhatjuk, hogy a Szent István létesítette királyság alakilag korlátlan királyság, ilyen értelemben absolut monarchia, tartalmilag azonban korlátolt királyság, mert a királyi hatalom nem foglal magában absolut rendelkezési jogot a nemzet szabad tagjai felett. A király sem hadi, sem törvénykezési tekintetben nem rendelkezik korlátlanul a nemesek felett, sem vagyoni erejüket adóztatás formájában igénybe nem veheti.

Az ősi államszervezet emlékei, a nemzeti közszabadság eszméje és érzete, a királyság korában is fenmaradnak. A nemzetben élő az a tudat, hogy a király a nemzetgyűléstől nyerte hatalmát s hogy a királyság tulajdonképpen a vezéri tisztség örököse, míg egyrészt fentartotta és továbbfejlesztette a királyi hatalom közjogi alapját és természetét, addig másrészt biztos korlátját képezte, ha nem is jogilag, de tényleg a királyi hatalomnak, és lehetetlenné tette annak önkényszerű gyakorlását.

Ezt a felfogást tükrözi vissza Szent István, midőn Imre fiának mondja: „Ha békességtűrő leszesz, királynak mondatol és király fiának és szeretni fognak minden vitézeid; ha haragos, kevély, gyűlölködő, békétlen, ispánok és főemberek felett fenhéjázó, bizony a vitézek ereje királyságod romlására válik és idegen nemzetnek árulják el a te országodat".[12] Ugyancsak erről tesz tanuságot Kálmán, midőn a velenczei *doge*-val 1103. évben kötött szerződés hatályát a nemzeti akarattól teszi függővé: *Rati namque sumus, hoc firmum minus staret, si sine totius regni consilio factum esset.*[13]

2. §. A királyi trón betöltése és a koronázás.*

A királyi trón betöltése ugyanazon közjogi elvek szerint történt, mint a vezéri tisztségé. Az ősszerződés első pontja a királyság megalakulása után is teljes épségben maradt.

A királyi hatalom elnyerésének kettős alapja van, az egyik az örökösödés, másik a választás. A királyi méltóság egy bizonyos családhoz vagy nemzetséghez, az Árpád-nemzetséghez van kötve, de e királyi család körén belül az öröklési rend megállapítva nincs; a nemzet szabadon választhat Árpád-nemzetségének fitagjai közül, választhatja azt, a kit a királyi méltóság viselésére legméltóbbnak tart. Ebben áll e korszakban a választási jog lényege és közjogi jelentősége.

A királyság első századában még azt sem lehet mondani, hogy az elsőszülöttségi fiági öröklési elvet tényleg figyelembe vették, alkalmazták volna; nem lehet mondani, hogy szabály szerint a fiú követte az apát, mert — eltekintve Péter és Aba megválasztásától — I. Endre után nem fia, Salamon következett, hanem testvére Béla, majd I. Gézát nem fia Kálmán, hanem öcscse László követte. Később azonban az elsőszülöttségi fiági öröklési elv mindinkább előtérbe nyomul. II. Gézát és III. Istvánt atyjuk halála után közvetlenül koronázzák meg. Ez utóbbit nagybátyjai: II. László és IV. István egy időre bár félreszorították a tróntól, de nem a nemzet akaratából, hanem Mánuel görög császár cselszövései következtében.

[12] Decr. St. Stephani I. (Instutio morum) 4. fej. 4. §.

[13] *Fejér* C. D. VII. 4. 56.

* *Irodalom: Cziráky M. Á. gróf,* Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria 1820. *Bartal Gy.* id. m. I. 179-195. *Deák Ferencz,* Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára (Budapesti Szemle 1865. évf.) *Salamon F.,* A magyar királyi szék betöltése 1866. *Kollányi F.,* A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának töntenete. 1901. *Fraknói,* A királyi trónöröklés rendje az Árpádok korában (Kath. Szemle 1913. évf. 1—30. l.) — *Ferdinandy,* A trónbetöltés kérdése az Árpádházbeli királyok korában. (Bp. Sz. 1913. évf.)

Kinnamos byzanczi író iparkodott Mánuel görög császár eljárását igazolni. Azt állítja, hogy a magyaroknál az a törvény, hogy a királyi trón nem apáról fiúra, hanem az atyafiakra, az életben levő testvérre száll, mint a bessenyőknél a fejedelemség vagy a vezéri tisztség.[1] Állítja továbbá, hogy a trónörököst „Uram"-nak czímezték,[2] a mi egyező volna azzal, hogy a Bourbonoknál a király öcscsét *monsieur*-nek szólították. De ezen tudósításoknak nem lehet hitelt adni egyrészt azért, mert a történelmi tények azoknak ellentmondanak, különösen a későbbi időben, midőn a szabály az volt, hogy az apát a fiú követi, másrészt, mert semmiféle jogtörténeti emlék nem maradt ránk, mely *Kinnamosnak* azt az állítását igazolná, hogy ilyen trónöröklési törvény Magyarországon érvényben lett volna. Már pedig a trónöröklési törvénynek oly nagy jelentősége van a közjog terén, hogy nem lehet feltenni, miszerint, ha lett volna ily törvényünk, erről a hazai források még csak valami vonatkozásban se tegyenek említést. Minthogy továbbá, a hol trónöröklési rend nincs, trónörökös sem lehet, *Kinnamos*-nak azt az állítását sem fogadhatjuk el, hogy a magyar trónörököst valami külön czím, az „Uram" megszólítás illette.

A későbbi történeti tények azt bizonyítják, hogy habár az öröklési rend nem is volt megállapítva, mindazonáltal az öröklési elvet a királyi trón betöltésénél és pedig az elsőszülöttségi fiági öröklési elvet mindinkább figyelembe vették, úgy, hogy az öröklési elv mindinkább előtérbe nyomulván, a királyok már a XIII. században az ő hatalmukat rendszerint s leginkább az öröklési jogukból származtatják.[3] IV. Béla és V. István még atyjuk életében megkoronáztatván, az elsőszülöttségi vagy a herczegségi jogra hivatkoznak *(ius ducatus, ius primogeniturae)*, de nem mint a királyi hatalom elnyerésének, hanem mint a királyi hatalomban való része-

[1] *Konstantinos Porphyrogennetos*, De administrando imperio cap. 37. MHK. 115. l.

[2] Lib. V. cap. 1. . . . *νόμος γὰρ οὗτος κρα· τοῖς Οὔννοις ἐστὶν ἐπὶ τοὺς περιόντας ἀεὶ τῶν ἀδελφῶν τὸ στέφος διαβαίνειν . . . Τῷ . . . Στεφάνῳ . . τὴν Οὐρούμ ἀπεκλήρωσαν τύχην* . . . Bonni kiadás 203. l.

[3] IV. Béla 1237. év: Quod cum nos dispositione divina regni regimine *per successionem* ad nos devoluto . . . decrevissemus. *Fejér* C. D. IV. 1. 71.

sedésnek jogalapjára.[4] Az öröklési jogalap, habár így nagy mértékben tört is előtérbe, mindazáltal a nemzet királyválasztási jogát e korszak végéig megtartotta. Igazolja ezt az 1290. évi decretum bevezetése, melyben a két jogalapot: az öröklést és választást egymás mellett találjuk s a mely szerint III. Endre királyi hatalmát mindkét jogalapból származtatta.[5]

A királyi hatalomba lépés, a királyi trónnak ünnepélyes birtokba vétele nálunk is úgy mint nyugaton, a koronázás által történt.

A koronázás az egyháztól veszi eredetét s ehhez képest kezdetben merőben egyházi, nem pedig politikai, közjogi jellegű intézmény. Az egyháznak nagy jelentősége tette ezt az intézményt jelentőségteljessé. Az egyház a középkorban uralkodó felfogás szerint az állami s társadalmi rendnek Istentől kirendelt őre, védője s mint ilyen teszi a koronát az egyház valamely főpapja a király fejére s keni fel őt a szentelt olajjal. Ez által a királyi hatalom is új alapot, vallási alapot nyer, isteni rendelésen nyugvó hatalomként jelentkezik és maga a király a jogrendnek Istentől kirendelt védője lesz. E felfogás jut kifejezésre a *Dei gratia rex* czímezésben, melyet Kálmán király kezd használni, de már Szent Istvánnál találjuk a *Regnante divina clementia* kifejezést. E felfogás következtében a király köteles az egyház érdekeit védelmezni, annak parancsait megtartani, a keresztény béke és szeretet szellemében uralkodni. Ez a kötelesség jut külső kifejezésre s nyer megerősítést abban az esküben, melyet a királyok trónralépésük alkalmával az egyház kezébe tettek le, a mely esküt *iuramentum iustitiae et pacis*-nak neveztek. Ha a király ezt az esküt megszegte, akkor az egyház saját hatalmi fegyvereivel, egyházi büntetésekkel sújtotta az esküszegőt.

A koronázásnak kezdetben nálunk is csak egyházi jelentősége volt, mert a királyok csak egyházi jellegű koronázási

[4] V. István 1271. év: Ius ducatus a progenitoribus nostris regum primogenitis institutum requirere voluissemus. *Fejér* C. D. V. 1. 164. l.

[5] . . . cum consensu venerabilium patrum archiepiscoporum, episcoporum, baronum, procerum et nobilium regni nostri apud Albam . . . fuissemus coronati et in regni gubernaculum successissemus iure et ordine geniturae. *Endlicher* 615. l.

esküt tettek. Később azonban már a koronázás közjogi jelentőséget nyer, nagyfontosságú közjogi intézménynyé válik annak következtében, hogy a királyok nemcsak az egyház részére az egyházi jellegű koronázási esküt teszik le, hanem megesküsznek az alkotmányra, megesküsznek arra, hogy a nemzet jogait, szabadságát, kiváltságát és törvényeit sértetlenül meg fogják tartani. II. Endréről tudjuk biztosan, hogy ő ilyen alkotmánybiztosító koronázási esküt tett.[6] Ettől számíthatjuk a koronázásnak alkotmányszerű jelentőségét s ezen időtől kezdve tapasztaljuk, hogy lassankint az a közjogi elv emelkedik érvényre, miszerint csak az tekinthető törvényesen uralkodó királynak, a kit Szent István koronájával megkoronáztak.

III. Endre koronázása alkalmával már nemcsak az alkotmánybiztosító esküt tette le, hanem a nemzet szabadságát és jogait írásban, oklevélben is biztosította.[7] Az ilyen alkotmánybiztosító oklevél kiadása még inkább emelte a koronázás közjogi jelentőségét, a mely oklevelet később felavatási oklevélnek *(diploma inaugurale)* vagy hitlevélnek neveztek.

A koronázás egyházi szertartások mellett, nagy ünnepélyességgel, a nép jelenlétében történt. Szent Istvánt, az első magyar királyt, Esztergomban koronázták meg; ő azonban erre a czélra Székesfehérvárott külön templomot építtetett, úgy, hogy az ő utódait már nem Esztergomban, hanem állandóan Székesfehérvárott koronázták. Ugyancsak itt őrizték a királyi hatalom jelvényeit: a koronát, a királyi pálczát, almát, kardot, palástot, királyi trónt és az apostoli keresztet.[8] A korona őrizete a székesfehérvári őrkanonoksággal

[6] IX. Gergely pápa levele 1235. évben *Kovachich*, Vestigia Comitiorum 82. l.: „et in coronatione sua juraverit etiam jura regni sui, et honorem coronae illibata servare". IV. László 1279. évben mondja: „nec non omnia alia et singula quae nostri progenitores in sua consveverunt coronatione jurare," *Fejér* C. D. V. 2. 508—509.

[7] 1298: 41. t.-cz.: „praeter haec etiam alia, quae in literis domini regis tempore coronationis suae datis continentur, plenius attendantur et firmiter observentur". *Kovachich*, Suppl. ad. Vest. Com. I. 136. l.

[8] IV. Béla 1254. évi kiváltságlevelében írja: „nos circa Albensem Ecclesiam intenti, non immerito, utpote *ubi solium regni et corona conservatur*, et ubi reges Hungariae sacro consecrationis munere perunguntur, ubi nostrorum etiam antecessorum sacra corpora requiescunt". *Fejér* C. D. IV. 1. 231.

(dignitas quae custodia dicitur) volt egybekötve, a mely méltóságot a székesfehérvári prépost szabadon adományozhatta ugyan, de csak a l k a l m a s egyénnek: „nehogy az ország becsülete a korona miatt kárt szenvedjen".[9]

A koronázást kezdettől fogva az esztergomi érsek teljesítette, mint Magyarország első főpapja. Az esztergomi érseknek ez az előjoga pápai felhatalmazáson nyugszik, mert a koronázás kezdetben merőben egyházi jellegű cselekvény lévén, az esztergomi érsek az egyház nevében teszi a király fejére a koronát. És midőn az esztergomi érsek III. Bélát megkoronázni nem akarta, a király és a nemzet a pápához fordult, hogy a kalocsai érseket erre felhatalmazza, de ugyanakkor III. Béla oklevelet adott ki, melyben kimondotta, hogy ez az esztergomi érsek jogának sérelmére nem szolgálhat, s hogy ezentúl is utódait az esztergomi érsek koronázza.[10]

Ha a királynak neje volt, őt is megkoronázták; még pedig kezdetben a királynét is az esztergomi érsek koronázta meg, később azonban a koronázási jog részben a veszprémi püspökre szállt, mint a királyné kancellárjára. Ebben a korszakban még a királyné koronázása is az ország koronájával, a szent koronával történt, sőt a királyné is koronáztatása alkalmával alkotmánybiztosító esküt tett.[11]

A királyt kezdetben *Serenissimus Rex*, később *Excellentia Regalis* és *Maiestas* czímmel illették. A hódításokkal kapcsolatosan a magyar királyok mind több és több ország czímeit vették fel. II. Endréig használták a *Hungariae, Dalmatiae, Croatie, Ramae, Serviae rex* czímet; II. Endre csatolta hozzá a *Galitiae et Lodomeriae;* IV. Béla a *Cumaniae* és V. István a *Bulgariae rex* czímet.

Mindezen országokra nézve külön koronázás szokásban nem volt, a koronázás a magyar államhoz tartozó valamenynyi országra nézve egy aktussal Szent István koronájával ment végbe. Csak Kálmánról említik nem egészen megbízható források, hogy magát külön Dalmáczia királyává koro-

[9] Mon. Rom. Episc. Vesprimiensis I. 7. *Fejér* C. D. VI. 1. 137.

[10] *Fejér* C. D. III. 1. 92. VII. 1. 166. — III. Incze pápa 1203. évben újból megerősítette az esztergomi érsek koronázási jogát. *Knauz* Mon. eccl. Strigoniensis I. 167.

[11] „cum die appositionis coronae capiti nostro, promisimus juramento . . ." *Fejér* C. D. V. 1. 237.

náztatta, de azóta ilyen külön koronázásnak biztos történeti nyomát nem találjuk.[12]

3. §. A királyi hatalom gyöngülése a hűbéri állameszmék behatása következtében. Az alkotmányos irányú fejlődés kezdete.

A Szent István létesítette erőteljes királyi hatalom, melynek egyedüli korlátja volt a nemzet szabadságérzete és az állampolgári kötelességek korlátolt volta, megalakulása után már körülbelül egy század mulva előbb lassú, majd II. Endre óta gyors hanyatlást mutat. E hanyatlásnak okát nem szabad keresnünk sem az egyes királyok személyiségének gyengeségében, sem a királyság választási jellegében, de az ifjabb királyság intézményében sem.

Kétségtelen, hogy az állami élet kevésbbé fejlett korában, midőn még a királynak köz- és magánjogi személyisége közt éles különbséget nem tesznek, sokkal nagyobb jelentősége van annak, hogy a királyi hatalom kinek a kezébe kerül, mint az állami élet magasabb fejlődési fokán, midőn a királyi hatalom nem magánjogi személyes jellegű, hanem közjogi alapokon nyugvó, jellegében közjogi hatalom. Ezen tétel igazságának elismerése mellett sem lehet azonban a királyi hatalomnak, mint szerves intézménynek hanyatlását a királyság választási jellegében keresnünk, különösen azért nem, mert a választási elv fentartása a mi állami életünkben nagyobbmérvű zavarokat soha sem idézett elő s mert a királyi hatalom gyengülésével kapcsolatban azt látjuk, hogy a királyságnak örökletes jellege mindinkább megszilárdul.

A királyi hatalom gyengülését és újabb irányú fejlődését szerintem a hűbéri állameszmék behatása idézte elő. Visszavezethetjük arra, hogy nálunk is hatalmas birtokarisztokratia fejlődött ki, melynek tagjai, az egyházi és világi főurak hatalommal, közjogi természetű jogosítványokkal lettek felruházva s ez által a királyi hatalom mellett más magános hatalmak keletkeztek.

Fentebb már kifejtettük, hogy a magyar nép erőteljesebb közszellemének, közjogi gondolkozásmódjának megfe-

[12] A horvát irók ellenkező felfogására nézve l. *Klaic*, Az Árpádházból való királyok koronázásáról. Századok 1908. évf. 182—186. l.

lelően kezdetben a magyar királyságnak közjogi jellege sokkal erősebb volt, mint a nyugati államok hűbéri királyságáé. De nem szabad feledni, hogy a királyság intézménye a magyarok ősi államszervezetének nem természetszerű fejleménye. A királyság kétségkívül a nyugati állameszmék és intézmények behatása következtében jött létre; ehhez képest csak részben bírta gyökerét a magyarok ősi államszervezetében.[1] A magyar királyság sajátos nemzeti jellegén kívül már kezdettől fogva nyugati jelleget is viselt magán. A királyi hatalom nem tisztán közjogi, hanem mint a nyugati államokban, magánjogi alapon nyugvó hatalom is. Igazolja ezt a királyi kormányzati és törvénykezési szervezet, mely jellegére nézve magánhatalmi szervezet, igazolja a hadszervezet, a mennyiben a nemzeti haderő mellett a király nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, magánhaderővel rendelkezett, olyan haderővel, mely az ő korlátlan rendelkezése alatt állott. E haderő felett a király nem annyira mint államfő rendelkezik, hanem mint magán hadúr, mert a haderő nem a közkötelék, hanem bizonyos szerződéses jellegű, magánjogi természetű kötelék alapján áll fenn.

A királyságnak magánjogi irányú fejlődését úgy nálunk, mint a nyugati államokban különösen az állam eszméjének fejletlensége idézte elő. Az állam elvont felfogása hiányzik a középkori népek közéletében, az állam tulajdonképpeni fogalmához a középkori népek később is csak a római állam-jogi elvek behatása következtében jutottak. Az állam, mint az összességtől különálló eszmebeli egység, mint az összesség érdekében működő organismus, a középkori népek képzetében még hiányzott és ennek következtében nem létezik olyan hatalom sem, mely valóságos, az összesség érdekében működő, absolut létjoggal bíró hatalom lett volna. Valamint a kezdetleges államéletben az állam fogalma összeesik magá-

[1] Találóan mondja erre nézve *Herman Ottó*: „Mindig abban a meggyőződésben élek, hogy a sátorban, a tanyán és az ősfoglalások alkalmatosságában a főnek absolut rendelkezési hatalma, nagy tekintélye gyökereztette meg oly mélyen a monarchikus szervezethez ragaszkodást, mint congruens intézményt." Id. m. 150—151. l. — Általán elismert tétel, hogy az állami tekintély a családatya, a törzsfő és a vezér tekintélyében bírja eredetét. *Michaelis*, Prinzipien der natürlichen und sozialen Entwickelungsgeschichte d. Menschen 1904. 120. l.

val a népösszességgel és ettől megkülönböztető külön léte nincs, úgy az államhatalom is a népben mintegy immanens hatalom, mely csak a népnek közös akaratában nyilvánulhat s a melynek attól különálló létet nem tulajdonítanak.

Ha az államélet fejletlenségének e korszakában az összességnél levő közhatalom egy személyre, a királyra száll át, akkor ez a hatalom szükségkép személyes jellegű hatalommá, magánjogi természetű hatalommá válik. A királyra átszállott hatalmat már nem tisztán úgy fogják fel, mint egyetemes közjogi alapon nyugvó közhatalmat, melyet a király az összesség érdekében gyakorol, mely a királyra az összesség érdekében ruháztatott át, hanem inkább, mint a király személyes hatalmát, mint az ő magánhatalmát. Nálunk is az átruházott közhatalom fogalma csak a szent korona államszervezetében emelkedik teljesen érvényre, csak akkor, a midőn a szent korona közjogi fogalma kifejlődvén, ez által a magyar nemzet az állam, az államiság valódi fogalmához eljutott és azt a szent koronában látta megtestesítve.

A királyi hatalom magánjogi irányú felfogása következtében a hűbéri államokban a király a közjogi jogosítványokat: a hadi és törvénykezési hatalmat, a pénzügyi jogokat, mint magánjogokat, egyes állami alattvalókra, az egyházi és világi főurakra ruházta át, kik e jogosítványokat, mint saját magánjogukat bírják és gyakorolják. És a nyugati népekkel való intensivebb érintkezés természetszerűen vonta maga után, hogy nálunk is mindinkább a királyi hatalomnak magánjogi és nem közjogi jellege erősbödött.

Az adományrendszer, mely kezdetben a királyi hatalom megszilárdulására szolgált, szintén a magánjogi felfogásban gyökeredzik és így később a királyi hatalom gyengülésére, sőt bukására vezetett annyiban, a mennyiben az adományrendszer alapján hatalmas birtokaristokratia fejlődvén ki, a király kényszerül e hatalmas birtokaristokratiának engedményeket tenni s az állami főhatalomban foglalt jogoknak egy részét reájuk átruházni. A királyi hatalom ennek következtében már a XII. és XIII. századokban nem az egyedül létező hatalom az országban, mert a közhatalmi jogok az államfő és az állami alattvalók között megoszolván, a királyi hatalom mellett más magánhatalmak keletkeztek.

A magánhatalmak keletkezése és kifejlődése nálunk az államéletre még nagyobb veszélylyel járt, mint a nyugati hűbéri államokban, mert nem fejlődött ki a hűbéri kötelék, mely az egyházi és világi főurakat a királylyal, mint fő hűbérúrral szemben bizonyos kötelezettségekre szorította volna. Nálunk az egyházi és világi főurak csak jogokat nyertek megfelelő kötelezettségek nélkül. A várföldek eladományozása következtében a király elvesztette azt a hadi és gazdasági erőt, a mely a királyi hatalomnak biztos támaszát képezte s a mely felett a király szabadon rendelkezett, s elvesztette azt a nélkül, hogy gondoskodás történt volna az iránt, miszerint azon egyházi és világi főurak, kik e haderő és pénzerő birtokába jutottak, a királyi hatalom érdekében bizonyos különös szolgáltatások teljesítésére szoríttassanak.

A királyi hatalom gyengülése és újabb irányú fejlődése mindaddig tart, míg a jogok és kötelezettségek között bizonyos egyensúly jön létre, a mi azonban csak a következő korszakban, a szent korona államszervezetkorában következik be.

E fejlemények következtében a királynak jogállása, hatalmi köre az állami szervezetben nevezetes változást szenvedett. A hadi hatalom már csak általános elvi szempontból illeti meg a királyt, mert egyes állami alattvalók — különösen IV. Béla óta — várépítési és azzal kapcsolatosan katonatartási jogot nyernek és így magánhaderő felett önhatalmilag rendelkeznek, de azon megszorítással, hogy a háborúüzenés és békekötés joga továbbra is kizárólag a királyt illeti s csak a király rendelkezése szerint volt szabad az egyes állami alattvalóknak a magánhatalmuk alatt álló haderőt érvényesíteni. Ámde ennek daczára a történeti tények mutatják, hogy a főurak a rendelkezésük alatt álló haderőt nem egyszer a király akarata ellenére saját magánczéljaikra is felhasználták.

A birói hatalom kútfeje szintén a király marad, a közbéke biztosítása és a jogrend fentartása továbbra is a király feladata, a politikailag jogozottak, a nemesek mindannyian főbenjáró ügyeikben a király bírói hatósága alatt állanak, de az immunitások osztogatása következtében az egyházi és világi főurak jobbágyaik felett törvénykezési hatalomhoz jutnak s ezáltal a nem nemes szabadok mindinkább a földesurak birói hatalma alá kerülnek. A városokban pedig az autonom

biráskodás kifejlődése következtében a polgárok már maguk választják biráikat; majd az autonom vármegyei szervezet fejlődésével a király által kinevezett birák működése a vármegyékben is megszünik.

Végül nevezetes megszorítást szenvedett a királyi hatalom a pénzügyi jogok tekintetében is. Királyi kiváltságok következtében egyes állami alattvalók pénzügyi jogosítványok birtokába jutnak: megszerzik a vámjogot, a vásártartási jogot, bányászati jogot stb.

A királyi hatalom eme gyengülésével s megosztásával karöltve járt a királyi hatalom gyakorlásának alkotmányos irányú korlátozása. A meggyöngült királyi hatalom részéről mutatkozó visszaélések megakadályozása végett a nemzet zöme, a nemesség különféle alkotmánybiztosítékok életbeléptetésére törekedett. Védelmi állást foglalt el a birtokaristokratiával szemben úgy a nemzeti közszabadság, mint a királyi hatalom érdekében.

Ilyen alkotmánybiztosíték volt elsősorban az ellenállási jog, a *ius resistendi*, melyet az aranybulla 31. czikke biztosított először a nemeseknek.

Ezen jog lényege egész általánosságban abban áll, hogy ha a király az alkotmányt, a nemzet szabadságát és jogait sértené, akkor a nemzet szabad tagjai, a nemesek úgy összességükben, mint egyenkint az alkotmánysértő király ellen feltámadhatnak, fegyveresen ellenállhatnak anélkül, hogy a hűtlenség bűntettét követnék el.

E jogot az aranybulla záradéka konkrét vonatkozásban olyképpen biztosította, hogy a nemesek az ellenállási joggal csak akkor élhetnek, ha a király az aranybullában foglalt rendelkezéseket megszegné;[1] a mi arról tanuskodik, hogy az aranybullát már megalkotásakor úgy tekintették, mint oly okmányt, melyben a magyar alkotmány alapelvei, a magyar nemzet sarkalatos jogai összefoglalva és biztosítva vannak.

Az ellenállási jog a középkori államszervezet alkotmá-

[1] 1222: 31. „Quod si vero nos, vel aliquis successorum nostrorum aliquo unquam tempore *huic dispositioni nostrae* contraire voluerit, liberam habeant harum authoritate sine nota alicujus infidelitatis tam episcopi quam alii jobbagiones ac nobiles regni, universi et singuli, praesentes et futuri posterique resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus in perpetuum facultatem."

nyos irányú fejlődésnek szabályszerű jelenségét képezi s így megtaláljuk azt minden olyan államban, a hol a királyság alkotmányos irányú fejlődést vett, nevezetesen: Aragoniában, Castiliában és Angolországban. Az ellenállási jog utólag ható alkotmánybiztosíték, mert nem előzetesen igyekszik megakadályozni az alkotmány megsértését, hanem a már bekövetkezett sérelmeket torolja meg. A király teljesen szabadon fejti ki hatalmát és gyakorolja az őt illető felségjogokat, e tekintetben alkotmányszerű korlátnak alávetve nincs; de ha a nemzet szabad tagjainak politikai szabadságát, jogait, kiváltságait sérti, akkor azok ellene feltámadhatnak és az alattvalói hűségből folyó engedelmességi kötelesség alul magukat feloldottaknak tekinthetik.

Ehhez képest az ellenállási jog nem tökéletes alkotmánybiztosítási eszköz, mert az államélet felforgatása nélkül igénybe alig vehető és így forradalmi természetű. Ez volt oka annak, hogy ezen alkotmánybiztosíték a középkori állami élet továbbfejlődésével mindenütt megszünik, a nemzetek önkéntes lemondása alapján. Még legtovább tartotta fenn magát Magyarországban, 1687-ig, holott a többi államokban már előbb megszünt. Különben a történelem tanusága szerint a *ius resistendi*-nek addig sem volt gyakorlati jelentősége, a míg fennállott; és pedig azért nem, mert az egyeseken elkövetett sérelmet ezzel a joggal nem lehetett megtorolni, minthogy az egyes állampolgárnak rendszerint nem volt annyi hatalma, fegyveres ereje, hogy a rajta elkövetett sérelmet a királylyal szemben megtorolhatta volna; ha pedig az összesség, maga a nemzetegész veszi igénybe az ellenállási jogot, akkor ez már lényegében nem más, mint forradalom, mely alkotmányválságra, esetleg a királyi trón megbuktatására vezet.

Sokkal tökéletesebb alkotmánybiztosító eszköz az, melyet III. Endrének tanácstörvénye, az 1298. évi decretum 23. czikke foglal magában.

Ebben az ú. n. tanácstörvényben két nagyfontosságú alkotmányjogi elv jut kifejezésre. Az egyik az, hogy a király nem választhatja teljesen szabadon tanácsosait, hanem a királyi tanácsosok egy része törvényileg, az alkotmány szerint meg van állapítva olyképpen, hogy az esztergomi és a kalocsai érsekség egy-egy püspöke és az országgyűlés által válasz-

tott két nemes szükségképpen helyet foglal a királyi tanácsban. A másik nagyfontosságú közjogi elv az, hogy a király minden fontosabb államügy intézésénél a királyi tanácsot meghallgatni köteles, mert, ha nem teszi, rendelkezéseinek alkotmányszerű érvénye nincs.[3]

A királyi tanács ezáltal már megszünt a királyi hatalomnak egyszerű kormányzati eszköze lenni s a királyi hatalmat korlátozó tényezővé vált.

A fejlődésnek ezt az irányzatát megtaláljuk a nyugati államokban is ott, hol a királyi hatalomnak fejlődése alkotmányos irányban haladt, de sehol sem oly határozott formában, mint a III. Endre-féle tanácstörvényben. Angliának ebben a korban hozott tanácstörvényei messze mögötte maradnak a III. Endre-féle tanácstörvénynek, mert a királyi tények érvényét nem kötik a tanács hozzájárulásához.

Ugyancsak a királyi hatalom alkotmányos irányú fejlődéséről tanuskodnak a XIII. századból ránk maradt királyi decretumok ama rendelkezései, a melyek a királyi tisztviselőknek az országgyűlésen való megszámoltatásáról, felelősségre vonásáról intézkednek; a minők: az aranybulla 14-ik, az 1231. évi decretum 3-ik és az 1290. évi decretum 14. és 25-ik (Endlichernél) czikkei. És még inkább erről tanuskodik az 1290. évi decretum 9-ik czikke, mely azt kívánja, hogy a központi királyi kormányzat tisztségei: a nádori, a tárnokmesteri, alkanczellári és udvarbírói tisztség az országgyűlés hozzájárulásával *(ex consilio nobilium)* töltessék be.

Végül a királyi hatalom alkotmányos irányú fejlődésének eredménye gyanánt kell tekintenünk az alkotmánybiztosító koronázási esküt és a hitlevelet, melyekről az előző szakaszban tettünk említést.

A koronázás alkotmányjogi jelentőségének előtérbe lépése következtében, már a XIII. század második felében szokás útján mindinkább uralomra jut az a közjogi tétel, hogy a koronázás a királyi hatalom alkotmányszerű megszerzésének szükségképpeni feltétele s hogy ehhez képest csak az tekinthető a királyi hatalom jogszerű birtokosának, a ki a nemzet akaratából a szent koronával megkoronáztatott.[4]

[3] Erről bővebben szólunk a IV. fej. 1. §-ában.

[4] Erről a felfogásról tanuskodik már az 1290. decretum bevezetése: „. . . . et *consensu* venerabilium patrum archiepiscoporum, . . . et omnium nobilium regni nostri apud Albam in loco nostro catedrali annuente domino *fuissemus coronati*“ . . . (Endlicher 615. l.)

A koronázás alkotmánybiztosító jelentősége továbbá létrehozza, kifejleszti nálunk a szent korona közjogi fogalmát s mindinkább uralkodóvá teszi azt a közjogi felfogást, hogy a főhatalomnak tulajdonképpeni birtokosa a szent korona, s hogy a nemzetben gyökeredző főhatalom a koronázás által a szent koronáról száll át a királyra.

Mikor a koronának közjogi fogalma érvényre emelkedik, akkor nyeri a korona a „szent“ melléknevet. A szent megjelölés magához Szent István koronájához van kötve s ehhez képest a koronázásnak a nemzetben uralkodó közfelfogás szerint ezzel a koronával kell történnie, a mint azt Károly Róbert királylyá koronázása bizonyítja.

A szent korona közjogi fogalmának kifejlődése, uralomra jutása kiindulási alapját képezi annak az új államszervezetnek, mely a Szent István létesítette államszervezet helyébe lépett, mint annak természetszerű továbbfejlődése, s a mely államszervezetet kiindulási alapjához képest a szent korona államszervezetnek nevezzük.

Úgy az aranybulla, mint az annak alapján kiadott királyi decretumok tulajdonképpen kettős czélt tartanak szem előtt, biztosítani a birtokaristokratia hatalmi törekvéseivel szemben egyrészt a királyi hatalmat, másrészt a politikai értelemben vett nemzet zömének, a köznemességnek szabadságát és függetlenségét. E kettős czélt tartja szem előtt különösen az aranybulla 16-ik czikke, midőn a királyi tisztségek örökletes adományozását tilalmazza;[5] úgyszintén a 17-ik czikk is, mely megengedi, hogy a király a jogtalanul tett adományokat visszaszerezhesse.[6] E kettős czél szem előtt tartása akadályozta meg, hogy a tartományuraság nálunk kifejlődjék s ezáltal a magyar királyság hűbéri jelleget öltsön.

A nemesség míg egyrészt alkotmánybiztosítékokat állít fel a királyi hatalom mellett a birtokaristokratiával szemben, s arra törekszik, hogy a királyi hatalmat előbb erejében

[5] „Integros comitatus vel dignitates quascunque in predia seu possessiones non conferemus perpetuo.“

[6] „Possessionibus etiam quas quis iusto servitio obtinuerit aliquo tempore non privetur.“

fentartsa és megszilárdítsa s a birtokaristokratia túlkapásait lehetetlenné tegye. Midőn az aranybulla visszaállítja a régi jogot, a régi nemzeti szabadságot, akkor egyszersmind vissza akarja állítani a királyság előbbi uralkodó állását az állami életben és szervezetben. Még inkább mutatkozik ez a törekvés az 1290. és 1298. évi decretumok rendelkezéseiben, a melyeket a királyság és nemesség szövetségének eredménye gyanánt tekinthetünk.

4. §. A királyi herczegek és az ifjabb királyok.

A királyi hatalom magánjogi, patrimoniális felfogása, személyes természete hozta életre a k i r á l y i h e r c z e g s é g (d u l a t u s) é s a z i f j a b b k i r á l y s á g intézményét.

Királyaink már Szent István óta az ország egyes területrészeit vagy fiuknak vagy a királyi család más fitagjainak kormányzás végett átengedték. Így már Szent István fia, Imre kormányzás végett kapta a szlavoniai részeket és viselte a *dux Slavoniae* czímet. Majd I. Endre korában öccse, Béla kapta az ország egyharmadát, a tiszai részeket.[1] I. Béla halála után gyermekei: Géza, László és Lambert Salamonnal olyan egyezségre léptek, hogy megtarthassák az ország azon területrészeit, melyeket atyjuk bírt.[2] Ettől az időtől fogva állandó gyakorlattá vált, hogy a királyok az ország egyik vagy másik részét a kormányzásra képes királyi herczegeknek engedik át. Így jön létre a gyakorlat útján a királyi herczegség intézménye.

A kormányzó herczeget, a királyi családnak kormányzó tagját az okmányok *dux*-nak nevezik és pedig azon terület után, a melyet kormányzás végett kapott, például *dux Slavoniae, dux Transsylvaniae.* Kormányzás végett rendesen a szlavoniai, erdélyi vagy tiszai részeket engedték át.

A királyi herczegnek j o g á l l á s á r a nézve csak hiányos adatok maradtak ránk, de azokból is látunk annyit, hogy már Béla herczeg gyakorolta a katonai és a törvénykezési hatalmat pénzeket veretett, birtokokat adományozott, habár a bir-

[1] Chronicon Pictum cap. 49. (*M. Florianus* Hist. Hung. font. dom. II. 159. l.)

[2] U. o. cap. 53.

tokadományozásnál a királynak hozzájárulását megkívánták.[3] Kálmán decretumai arról tanuskodnak, hogy a királynak és a királyi herczegnek tisztviselői ugyanegy bíróság alatt állanak, a mi azt a közjogi felfogást juttatja kifejezésre, hogy a királyi herczegség intézményének daczára az állami egység továbbra is fenmaradt, hogy az állami főhatalom tulajdonképpeni birtokosa gyanánt a királyt tekintették. Különösen az egyház törekedett arra, hogy az állami egységet fentartsa az által, hogy saját ügyeiben csakis a király rendelkezési jogát ismerte el, de nem a királyi herczegét.[4]

A királyi herczegség intézményéből természetszerűleg fejlődött ki az ifjabb királyság intézménye. Már II. Endre elsőszülött fiát, Bélát, még életében megkoronáztatá, majd ezt tette IV. Béla is fiával, Istvánnal. Az ilyképp megkoronázott trónörökös az ország bizonyos részét kapta kormányzás végett épp úgy, mint azelőtt a királyi herczegek. A megkoronázott trónörököst már nem királyi herczegnek (*dux*-nak, hanem ifjabb királynak, *iunior rex*-nek nevezték és így az ország tényleg két egymástól független, szuverén hatalom alá került.

Az ifjabb király, úgy mint az öregebb, teljes mértékben gyakorolja az állami főhatalomban foglalt jogokat, a hadi és törvénykezési hatalmat, a pénzügyi jogokat, adományozza a birtokokat stb. Az öregebb és az ifjabb király, mint két különálló szuverén uralkodó, egymással háborút viselnek, békét kötnek; mindkét királynak egészen külön, önálló udvartartása, sőt külön központi kormányzata van.[5] Az ifjabb királynak van nádora, udvarbírája, tárnokmestere, kanczellárja.

Míg azelőtt a királyi herczegség intézményénél az állami főhatalom birtokosa a király maradt és a királyi herczeg csak mintegy kormánytársa a királynak, a nélkül, hogy az állami főhatalmat teljes mértékben bírná és gyakorolná, addig az ifjabb királyság intézménye már a királyi hatalom tényleges megosztására vezet. Az ifjabb királyok saját területükről úgy

[3] Béla herczeg pénzeiről lásd *Rupp J.*, Magyarország pénzei 13. és kv. l. — A licencia regis"-t említi a zazty-i apátság alapító-levele 1067. év körül. *Wenzel* I. 24.

[4] L. a zazty-i apátság alapítólevelét 1067 körül. *Foltin J.*, a zazty-i apátság 24. l. *Wenzel* I. 27.

[5] A békekötéseket és egyezségeket lásd Bél M., Notitia Hungariae I. 118. és 124. l.

beszélnek, mint külön országról (*regnum*), az öregebb és ifjabb király szerződésileg biztosítják egymást, hogy egymásnak alattvalóit nem fogják elcsábítani, szerződésileg engedik meg, hogy az állam lakói, különösen a nemesek, királyi engedély mellett az egyiknek területéről a másikéra átmehetnek, szerződésileg biztosítják egymást, hogy az egyik király által megkezdett peres ügybe a másik nem fog beleavatkozni.

Az ifjabb királyok a királyi hatalomban való részesedésüket a ránk maradt okmányok tanusága szerint az elsőszülöttségi jogra vagy a herczegségi jogra (*ius primogeniturae, ius ducatus*) alapítják.[6] Ezt a jogot azonban a királyi decretumok nem biztosítják, sőt ellenkezőleg azt látjuk, hogy az öregebb, a tulajdonképpeni király, csak engedménynek tekinti az ifjabb király gyakorolta hatalmat és az öregebb király az ifjabb királyt egyenjogúnak el nem ismeri. Világosan mutatja e felfogást az aranybulla 18. czikke, mely azt mondja; „A nemesek tőlünk nyert szabadságuknál fogva szabadon mehetnek fiúnkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez."[7] E rendelkezésből eléggé kitűnik, hogy a király magát nagyobbnak, a főhatalom tulajdonképpeni birtokosának tekinti és a nemesek csak az ő engedélye alapján mehetnek az ifjabb királyhoz, mint kisebbhez, a ki hatalmát az öreg király engedélye alapján bírja és gyakorolja.

A külföld előtt is ilyenformán volt a viszony ismeretes, mely a tulajdonképpeni és az ifjabb király közt fennállott. Erről tanuskodik IX. Gergely pápának egyik levele, melyet Béla, ifjabb királyhoz írt és melyben mondja, hogy Béla az ország azon részeiben, melyeket atyja rendelkezése (*ex ordinatione*) alapján bírt, az elidegenített birtokokat visszaszerezni igyekezzék.[8] Az ifjabb király tehát az atyja engedélye következtében bírja az általa kormányzott területet,

[6] Igy pl. V. István egyik oklevelében olvassuk 1271. évből: „Quum ius ducatus a genitoribus nostris regum progenitis institutum requirere voluissemus". *Fejér* C. D. V. 1. 104.

[7] 1222: 18. Item servientes, accepta licentia a nobis, possint libere ire ad filium nostrum, ut a majore ad minorem, nec ideo possessiones eorum destruantur. *Pauler* a nagyobb és kisebb alatt Béla és Kálmán herczegeket érti. A magyar nemzet tört. az árpádházi királyok alatt. II. 104. 1.

[8] „Quocirca serenitatem tuam monemus, et hortamus attente, quatenus in ea regni parte, quam ex *ordinatione* patris tui habes, alienationes easdem revocare procures . . ." *Kovachich*, Vest. Comitiorum 82. 1.

nem pedig jog szerint, nem mintha az az alkotmányban számára biztosítva volna.[9]

Az osztozkodás továbbá az ifjabb és öregebb király közt nem volt állandó jellegű, nem volt bizonyos meghatározott területhez kötve, mint annak idején a merovingi család kebelében. Ez az osztozkodás nem is vezetett az ország egyik vagy másik részének teljes közjogi különállására, mint a frank birodalomban.[10] Mindenkor a konkrét viszonyoktól függött, hogy egyik vagy másik királyi herczeg az államnak melyik területrészét kapja kormányzás végett. Annyi azonban kétségtelen, hogy a királyi herczegség és az ifjabb királyság intézménye legjobban bizonyítja a királyi hatalomnak magánjogi irányú fejlődését, mert a királyi hatalom közjogi irányú felfogása, tiszta közjogi alapon állása ilyen osztozkodást meg nem tűr.

Az idősebb, a tulajdonképpeni és az ifjabb király gyakran mint ellenfelek állnak egymással szemben, mindegyik iparkodik hatalmát szilárdítani, magának híveket szerezni, a mi csakis a királyi adományozási jognak minél nagyobb mértékben való kihasználásával volt lehetséges. Úgy az idősebb, mint az ifjabb király pazarul adományozzák a királyi hatalom alatt álló területeket, különösen a várföldeket s ezzel mindinkább növelik a birtokaristokratiát, mindinkább előidézik azt a fejlődést, hogy nálunk egy erőteljes birtokaristokratia jöjjön létre. A közjogi jogosítványokkal: hadi, törvénykezési hatalommal, pénzügyi jogokkal felruházott birtokaristokratia tagjai, egymással szövetkezve, hovatovább állást foglalnak a királyi hatalommal szemben, sőt szövetkeznek külföldi fejedelmekkel is, mint azt a Németujváriak szövetsége Albert osztrák herczeggel tanusítja. Az a birtokaristokratia, mely a királyi hatalomnak egykoron a legerősebb támasza volt, később, különösen a XIII. század második felében, már annak ellenségévé lesz és megbuktatására tör, a minek egyik jelensége: Kun László erőszakos halála.

[9] E felfogásról tesz tanuságot Béla, az ifjabb király pecsétjének körirata: „Béla dei gratia et *voluntate patris* rex Hungariae." *Szilágyi:* Magyar Nemzet története II. 420. 1.; valamint az 1267. évi decretum bevezetése is: „Nos Béla dei gratia rex Hungariae et Stephanus per *eundem* iunior rex Hungariae." *Endlicher:* 512. 1.

[10] *Waitz G.*, Deutsche Verfassungsgeschichte II. k. 97—164. 1.

Az ifjabb királyság mellett a királyi herczegség intézménye továbbra is fenmaradt. Nemcsak a megkoronázott trónörökös, hanem a király többi fiai is kaptak kormányzás végett az ország területrészeiből. Ezt látjuk különösen IV. Béla korában, midőn fia István viseli a *iunior rex Hungariae et dux Transsylvaniae*, míg öccse, Béla az ifjabb királyfi viseli a *dux Slavoniae czímet*[11]: István herczeg kormányozza Erdélyt, mint ifjabb király, Szlavoniát pedig a második királyfi Béla. Ez is azt tanusítja, hogy az ifjabb királyság és a királyi herczegség intézménye ugyanazon egy tőből fakad, a közjog, az alkotmány szempontjából mindkét intézményt ugyanazon jogelvek szerint kell megbírálni. Mindkét intézmény a királyi hatalom magánjogi irányú felfogásában találja megfejtését és midőn ez a magánjogi irányú felfogás szünőfélben van, akkor az ifjabb királyság intézménye is eltűnik a magyar alkotmányból. A szent korona közjogi fogalmának kifejlődése, mely a magyar királyság közjogi jellegét kifejlesztette és szilárd alapokra fektette, útját állotta annak is, hogy az ifjabb királyság nálunk állandó gyökeret verjen. Az Árpádok kihaltával nem is találkozunk többé ifjabb királyokkal, sőt a kormányzó királyi herczegek intézménye sem tudott többé nagyobb jelentőségre emelkedni, habár Magyarországon a herczegi czím eredetileg a királyi család tagjaira szorítkozott.[12]

[11] L. az 1267. évi decretum bevezetését . . . „et Béla (junior) dux tocius Sclavionie" és az 1260. évi kiváltságlevelet *Endlicher* 519. 1.: „Béla dei gracia dux tocius Sclavonie, Dalmacie, Croacie". Ugyan így kormányozta Szlavoniát és viselte a dux Sclavonie czímet már Kálmán, II. Endrének ifjabbik fia.

[12] V. ö. a IV. könyv III. fej. 2. §-át.

III. FEJEZET.

A rendi szervezet.

1. §. Az ország lakóinak rendi osztályozása.

A gazdasági élet szempontjából a vagyonosság, foglalkozás és más külső mozzanatok szerint az állampolgárok minden időben bizonyos csoportokra oszlanak és ezen csoportokat o s z t á l y o k n a k nevezzük. Beszélünk földbirtokos, kereskedő, iparos, földmívelő, hivatalnok stb. osztályról.

Ezzel szemben a jog részéről is történhetik bizonyos osztályozása az állampolgároknak. A jog és különösen a közjog szintén különbséget tehet állampolgár és állampolgár közt, a mely különbségtétel következtében az ugyanazon jogállással, jogokkal bírók egy-egy külön csoportját képezik az állampolgároknak, a mely külön jogállással bíró csoportokat r e n d e k n e k nevezzük. Az állampolgároknak jogi osztályozása hozza létre azoknak bizonyos rendekbe sorakozását.

Jogi értelemben vett rendekről ehhez képest csak ott lehet szó, hol az állampolgárok nem egyenlő, hanem különböző jogokkal bírnak. Az ugyanazon jogállású állampolgárok összessége egy-egy rendet alkot, a mely rendi csoport különbözik azon állampolgárok csoportjától, a kik kevesebb vagy a kik több joggal bírnak.

Már a Szent István létesítette államszervezet korában találunk rendi osztályozásra, az állampolgároknak a jog szempontjából való megkülönböztetésére. E megkülönböztetés szerint az állampolgárok h á r o m rendi csoportba oszlanak. Az első csoportba tartoznak a honfoglaló nemzetségek utódai: a politikailag jogozottak vagy a tulajdonképpeni szabadok. A második csoportot alkotják azok, a kik személyes

szabadságukat ugyan megtartották, de politikai jogokban nem részesülnek s így a közjog szempontjából jogaik nincsenek; ezeket magánjogilag szabadoknak, nem nemes szabadoknak nevezhetjük. A harmadik csoport pedig azokból alakul, a kik személyes szabadsággal sem bírnak, kik nem is személyek, hanem csak dolgok: ezek a rabszolgák.

A rendiségnek alapja az ősi államszervezetben kizárólag a születés, a származás. A régi nemzetségek utódai szintén szabadok, a politikailag jogozott nemzethez tartoznak, ellenben a rabszolgák gyermekei rabszolgák lesznek. Az ősi államszervezetben a földbirtok még nem állván egyéni tulajdonban, nem is szolgálhat a rendi osztályozás alapjául. A mint azonban a földbirtokra nézve az egyéni tulajdonjog kifejlődik, nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, mindinkább az lesz a rendi osztályozás alapja. Ez a középkori államok alapjellemvonása. A rendi szervezet a földbirtokon nyugvó szervezetté alakul át. Kinek-kinek rendi állására nézve nem a származás lesz irányadó, hanem a földbirtok.

Ez a fejlődés megfejtését találja a földbirtok azon nagy jelentőségében, a melylyel a középkori népek gazdasági életében bírt. A földbirtok a középkorban az egyedül uralkodó termelési tényező, a gazdaságnak egyedüli forrása, annak egyedüli alapja. Kinek-kinek vagyonossága kizárólag a földbirtokon nyugszik. Másfelől a Szent István létesítette államszervezetben a közkötelességek ingyenesek, ellenszolgáltatás nélküliek; a szabad embernek hadba kell mennie, bizonyos kötelességeket teljesítenie saját költségén. E kötelességeknek megfelelni csak azok képesek, kiknek bizonyos szabad földbirtok áll a rendelkezésükre. Ilykép a rendi állásra nézve irányadók a földbirtokviszonyok lesznek. Azok, a kiknek szabad birtokuk van, a politikailag jogozottak, — vagy mint később mondották — a nemesek rendjét alkotják. Azok, a kiknek nincsen szabad birtokuk, kik birtokukért bizonyos szolgáltatásra is vannak kötelezve, a magánjogilag szabadok rendjéhez tartoznak. Végül azok, a kiknek egyáltalában nincs birtokuk, kik mint szolgák más földjét művelik, a harmadik rendbe, a rabszolgák rendjébe sorakoznak.

A későbbi fejlődésben még egy tényezőt találunk, a mely a rendi szervezet fejlődésére szintén befolyással volt és ez a hivatás, a foglalkozás. Ennek alapján fejlődik ki egy

újabb rend: a városi vagy a polgári rend, mely keletkezésére nézve kizárólag foglalkozási, hivatási rend, értvén alatta az iparral és kereskedéssel foglalkozókat. Később ezen rend is a földbirtokhoz fűződik annyiban, a mennyiben a városi vagy polgári teljes szabadság részesei csak azok lehetnek, a kik a város területén ingatlannal bírnak.

2. §. A közjogilag szabadok vagy nemesek rendje.*

A honalapítás után a közjog, az alkotmány szempontjából szabadok, politikailag jogozottak voltak a honfoglaló nemzetségek utódai, azok, a kik a honalapító nemzetségekből származtak. Ily értelemben véve a nemességnek eredetét a honalapításra lehet visszavezetni. Maga a n e m e s szó sem jelent egyebet, mint nemzetségest, bizonyos nemzetséghez tartozót, bizonyos nemből valót. Nemes tulajdonkép annyit jelent, hogy az illető bizonyos nemzetséghez, a honalapító nemzetségek valamelyikéhez tartozik.

Ezt a nemességet azonban, melyet a honalapító nemzetségektől származtatunk, nem lehet azonosítani a későbbi középkori nemességgel, miután a régibb nemesség kizárólag a születésen, a származáson nyugszik, holott a középkori nemességnek alapjául a földbirtok szolgál. A középkorban a politikai jogozottságnak, nevezetesen nálunk a nemzeti közszabadságnak alapja a földbirtok lévén, azokat kell a nemesek alatt értenünk, kiknek szabad birtokuk van és ezen birtokuk alapján részesei a közjogoknak, a politikai szabadságnak.

Az egyéni földtulajdon már Szent István alatt életbe lépett. Az ő rendelkezéseiből látjuk, hogy a nemzetségi táborokból az egyéni földbirtok már kifejlődött, ehhez képest már Szent István korában a szabadságnak újabb alapja jön létre, a s z a b a d b i r t o k. A szállásbirtokok tulajdonosai azonban a királyság irányában az egyéni földbirtok életbelépése után sem voltak más kötelességekkel terhelve, mint az-

* *Irodalom: Horváth István*, Magyarország régi gyökeres nemzetségeiről 1820. *Endlicher J.*, Die Gesetze d. heiligen Stephan 1849. *Bartal Gy.*, Id. m. I. 234—245. l. *Pauler Gy.*, Szent István és alkotmánya. (Századok 1879. évf.); A magyar nemzet története. I. és II. 1893. *Szekfü Gy.*, Serviensek és familiárisok 1912. *Erdélyi L.*, Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései 1915. *Tagányi K.*, Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire". — Tört. Szemle 1916. évf

előtt. Az egyéni földtulajdon előállása nálunk a tulajdonképpeni szabadok, a nemesek rendjéhez tartozók jogállásában semminemű változást elő nem idézett, azt e tekintetben meg nem változtatta, át nem alakította.

Szent István és utódai a földbirtokok adományozása által a közjogilag szabadok rendjét egy újabb elemmel gyarapították és ezek az a d o m á n y b i r t o k o s o k. Szent István a nyugati királyok példájára magát az ország főtulajdonosának tekintvén, egyfelől életbelépteti a nemzetségi szállásokban az egyéni földtulajdont, másrészt mindazon birtokokat, az ország mindazon területrészeit, melyek a nemzetségi szállásokba bevonva nem lettek, a királyi hatalom alá tartozóknak nyilvánítván, biztosítja azokra nézve a király rendelkezési jogát.

A király a rendelkezése alatt álló birtokokból adományoz egyeseknek, kik a király iránt különös hűséget tanusítottak, a kik a királynak vagy az országnak tett szolgálataik által különös érdemeket szereztek. Ez alapon lép életbe a királyi adományozási jog és az arra támaszkodó adományrendszer, melynek alapján fejlődik ki a nyugoti államokban a hűbériség, a hol a megadományozottak a királylyal személyes hűségi viszonyba lépnek és bizonyos szolgálatokra kötelezettek. Nálunk azonban a királyság közjogibb irányú felfogása megakadályozta azt, hogy az adományozási jog a hűbéri államszervezet kifejlődésére vezessen, mert nálunk az a felfogás volt uralkodó, hogy a megadományozottak az adománybirtokokat nem a király magánszemélye, hanem az ország, a nemzet érdekében tett szolgálatokért kapják. Az adománybirtokosok e felfogás alapján birtokaikat teljesen egyenlőnek tekintették a régi nemzetségek utódainak birtokaival, azon birtokokkal, a melyek még a nemzetségi táborokból eredtek. Úgy fogták fel, hogy az adománybirtokok ugyanazon jogelvek alatt állanak, mint a nemzetségi táborok felosztásából származott szállásbirtokok, miért is az adománybirtokosok birtokaik felett ugyanazzal a szabadsággal rendelkeznek, mint a régi nemzetségek utódai, s azokat ugyanolyan módon örökíthetik át.

E felfogást előmozdította az is, hogy az egyéni földtulajdon a szállásbirtokokban szintén királyi rendelkezés alapján lépett életbe, úgy, hogy nálunk tulajdonképpen minden egyéni földtulajdon a királyi hatalomra támaszkodik. Továbbá már Szent István a szállásbirtokokban is biztosítván a királyi jogot hűtlenség és magszakadás esetén,[1] ez is közelebb hozta az adománybirtokokat a szállásbirtokokhoz.

Szent István nem is tesz különbséget a szállásbirtok és adománybirtok közt. Világosan kitűnik ez decretumának II. könyv 45. fejezetéből, midőn mondja: *Consensimus igitur petitioni totius senatus, ut unusquisque dominetur propriorum, similiter et donorum regis dum vivit. Ac post eius vitam filii simili dominio succedant.* Ez annyit jelent, hogy Szent István úgy a szállás- *(proprium)*, mint az adománybirtokokban *(donum)* biztosította az egyéni földtulajdont, a *dominium*-ot és hogy ez a jog a fiutódokra is átszállott.

Mindennek a közjog szempontjából az a nevezetes következménye volt, hogy nálunk a királyi adománybirtokosokat is ugyanazok a kötelességek terhelték a királyi hatalom irányában, mint az ősfoglalási vagy szállásbirtokosokat.

A királyok azonban a nyugati államok példájára iparkodtak azt a felfogást érvényesíteni, hogy az általuk megadományozottak velük szorosabb alárendeltségi, hűségi viszonyban vannak és ehhez képest az adománybirtokok olyképpen, mint az ősfoglalási birtokok, sem a nemzetségnek, sem az egyénnek rendelkezése alatt nem lehetnek. E felfogás alapján már Kálmán az öröklési jog szempontjából megteszi a különbséget a szállás- és az adománybirtok közt, midőn kimondja, hogy csak a Szent István által adományozott birtokok szállanak át a nemzetség valamennyi tagjára, ellenben a későbbi királyi adományokból eredő birtokok ági birtokok olyképpen, hogy csak apáról fiúra szállanak és ha fiutód nincs, még a testvérre és gyermekeire mennek át, de ha ilyenek sincsenek, a királyra szállanak vissza.[2]

Azonban az öröklési jog megszorítása daczára sem sikerült a királyi hatalomnak az adománybirtokosokat különös

[1] Decr. St. Stephani II. 24. és 35.

[2] Decretum I. 20: Possessiones quaelibet a sancto Stephano date, humane successionis quoslibet contingat successores vel heredes. Possessio vero ab aliis regibus data de patre descendat ad filium, qui si defuerint succedat germanus, cuius filii eciam post mortem illius non exheredentur, germanus autem predictus si non inveniatur, regi hereditas deputetur. — *Endlicher*, Mon. Arp. 362—363. l.

kötelezettségek teljesítésére szorítani; nem sikerült kivinni azt, hogy az adománybirtokok nálunk hűbéri jelleget öltsenek, melyekkel — mint a hűbéri birtokokkal — a különös hűség mellett különös szolgáltatások is járnak. Úgy, hogy nálunk később is az a jogtétel maradt uralkodó, miszerint az adománybirtokosok, épp úgy, mint a szállásbirtokosok, csak a közkötelékből folyó kötelességekkel vannak terhelve: az általános hadi, törvénykezési és hűségi kötelességgel.

Az általános hadi kötelesség, mely minden szabad birtokost, minden nemest tekintet nélkül birtokának nagyságára egyformán terhel, személyes honvédelmi kötelesség, olyképpen, hogy az ország védelmére minden nemesnek, közjogilag szabad egyénnek kötelessége fegyvert fogni és saját költségén katonáskodni. Először szabályozta ezt az aranybulla 7-ik czikke.

Az általános törvénykezési kötelesség pedig abban áll, hogy minden szabad birtokosnak kötelessége a királyi törvénykezést előmozdítani, mint bírótárs az ítélkezésben résztvenni, a királyt és kíséretét, valamint a király küldötteit élelemmel, szállással és előfogatokkal ellátni. Ezen alapszik a királynak megszállási joga a nemesekkel szemben: a *ius descensus regii*, melyet már az aranybulla 3-ik és 15-ik, majd az 1231. évi decretum 7. és 8-ik czikkei korlátoznak.

A harmadik kötelesség az általános hűségi kötelesség, mely a király, mint az állami főhatalom birtokosa irányában áll fenn, mely tulajdonképp csak negativ irányú kötelesség, nem sérteni a királyt személyében, méltóságában és jogaiban. Ez is általános jellegű, az ország minden szabad lakójára nézve egyformán fennálló kötelesség és megsértése: az állam szuverén feje iránt elkövetett hűtlenség, *infidelitas*, melynek büntetése fej- és jószágvesztés.

Ugyancsak a királyi birtokadományozás közjogi irányú felfogását tanusítják az adománybirtokok visszavonásának esetei, a melyek különösen II. Endre óta fordultak elő. A birtokadományozást csak akkor tekintették jogszerűnek, jogos alapon nyugvónak és így visszavonhatlannak, ha az a király vagy ország érdekében tett igaz szolgálatok fejében történt. Világosan mutatja ezt az aranybulla 17. czikke,[3] mely szerint

[3] 1222. 17. Possessionibus etiam, quas quis justo servitio obtinuerit, aliquo tempore non privetur. — V. ö. 1290: 6., 7. és 8. t.-czikkeket.

senki attól a birtokától, melyet *iusto servitio*, „igaz szolgálat“ alapján bír, meg ne fosztassék; a miből önként következik, hogy a nem *iusto servitio* alapján bírt birtokok visszavehetők. Ugyanerről tanuskodik az 1298. évi decretum 23-ik czikke, mely a birtokadományozások érvényességét a királyi tanács meghallgatásához köti.[4]

Szent István decretumaiban a nemesi rendhez tartozókat, a közjogilag szabadokat, nem találjuk külön megjelölve, mert ő csak *comes, miles* és *vulgaris homo*-ról vagy pedig a *valens* (tehetős) és *vulgaris* (közrendű) emberről[5] intézkedik. E kifejezések egyikét sem alkalmazhatjuk a közjogilag szabadokra, a későbbi nemesekre. Még leginkább a *miles* szót lehetne a nemesekre vonatkoztatni, mert a *miles* szó a középkori nyelvjárásban nemest és katonát, vitézt egyaránt jelent, de rendszerint mégis az utóbbi értelemben szokott használtatni, különösen hazai forrásainkban.

Ez vezette újabban *Pauler*-t — ki a *miles*-ekben a nemeseket, a régi nemzetségek utódait látja — arra a feltevésre, hogy a nemesek, a honalapításban részt vett nemzetségek utódai, kezdetben bent voltak a királyi vármegyei szervezetben és a vármegyei ispán hatósága alatt állottak; csak később, valószínűleg a XII. század vége felé, III. Béla uralkodása idején függetlenítették attól magukat.

E felfogás azonban — a mint azt alább bővebben kifejtjük — a forrásokban kellő támogatásra nem talál s egyáltalán ellenkezik az alkotmányfejlődés természetes rendjével. És habár Szent István decretumaiban a *nobilis* szó elő nem fordul, kivéve az Intelmek VI. fejezetét, hol a Romába gyűlt nemesekről beszél, de előfordul a pécsváradi apátság alapítólevelében, még pedig egyenesen szembeállítva az *ignobilis* szóval,[6] a mi azt tanusítja, hogy a *nobilis* kifejezés már Szent István korában az *ignobilis*-nél magasabb rendi állású egyént jelentett.

[4] 1298: 23. „Et si idem dominus rex hoc facere obmiserit, quidquid praeter consilium pradictorum sibi applicandorum in *donationibus arduis*. . fecerit non teneant. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 119. l.

[5] L. Decr. St. Stephani II. 14. és 15.

[6] *Karácsonyi János*, Szent István oklevelei 83. l. *Pauler* (id. m. I. k. 496. l.) a *nobiles* szót későbbi betoldásnak tartja, *Fejérpataky* pedig az egész oklevelet a hamisítványok közé sorolja.

A későbbi decretumok már a közjogilag szabadokra a *nobilis* szót alkalmazzák. Szent László decretumaiban a *nobilis* és *miles* váltakozik, de nem azonos értelemben. Úgyszintén előfordul a nobilis elnevezés az első esztergomi zsinat határozataiban.

A XIII. század első felében az okmányok a nemes embert, a ki most túlnyomó nagy részben adománybirtokos, a király szolgájának, *serviens regis*-nek nevezik. Így nevezi a nemest az aranybulla is, váltakozva a *nobilis* elnevezéssel. Majd később a *nobilis* elnevezés lép előtérbe és pedig egy ideig még váltakozva a *serviens regis* vagy *serviens regalis* elnevezéssel, a mint azt az 1267. évi decretum tanusítja, a melynek bevezetésében olvassuk: *nobiles Hungariae universi qui servientes regales dicuntur*. A XIII. század vége felé azonban és innentől kezdve későbben is, a midőn már Magyarországon a középkori értelemben vett nemesség teljes kifejlődéséhez jutott, a nemest mindenkor a *nobilis* szóval jelölik. A *serviens regis* vagy *serviens regalis* kifejezés, mely a XIII. század elején uralkodóvá lett, azt a függőségi viszonyt tükrözi vissza, a melybe a nemesség a királyi adományrendszer kifejlődése következtében jutott.

A nemesi jogok, melyek egyszersmind a nemesi szabadságnak ismérvét képezik, már a Szent István létesítette államszervezet korában az aranybulla szerint a következők voltak:

1. A személyes szabadság joga, mely abban állott, hogy a nemest szabályszerű idézés és bírói ítélet nélkül letartóztatni nem szabad. Ezt a jogot az aranybulla 2. czikke biztosítja.[7]

2. Adómentesség, mely szerint a nemes csakis hadi kötelezettséggel tartozik, birtoka után adót nem fizet. Az adómentességet biztosítja az aranybulla 3. czikke.[8]

3. Királyi tisztségeket, nevezetesen kamaraispánságot, vám- és sótisztséget csak nemesek viselhetnek, mint az aranybulla 24. czikkéből tudjuk.[9]

4. A nemesek a király személyes bírói hatósága, a szent korona hatósága alatt állanak; ennek következtében a nemesek felett csak a király és kívüle még a nádor bíráskodik, de a nádor csakis oly ügyekben hozhat ítéletet, melyek fej- és jószágvesztésre nem irányulnak. Ez utóbbi ügyekben csak a király tudtával ítélhet, mint az aranybulla 8. czikke rendeli. Ugyanannak 5. czikke pedig mentesíti a nemeseket a vármegyei ispán hatósága alól, kivéve a pénzbeváltást és a tizedszedést.[10]

5. Az ellenállás joga *(ius resistendi)*, melyet az aranybullának 31. czikke biztosít.

Ezek a legfontosabb jogok, a melyek a nemesi rend tagjait megillették és a nemesi szabadságnak leglényegesebb alkatelemeit képezték.

A nemesi rend tagjai kezdetben nemcsak jogilag, de gazdaságilag is egyenlők voltak. A nemesi rend tagjainak társadalmi egyenlősége szolgált alapjául a nemesek jogegyenlőségének. De később egyrészt az osztozkodások következtében a szabad birtok eldarabolódván, mindinkább kisebb és nagyobb birtokok keletkeznek; másrészt a királyi adományok folytán egyesek jelentékeny földbirtokhoz, nagyobb vagyonhoz jutnak, úgy, hogy — a mint alább látni fogjuk — a nemesi rend kebelében egy előkelőbb vagyonos osztály fejlődik ki, a birtokaristokratia.[11]

Ez a birtokaristokratia még nem születésileg elzárt rend, nem kaszt, a melyben a nagyobb jog apáról fiúra száll, hanem csakis előkelőbb, vagyonosabb társadalmi osztály, melynek tagjai a közélet terén, a közügyek intézésében nagyobb befolyást gyakorolnak. Ennek az előkelőbb osztálynak tagjai közé tartoznak elsősorban a főpapok, az egyházi méltóságok viselői, a kik valamint a nyugati államokban, úgy nálunk is az államélet terén fontos szerepet játszottak és a királyi tanácsban is kezdettől fogva résztvettek; másodsor-

[7] „Volumus etiam, quod nec nos nec posteri nostri aliquo tempore servientes capiant vel destruant favore alicuius potentis, nisi primo citati fuerint et ordine judiciario convicti."

[8] „Item nullam collectam nec libras denariorum colligi faciemus super praedia servientium." V. ö. Libertas nobilium de scepus 1243. év 1. pont. *Endlicher* 460 l.

[9] „Comites camerarii monetarum, salinarii et tributarii nobiles regni nostri sint.

[10] „Comites parochiani praedia servientium non discutiant, nisi causas monetarum et decimarum."

[11] L. ennek fejtegetését tüzetesebben e fejezet 5. §-ában.

ban pedig a királyi főtisztségek viselői, a kiket általában a király jobbágyainak vagy minisztereinek neveznek s a kik a királylyal közvetlen szolgálati viszonyban állván, a magyar állami és társadalmi életnek legfontosabb tényezői voltak. De az aristokratia tagjai közé számíthatók a királyság kezdetén az egykori törzsfőnökök utódai is, kik a királytól hűségük fejében nagyobb földbirtokokat kaptak.

Ezen előkelőbb társadalmi osztály tagjait a források ekként jelölik: *primates, principes, maiores natu* vagy *jobbagiones regis.*[12]

3. §. A magánjogilag szabadok rendje. A királyi vármegyei szervezettel összefüggő népek.*

A közjogilag szabadok rendje mellett az ország lakóinak második nagy csoportját a magánjogilag szabadok, a nem-nemes szabadok alkotják, kik a közjog szempontjából a politikai nemzethez nem tartoznak, közjogi jogosítványokkal nem bírnak, mert nincsen szabad birtokuk; mindazáltal személyükre nézve szabadok, jogalanyiságuk minden tekintetben el van ismerve, önálló családi és vagyoni joggal bírnak.

Eredetüket tekintve a magánjogilag szabadok nagyobbrészt azoknak a népelemeknek utódai, a melyeket őseink a honalapítás alkalmával Magyarország területén meghódítván, birtokaikat bizonyos feltételek mellett meghagyták, valamint meghagyták személyes szabadságukat is. Ezek nem voltak teljesen szabadok, mert birtokaik után bizonyos magánjogi jellegű, szerződéses természetű szolgáltatásokat teljesítettek, holott a közjogilag szabadok ilyen szolgáltatásokra kötelezhetők nem voltak.

Az ősi államszervezet korában a nem-nemes szabadok a törzsek, illetve a törzsfők hatalma alatt állottak. De midőn Szent István a várföldeket és a nemzetségi szállásokba be nem

[12] Decr. St. Steph. I. 7. II. 14. 23. 1222: 10. és 30. t.-cz.

* *Irodalom: Bartal,* id. m. I. 210—223. 293—298. *Endlicher,* id. m. 60. és kv. l. *Villányi Szaniszló,* Győrmegye és város anyagi műveltség-története. 1881. *Pesty,* A magyarországi várispánságok története 1882. — L. még az V. fej. 1. §-ánál felsorolt munkákat. *Erdélyi L.,* Az egyházi földesúr és szolgái a középkorban 1907.; A tizenkét legkritikusabb kérdés 1917. *Hóman B.,* A társadalmi osztályok Szent István államában 1912. *Czimer K.,* Az árpádházi királyok várjobbágyai 1914.

vont egyéb területeket a királyi hatalomhoz csatolta, akkor ezek a nem-nemes szabadok is a királyi hatalom alá kerülnek.

Ilykép jött létre részint germán, részint szláv intézmények behatása mellett a királyi vármegyei szervezet, mely a királyi hatalom részére hadi és gazdasági erőt biztosított. Szent István és utódai egyeseknek a várföldekből birtokokat adományoztak katonai szolgálatok fejében, másoknak pedig egyéb vagyoni szolgáltatások ellenértéke gyanánt; úgy, hogy a várföldeken tartózkodók részint katonai, részint egyéb szolgáltatásokat teljesítenek. Ez utóbbiak az iparosok és a földművelők.[1]

Azonban nemcsak a várföldeken tartózkodók, hanem mindazok a szabadok, a kiknek nem volt szabad birtokuk, a kik bizonyos szolgáltatások mellett másnak: a királynak vagy az egyházi és világi főuraknak földjét művelték, a vármegyei ispán hatósága alatt állottak és ez alapon a királyi vármegyei szervezetbe többé-kevésbbé befoglalva voltak; úgy, hogy a nem-nemes szabadok rendjét kezdetben a királyi vármegyei szervezethez tartozókkal azonosíthatjuk.

A nem-nemes szabadok, a királyi vármegyei szervezethez tartozók részint jogi, részint gazdasági helyzetükhöz képest, négy főcsoportra oszthatók: 1. várjobbágyok, 2. várnépek, 3. királyi udvarnokok és szabad földművelők, 4. *hospes*-ek vagy telepesek.

I. Várjobbágyok *(jobbagiones castri).*

A várjobbágyok alatt értjük a várkatonákat, a kiket Szent István decretuma *miles*-eknek Szent László és Kálmáné pedig *civis*-eknek nevez, a kik földjeiket hadi szolgálatok fejében bírják, a kik az általuk bírt földekért a király irányában különös hadi szolgálatokat vállaltak. Ezekből alakul a várkatonaság olyképpen, hogy minden királyi vármegye egy-egy zászlóaljat képez.

A várkatonaság a király szabad, feltétlen rendelkezése alatt álló haderő: ellentétben a nemességből alakult haderővel, a mely felett a király szabadon nem rendelkezhetik.

[1] A várhoz tartozó néposztályokat és azok birtokait már Szt. István összeiratta. Ez az összeírás (Legenda St. Regis Stephani) azonban már Nagy Lajos korában nem volt feltalálható; *Fejér* C. D. VII. 1. 108—109. Később szintén készültek ilyen összeírások: Decr. St. Ladisl. III. 2. *Wenzel* II. 101. *Fejér,* C. D. IV. 3. 336. *Wenzel* VIII. 208.

A várjobbágyok birtoka nem nemesi, nem teljesen szabad birtok, mert az azzal járó hadszolgálat különös természetű, szerződésen alapuló hadszolgálat, holott a nemesi birtokkal csakis az általános közkötelékből folyó hadszolgálat járhat. A várjobbágyi birtok jogi természetére nézve legközelebb áll a hűbéri birtokhoz és ez alapon a várjobbágyokat leginkább lehet hasonlítani a nyugati államok királyi kisebb hűbéreseihez. A főkülönbség abban mutatkozik, hogy a hűbériség személyes jellegét kifejezésre juttató hűbéri formák, mint a hűségi eskü, a *commendatio* és az *investitura*, nálunk nem nyertek alkalmazást; és így habár a várjobbágyok viszonya a király iránt lényegében olyan volt, mint a nyugati államokban a kisebb királyi hűbéreseké, mindazáltal külső formájában hűbéri jelleget nem öltött.

A nem-nemesi rend sorában a várjobbágyok a legelőkelőbb társadalmi és jogi állást foglalták el. Ezt juttatja kifejezésre az elnevezés is, mert a „jobbágy" szó bizonyos rend kebelében az előkelőbbeket, a jobbakat, a jobb helyzetben levőket jelzi.[2]

A várjobbágyok ezen előkelőségének, kedvezőbb társadalmi és jogi helyzetének alapját szolgálatuk minősége képezi. A fegyveres szolgálat a középkori felfogás szerint az egyedüli szolgálat, mely szabad emberhez illik. A fegyveres szolgálat felemel, nemesít. A várjobbágyok szolgálatuk minőségénél fogva természetszerüleg legközelebb állnak a közjogilag szabadok, vagy nemesekhez.

[2] A „jobbágy" szót régibb írók a jobb és ágy = *melior thorus (Cornides)* vagy a jobb és ág = *melior ramus*-tól *(Kovachich)* származtatták. *Hunfalvy* (Ethnographia 345—348. l.) a jou, jó és bágy összetételből eredőnek tartja, a melynek értelmét már nem tudjuk, de a „bágy" szó többször előfordul: Hortobágy, Szaldó-bágy. *Vámbéry* (Magyarok eredete 245—246. l.) azt tartja, hogy a jou, jau = háború, had és bag, baj = fő, fejedelem, hadvezér török szók összetételéből származott. Ez utóbbi magyarázat szerint eredeti jelentése a magyarok ősi államszervezetének korában „hadvezér", „kapitány" lehetett; később színtelenebb fogalommá válván, általában „többet", „előkelőbbet" jelentett. A „jobagio" szó okmányainkban már a XI. századtól kezdve előfordul és pedig először a veszprémi egyház kiváltságlevelében 1082-ből, *Fejér C. D.* I. 488. l. Kezdetben a királyi főtiszteket, a bárókat nevezik a király jobbágyainak, később egyfelől a szolgálati, másfelől a személyes vagy dologi függőségi viszonyban állókat és pedig ezek között az előkelőbbeket, a jobb helyzetben levőket. V. ö. *Schiller B.*, Jogi Lexikon IV. 419. l.

Kézai a várjobbágyokról a következőket mondja:[3] *Jobagiones vero castri sunt pauperes nobiles, qui ad rege venientes, terram eis tribuit de castri terris, ut pheuda castri et castrum guerre tempore custodirent.* A várjobbágyok tehát *Kézai* szerint olyan szegény nemesek, kik a királyhoz jövén, a király nekik földbirtokokat adott a várföldekből, hogy a vár birtokait és a várat háború idején védelmezzék. E tudósítás szerintünk akként értelmezendő, hogy *Kézai* korában már a várjobbágyok egy része azokból a szegényebb nemesekből állott, a kik a királytól katonai szolgálatok fejében várföldeket kaptak. Míg egyrészt a várjobbágyok kiváló szolgálataik következtében királyi kiváltság útján a nemesi rend kebelébe emelkednek; addig másrészt a nemesek közül azok, kik elszegényednek, viszont a várjobbágyok sorába sülyednek azáltal, hogy a királytól olyan földeket fogadnak el, melyekért különös hadi szolgálatot tartoznak teljesíteni.[4]

A várjobbágyok jogállásukra nézve nem voltak teljesen egyenlők, közöttük volt bizonyos előkelőbb osztály s ezt azok utódai alkották, kik birtokaikat a vármegyei szervezet létesítése alkalmával még Szent Istvántól kapták. Ezeket a források a szent király jobbágyainak vagy szabadjainak *(jobagiones sancti regis, liberi sancti regis)*, a szent király fiainak (királyfiaknak) *filii sancti Stephani, filii jobagionum sancti regis)*, majd törzsökös jobbágyoknak *(jobagiones naturales)*, tisztességesebb, előkelőbb jobbágyoknak *(jobagiones honestiores, nobiles, proceres)* nevezik.[5]

Az előkelőbb, vagy törzsökös várjobbágyok már nagyobb függetlenséget élveznek a királyi hatalommal szemben, annyiban, hogy a király az ő birtokaikat szabadon el nem idegenítheti, hogy ők birtokaikat nemcsak utódaikra örökíthették át szabadon, hanem nemzetségük tagjaira is; holott az újabb eredetű várjobbágyok birtokai felett a király szabadon rendelkezhetett és mint a vármegyei szervezethez

[3] De udwornicis. *Endlicher* Mon. Arp. 129. l.

[4] *Kézai* tudósítását úgy *Bartal Gy.* (id. m. I. 279. l.), mint *Pesty Fr.* (Várispánságok története 67. l.) félreértette és tévesen magyarázza. L. a várjobbágygyá lett Vidus túróczi elszegényedett nemes példáját *Fejér C. D.* VI. 2. 386., 392., 399. l.

[5] L. az adatokat úgy erre, mint a királyi vármegyei szervezethez tartozó egyéb néposztályokra nézve *Pesty Frigyes*, i. m. 57—177. l. A várjobbágyokra nézve *Czimer K.* id. m.

tartozók, a királyi vármegyei hatóság főtisztjei részére szállásadási kötelezettséggel voltak terhelve,[6] míg a régibb eredetű, a törzsökös várjobbágyok már ezen kötelezettség alól mentesültek és mindennemű adózás alól mentesek voltak.

Teljesen pontosan meghatározni azokat a jogi különbségeket, melyek a régibb eredetű vagy magasabb, előkelőbb jogállással bíró és az újabb eredetű várjobbágyok közt fennállottak, nem vagyunk képesek; de hogy ilyen különbségek voltak, azt azon nagyszámú kiváltságlevél bizonyítja, a melyekben a király az egyszerű várjobbágyokat az előkelőbb várjobbágyok sorába emeli.

II. Várnépek vagy várszolgák (*castrenses, civiles*).

A várnépek azon nem-nemes szabadok és félszabadok, kik a várföldeken tartózkodnak, de a várhatóság részére nem katonai, hanem egyéb szolgáltatásokat teljesítenek.

A királyi vármegyei szervezet nemcsak katonai, hanem gazdasági szervezet is volt, nemcsak katonai, hanem pénzerőt is biztosított a királyi hatalom részére. A várnépek vagy várszolgák gazdasági szolgáltatásai különfélék voltak s azok szerint maguk a várnépek is különböző csoportokra oszlottak, valamint különböző volt társadalmi vagy gazdasági helyzetük.[7] Jogállásukra nézve azt mondhatjuk, hogy a várnépek általában személyükre nézve szabadok, de nincs szabad birtokjoguk, földjük felett szabadon nem rendelkezhetnek, sőt azt szabadon át sem örökíthetik, örökösödési joguk korlátolt, birtokaikat csak apáról fiúra szállíthatják. Ha lemenő örököseik nincsenek, vagyonuk felett rendszerint a vármegyei ispán rendelkezik. A várnépeknek várjobbágyokká emelésével az okmányokban gyakrabban találkozunk.[8]

III. A királyi uradalomban tartózkodó udvarnokok és szabad földművelők.

[6] Az okmányokban gyakran olvassuk: „filii jobagionum qui vulgo *zalasadov* dicuntur". V. ö. *Fejér C. D.* V. 498. *Wenzel* II. 222. H. O. VI. 40 Váradi Regestr. 248. A szállásadó várjobbágyoknak a törzsökös várjobbágyok sorába emelésére példa *Wenzel* III. 43.

[7] A várnépek- vagy várszolgákról Decr. Colom. I. 35, 45 és 81. A hetes várszolgák (civiles hebdomadarii) különféle munkabeli szolgáltatásokat teljesitettek. *Fejér C. D.* II. 90.

[8] L. pl. *Wenzel* I. 78. 1185. év. *Fejér C. D.* II. 171—172. 1165. év.

Az udvarnokok[9] személyükre nézve szintén szabadok, de önálló birtokjoguk nincsen, s az általuk művelt földekért bizonyos szolgáltatásokat teljesítenek és pedig közvetlen a királyi udvartartás részére. A királyi udvarnokokból kerülnek ki az udvari szolgák, a kik személyes szolgáltatásokat teljesítenek, valamint a királyi udvartartás részére dolgozó mesteremberek, kik ipari cikkeket szolgáltatnak, nemkülönben azok is, kik a királyi udvartartást terményekkel ellátják, az udvartartás részére földművelést űznek, gazdasági terményeket szolgáltatnak. A királyi udvarnokok kezdetben külön ispánok, külön *comes*-ek alatt állottak,[10] de később mindinkább a vármegyei ispánok hatósága alá kerülnek.

Az a különbség, mely kezdetben a királyi uradalmi kormányzat és a vármegyei szervezet közt fennállott, lassankint elmosódott és a két szervezet szorosabban kapcsolódik egymáshoz; a királyi uradalmi szervezet mindinkább beékelődött a királyi vármegyei szervezetbe.

Valamint a királynak voltak udvarnokai, épp úgy bírtak ilyenekkel az előkelő egyházi és világi főurak is, kiknek birtokain kezdettől fogva találunk szabad földművelőket, olyan szabad egyéneket, kik bizonyos szolgáltatások mellett a földet művelik. A szabad földművelők kezdetben nem állottak a földesúr hatósága alatt, hanem közvetlenül a királyi hatóság, a vármegyei ispán hatósága alá tartoztak és szabadságuk fejében dénárokat fizettek.[11] Később, midőn a földesúri hatóság kifejlődik, a szabad földművelők földesúri hatalom alá kerülnek és mindinkább összeolvadnak a nem szabad földművelőkkel.

IV. Hospesek vagy telepesek.

Úgy a király, mint az egyházi és világi főurak birtokaik értékesítése végett kezdettől fogva eszközöltek telepítéseket községek formájában.[12] A források említést tesznek magyar,

[9] Az „udvornik" kifejezés már Szent István decretumában előfordul. II. 21. „qui vulgo udvornich dicuntur". *Endlicher* 314. l.

[10] „Auctore quodam comite udvornicorum Opus nomine". *Wenzel* I. 38. 1092. év.

[11] Colomani decretum I. 80. Liber quoque hospes, sicut slavi vel caeteri extranei, *qui in terris laborant aliorum*, pro libertate tantum denarios dent.

[12] Hogy magánosoknak is voltak *hospeseik*, azt Kálmán fentebb idézett decretumán kívül okmányok is igazolják. L. pl. *Wenzel* I. 56. 1146. év.

német, olasz és szláv telepesekről, de legtöbbször a német telepeseket *(hospites theutonici)* említik. Az ilyképpen megtelepítettek nemcsak földműveléssel foglalkoztak, hanem iparral és kereskedéssel is. A későbbi időben főleg a külföldről bevándorolt telepesek azok, a kik a községi életet fejlesztik, az iparnak és a kereskedelemnek fokhelyeit, a városokat megalkotják, miért is ezen néposztály jogállásáról és jelentőségéről a városok és a polgári rend eredetének fejtegetésénél fogunk tüzetesebben szólani.

4. §. A rabszolgák rendje.

A rabszolga rendhez tartozóknak általános jogi ismérvét képezi, hogy személyükre nézve nem szabadok, hanem jogalanyok, a jogi forgalomnak nem alanyai, hanem tárgyai.

A rabszolgaságnak ezt a legridegebb formáját megtaláljuk már a görögöknél és a rómaiaknál. Az antik felfogás szerint a rabszolgaság egyenes megtagadása az ember személyiségének. A római jog szerint a rabszolga nem jogalany, hanem ingó dolog, melyet szabadon lehet elajándékozni, adni, venni, zálogosítani és kölcsönbe adni.

A jog szempontjából a középkori és az antik rabszolgaság közt különbség nem lévén, nálunk is a rabszolgaság legridegebb formáját találjuk.

Hogy őseinknek már a honalapítás előtt nagyobbszámú rabszolgáik voltak, bizonyítják a keleti írók, *Ibn-Roszteh* és *Gardézi* tudósításai. A honalapítás alkalmával ezeknek a rabszolgáknak száma itt még inkább szaporodott.[1]

A magyaroknál is a rabszolgaság eredetét a hadban való legyőzetésre lehet visszavezetni. Ez a rabszolgaság keletkezésének általános oka. Fentartja a rabszolgaságot a születés, az a jogelv, hogy a rabszolgának gyermekei is rabszolgák lesznek. Ezenkívül előállott a rabszolgaság más okokból is,[2] így különösen büntetés gyanánt.

Az ősi államszervezet korában a nemzeti hagyomány szerint, melyet *Kézai* tartott fenn krónikájában, a kik a közkötelékből folyó kötelességeiknek eleget nem tettek, rabszol-

[1] *Kézai*, De udwornicis *Endlicher* 128. és MHK. 169—170., 172. l.

[2] Így például ki rabnővel házasságra lépett, rabszolgává lett. Decr. St. Stephani II. 27.

gákká lettek. Később más bűntettek következménye gyanánt is előáll a rabszolgaság, mint büntetés. Különösen alkalmazták a rabszolgaságot mint olyan büntetést, mely a halálbüntetés aequivalense; így ha valaki asylumba menekült, azáltal életét megmentette, de rabszolga gyanánt eladták, sőt eladták családját is.[3] A családatyai hatalom szigorúsága következtében a családatya is jogosítva volt nejét, gyermekeit rabszolga gyanánt eladni.

Habár az ókori rabszolgaság jogilag azonos a középkori rabszolgasággal, m é g i s a k e t t ő k ö z t n a g y k ü l ö n b s é g v a n a g a z d a s á g i é l e t s z e m p o n t j á b ó l. Az ókorban dívó ültetvényes gazdasági rendszer következtében a rabszolga semmi gazdasági önállósággal nem bír, ura háztartásának önállótlan tagja, a földesúr teljesen kiaknázza a rabszolga munkáját; ellenben a középkorban a termelés nem együttesen, nem az ültetvényes rendszer formájában történvén, hanem egyénileg olyképpen, hogy a rabszolga bizonyos földrészeket, parczellákat kap megművelés végett. Az egyéni termelési rendszer következtében a rabszolga bizonyos gazdasági önállósághoz jut, önálló háztartással bír, a mint azt már a germánok ősi államszervezetének megírója, *Tacitus*,[4] kiemeli. A gazdasági önállóság volt az a hatalmas tényező, mely a középkorban lassankint a rabszolgák jogi önállóságára vezetett és őket fokról-fokra kedvezőbb jogi helyzetbe juttatja.[5]

A földművelő rabszolga ugyanis gazdaságilag nem különbözött a szabad földművelőtől, mert a rabszolga-földművelőnek éppen úgy volt külön birtokrészlete, parczellája, a melyet művelt, mint a szabad földművelőnek. De jogi helyzetük közt eleintén nagy különbség volt. A szabad földművelő személyére szabad lévén, csak meghatározott szolgáltatásokat tartozott teljesíteni és bármikor szabadon elhagyhatta a birtokot. A rabszolga-földművelő ellenben kezdetben teljesen ura hatalma alatt állott, mind az, a mit termelt, a föl-

[3] L. ennek igazolását a büntetőjog fejtegetésénél.

[4] A római és germán rabszolgaság közti fontos különbséget találóan jellemzi *Tacitus*, Germ. c. 25.: ceteris servis non in nostrum morem discriptis per familiam ministeriis utuntur: *suam quisque sedem, suos penates regit.*

[5] V. ö. *Timon*, Germán ősalkotmány 35—39. l.

desúré volt. Lassankint azonban a földesúr megállapítja a jogviszonyt közte és rabszolgája között; megállapítja azt, hogy a földművelő rabszolga milyen szolgáltatásokat tartozik teljesíteni. Ezáltal a rabszolga kötelezettsége ura irányában mindinkább korlátolttá válik és a mit a rabszolga azon felül termel, saját hasznára fordíthatja, vagyonra tehet szert.[6] A későbbi időben már csak az a különbség marad fenn a szabad és nem-szabad földművelő közt, hogy az előbbi szabadon költözködhetik, az utóbbi földhöz van kötve.

A második fontos tényező volt a középkorban, mely a rabszolgaság fokozatos megszünését előidézte: a kereszténység.

A kereszténység vallási és erkölcsi tanai szerint a rabszolga Isten képére teremtett lény, felebaráti szeretetre tarthat igényt, Isten előtt urával egyenlő. E keresztény felfogás mindinkább megszüntette azt a nagy űrt, mely a szabad és nem-szabad emberek közt az antik világban fennállott. Az egyház különösen előmozdította a rabszolgaság megszünését azáltal is, hogy azt hirdette, miszerint a rabszolgák felszabadítása Isten előtt kedves cselekmény, melylyel a bűnök bocsánatát könnyebben el lehet érni. Igen sokan rabszolgáikat éppen a lelki üdvösség okából (pro remedio animae) bocsátották szabadon.[7]

Királyaink Szent István óta hódoltak a nyugati keresztény felfogásnak. Már Szent István a maga szolgáit részint a királyi uradalmakra telepítette, miáltal azok királyi udvarnokokká lettek, részint a várföldekre, miáltal a várnépek sorába léptek.[8] Példáját követték a későbbi királyok is és korlátozó intézkedéseket hoztak a rabszolgaságra nézve. Szent László kimondta, hogy zsidók keresztény rabszolgát nem tarthat-

[6] Erre vonatkozólag mondja már *Tacitus*, Germ. c. 25.: frumenti modum dominus aut pecoris aut vestis ut colono iniungit, *et servus hactenus paret:* cetera domus officia uxor ac liberi exequuntur. Kezdetben nálunk, az első esztergomi zsinat 63. pontjának tanusága szerint az egyházak földművelő rabszolgái, ha saját ökreikkel szántanak, termésük felét, ha az egyházéval, kétharmad részét tartoztak beszolgáltatni.

[7] L. pl. *Fejér C. D.* III. 2. 486. l. 1229. év: . . . quod Beke servum suum nomine Buz . . . *pro remedio animae suae,* eum a iugo servitutis excepit et pepperuam ei contulit libertatem. *Wenzel.* I. 110. IV. 330—331. H. O. VIII. 269. Már Szent László említést tesz ezekről. I. 30.

[8] L. *Kézai* tudósítását. De udwornicis. *Endlicher* 129. l.

nak. Ugyanezt kimondta Kálmán is és a rabszolgakereskedést a külföldről behozott rabszolgákra szorította.[9] Mindezen intézkedések dacára a rabszolgaság nálunk a XI—XIII. századokban mint uralkodó intézmény jelentkezik. Maga Szent István biztosította az uraknak a rabszolgák feletti hatalmat, büntetéssel sujtván azokat, kik másnak rabszolgáját szabadon bocsátanák, de épp úgy biztosította a jogosan szabadonbocsátott rabszolgák szabadságát is.[10]

Szent László és Kálmán decretumai szintén azt mutatják, hogy a rabszolgaság nálunk teljes erejében fennállott, a mennyiben büntetésképpen nálunk is el lehetett a szabadságot veszteni. Sőt, hogy a rabszolgaság még a XIII. század végén is elterjedt volt, látjuk a *váradi regestrum* adataiból, a XIII. század végéről ránkmaradt esztergomi vámszabályzatból, *Kézai* krónikájából, valamint a rabszolgák szabadonbocsátására vonatkozó okmányokból.

A földműveléssel foglalkozó rabszolgák azonban lassankint kedvező gazdasági helyzetüknél fogva mindinkább kedvezőbb jogi helyzetbe jutnak, jogalanyiságuk, személyiségük mindinkább elismerést nyer. A földművelő rabszolgák már nem tekinthetők tulajdonképpeni rabszolgáknak, olyanoknak, kik felett az úr teljesen szabadon rendelkezhetik. Ezek már csak m u n k a e r e j ü k s z e r i n t i r a b s z o l g á k, a kik felett a földesúrnak csakis arra van joga, hogy a nekik átengedett föld művelését követelheti és e czélból munkaerejüket igénybe veheti.[11]

A rabszolgaság fejlődési történetében kiváló fontossággal bír még a földesúri hatalomnak, az úri hatóságnak kifejlődése, a minek következtében a szabad földművelők földesúri hatalom alá kerülvén, a rabszolga földművelők törvénykezési társaivá lesznek. Ezáltal a különbség a szabad és nem szabad földművelők között nemcsak gazdaságilag, hanem hovatovább jogilag is elenyészik. A földesúri hatalom a rendi szervezetre nivellálló hatással lesz.

[9] Decr. St. Ladisl. I. 10. Decr. Colom. I. 77., II. 1.

[10] Decr. St. Steph. II. 17., 19., 20., 23.

[11] Ezeket nevezik az okmányok földhöz kötött ősi szabadosoknak (libertini). 1274. év: libertinis ascripticiis seu originariis glebe adherentibus in eadem. *Knauz* Mon. Strig. II. 29. V. ö. *Wenzel,* II. 228. l. 1252. év. A 16. jegyzetben idézve.

Míg a szabad földművelők jogállásukban alásülyednek annak következtében, hogy most már nem a közhatóság, nem a vármegyei ispán hatósága, hanem magánhatóság alá tartoznak; addig a nem szabad földművelők jogállásukban emelkednek, minthogy a szabad földművelőkkel ugyanazon bíróság, a földesúri bíróság alatt állván, a szabad földművelőknek törvénykezési társaivá lesznek. A szabad és nem szabad földművelőkből lassankint egy új rend keletkezik, a jobbágyi rend, a földműveléssel foglalkozók rendje. A jobbágyság azonban, mint teljesen kifejlődött intézmény csak a következő korszakban állott elő, a mikor nálunk a földesúri hatalom általános jelleget öltött.

A rabszolgaság azonnali megszünése szabadonbocsátás által történt, melynek módozatai, mint mindenütt, nálunk is meg voltak állapítva. Már Szent István megkívánja, hogy a szabadonbocsátás bizonyság mellett *(cum testimonio)*, tanu jelenlétében történjék;[12] későbbi formája az, hogy a szabadonbocsátás bevallása hiteles hely, káptalan vagy konvent előtt vitessék végbe.[13] Továbbá már Szent István megengedte, hogy ha valaki rabszolgái szabadonbocsátását életében megigérte, de igéretét végre nem hajtotta, akkor ezt özvegye és fiai bizonyíthassák.[14]

A szabadonbocsátás kétféleképpen történhetett: vagy feltétlenül, azaz úgy, hogy a rabszolga a szabadonbocsátás következtében teljesen szabaddá lett, a nem-nemes szabadok sorába lépett és előbbi ura birtokát szabadon elhagyhatta; vagy feltételesen, hogy a szabadonbocsátott előbbi ura irányában bizonyos szolgáltatásokra kötelezve maradt és a földbirtokot el nem hagyhatta. Az ilyen feltételes szabadonbocsátás leginkább a lelki üdvösség okából *(pro remedio animae)* szokott előfordulni olyképpen, hogy a szabadonbocsátottat előbbi ura kötelezi, miszerint az egyház részére bizonyos szolgáltatásokat teljesítsen, éppen azért ezeket az okmányokat a szláv *dusa* (lélek) szó után *dusnikok*-nak *(dusnici exequiales)*, magyarul t o r l ó k-nak nevezték.[15]

[12] Decr. St. Stephani II. 17.
[13] L. pl. *Wenzel*, IV. 330.
[14] Decr. St. Steph. II. 17.
[15] Váradi regestrum 142., 244. és 350. pont. — Tüzetesen szól ezekről *Békefi R.*, A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt 12—17. l.

A feltételesen, a nem teljes joggal szabadonbocsátottak és azok utódai egy külön osztályt, a f é l s z a b a d o k vagy s z a b a d o s o k *(libertini)* osztályát alkotják. A szabados éppen úgy, mint a rabszolga, urának hatalma alatt marad, annak birtokát el nem hagyhatta. A szabadost is lehet adni, venni, elcserélni, végrendeletileg hagyományozni és ha megszökik, visszakövetelni, valamint hogy teljes szabadsághoz (pura libertas) jusson, újból szabadon bocsátani.[16]

5. §. A rendi szervezet újabb irányú fejlődése. A nemesi rend kettéválása a birtokaristokratia kifejlődése következtében.

A Szent István létesítette államszervezet alapintézményei a XIII. század folyamán egyrészt hanyatlást, felbomlást, másrészt újabb irányú fejlődést mutatnak; ugyanezt tapasztaljuk a rendi szervezetnél is.

Általános tapasztalat, hogy a tényleges fejlemények megelőzik a jogi fejleményeket. A rendi szervezetnél is először átalakulnak, megváltoznak a rendi szervezet alapját képező birtokviszonyok, majd ezen változásoknak és átalakulásoknak megfelelően áll elő egy újabb szervezet. A XIII. század folyamán még csak az átalakulás kezdetei mutatkoznak olyképpen, hogy az eddigi hármas tagozatú rendi szervezet keretei a Szent István létesítette államszervezet korszakának végéig fenmaradtak ugyan, de már újabb irányú rendi csoportok kezdenek kiképződni; előáll a városi vagy polgári és a jobbágyi rend. Az újabb rendi fejlődés, mint jogintézmény, mint szervezet, csak a következő korszakban jön létre.

A királyság kezdetén, a midőn még a közszabadságban való részesedés alapját a születés, a származás képezte, a közjogilag szabadok, a régi nemek utódai nemcsak jogilag, a közszabadság szempontjából, hanem társadalmilag is egyenlők voltak. A közjogilag jogozottak jogegyenlőségének meg-

[16] A libertinus-nak szokásos ára egy márka volt. *Wenzel* II. 225. l. 1262. évből: et eiusdem terre incole sui essent libertini et semper fuissent ex iure hereditario . . . de incolis autem super eadem terra existentibus pro singulis *singulas marcas* idem Abbas dicto Martino persolveret *more libertinorum*. V. ö. Z. O. I. 11. *Fejér C. D.* VII. 667—668. Váradi regestrum 344. pont. — A teljes jogú szabadonbocsátás példái: *Wenzel* VI. 403., 502. XI. 111—112. H. O. VI. 3., 8., 10., 502.

felelt azok társadalmi vagy gazdasági egyenlősége. A jogi és társadalmi egyenlőség egyező volta a Szent István-féle államszervezetnek egyik jellemvonása. A nemzetségi szállások felosztása és a királyi adománybirtokok keletkezése azonban a közszabadságot nálunk is a földbirtokhoz kötvén, a nyugati felfogásnak megfelelőleg előállott a tulajdonképpeni középkori, a földbirtokhoz kötött nemesség.

E fejlődést nyomon követi a nemesi rend kettéválása a társadalmi vagy gazdasági élet szempontjából; nyomon követi az a fejlődés, hogy a nemesi rend kebelében hatalmas, erőteljes birtokaristokratia képződik. Előidézte ezt egyrészt a folyton megújuló családi osztozkodás az ősi birtokokban, de másrészt a királyi adományrendszer megszilárdulása, mely a XIII. század folyamán Magyarország birtokviszonyaiban lényeges változásokat idézett elő.

A közjog szempontjából Magyarországon három birtoknemet különböztetünk meg: a várföldeket, a nemzetségi szállások felosztásából eredő szállásbirtokokat és a királyi adománybirtokokat. A királyság kezdetén a várföldek és általán a király rendelkezése alatt álló földterületek az ország területének nagyobb részét foglalták el, a többi területrészeken pedig szállásbirtokokat találunk. A királyi adománybirtokok még csekély jelentőséggel bírtak. A XIII. század folyamán mindez lényegesen megváltozik, különösen II. Endre uralkodása óta, a mikor azt látjuk, hogy a várföldek nagy része adománybirtokká válik. Továbbá a jószágkobzások és magszakadások következtében az ősfoglalási birtokok jelentékeny része a király rendelkezése alá kerülvén, újabb adományozások alapján az egykori szállásbirtokok is mindinkább adománybirtokokká lesznek, szóval a királyi adományrendszer kifejlődése a várbirtokokat és az ősfoglalási birtokokat adománybirtokokká alakítja át, úgy hogy a XIII. század vége felé már az ország területének nagyobb része királyi adományból eredő magánbirtok.[1]

A birtokviszonyok terén mutatkozó változásokkal kapcsolatosan látjuk, hogy a közjogilag szabadok vagy nemesek társadalmi, gazdasági egyenlősége lassankint megszűnik

[1] Ezt a fokozatos átalakulást az Árpádkori okmánytárakban közölt adománylevelek kétségtelenné teszik.

és mindinkább előáll bizonyos nagyfokú vagyoni vagy társadalmi különbség az által, hogy a királyi adományok következtében az egyházi és világi főurak nagy birtokokhoz jutnak. Az ilyképpen kifejlődött birtokaristokratia csakhamar hadi, törvénykezési és pénzügyi hatalommal ruháztatván fel, az átruházott jogokat közhatalmi természetüktől megfosztva, mint saját magánjogait bírja és gyakorolja.

Ezt a fejlődést, a közhatalmi természetű jogokkal felruházott birtokaristokratiának előállását különösen három tényezőre lehet visszavezetni: *a)* a mentességi kiváltságokra; *b)* a királyi tisztségek örökletes adományozására és *c)* a várépítési engedélyekre.

a) A mentességi kiváltság *(immunitas)* kezdetben nem egyéb, mint bizonyos földterület, bizonyos uradalom mentesítése a király hatósági közegeinek behatolása ellen olyképpen, hogy azok az illető területen semmiféle közhatósági funkcziót nem gyakorolhatnak, végrehajtást nem eszközölhetnek. E kiváltság továbbfejlődésében arra vezetett, hogy az immunitással ellátott területen annak tulajdonosa kezdi gyakorolni a királyt megillető közhatalmi jogokat, nevezetesen a törvénykezési hatalmat, a mi által a mentességi területen tartózkodó szabad emberek, a szabad földművelők az ő bírói hatalma alá kerülnek.[2]

b) A királyi főtisztségek örökletes adományozása a nyugati államokban a középkori vagy hűbéri államszervezet általános jelenségét képezi. Ennek lényege abban állott, hogy egyes családok átörökíthető joggal a királyi főtisztségek birtokába jutván, a tisztséggel járó hatalmi kört és az abban foglalt jogokat mint saját magánjogukat bírják és gyakorolják.

A királyi tisztségek ilyetén adományozása kivételképpen nálunk is előfordult, a mi egyik bizonyítékát képezi annak, hogy a hűbéri állameszmék mennyire gyökeret vertek, mert az öröklés jogára támaszkodó vármegyei ispán a hivatali hatalma alá tartozó népelemeket lassankint saját magánhatalma alá vonja, saját embereivé, jobbágyaivá teszi.

A magyar nemzetnek erőteljesebb közszelleme, közjogi érzéke azonban határozottan tiltakozik a királyi főtisztségek

[2] L. ezt tüzetesebben az V. fej. 4. §-ában.

magánjogi irányú felfogása, örökletes adományozása ellen, a minek az a nevezetes következménye lett, hogy nálunk a királyi tisztségeknek átörökíthető joggal való adományozása soha általános jelleget nem öltött, r e n d s z e r r é n e m v á l h a t o t t és így a királyi tisztségek magánjogi, hűbéri alapokra helyezkedése be nem következhetett. Végső folyamatban pedig ennek a tiltakozásnak és az annak alapját képező közjogias felfogásnak eredményeként kell tekintenünk, hogy a tartományuraság vagy tartományi fenség soha ki nem fejlődhetett, gyökeret nem verhetett.

Már az aranybulla 16-ik czikkében igéri a király, hogy egész megyét vagy bárminemű méltóságot magánjogi alapon, örökletes joggal, mint praediumot vagy birtokokat adományozni nem fog;[3] valamint később igéri azt is, hogy a főtiszteknek tisztségük bérbeadását meg nem engedi.[4]

Ezen igéretek azonban arról is tanuskodnak, hogy egyes esetek mégis előfordultak, a mi azután arra vezetett, hogy az öröklés jogán álló főtiszt a királyi tisztségénél fogva hatalma alatt álló várjobbágyokat, várnépeket és másokat magánhatalma alá hajtani, saját jobbágyaivá tenni törekedett. Éppen ezért mondja ki az aranybulla 19-ik czikke, hogy úgy a várjobbágyok, mint a hospesek eddigi szabadságukban és jogállásukban megtartandók.[5]

Aziránt nem lehet kétség, hogy a királyi tisztségeket, valamint egész vármegyéket, mint kormányzati területeket örökletes joggal magántulajdonul a hűbéri államszervezet példájára adományozni nem volt megengedve; de vitás egész napjainkig az a másik kérdés, vajjon a királynak szabad volt-e a várbirtokokat adományozni?

Erre nézve az aranybullában nincsen egyenes rendelkezés, habár ide lehetne vonatkoztatni a fentebb idézett 19-ik czikket, mert a várföldek eladományozása az azon tartózkodók jogállásának szükségképpeni csorbítására vezetett, miután azok magánhatalom alá kerültek. A várföldek elidegeníthetlensége mellett látszik továbbá szólani III. Honorius pápa egyik levele, a melynek értelmében a király az eladományozott várbirtokokat még akkor is visszaveheti, ha adományozását esküvel erősítette, mert ez az eskü érvénytelen, miután a király koronázása alkalmával megesküdött az ország jogainak és a korona tekintélyének sérthetlenül megtartására.[6] Ehhez képest a várföldek az ország jogainak, a szent korona tekintélyének integráló részét képezvén, elidegeníthetlen állami vagy koronajavak. Ugyanígy magyarázzák Szent István ama rendelkezéseit, a melyek a királyi és az egyházi javak sérthetlenségéről intézkednek.[7] Sőt külföldi írók is III. Honorius fentebb említett levelére, mint olyan jelenségre hivatkoznak, mely azt bizonyítja, hogy a XIII. században már a római jog behatása következtében kifejlődik az állami birtok, mint a koronához kötött elidegeníthetlen birtok fogalma, mely a király szabad adományozási jogát korlátolja.[8]

³ „Integros comitatus vel dignitates quascunque in predia seu possessiones non conferemus perpetuo". L. még 1231: 26; 1290: 2.

⁴ 1290.: 4. Nec etiam barones suas dignitates in certa quantitate pecunie, locare permittemus.

⁵ 1222: 19. Jobagiones castrorum teneantur secundum libertatem a sancto rege Stephano institutam. Similiter, et hospites cuiuscunque nationis, secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur.

Mindezek daczára a várföldek elidegeníthetlenségi elméletének forrásainkban nincs biztos gyökere, mert az oklevelek tanusága szerint már II. Béla, II. Géza és innentől kezdve királyaink folyton adományozták a várföldeket; a XIII. században pedig már a várföldek adományozása kormányzati rendszerré vált. E rendszer tette nagygyá, hatalmassá nálunk a birtokaristokratiát és így a történelmi tények és adatok alapján a várföldeket a szent koronához kötött elidegeníthetlen állami javaknak tekintenünk nem lehet. A király adományozási jogának szerintem egyedüli korlátja az aranybulla 17-ik pontjában kifejezett az a közjogi felfogás, hogy az adományozásnak a köz, az állam érdekében, a közszolgálatok alapján, *iusto servitio* kell történnie.

c) A v á r é p í t é s i é s v á r t a r t á s i j o g, mint a hadfelségjognak kiegészítő alkatrésze, kezdettől fogva királyi jog. Eleinte csak a király bírhatott várral, csak ő lakhatott megerősített helyen. Ilyen királyi várakról a források gyakran tesznek említést.

⁶ *Fejér* C. D. III. 1. 294. cap. 33. X. de jure jurando. II. 24. V. ö. *Kovachich*, Vest Com. 81—82.

⁷ II. 6. 35.

⁸ *Esmein* A, Cours élémentaire d'histoire du droit francais 321—322. I.

Későbbi királyaink egyházi és világi főuraknak várakat adományoznak vagy pedig várépítési engedélyt adnak. Különösen látjuk ezt IV. Béla óta. Ő a tatárok elvonulása után belátta, hogy az országnak védelmi szempontból várakra van szüksége. Egyrészt ő maga újabb várakat építtetett, másrészt egyes főuraknak megengedte, hogy várakat építsenek.[9]

A vártartási joggal karöltve járt a katonatartási jog, mert a várnak békében való fentartásáról és háború idején való védelméről gondoskodni kellett. A várépítési jog következtében a főurak hadi hatalomhoz jutnak, a jobbágyok felett nemcsak törvénykezési, hanem egyszersmind hadi hatalmat is gyakorolnak, magán haderőt tarthatnak, a melyet nemcsak az ország, a köz érdekében, hanem saját egyéni érdekükben saját hatalmuknak növelésére is felhasználhatnak.

A püspökségek, apátságok régen, úgy látszik már Szent István óta tartottak saját védelmükre katonákat, harczoló jobbágyokat *(jobagiones exercituantes)*. Ez az intézmény a XIII. század folyamán egészen más jelleget ölt és a magánosok által tartott fegyveres erő az országos haderőnek alkotó részévé vált. A szegényebb nemesek a hatalmasabb egyházi és világi urakkal szolgálati viszonyba lépnek, azoknak katonáivá lesznek. Míg azelőtt egyes egyházi főurak, így pl. az esztergomi érsek különös kiváltság alapján kapta azt a jogot, hogy a nemesek vele szolgálati viszonyba léphetnek; addig az 1298: XXX. czikk már általán megengedi a nemességnek, hogy másokkal szolgálati viszonyba lépjenek, csak azt tiltja meg, hogy az egyházi és világi főurak a nemességet erre kényszerítsék.[10]

A várépítési jog azonban továbbra is királyi jog marad,

[9] IV. Béla 1260-ban Szigligetet a pannonhalmi apátságnak adományozván, hogy ott várat építsen, elmondja általában, mi *a czélja* a várépítési engedélynek. *Wenzel* II. 320—322. Más várépítési engedélyekre példa: *Wenzel* II. 194. *Fejér C. D.* IV. 1. 19. 50. IV. 2. 124. A pozsonyi torony építése C. D. IV. 1. 380.; a soproni védelme C. D. IV. 2. 63.

[10] Item statuimus, quod nobiles servire valeant, quibuscunque voluerint sua spontanea voluntatete. Et si qui potentum hujusmodi nobiles, ad sibi serviendum vi vel potentia artaverint . . . excommunicationem ex nunc latam incurrant ipso facto. Et si hujusmodi depressione nobilium domino regni constiterit, tales depressores persequi teneatur digna ultione feriendos, *Kovachich* Suppl. ad Vest. Com. I. 129.; Sylloge 38. I.

várat építeni csak királyi engedély mellett lehet, tanusítja ezt az 1298: 10. czikke, mely elrendeli, hogy a királyi engedély nélkül épített várak lerombolandók.[11]

A most kifejtett három tényező alapján a Szent István létesítette államszervezettel ellentétben a magyar állami és társadalmi életnek egy új eleme támadt, a birtokaristokratia, mely azután az államszervezetet felbontja és a királyi hatalomban foglalt jogokat mindinkább magához vonja.

A magánhatalommal felruházott birtokaristokratia nálunk — a mint azt a királyság fejtegetésénél előadtuk — annál nagyobb veszélyt képezett az államszervezetben, mert nem történt gondoskodás az iránt, hogy azok az egyházi és világi főurak, a kik a hadi és gazdasági erő birtokába jutottak, a kisbirtokú nemeseknél nagyobb kötelességekkel legyenek terhelve a közérdeket képviselő királyi hatalom iránt. Az egyenlő közkötelesség elvének fentartása a XIII. század folyamán szükségképp arra vezetett, hogy a főurak azt a hatalmat, melynek birtokába jutottak, saját egyéni czéljaikra és nem a köz érdekében használták föl.

A birtokaristokratia hatalmi törekvése végveszélylyel fenyegette úgy a királyi hatalmat, mint a kisebb birtokú nemességet. A birtokaristokratiának ez a kettős irányú küzdelme élénken tükröződik vissza az aranybullából, valamint az 1231., 1267., 1290. és 1298. évi decretumokból. Látjuk ezekből, hogy az előbbi egységes nemesi rend a XIII. század folyamán felbomlik, kebelében külön érdekkel bíró birtokaristokratia fejlődik, mely egyrészt állást foglal a királyi hatalommal, másrészt a kisebb birtokú nemesekkel szemben és azokat maga irányában személyes függőségi, hűbéri viszonyba hozni törekszik.

A magánvárakból rablóvárak lesznek. A hatalmas egyházi és világi főurak a kisebb birtokú nemeseket különféle szolgálatokra kötelezik, valamint kényszerítik arra, hogy birtokukat nekik eladják vagy hagyományozzák, sőt a királyi decretumok rendelkezései ellenére bírói itélet nélkül fogságba vetik.

[11] Item munitiones et castella de novo *absque licentia domini regis*, vel quae fuerint tales de quibus detrimenta inferuntur vel imposterum inferri praesumerentur . . . sine dilectione omni deleantur . . . *Kovachich* Suppl. ad Vest. Com. 111. 1.; Sylloge 31. I.

A birtokaristokratiának visszaélései hozták létre a szövetséget a nemzet zöme és a királyság között, mely először az aranybullában nyert megvalósulást. Már az aranybulla síkra száll a beállott társadalmi egyenlőtlenséggel szemben a nemesi rend egységének biztosítása végett. A régi jogra támaszkodva, kimondja azt, hogy minden nemes egyformán katonáskodik, csak a király és a nádor bírói hatósága alatt áll, egyenlően résztvesz a székesfehérvári törvénykezési napokon, egyenlő jogon bírja földjét, egyenlő öröklési jog uralma alatt áll, egyenlően adómentességet élvez, a királyi tisztségekre képes és a királynak fegyveresen ellenállhat.

6. §. A nem-nemes szabadok rendjének felbomlása és újabb irányú alakulása. A rabszolga-rend jelentőségének megszünése.

Ugyanazok a tényezők, a melyek nálunk a birtokaristokratia kifejlődését előidézték, általán felbontólag és átalakítólag hatottak a rendi szervezetre, de különösen felbontólag hatottak a nem-nemes szabadok vagy a vármegyei szervezettel összefüggő néposztályok rendjére. E rend felbomlása következtében egyrészt újabb rendi csoportok fejlődnek ki, a városi és jobbágyi rend, másrészt ezzel kapcsolatosan a rabszolga-rend a XIII. század végével és még inkább a XIV. század folyamán elveszti előbbi jelentőségét.

A királyi vármegyei szervezet a XIII. század folyamán, a várföldek eladományozása következtében megszünt a királyi hatalom támasza lenni, megszünt a királyi hatalom részére elegendő hadi és gazdasági erőt szolgáltatni. IV. Béla és utódai már belátták azt, hogy a királyi vármegyei szervezet eddigi alapjain többé fenn nem tartható,[1] miért is ők maguk közreműködtek abban az irányban, hogy a nem-nemes szabadok rendjének eddigi elemei helyett új elemek keletkezzenek. Maguk siettették a felbomlást és az újabb irányú fejlődést abból a czélból, hogy a királyi hatalomnak újabb védelmet biztosítsanak. Általán azt mondhatjuk, hogy a királyi vármegyei szervezet hadi és gazdasági jelentőségének megszünésével kapcsolatban bomlik fel nálunk a nem-nemes szabadok rendje és kezd fejlődésnek indulni két újabb rend: a városi és jobbágyi rend.

[1] V. ö. *Bartal*, id. m. II. 146. és köv. l.

Lássuk, hogy ez a felbomlás és újabb irányú alakulás miként vette kezdetét?

A várjobbágyok túlnyomórésze a nemesi rend sorába emelkedik fel[2] és pedig azáltal, hogy a királyi kiváltságok következtében azokat a földbirtokokat, melyeket a várjobbágyok eddig különös hadkötelesség fejében birtak, szabad tulajdonul kapják. Az egykori várbirtokok nemesi birtokokká lesznek. Az a különös hadkötelesség, melylyel a várjobbágyok birtokuk után terhelve voltak, megszünik, a különös hadi kötelesség helyébe a közkötelékből folyó általános hadi kötelesség lép, ugyanolyan, mint a minő a nemeseket terhelte. Az ide vonatkozó királyi kiváltságlevelek úgy hangzanak, hogy a király az illetőket a várjobbágyok sorából birtokaikkal együtt kiveszi, a nemesi rend kebelébe helyezi és megengedi, hogy ezentul közvetlenül a király zászlója alatt harczoljanak.[3]

A várjobbágyoknak másik kisebb része, vagy az újonnan fejlődő városi, vagy pedig az újonnan fejlődő jobbágyi rendben foglalt helyet. Az előbbi fejlődés akkor állott elő, midőn valamely megerősített hely, mely azelőtt várat képe-

[2] A nemesítés legrégibb példája, midőn III. István szolgáját, Dekét, nemességgel és az udvarnokok földjéből szabad birtokkal adományozza meg, a mi azt tanusítja, hogy Deke királyi udvarnok volt: quod Dekem famulum nobilitate dotavi et in aula nostre Majestatis assiduitate famulari constitui. Cui eciam regiali et dono possessionem condonavi, particulam terre udvornicorum meorum in superiorem partem ville Sceuleus vocate quam ab udvornicis meis excepi, eidem Deke contuli perpetue possidendam, filiis suis et filiis filiorum eius irrevocabiliter habendam. *Wenzel*, XI. 37. l. 1161—1173. év.

[3] A várjobbágyok nemesítésének legrégibb példája gyanánt lehet tekinteni Zerzowoy pozsonyi várjobbágy kiváltságát 1197. évből. *Fejér*, C. D. II. 308—309. és Uruz zalai várjobbágyét 1217. évből. (Jobagio S. regis de Zala). III. 1. 197—199, A XIII. században a várjobbágyok nemesítésének rendes formája: „eosdem cum omnibus terris ipsórum, quas in jobagionatu dicti castri existentes, sine alieni iuris preiudicio pacifice possederunt, a jobagionatu dicti castri pure et sincere eximentes, is coetum et numerum serviencium nostrorum regalium duximus transferendos; volentes et instituentes, ut de cetero non inter jobagiones castri, sed inter servientes regales computentur, exercituantes sub nostro vexillo more nobilium eorundem. *Wenzel*, IV. 49—50. l. Ispáni tisztséget viselő (comes) várjobbágynak nemesítése *Fejér* C. D. IV. 432. Z. O. I. 100.

zett, királyi kiváltság alapján várossá lett. Ily esetekben az ott lakó várjobbágyok is nagyrészben városi polgárokká lettek. A második fejlődés különösen a várföldek adományozása következtében állhatott elő, midőn az eladományozott területen lakó várjobbágyok is a megadományozott földesúrnak magánhatalma alá kerültek, harczoló jobbágyaivá lettek, vagy pedig önként, királyi engedély mellett, valamely földesúrnak szolgálatába léptek.[4]

A várjobbágyság, mely a XI. és XII. században oly nagy szerepet játszott s oly hatalmas néposztály volt, a XIII. század második felében politikai jelentőségét teljesen elvesztette. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy az 1298. évi decretum már nem is tesz említést róluk. A várjobbágyság utolsó maradványa azonban csak a XIV. század folyamán enyészik el.[5] Ezzel megszünt a magyar királynak hűbéres katonasága is; az a katonaság, mely leginkább hasonlítható a nyugateurópai kisebb királyi hűbéresekhez.

A magánjogilag szabadok rendjének másik csoportját a várnépek (*castrenses, civiles*) alkották, kik közül csak kevesen emelkedtek fel a nemesi rendbe.[6] A várnépek egyik része a városi szabadság kifejlődése következtében a városi vagy polgári elemet gyarapította. A későbbi időben, midőn nálunk a városi élet és szervezet nagyobb jelentőséghez jutott, különösen IV. Béla óta, látjuk, hogy a városi elemnek, a polgárságnak szaporodása főleg a várnépekből került ki. A másik rész a várföldek eladományozása következtében földesúri hatalom alá jutott.

[4] Bizonyítja ezt az 1222: 19-ik és 1231: 27-ik czikkben foglalt biztosítás a várjobbágyok eddigi jogállásának fentartására nézve. A várjobbágyok olykor királyi engedély mellett magánosok szolgálatába léptek. L. pl. *Wenzel* VIII. 49., 52., 200., 143., 321. XI. 606. *Fejér* C. D. IV. 3., 156., 294. V. 1., 210.

[5] L. *Kovachich J. M.*, Tentamen, quo jobagiones castri coeteris regni nobilibus per Ludovicum I. regem non esse adaequatos adstruitur. 1814.

[6] A várnéphez tartozónak megnemesítésére példa *Wenzel* III. 158—159.: ipsum et suos heredes cum terra eundem Sebastianum et non alios fratres suos contingente de numero ipsorum castrensium solvencium quinque pondera, ad numerum et libertatem serviencium regalium duximus transferendum volentes quod nullus S. vel suos heredes racione pristine servitutis impetere audeat . . . sed libere in numero serviencium more regalium commoretur.

A magánjogilag szabadok rendjének harmadik csoportját a királyi udvarnokok és a szabad parasztok, a negyedikbe pedig a telepesek (*hospesek*) tartoztak. A királyi udvarnokok a királyi birtokok egy részének eladományozásával, valamint a szabad parasztok a földesúri hatóság kifejlődése következtében a földesurak magánhatalma alá kerülnek és az újonnan fejlődő jobbágyi rendnek alapelemeiként jelentkeznek. A *hospesek* pedig az újonnan fejlődő polgári rendnek alkotják alapelemét.

A földesúri hatalom általános jellegűvé válása következtében a szabad parasztok és mindazok a nem nemes szabadok, a kik valamely földesúr hatalma alá kerültek, mindinkább összeolvadnak a nem-szabad földművelőkkel, az előbbi rabszolgaföldművelőkkel.

Már előbb láttuk, hogy míg a szabad parasztoknak közjogi állása alásülyed, annak következtében, hogy a szabad parasztok megszünnek a királyi hatalom alatt állani; addig a nem szabad földművelők jogállása emelkedik, mert a szabad parasztok törvénykezési társaivá lesznek, ugyanazon hatóság alá kerülnek.

A földművelő jogállására nézve már nem az az irányadó, hogy a vármegyei vagy a földesúri hatóság alá tartozik-e, hanem az, hogy milyen kiváltsága, milyen szabadsága van a földesurával szemben. A nem-szabad földművelők és egyáltalán a rabszolgarendhez tartozók lassankint jobbágyokká lesznek. A személyes rabszolgaság a XIII. század végével szünőfélben van és azt lehet mondani, hogy a XIV. században a mi közéletünkben a rabszolgaság intézménye elenyészettnek tekinthető; de a XIII. század végével még jogilag fennállott.

Az 1298: 70. t.-cz.[7] biztosította először a földesúr birtokán tartózkodó földművelőknek, a fejlődő jobbágyi rend tagjainak a költözködési jogot. De ez a jog már nem teljesen szabad, hanem bizonyos feltételekhez kötött költözködé-

[7] Item quilibet rusticus, seu jobagio alicujus nobilis si voluerit de possessione domini sui habita licentia, et iusto, ac consveto suo terragio persoluto, ad possessionem alterius nobilis vel alias, quo ei placuerit, cum omnibus suis rebus libere se causa commorandi transferre valeat. *Kovachich*, Suppl. ad. Vest. Com. I. 181. I.

si jog. A jobbágy csak bizonyos feltételek mellett hagyhatja el ura területét és mehet át más területre.

7. §. A városok és a polgári rend eredete.*

Polgárság alatt azt a társadalmi osztályt értjük, melynek tagjai iparral és kereskedelemmel foglalkoznak; városok alatt pedig gazdasági értelemben, a társadalmi élet szempontjából azon községeket értjük, melyeknek lakói tulnyomólag iparosok és kereskedők. Városok ehhez képest gazdasági értelemben véve a gazdasági élet által előnyözött községek, a melyek a kedvezőbb gazdasági viszonyok következtében kiválnak a többi községek, a földművelő községek közül és ezekkel szemben nagyobb vagyonra, előkelőbb társadalmi helyzetre tesznek szert.

Jogi értelemben véve városok alatt értjük a jog, különösen a közjog részéről kiváltságokban részesített községeket, a melyeket jogi előnyök tüntetnek ki a földművelő községek közül.

A fejlődés természetes rendje az, hogy előbb keletkeznek városok gazdasági értelemben véve: azaz keletkeznek olyan községek, melyeknek lakói tulnyomórészben iparral és kereskedéssel foglalkozván, a gazdasági élet szempontjából a többi községekkel szemben előnyösebb helyzetbe jutnak. Majd midőn ez a fejlődés előáll, akkor azt a jogrend is figyelembe veszi és a gazdaságilag kedvezőbb helyzetben levő községek a jogrend részéről is bizonyos előnyökben, kiváltságokban részesülvén, létrejönnek a tulajdonképpeni, vagy jogi értelemben vett kiváltságos községek: a v á r o s o k.

A jogi értelemben vett városok keletkezése, a v á r o s i s z a b a d s á g k i f e j l ő d é s e következtében válik ki nálunk a polgárság, mint az iparral és kereskedéssel foglalkozók osztálya, a társadalom többi elemeiből és alakul különálló, előjogozott néposztálylyá, majd később külön renddé.

* *Irodalom: Bartal*, id. m. I. 299—306. l. *Szalay József*, Városaink a XIII. században 1878. *Jakab Elek*, Kolozsvár története 1870. I. k. *Ortvay Tivadar*, Pozsony város története 1892. I. k. *Király János*, Pozsony város joga 1894. *Hóman Bálint*, A magyar városok az Árpádok korában 1908.

A mint az ipar és kereskedelem felvirágzása, az iparczikkek, az ingó dolgok előállítása és forgalomba hozatala mind nagyobb jelentőségre jut a földműveléssel, az őstermeléssel szemben, úgy az iparos és kereskedő községek is mindinkább jogi értelemben vett városokká fejlődnek. Ezzel kapcsolatosan a társadalom egy újabb eleme támad, egy gazdag, művelt osztály: a polgárság, mely gazdagságának, műveltségének megfelelően, nagyobb mértékben kíván résztvenni a közügyek intézésében. A városi szabadságnak, a jogi értelemben vett városoknak kifejlődésével kapcsolatosan fejlődik ki a polgárság is, mint közjogi értelemben vett rend. A városi szabadság fejlődése összeesik a polgári rend keletkezésével és kifejlődésével.

A mult század közepéig az a téves nézet uralkodott, hogy a középkori városi élet és szervezet az ókori, a római városi életből és szervezetből fejlődött ki. E nézetet vallották a legnevesebb külföldi írók, mint *Eichhorn* és *Savigny*, nálunk pedig a jeles történetíró, *Szalay*.[1]

Hegel[2] és utána mások, még pedig úgy a német, mint a franczia, olasz és az angol írók, újabb időben már meggyőzően kimutatták, hogy a középkori városi élet és szervezet keletkezése és fejlődése a római municipiummal szerves kapcsolatba nem hozható s hogy a középkori városi élet és szervezet a középkori gazdasági és államjogi viszonyokban bírja gyökerét, kiindulási alapjait.

Még inkább áll ez hazánkra nézve, hol a népvándorlás idejében a római municipiumok teljesen megsemmisültek, a római városi élet és szervezet teljesen eltünt, csak a falak maradtak meg, a melyek itt az egykori római kulturát jelezték. Nálunk a római műveltség behatásáról a városok keletkezése tekintetében csak annyiban lehet szó, amennyiben egyes megerősített helyek romjain újabb település következtében később városok emelkedtek.[3]

[1] *Eichhorn:* Über den Ursprung d. städtisch. Verfassung in Deutschland. Zeitsch. f. gesch. Rechtswissenschaft II. 193., 210. l. Staats- und Rechtsgeschichte I. 179. l. *Savigny*, Geschichte d. röm. Rechts im Mittelalter I. 311—321. *Szalay*, Magyarország története I. 115. l.

[2] Geschichte der Städte. Verfassung von Italien. 1847.

[3] Pl.: Győr, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely, Veszprém, Pécs, Buda.

A középkori városi élet és szervezet eredete jelenleg is nevezetes vita tárgyát képezi a jogtörténetírók közt.[4] Vannak, a kik a városi szabadság és a városi szervezet kifejlődését a községi életre és szervezetre, ellenben mások a *Gilde*-nek nevezett szövetkezetre vezetik vissza. Majd ismét mások a városi önkormányzat és autonomia eredetét a tanácskormányzat létesítésében keresik. Legújabban a német írók a városi szabadság és a városi önkormányzat eredetét a vásártartási joggal és a vásári bíráskodással hozzák kapcsolatba. Ezt a nézetet jelenleg Németországban uralkodónak lehet tekinteni.

A hazai források arról tesznek tanuságot, hogy Magyarországon a középkori városi élet és szervezet csiráját a k ö z s é g i é l e t é s s z e r v e z e t b e n k e l l k e r e s n ü n k. Ezt a felfogásunkat az alább előadottak eléggé igazolni fogják.

Vajjon a honfoglalás alkalmával a honalapító magyarok mennyiben járultak a községi élet és szervezet fejlesztéséhez, vagy egyáltalán ilyen szervezet létesítéséhez, azt az adatok hiányossága következtében eldönteni nem vagyunk képesek; de annyi kétségtelen, hogy már a honalapítás alkalmával itt voltak bizonyos községi települések és hogy a megelőzőleg itt lakott népelemeknek már volt bizonyos községi szervezetük.[5] Midőn azonban a királyság korában a törzsi szervezet helyét a királyi vármegyei szervezet váltja fel, akkor már világosan látjuk, hogy a várjobbágyok, a várnépek és különösen a vendégek vagy telepesek (*hospes*-ek) községekben laknak, bizonyos községi szervezettel bíró településeket alkotnak. Ezeket a településeket a források „villák"-nak nevezik, szemben a rabszolgatelepülésekkel, a *praedium*-okkal, a melyekből később szintén községek, „villák" fejlődnek ki.[6]

Maga a vár, mint a vidéki kormányzatnak középpontja, mint több embernek állandó lakhelye, szükségkép előmozdította a városi élet és szervezet fejlődését, valamint előmozdította az ipar és kereskedelem fejlődését is, mert a vármegyék középpontjain, a várakban vagy a várak közelében, az iparczikkek kelendőségre találtak. A várkatonáknak élelmiczikkekre és ruházatra van szükségük, a mi bizonyos ipari foglalkozást feltételez. Az iparosok és kereskedők örömest foglalnak helyet a várak közelében, egyrészt azért, mert ott az ipar és kereskedelem felvirágzik, másrészt azért, mert a vár védelmet nyujt az iparral és kereskedéssel foglalkozóknak.

A város szónak a „vár" szótól származása eléggé utal bennünket arra, hogy nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, a községi élet felvirágzásának egyik alapfeltétele volt, hogy az ilyen községi települések megerősített helyek legyenek. A királyság első századában a várat és várost egyaránt *civitas*-nak nevezik. A *civitas* és a *castrum* jóformán azonos fogalom, éppen úgy, mint Németországban, a hol a *Burg* szó várat és várost jelent egyaránt. Ennek megfelelően *civis* nálunk kezdetben várkatonát, várjobbágyat jelent és csak később alkalmazzák e kifejezést a városok lakóira, a polgárokra. A *burgensis* a mi forrásainkban is városi polgárt jelent.[7]

[4] L. erre nézve *Arnold*, Verfassungsgeschichte d. deutsch. Freistädte 1854. *Nitsch*, Ministerialität und Bürgertum 1859. *Maurer*, Geschichte d. Städteverfassung in Deutschland 1869—71. *Gierke*, *Das* deutsche Genossenschaftsrecht 1868. *Thierry*, Essai zur l'histoire du tiers état 1867. *Stubbs*, The constitutional history of England 1874. *Heusler*, *Der* Ursprung d. deutsch. Stadtverfassung 1872. *Sohm*, Die Entstehung d. deutsch. Städtewesens 1890. *Below*, Der Ursprung d. deutsch. Stadtverfassung 1892. *Keuthgen*, Untersuchungen über den Ursprung der deutsch. Stadtverfassung 1895, *Rietschel*, Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältniss 1897. *Solmi A.* Le associazioni in Italia avanti le origini del commune 1898.

[5] Bizonyítja ezt a pécsváradi apátság alapítólevele, a melyben már 41 faluról van szó: „que simul adunate faciunt villas XLI". *Karácsonyi*, Szent István oklevelei 80. l. és a veszprémvölgyi zárda alapítólevele, mely 9 falut említ. Akad. ért. 1900. évf. 538. l.

[6] L. pl. a bakonybeli apátság jószágainak összeírását az 1086. évből. *Wenzel* I. 31—38.

[7] Szent László decretumában (III. 13.) a „civitas" várat jelent: „ad civitatem eiusdem provinciae congreget", „comes eiusdem civitatis"; hasonlóképpen Kálmán decretumában I. 37. és a zobori apátság birtokainak összeírásában. *Fejérpataky*, Kálmán király oklevelei 60. l. Ugyancsak Kálmán decretuma bizonyítja, hogy a „civis" még várkatona (I. 38.), a kivel szemben a várnéphez tartozót „civilis"-nek nevezik (I. 39.). A „burgensis" elnevezésre nézve: *Rogerius*, Carmen miserabile 28. (*Endlicher* 275—276.) és Varasd kiváltságlevele 1209. év. *Fejér* C. D. III. 1. 87. V. ö. *Pauler* id. m. I. 75-ik jegyzet.

A jogi értelemben vett városok alkotó elemei nálunk a *hospes*-eknek, „vendégek"-nek nevezett telepesek voltak. Kétségtelenné teszik ezt a ránk maradt adatok, a menynyiben a városi kiváltságlevelek kezdetben kivétel nélkül a *hospes*-ek részére adattak ki. Királyaink kezdettől fogva telepítések útján iparkodtak a községi életet fejleszteni és különösen külföldről behívott telepesekkel az ipart és kereskedelmet előmozdítani. Ugy látszik, már Szent István erre czélzott, midőn Imre fiának adott utasításában az idegenek pártfogását hangsúlyozta.[8]

Az okmányokban különböző nemzetiségű: magyar, német, olasz és szláv vendégekről van szó. A későbbi kiváltságlevelekből látjuk, hogy ezek a telepesek nagyobbrészt Német- és Olaszországból bevándorolt idegenek. A XII. század második felében az ország minden részében találunk ilyen idegenországból származott telepeket, a mi azt mutatja, hogy ekkor már a községi élet fejlődése nagyobb mérveket öltött.[9]

A telepesek (*hospes*-ek) jogállásáról a XIII. század előtt nincsenek biztos adataink és így nem vagyunk képesek a városi élet és szervezet csiráját kellőképen felderíteni. Csak annyit tudunk, hogy már Kálmán alatt az idegenek nagyobb szabadságot, függetlenséget élveztek, kevesebb kötelezettséggel voltak terhelve a királyi hatalom irányában, mint a többi várnépek.[10] Ezt a nagyobb szabadságot biztosította az aranybulla 19. czikke is, mely csak a *hospes*-ekről és a várjobbágyakról tesz említést, ellenben a többi nem-nemes szabadok jogállását külön nem biztosítja.

A vendégtelepek kezdetben a vármegyei ispán joghatósága alatt állanak. A községi szervezet, melynek alapját a községi földközösség képezi, kezdetben csak gazdasági

[8] Decr. I. 6. L. még *Kézai*, De nobilibus advenis. *Endlicher* 124 és köv. l.: Chronicon Posoniense cap. 30., 31. M. *Florianus*, Hist. Hung. font. dom. IV. 27—28. l. A szatmárnémetiek szintén Gizella korában jöttek az országba: *Endlicher*, 426. l. és még *Wenzel*, I. 22—23.

[9] Hogy a „hospes" alatt főleg bevándorolt idegent kell értenünk, ezt az aranybulla 11. czikke is bizonyítja: Si *hospites* videlicet boni homines *ad regnum venerint*, sine consilio regni ad dignitates non promoveantur.

[10] Decr. Colomani I. 35., 80., 81.

és nem közkormányzati szervezet, nem kiegészítő része a királyi kormányzatnak.

Nálunk Szent István alatt és közvetlenül utána a vármegyei szervezet az egyedüli közkormányzati szervezet. Később azonban a községi szervezet, mely kezdetben csak gazdasági szervezet volt, mindinkább közjogi jellegű szervezetté válik és a városok a közkormányzatnak önálló tényezőivé lesznek azáltal, hogy a községi hatóság nemcsak gazdasági, hanem államhatalmi teendőket is végez és a város élén álló tanács közjogi jellegű bírói hatóságot gyakorol.

A községi ügyeket kezdetben a falu bírája, az úgynevezett „falunagy", *major villae* vagy *villicus* intézi az esküdt községbeli tagokkal együttesen. Alaposnak látszik az a feltevés, hogy a *hospes*-telepek kezdettől fogva maguk választották bírájukat. Igazolja ezt azon körülmény, hogy az idegen országból jött telepesek a középkori felfogásnak megfelelően saját jogukat magukkal hozták, saját idegen joguk szerint élhettek, már pedig ezen idegen jog szerint csakis valamely közülök való bíró ítélhetett és így meg kellett nekik engedni, hogy a bírót maguk közül válaszszák. A későbbi forrásokban gyakran történik hivatkozás az idegen jogra, a *ius theutonicum*-ra, a mi szintén azt bizonyítja, hogy az idegen országból jött telepesek saját jogukkal éltek, sőt a szolgáltatásokat is saját joguk szerint (*more theutonico*) teljesítették. Ugyancsak a *hospes*-telepek már korán vámmentességet vagy vámkedvezményeket és vásártartási jogot kapnak, valamint végrendelkezési, szabad költözködési és lelkészválasztási joggal bírnak,[11] és a letelepedés céljából kapott területet bizonyos szolgáltatások mellett szabadon használják és birtokolják.

Igy indult fejlődésnek nálunk a városi szabadság és azzal kapcsolatosan a városi önkormányzat, mely csak akkor tekinthető befejezettnek, midőn a városi bíróság a város területén kizárólagos hatóságot nyervén, kivétetik a vármegyei ispán hatósága alól és közvetlen a király bírói hatósága alá helyeztetik. A városi szabadság további fejlődésének sulypontja abban fekszik, hogy a város területével együtt kiválik a vármegyéből és a városi szervezet a vármegyei szervezet-

[11] L. ennek igazolását V. fej. 3. §.

től függetlenítve, közkormányzati szervezetté, a királyi kormányzat önálló tényezőjévé válik.

A városi bíró ettől fogva a mellette működő esküdtekkel, vagy mint később nevezték, a városi tanácscsal (*magistratus*) együtt teljesen önállóan intézkedik a város kormányzati és törvénykezési ügyeiben. A város területén mindennemű ügyekben a városi tanács ítél, a melylyel szemben közvetlenül a királyi bírósághoz történik a fellebbezés.

Ezt a fejlődést megelőzőleg a városok lakói rendi állásuk szerint különböző joghatóság alatt állottak, a szerint, a mint nemesek, várjobbágyok, vendégek, várnépek vagy szabad parasztok voltak. A városi szabadság kifejlődésével azonban a különböző népelemek mindannyian egységes polgári elemmé tömörülnek és a városi bíróságnak hatósága a város területén tartózkodó valamennyi népelemre kiterjeszkedik.[12] Míg azelőtt a községi szervezetben a városi bírónak hatásköre csak a gazdasági és az azzal kapcsolatos rendészeti ügyekre vonatkozott; addig most a községi szervezet, mint városi szervezet közjogi jellegű, államkormányzati jelentőségű, mely a városi tanács bíráskodásában nyer kifejezést.

A királyi kiváltságlevelek egyik állandó pontját és ehhez képest a városi szabadságnak kiegészítő, integráló alkatrészét képezte az is, hogy a város bárkit kebelébe befogadhat és ezáltal a városi szabadságnak részesévé lehet. A király azért adta e fontos jogot a városoknak, hogy az által a polgári elem szaporodását előmozdítsa, az ipar és kereskedelem felvirágzását biztosítsa.

A városi szabadság kifejlődésével egy áramlat áll elő: a vidékről a városokba való beköltözés. A várnépek, a szabad parasztok és egyáltalán a nem-nemesek, a magánjogilag szabadok, a város felé húzódnak, a városban telepednek meg, szaporítják a városi elemet és mind nagyobb jelentőséghez juttatják a polgárságot, az iparral és kereskedelemmel foglalkozók osztályát.

A királyok épen azért vették ki a városokat a vármegyei ispánok hatósága alól, hogy függetlenségüket a mindinkább előtérbe nyomuló földesúri hatalommal szemben biztosítsák. A királyi vármegyei szervezet fölbomlásával és az autonom megyei szervezet fejlődésének megindulásával kapcsolatosan fejlődik ki nálunk a városi önkormányzat, mint a közkormányzatnak egyik önálló tényezője. A városi szabadság teljes kifejlődése azonban csak lassan és fokozatosan állott elő és még e korszakban befejezettnek nem tekinthető.

A városok ugyan már a XIII. század folyamán kiválnak a vármegyei szervezetből, de területük még nem szabad tulajdon, még nincsen szabad birtokjoguk; ehhez csak a következő korszakban jutnak, midőn a szent korona tanának kifejlődése következtében a városok, mint testületek, nemeseknek tekintetnek és azokhoz hasonló jogokban részesülnek. A városi terület még a király tulajdona és a városi polgárok a nekik átengedett földterületért kezdetben külön-külön, később együttesen, a királyi kincstár részére adót fizetnek. A király még a XIII. században a városokat szabadon adományozhatta,[13] holott a következő korszakban már a szent korona elidegeníthetetlen javaivá lesznek.[14]

[12] A városi kiváltságlevelek általában tanusítják, hogy a területiség elvének kifejlődése és ez alapon a városban lakó népelemek egybeolvadása csak lassan és fokozatosan következett be. L. pl. Nyitra kiváltságlevelét (*Fejér* C. D. IV. 2. 256. és kv. l.), mely szerint úgy a kiváltságokat, mint a birtokokat a hospesek (= cives castri Nitriensis) kapják; ellenben a várjobbágyoknak külön birtokuk van, valamint a királynénak, a várnak és az egyháznak is. L. még Győr kiváltságlevelének 5. pontját. *Endlicher* 527. l. Sopron 11-ik pont. U. o. 548. l. Pozsony 16. pont. U. o. 626. l.

[13] Érdekes példája ennek Nyitra adományozása a nyitrai püspök részére 1288. évben, *Fejér* C. D. V. 3. 417—419; a midőn a hospesek előbbi kiváltságuk ellenére a püspök joghatósága alá kerülnek. — V. ö. *Fejér* C. D. IV. 2. 256. és köv. l.

[14] Hogy már az Árpádok korában a királynénak is voltak városai, azt az 1267. évi decretum 5. pontjából világosan látjuk: . . . populi liberarum villarum nostrarum vel *domine regine* . . . *Endlicher* 513. l., valamint az 1291. évi decretum 15. pontjából: . . . hospites etiam liberarum villarum regis scilicet et *regine* . . . *Endlicher* 618. l. — L. még *Wenzel*, II. 202.

IV. FEJEZET.

A királyi kormányzat és törvénykezés.

1. §. A központi királyi kormányzat és törvénykezés. A királyi tanács.*

A Szent István létesítette államszervezetben a központi kormányzat és törvénykezés a király személyén nyugodott. Az országos kormányzat királyi kormányzat, mely sajátos magyar jellegén kívül nyugati jelleget is viselt.

A középkori államszervezet egyik főjellemvonását képezi, hogy az állami élet fejletlensége következtében nem ismer más közügyet, mint a hadügyet és a törvénykezést: a külső és belső béke biztosítását. Tulajdonképpeni közigazgatási ügyek nincsenek, mert az állam nem tekinti feladatának a szellemi és anyagi jólét előmozdítását. A pénzügyeket merőben mint a király magán háztartási, magán gazdasági ügyeit tekintették és a király pénzügyi jogait, mint magánjogokat kezelték.

A két államhatalmi kör, a hadügy és a törvénykezés *Konstantinos* tudósítása szerint az ősi államszervezetben el volt különítve egymástól. A vezér nem gyakorolt bírói hatalmat, mert ez külön közegeknek, a nemzetbíráknak volt feladata. Az ősi államszervezetnek ez az alapelve a királyság megalakulásával lényegesen megváltozik. A király nem-

* *Irodalom: Bél,* Comment de. archiofficiis regum Hungariae 1729. *Bartal,* id. m. I. 306—317. *Schwarcz Gyula,* A miniszteri felelősség eredete 1882; A király tanácsosainak felelőssége Arragoniában és Magyarországon III. András óta. 1889; Montesquieu und die Verantwortlichkeit der Räte d. Monarchen in England, Arragonien, Ungarn, Siebenbürgen und Schweden 1901.

csak fővezér, hanem legfőbb bíró is és mint ilyen, a nemzetbírák örököse, ki egyedül van jogosítva a nemzet szabad tagjai felett bíráskodni. A királyi főtisztek szintén együttesen gyakorolják a hadi, törvénykezési és pénzügyi hatalmat. A kormányzat egyes ágai nincsenek többé egymástól elválasztva, a királyi főtisztek, katonai és polgári tisztviselők. Ez utóbbi szempontból feladatuk főképpen a jogszolgáltatás, a bíráskodás és az ezzel járó rendészet, mert — a mint fentebb említettük — az államélet fejletlensége következtében az állam egyéb kormányzati ügyet nem ismer.

További jellemző ismérve a királyi kormányzatnak, hogy az nem tisztán közjogi, hanem bizonyos mértékig *magánjogi természetű kormányzat.* Következménye ez a hűbéri állameszmék behatásának, a melyek akkor, midőn nálunk a királyság megalakult, a nyugati államokban már teljes kifejlődéshez jutottak. A hűbéri állam nem közjogi, hanem magánjogi formák szerint él, a királyi hatalom magánhatalom, mely a király személyéhez fűződik, mely nem az összesség, a köz érdekében áll fenn, hanem a király személye érdekében. A királyi kormányzat nem is állami, nem közkormányzat, hanem inkább személyes jellegű magánkormányzat.

E felfogás a királyság létrejöttével nálunk is mindinkább gyökeret ver. A királyi hatalom ugyan közjogi alapon nyugvó hatalom, amennyiben a király a hadi és bírói hatalmat a nemzet átruházása alapján birja és gyakorolja, de miután a nemzetnél levő főhatalom egy személy kezébe jutott, a főhatalom, mint királyi hatalom bizonyos mértékig személyes jelleget, magánjogi természetet öltött.

Ebben kell szerintem keresni annak magyarázatát, hogy kezdetben a nemzet csak a király személyiségét ismerte el közjogi személyiségnek, *csak az ő legszemélyesebb hatóságát tekintette közjogi jellegű hatóságnak:* ellenben a királyi hatalom közegei már nem tulajdonképpeni állami vagyköztisztviselők, hanem a király magántisztjei, kik hatalmukat nem a köz, nem az állam, hanem a király személyes érdekében gyakorolják. Ebből kifolyólag nálunk a nemesek úgy hadi, mint törvénykezési tekintetben csak a király személyes hatósága alatt állanak.

Sem a központi, sem a vidéki tisztviselők hatalma a nemesekre ki nem terjed.

A főkülönbség a magyar királyság és a hűbérállamok kormányzati szervezete között abban állott, hogy nálunk a tisztségek nem öltöttek hűbéri jelleget, a kormányzat közegei nem lettek királyi hűbéresekké és később tartományurakká, hanem megmaradtak királyi tisztviselőknek, kiknek hatalma nem magánjogi alapon, nem a hűbéri jogon nyugodott, hanem közjogi alapon, a királyi megbízáson. A tartományúri kormányzat nálunk nem fejlődik ki, valamint a tartományuraság, a tartományi fenség sem, mely az országot hűbéres tartományokra osztaná. A király minden hatalom és jog kútforrása maradt és a királyi hatalomban foglalt jogokat királyi tisztviselők gyakorolják, kik a királynak föltétlen rendelkezése alatt állanak, a közhatalmi jogok a hadi, bírói és pénzügyi hatalom átruházása Magyarországon csak bizonyos korlátok között történt és azon átruházott hatalom, melyet magánosok gyakoroltak, soha sem vonatkozott a nemzet szabad tagjaira, a nemesekre, hanem csak a nem-nemes, a nem tulajdonképpeni szabadokra.

Az országos kormányzatnak súlypontja a király személyiségén nyugodott. A király ebben az időben legszemélyesebben gyakorolja a kormányzati jogokat, nemcsak uralkodik, hanem valóságban kormányoz is, minden fontosabb állami ügyet személyesen intéz. A központi kormányzatnak nincsen a király személyétől különálló szervezete, nincsen állandó székhelye, hanem az a király lakhelyével együtt vándorolt. A központi királyi kormányzat székhelye ott van, a hol a király azidőszerint tartózkodik. A királynak állandó lakhelye kezdetben Esztergom, később Buda. A király lakhelyét, mint általán a középkorban a hatósággal bíró személy lakhelyét *curia*-nak: *curia regia*-nak nevezték, de előfordul a *regale palatium (Pfalz)* elnevezés is.[1]

A központi királyi kormányzat külső berendezése kétségkívül nyugati eredetű és így a központi királyi kormányzat közegei is jobbára ugyanazok, mint a kikkel a nyugati államokban találkozunk: a kik nálunk is kezdetben nem mások, mint udvari tisztek, a királyi udvartartás egyes ágainak vezetői. Az udvari tisztek, eredetüket tekintve, nem állami, nem köztisztviselők, hanem a király magántisztjei, ispánjai, de mint ilyenek, segítségére vannak a királynak az országos ügyek intézésében is. Az udvari tisztségek egy része mindinkább közjogi jelentőséghez jut, állandóan bizonyos közhatalmi teendők végzésével lesz egybekötve, a mi által ezen udvari tisztségek előbbi jellege, feladatköre háttérbe szorulván, köztisztségekké, az állami kormányzat szerveivé, önálló tényezőivé fejlődnek.

¹ Decr. St. Ladislai I. 41. Decr. Colom. I. 15.

E fokozatos fejlődés elég világosan áll előttünk, habár a királyság két első századából kevés olyan adattal rendelkezünk, a mely a királyi udvari tisztségek feladatát, működési körét részletesebben megvilágítaná. Azt is látjuk a ránkmaradt adatokból, hogy a nyugatról átvett udvari tisztségek a magyar nép erőteljesebb közjogi irányú felfogása és Magyarország különleges viszonyaihoz képest a nyugati államokétól több tekintetben eltérő fejlődést mutatnak.

Az udvari tisztek között kezdettől fogva első helyen állott a nádor vagy nádorispán *(comes palatinus)*. Ennek helyettese volt a kisebb udvari ispán *(comes curialis minor)*, a későbbi udvar- vagy országbíró, ki a nádornak helyébe lépett. A harmadik közjogi jelentőségű udvari tisztség volt a tárnokmesteri vagy kamarási tisztség, melynek viselőjét *supremus camerarius*- vagy *magister tavernicorum*-nak nevezték, a ki a királyi kincsek őrzője, a királyi pénzügyek kezelője volt. Negyedik a nótárius, a későbbi kanczellár, a királyi iroda feje.

Ezeken kívül volt még négy más udvari főtiszt, a kik azonban közjogi jellegű funkciókhoz, közkormányzati hatáskörhöz nem jutottak, de mint a királyi tanács tagjai, szintén résztvettek az országos ügyek intézésében, ú. m.: a főasztalnok *(dapiferorum regalium magister)*,[2] a főpohárnok *(pincernarum regalium magister)*,[3] a főlovászmester *(agazonum regalium magister)*[4] és a főkamarás *cubiculariorum regalium magister)*.[5]

² *Wenzel* I. 51. 1135. év.
³ *Fejér* C. D. II. 294. 1148. év.
⁴ *Fejér* C. D. VII. 2. 292.
⁵ *Fejér* C. D. II. 295. 1140. év.

‚A nemzetnek az a törekvése a XIII. században, hogy a királyi hatalmat alkotmányos korlátok közé szorítsa és annak gyakorlását ellenőrizze, a királyi udvari tisztségeket is mindinkább köztisztségekké, országos jellegű hivatalokká fejlesztette. E törekvésnek tulajdonítható, hogy már az aranybulla megállapítja a nádor és az udvarbíró hatáskörét, az 1231. évi decretum 3-ik czikke pedig kimondja, hogy az ország ügyeit rosszul intéző nádor az országgyűlés kérelmére elmozdíttassék. Még tovább megy ennél az 1290. évi decretum 9. czikke, mely azt kívánja, hogy a király a nádori, tárnokmesteri, udvarbírói és kanczellári tisztséget az országgyűlés hozzájárulásával töltse be.[6]

A királyi udvar főtisztjein, mint a központi királyi kormányzat és törvénykezés tulajdonképpeni végrehajtó szervein kívül a királyi kormányzatnak és törvénykezésnek legfontosabb tényezője volt Szent István óta a királyi tanács. Értjük ezalatt a főemberek, később a főpapok és a királyi főtisztek gyülekezetét, a kiket a források általában praelatusoknak és bároknak *(praelati et barones)* neveznek, de Szent István intelmeiben még úgy beszél róluk, mint „öregebbek- és jobbak-, felebbvalók- és nagytiszteletű vének"-ről.[7]

A királyi tanácsnak a XIII. század végéig nincsen semmiféle szervezete, sem tagjainak száma, sem hatásköre nincsen megállapítva. A király a főpapok és a főtisztek közül teljesen szabadon, tetszése szerint állítja össze a tanácsot, esetről-esetre azok közül, a kik a királyi udvarban az idő szerint jelen vannak. A királyi tanács a királyi kormányzatnak egyik eszköze, tényezője minden alkotmányszerű jelentőség nélkül, mert a királylyal szemben nem bír határozási joggal, hanem csak kötelessége a királyt tanácsokkal ellátni, az ország érdekében előterjesztéseket tenni, kérelmezni; a mely előterjesztések és kérelmek alapján a király tetszése szerint hoz határozatokat vagy a jogvitás ügyekben ítéleteket.

A királyi kormányzat ellenőrzésére irányuló nemzeti

[6] „Item palatinum, magistrum tavernicorum nostrorum, vicecancellarium, iudicem curiae ex consilio nobilium regni nostri ex antiqua consvetudine regni nostri faciemus" *Kovachich,* Sylloge 18. l. *Endlicher* 617. l.

[7] Decr. St. Stephani I. 7.

törekvés azonban az Árpád-korszak végével nevezetes változást idézett elő a királyi tanács jogállásában, a mely az 1298. évi decretum 23. czikkében az úgynevezett III. Endre-féle tanácstörvényben nyert kifejezést. E nevezetes rendelkezés a következőképen hangzik:[8]

„Hogy a király úr udvara minél méltóságosabb legyen és Magyarországot minél helyesebben lehessen kormányozni, elhatároztuk, miszerint király urunk három hónaponkint váltakozva, sorrend szerint 2—2 püspököt vegyen maga mellé, egyiket a kalocsai, másikat az esztergomi érsekség suffraganeusai közül és ugyanennyi nemest, mintegy az öszszes nemesség helyett, a kiket magunk választunk, a kik a királyi kincstárból illő díjazással ellátandók. Ha a király úr ezt tenni elmulasztaná, tanácsosainak meghallgatása nélkül tett adományai, valamint az általa osztogatott méltóságok és fontosabb intézkedései érvénytelenek legyenek".

A tanácstörvény nagyfontosságú alkotmányfejlődést jelez és benne különösen két közjogi elv nyer határozott kifejezést: először, hogy a tanács szervezetét a törvény állapítja meg, a mennyiben a tanácsosok egyrésze a törvény szerint és az országgyűlés választása alapján foglal helyet a királyi tanácsban; másodszor, hogy a király rendelkezéseinek érvényessége, alkotmányszerű jogereje, a királyi tanács meghallgatásához van kötve.

Ehhez hasonló törekvéseket látunk a XIII. század folyamán a választott tanácsosok intézményének életbeléptetése végett mindazon államokban, a melyekben a királyi hatalom alkotmányos irányú fejlődést vett, nevezetesen Angliában, Aragoniában és Castiliában. De azért a III. Endre-féle tanácstörvényt korántsem lehet a nyugati államokban létrejött tanácstörvények egyszerű utánzása gyanánt tekinteni, sőt e törvény sokkal tökéletesebb és közelebb jár a miniszteri felelősség intézményéhez, mint a nyugati államok hasonló intézkedései, mert azok egyikében sem találjuk érvényre emelve azt az alkotmányjogi elvet, mely a királyi rendelkezések érvényét a tanács meghallgatásához köti.[9] A királyi

[8] *Kovachich,* Suppl. ad Vest. Com. 119. l. Sylloge 35. l. *Endlicher*-nél 636. l. a 20. czikk.

[9] L. ennek igazolását Schwarz Gyula fentebb idézett munkáiban.

hatalomnak ezt az ellenőrzési módját, mely később a felelős miniszteri kormányzat alapját képezi, a magyar nemzet találta meg először. Ezt a megállapításomat ma már a külföldi szakemberek is elfogadják.[10]

A jelenlegi miniszteri felelős kormányzatnak két főtétele van: az egyik, hogy a király rendelkezései csak úgy bírnak érvénynyel, ha a felelős tanácsosok azokhoz hozzájárulnak; a másik, hogy a király tanácsosai hivatali működésükért felelősségre vonhatók és pedig nemcsak büntetőjogilag a törvénysértés esetén, hanem politikailag is, ha az ország közjava ellen vétenek.

Az első alapelvet az 1298. évi decretum 23. cikke már teljes mértékben érvényre juttatja, midőn kimondja azt, hogy a királynak a tanács meghallgatása nélkül tett intézkedései érvénytelenek; ellenben a második alapelv még nincsen benne egyenesen kimondva, ezt csak indirekte lehetne következtetni abból, hogy a tanácsosok három hónaponkint váltakozva rendeltetvén ki, az országgyűlésnek módjában volt a rossz tanácsadókat eltávolítani.

E nagyjelentőségű alkotmányfejlődés, a mint azt okmányilag bizonyítani lehet,[11] ténylег életbe lépett, gyakorlati alkalmazást nyert; de minden valószinűség szerint csak rövid időre, mert a III. Endre halála után beállott trónviszályok és az Anjou-királyok abszolutisztikus törekvései megakadályozták e törvénynek állandó érvényre emelkedését. Amde az abban lefektetett jogelvek továbbra is fenmaradtak a nemzeti közmeggyőződésben és a nemzetnek azok megvalósítására irányzott törekvései később eredményre is vezettek.

[10] *Redslob* a rostocki egyetem tanára a parlamentáris kormányzásról irt tanulmányában a királyi tanács alkotmányos irányu fejlődésére vonatkozó tanításaimat egész terjedelmében magáévá teszi és fentebbi fejtegetéseimet a jegyzetben szószerint idézve mondja: Aber Ungarn hat den Ruhm, dass es zu allererst und selbst früher als England diese Zukunftfreie Formel gefunden hat, die den Act des Fürsten der Bestätigung des Rates unterwirft. — Die parlamentarische Regierung. 1918. év. 83. lap.

[11] „. . praesentibus comite Th. et H. consiliariis nostris per regnum deputatis". — Wenzel V. 202. 1299. év.

2. §. A király személyes részvétele a birói hatalom gyakorlásában.

Királyaink Szent István óta személyesen gyakorolták bírói hatalmukat, béke idején a király legfontosabb foglalkozása a jogszolgáltatás volt. A király legszemélyesebb bíráskodása részint az ősi államszervezetben, részint a nyugati intézményekben bírja gyökerét, kiindulási alapját.

A királyság létesítése után a nemzeti közfelfogás szerint a király lett a nemzetbírák örököse. A nemzet szabad tagjai, a nemesek, az ő személyes bírói hatósága alatt állanak. Kezdetben, még a királyság első századában a nemzetségek fiai a törzsi és nemzetségi bírák elé vitték ügyeiket; ha azonban ott nem nyertek igazságot, közvetlen a királyhoz fordultak.

A nyugati államokban is a király személyesen bíráskodik s a míg a hűbéri államszervezet teljes mértékben ki nem fejlődött, a király személyes bírói hatósága mindenkire és minden ügyre kiterjedt. Az egyházi és világi főurak peres ügyei ott is a királyi kúriában nyertek elintézést, de ezenkívül a királynak jogában állott bármely ügyet saját személyes bírósága elé vonni és bárkinek megengedni, hogy panaszát a királyi kúriában előadhassa. Ez történt különösen, ha az alsóbb bíróság igazságtalanul járt el, ha megtagadta vagy halogatta az igazság kiszolgáltatását. Továbbá a király, mint a bírói hatalom kútfeje, nem volt a szigorú joghoz kötve. A király személyes bírósága méltányossági bíróság *(iudicum aequitatis)*, mely ítéleteiben nem a szigorú jogot, hanem a méltányosságot tarthatja szem előtt.[1]

Ilyen jellegű volt a magyar király személyes bíráskodása is, de azzal a különbséggel, hogy a nemek fiai, a nemesek valamennyien a király személyes bírói hatósága alá tartoznak és a királyi főtisztek bírói hatalma rájuk ki nem terjedt. A király továbbá kedvezményként bárkinek ügyét saját ítélőszéke elé vonhatta. Világosan tanusítják ezt a városi kiváltságlevelek, a melyekben ki van mondva, hogy ha a városi bíróság igazságtalanul járna el, megtagadná a jogszolgáltatást, a királynál lehet panaszt emelni. Ugyanígy történt az

[1] *Brunner,* Die Enstehung der Schwurgerichte 70—76. lap; *Esmein,* Cours élémentaire h'istorie du droit francais 69—70. l.

később, midőn a földesúri hatalom mindinkább kifejlődik, a főpapok jobbágyaival és kivételesen a világi főurakéval is. Sőt már az 1290. évi decretum 15. czikke szabályként mondta ki, hogy a főpapok népei felett világi ügyekben a földesúri hatóságon kívül csak a király ítélhet.

A király bírói hatalmát állandóan a saját lakóhelyén gyakorolja és az ő személyesen vezetett bíróságát a források *audientia regis, auditorum nostrae majestatis, nostri culminis, consistorium regis*-nek nevezik. A közvetlen királyi bíróság az Árpádok korában még nem bírt határozott szervezettel; alakult rendszerint a főpapokból és a királyi főtisztekből, azokból, a kik a királyi tanácsnak is tagjai voltak és a kiket a források praelatusok- és báróknak *(praelati et barones)* neveznek.[2] De állhatott másokból is, azokból a főurakból, a kik éppen a királyi udvarban tartózkodtak. Az okmányokban gyakran olvassuk, hogy a király *cum suis principibus* vagy pedig *cum multis regni nostri magnatibus* hozza az ítéleteket.[3]

A peres ügy felvétele és elintézése, úgy látszik, kezdetben egészen szóbeli volt. Az írásbeli eljárást csak III. Béla honosította meg, de a nemesség ezt az újítást visszatetszéssel fogadta és pedig *Rogerius* tudósítása szerint azért, mert most már a kanczellártól függött, hogy mely ügyek kerüljenek a király által személyesen vezetett ítélőszék elé és a kanczellárok ezzel a diszkreczionális hatalmukkal visszaéltek, a mi arra vezetett, hogy az 1267. évi decretum 10. czikke megszüntette a folyamodvány útján való eljárás szükségességét.[4]

A király azonban nemcsak saját lakhelyén szolgáltatja az igazságot, hanem a nyugati fejedelmek példájára a jogszolgáltatás gyakorlása végett időnkint beutazza az országot, a mint azt Kálmán király decretumából látjuk.[5] És habár később a nádor önálló bírói hatóságának kifejlődésével a király körutazása az országban, mint kormányzati rendszer, mindinkább megszünik, mindazáltal annak nyomát még

[2] *Fejér* III. 2. 124. I. „iuxta consilium episcoporum et baronum."
[3] *Knauz*, Mon. Strig. I. 131. *Wenzel* VI. 162., 506. *Fejér* IV. 1. 442.
[4] Item causae nobilium sine petitionibus debeant expediri.
[5] Decr. Colom. I. 37.

az 1298. évi decretum 10. czikkében is megtaláljuk, a mely elrendeli, hogy a királyi engedély nélkül épült várakat a király, midőn körutazást tesz, romboltassa le.[6]

Általános elv gyanánt áll az egész középkorban, hogy a király bárhol az országban, hol éppen az idő szerint tartózkodik, bíráskodhatik;[7] sőt e czélból gyakran még a XIII. század folyamán is az ország egyik vagy másik vidékén részleges törvénykező gyűlést tart, a hol a vele együtt levő egyházi és világi főurakkal ítélkezik.

Nagyon valószinű az is, habár biztos történeti adatokkal igazolni nem lehet, hogy a király már kezdettől fogva az ősi államszervezet nemzetgyűlésének hagyománya gyanánt évenkint országos jellegű törvénykező gyűlést tartott, a hol minden nemesnek alkalma nyílott panaszával közvetlenül a király elé járulni. Ebből fejlődtek ki a székesfehérvári törvénykezési napok, a melyeknek nyomát a XII. század második felében találjuk,[8] s a melyeknek évenkinti megtartását az aranybulla első czikkelye kötelezőleg előírja.[9]

A királyi hatalom megszilárdulásával, valamint a törzsi és nemzetségi bírák megszüntével a király mindinkább képtelenné válik személyes bírói hatóságát saját személyében gyakorolni, mindinkább helyettesekre szorul. Már Kálmán, hogy közvetlen királyi bíráskodás terhein könnyítsen, felállította a zsinati törvényszékeket és elrendelte, hogy mindenik megyés püspök az egyházmegye ispánjával és egyéb főtisztjeivel évenkint kétszer, Fülöp és Jakab apostolok napján és Szent Mihály nyolczadán ítélőszéket tartson, a mely előtt mindenki, pecsét nélkül idézve is, tartozik megjelenni. E bíróság hatáskörébe tartozott az ispánok, apátok s egyáltalán mindazok peres ügyeinek intézése, kiknek méltóságá-

[6] „. . . per dominum regem, ubi idem processerit in regno, vel per palatinum huiusmodi municiones deleantur." — *Kovachich* Sylloge 31. l.

[7] Erről tanuskodik, midőn III. Béla Kaba rendelkezését, mellyel vagyonát a pannonhalmi apátságának hagyta, egy tölgyfa alatt ülve (sub quadam quercu sedebat) megerősíti. *Wenzel* I. 69.

[8] „Quum Albae Sancti Regis Stephani solennes agerem dies". *Fejér* C. D. II. 188.

[9] „Statuimus ut annuatim in festo sancti regis . . . Albae teneamur solennisare". — Éppen így az 1231 : I. t.-cz. *Kovachich*, Sylloge 2. l.

val ellenkezett, hogy alantasabb bíróság előtt megjelenjenek.[10]

A zsinati törvényszékek azonban nem bírtak gyökeret verni a magyar nemzet közéletében, valószinűleg azért, mert a nemzet szabad tagjai, a nemesek, a király személyes bíráskodásától elállani hajlandók nem voltak. Már II. Géza alatt a zsinati bíróságok nyomát nem találjuk, hanem helyettük mindinkább előtérbe lép a király személyes bíráskodására fektetett királyi k i k ü l d ö t t b í r á k i n t é z m é n y e.

A király az ő személyes bírói hatóságának nemcsak a kúriában, hanem a vidéken való gyakorlásával is megbíz egyeseket, rendszerint a nádort vagy más királyi főtisztet, a kiket a források *iudices a domino rege missi vel constituti, barones vel comites de regio latere missi*, kiküldött bíráknak neveznek s a kik a király meghatalmazása alapján a király nevében és helyett járnak el és hoznak ítéletet *(praecepito et auctoritate regis discutiens, vice regia discutientes, iudex a rege delegatus)*.[11] Ez által a királynak személyes bíráskodása a vidéken mindinkább háttérbe szorul. A király körutazása, mint kormányzati intézmény, mindinkább kivételes jelleget nyer, a mi szoros kapcsolatban van a nádori tisztség jelentőségének emelkedésével és a nádori bíráskodásnak a vidékre való kiterjesztésével is.

A király azonban saját udvarában a bíráskodást továbbra is sok esetben személyesen gyakorolja. Szükségessé tette ezt elsősorban az aranybulla 8-ik czikke, mely a nemesek fej- és vagyonvesztésre irányuló pereit a király személyes bírósága elé utalta, valamint azon mind gyakrabban osztogatott kiváltság, mely a főurak peres ügyeit a király legszemélyesebb bíróságának tartja fenn.[12]

A király személyes bíráskodását már a XIII. század második felében k i r á l y i k ü l ö n ö s j e l e n l é t b í r ó s á g á n a k *(specialis praesentia regia)* kezdik nevezni, a midőn már az ügyek előterjesztése és a hozott határozatok kiadása, nem az udvarbíró, hanem a kanczellár vagy alkanczellár fel-

[10] Decr. Colomani I. 2., 6., 7., 8., 9., 10., 13., 23., 24.

[11] *Wenzel* II. 90—91., 92—93., 256—257., 261—264.; III. 190—191.; VII. 26—27. *Fejér* C. D. X. 3. 252.

[12] L. pl. *Fejér* C. D. III. 1. 247.; IV. 3. 110.

adata, a mi által a kanczellárok mind nagyobb befolyáshoz jutnak a királyi bíráskodás terén.

3. §. A központi királyi kormányzat és törvénykezés közegei: a nádor, az udvarbiró, a tárnokmester és a kanczellár.*

I. A n á d o r. Az udvari tisztek között kezdettől fogva első helyen állott a nádor vagy nádorispán, a latin nyelvű források szerint *comes palatinus regis*, olykor *comes curialis maior* vagy a XIII. század második felében már egyszerűen *palatinus.* A magyar elnevezés minden valószinűség szerint a szláv *na dvor span*-tól ered, mely szószerint „udvari ispánt“ jelent és megegyezik a latin *comes palatinus, comes palatii*, valamint a német *Pfalzgraf* elnevezéssel.

A régibb írók sokat vitatkoztak úgy a magyar elnevezés, mint maga a tisztség eredete felett. *Bél* és *Pray* bizanczi, *Bartal* és *Fraknói* (régibb munkájában) hun-scytha eredetűnek és az ősi államszervezetből átszármazott nagybírói tisztség utódjának tartják. Mindaz, a mit a nádori tisztség kezdetleges jelentőségéről és hatásköréről tudunk, arról tanuskodik, hogy az n y u g a t i e r e d e t ű és hasonmása a pfalzgrófi *(comes palatii)* tisztségnek.[1]

A n á d o r kezdetben nem más, mint a tulajdonképpeni u d v a r i i s p á n, a ki állandóan a királyi udvarban tartózkodik és mint ilyen vezetője a királyi udvartartásnak, főnöke az udvartartást ellátó udvarnokoknak, a kik az ő bírói hatalma alatt állanak.

A nádori tisztség azonban csakhamar közjogi jelentőséghez jutott és elvesztette a szoros udvari tisztségi jellegét az által, hogy a nádor, mint a királyi udvar első tisztviselője,

* *Irodalom: Bél* K. A., id. m. 1749. *Bartal*, id. m. II. 324—333. l. *Fraknói* (Frankl) Vilmos. A nádori és országbirói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése 1863. *Fejérpataky* László. A királyi kanczellária az Árpádok korában 1885.; Kálmán király oklevelei 1892.; Oklevelek II. István korából 1895.

[1] Lásd a régibb téves nézetek összeállítását *Fraknói* (Frankl), id. m. 18—31. l. — A comes palatinus-i tisztséget azonban nemcsak a nyugati népeknél, hanem a szláv népeknél, nevezetesen a lengyeleknél és a cseheknél is megtaláljuk. Chron. Pol. II. 21., 30., 446. és 453. l. Cosmas, MG. SS. IX. 81. és 121. l.

főnöke, helyettesíti a királyt akadályoztatása esetén a kormányzati, nevezetesen a bírói teendők végzésében. Már Szent László decretuma arról tanuskodik, hogy a nádor a királyi udvarban a király bírói személyiségének helyettesítője és mint ilyen, a királyi pecsét őre. A III. könyv 3-ik fejezete ekként állapítja meg a nádor hatáskörét: „Mikor a nádorispán haza megyen, a király és udvara pecsétjét annál hagyja, a ki helyette ott marad, hogy valamint egy a király kúriája, azonképpen pecsétje is egy legyen. Valamíg pedig az az ispán otthon időzik, senkire pecsétjét ne küldje, hanem csak azokra, kiket udvarnokoknak hívnak és akik szabad akaratjukból járulnak eleibe, azokon legyen hatalma ítélkeznie“.[2]

Ebből világosan látunk annyit, hogy már Szent László korában a királyi kúria bizonyos bírói szervezettel bírt és ott a királyt állandóan a nádor helyettesítette, a ki ez alapon, tehát királyi megbízás alapján a nemesek felett is ítélhetett. A mint azonban a királyi udvart elhagyja, helyettesi minősége is megszünik és a királyi pecsétet másnak átadni tartozik. Ilyenkor már saját bírói hatóságánál fogva csak az udvarnokok felett bíráskodhatik, mert csak ezek állanak az ő bírói hatalma alatt; ellenben a nemesek felett csak akkor, ha azok jogvitás ügyeiket önként elébe viszik és az ő bírói hatóságát mintegy választott bíróságot, maguk felett elismerik.

Majd Kálmán decretuma arról tanuskodik, hogy midőn a király megyéről-megyére járva körutat tesz az országban, a nádor kiséri őt és ha a nép a két megyei bíró *(duo iudices megales)* ítéletével nem volna megelégedve, az ellenük emelt panaszokat a nádor hallgatja meg és bírálja el.[3] Ehhez képest a nádor a királyt nemcsak kúriájában helyettesíti,

[2] „Placuit etiam, ut si aliquando palatinus comes domum iverit, regis et curiae sigilum, qui in vice ejus remanserit, illi dimittat, ut sicut regis una est curia, et ita unum sigillum persistat. Domi vero comes idem quamdiu permanserit, super neminem sigillum mittat, nisi super eos, qui vocantur udvornik: et qui spontaneavoluntate iverint ad ceat iudicare“.

[3] Decr. Colomani I. 37.: In quacunque comitis mega rex digrediatur, ibi judices duo megales cum eo conjungentur, qui et dissensiones populi illius discreto examine dirimant, et ipsi, cum clamor populi ingravescit, a comite palatino dijudicentur.

hanem akkor is, midőn a panaszok, a jogsérelmek meghallgatása végett beutazza az országot.

Ezen előzmények után természetes fejlődés gyanánt jelentkezik, hogy midőn a Kálmán felállította zsinati törvényszékek eltünnek, azok helyébe a nádorispán vidéki bíráskodása lépett. Ő most már a rendesen kiküldött bíró, a ki állandóan utazik az országban és kezdetben vidékenkint, majd később megyénkint törvénykező gyűléseket *(proclamata congregatio)* tartva, szolgáltatja az igazságot. III. Béla óta már a nádor bíráskodásának súlypontja nem a királyi kúriában, hanem a vidékeken van, a mi által a nádori tisztség országos jelentősége mindinkább emelkedvén, a nemesség lassankint hozzászokott ahhoz a felfogáshoz, hogy a királyon kívül a nádorban is saját bíráját lássa és annak bírói hatóságát maga felett elismerje.[4]

Ezen felfogás következtében fejlődött ki a nádornak a királyétól önálló bírói hatósága a nemesek felett, mely az aranybulla 8-ik czikkében nyert végleges elismerést és biztosítást a következőképpen: „A nádor országunk minden lakója felett különbség nélkül ítéljen, de a nemeseknek fej- és vagyonvesztésre irányuló pereit a király tudta nélkül nem végezheti. Helyettes bírákat pedig ne tartson, hanem csak egyet a maga udvarában“.[5]

Az aranybullának ebből a rendelkezéséből világosan látjuk, hogy a nádor már a nemesek felett *önálló* bírói hatósághoz jutott és mint önálló hatósággal felruházott bíró, saját lakhelyén, saját kúriájában szolgáltatja az igazságot; másrészt azonban látjuk azt is, hogy az önálló bírói hatóság korlátolt jellegű kettős irányban: egyrészt, mert a fej- és vagyonvesztésre irányuló perekben önállóan nem ítélkezhet; másrészt, mert a vidékeken helyettes bírákat nem alkalmazhat.

[4] Már Imre királynak 1204. évben Johannes Latinus részére adott nemesítő kiváltságlevele a nádor joghatóságát elismeri: „Concessimus etiam ei, ut ante alium judicem praeter nos vel illum, qui judicet filios jobagionum nostrum, nullatenus cogatur in aliquo respondere“. *Wenzel* I. 91.

[5] 1222: 8. Palatinus omnes homines regni nostri indifferenter discutiat. Sed causas nobilium, quae ad perditionem capitis vel ad destructionem possessionum pertinent, sine conscientia regis terminare non possit, judices vero vicarios non habeat, nisi unum in curia sua.

Az aranybulla még egyéb fontos rendelkezéseket is tartalmaz, a melyek arról tanuskodnak, hogy a nádori tisztség már elvesztette egykori udvari jellegét, országos köztisztséggé vált. A nemzet szabad tagjai, a nemesek, nem úgy tekintik többé a nádort, mint a királyi hatalom alattas közegét, mint egyszerű udvari tisztet, a ki a király parancsait feltétlenül követni tartozik, hanem inkább, mint nemzeti, mint országos köztisztviselőt, a ki már eljárásában, a királyi hatalomtól független, nemcsak a királynak, hanem az országnak közjavát, a nemesek szabadságát is szem előtt tartani köteles. Azért mondja az aranybulla első czikke, hogy ha a király az évenkint tartandó törvényhozó gyűlésen jelen nem lehetne, a nádor kétség nélkül ott lesz helyette, hogy a felmerült sérelmeket orvosolja.

De még inkább előtünik a nádori tisztség alkotmányjogi jelentősége az aranybulla záradékából, midőn mondja, hogy a hetedik példányt a nádor őrizze oly módon, hogy az írást mindenkor szem előtt tartván, se ő maga meg ne tévedjen valamikép a mondott dolgokban, se a királyt vagy a nemeseket, avagy másokat megtévedni ne engedjen.[6] A nádor ehhez képest nemcsak maga tartozik az aranybullában foglalt alkotmánybiztosító rendelkezéseket megtartani, de köteles arra is felügyelni, hogy a király és a nemesek, különösen az egyházi és világi főurak ezen rendelkezések ellen ne vétsenek.

A nádor ezen alkotmány-ellenőrző feladatában, nagyjelentőségű közjogi állásában találja megfejtését az 1231. évi decretum 3-ik czikkének ama rendelkezése, hogy ha a nádor rosszul kezelné a király és az ország ügyeit, a nemesek az ő elmozdítását kérelmezhetik.[7]

Midőn a nádor ekként a király mellett az ország nagybírájává lett és kivált a királyi kúriából, nem a királylyal együtt utazik többé az országban, mint Kálmán király idejében; hanem egyedül tartja a nádori ítélőszékeket, a melyek már a XIII. század második felében állandó jelleget öltenek.

[6] 1222 : 31. . . . septimum apud palatinum qui pro tempore fuerit. reservetur. Ita quod ipsam scripturam prae oculis semper habens. nec ipse deviet in aliquo praedictorum, nec regem vel nobiles seu alios consentiat deviare.

[7] 1231 : 3. Si palatinus interim male administraverit negotia regis et regni, supplicabunt nobis ut utiliorem loco eius constituamus, quem volumus, et nos precibus eorum annuemus. *Endlicher* 429. l.

A megyei önkormányzat fejlődésével kapcsolatosan, a nádor hovátovább megyénkint hívja össze a *proclamata congregatio*kat és a megyei közönség által választott bírák segélyével hozza ítéleteit. A megyei önkormányzat kifejlődése szoros összefüggésben áll a nádor vidéki bíráskodásával. Az 1290. évi decretum 14-ik czikke már ennek a fejlődésnek befejezését mutatja, a mely szerint a nádor ítélőszékét a vármegyei bíróság képezi, mely áll a vármegyei ispánból és a négy választott nemesből, a szolgabírákból, a kik azzal a nagy hatalommal bírtak, hogy az igaztalanul eljáró nádor ellen a királynál panaszt emelhettek: *Si vero palatinus sinistre procedere intenderet, iidem quatuor homines cum comite ipsorum prohibere, et nobis intimare teneantur.*

A nádor az Árpádok korának végéig a nemesek rendes bírája maradt és az 1298. évi decretum 35-ik czikke szerint[8] a vármegyékben, a téli évszakot kivéve, nem falvakban vagy városokban, zárt helyen, hanem szabad helyen, gyakran az e czélra készített dombokon törvényhozó gyűléseket tart, a melyeken még a nem nemes szabadok is részt vettek. Ugyancsak a nádor az 1279. évi kúnprivilegium szerint már a kúnok bírája is annyiban, a mennyiben a kún és nem kún között felmerült peres ügyekben ő ítél és V. István óta állandóan a kúnok bírájának *(iudex Cumanorum)* czímét viseli.[9]

A nádornak már az aranybulla 8-ik czikke szerint is lehetett helyettese az ő udvarában. A XIII. század folyamán többször találkozunk az alnádorral *(vicepalatinus)*, a ki, úgy látszik, IV. Béla óta állandóan Pesten bíráskodott.[10] Továbbá az írásbeliség elterjedése következtében a nádor kúriájában is találkozunk főjegyzővel *(protonotarius)*[11]

[8] Statuimus etiam, quod palatinus castra tenendo in campis et conventibus, et non in villis vel civitatibus judicare debeat, vernali, aestivali, et autumnali et hyemali . . . etur. *Kovachich*, Sylloge 39. l.

[9] L. a kiváltságlevél 11. pontját V. ö. *Gyárfás István*, A jászkúnok története II. k.

[10] *Wenzel* VIII. 394.

[11] *Wenzel* III. 184.

és jegyzőkkel, valamint a törvénykezéshez szükséges segédszemélyekkel, a poroszlókkal.[12]

A nádor azonban nemcsak nagyterjedelmű és jelentőségű bírói tevékenységet fejt ki, hanem részt vesz a legfontosabb állami ügyek intézésében is: ő a király helyett a nemesi haderőnek fővezére, ő helyettesíti a királyt a legfontosabb állami ügyek intézésében, a hová tartozott az országos gyülekezetek vezetése és az idegen államok követeinek fogadása is. Sőt királyi megbízás alapján *(per mandatum domini regis)* már a XIII. század közepe óta gyakorolja a birtokadományozási jogot.[13]

A nádori tisztség nagy jelentőségét és önállóságát bizonyítják azok az okmányok, a melyek szerint a nádor éppen úgy, mint a király, az ő hatalmát Isten kegyelméből származtatja és magát *Dei gratia Palatinus*-nak írja.[14]

A nádoréhoz hasonló jogállást foglaltak el az erdőntúli megyékben a vajda és a drávántúli részeken, a Tótföldön, Horvát- és Dalmátországban a bán. Ezekről azonban alább külön fogunk szólani.

II. Az udvarbíró. Az udvarbírói tisztség keletkezése és fejlődése szoros összefüggésben áll a nádori tisztséggel. A nádornak már korán, talán kezdettől fogva a királyi kúriában szüksége volt helyettesre. Erről tanuskodik Szent Lászlónak a nádorra vonatkozó fentebb idézett rendelkezése, mely szerint, ha a nádor távozik a királyi udvarból, a királyi pecsétet annak tartozik átadni, a ki helyette ott marad. II. Béla egyik oklevele pedig Kujárról mondja: *qui fuerit curialis comes Sancti Stephani regis*.[15]

A nádornak ezt a helyettesét a latin okmányok *comes curialis*-nak, udvarbírónak nevezik, sőt a mennyiben a nádort olykor *comes curialis maior*-nak is nevezték vele szemben mint *comes curialis minior*-t, mint a kisebb udvari ispánt említik.[16] Később a XII. század második felében már állandóan *iudex curiae*, magyarul országbíró a neve.[17]

A midőn a nádor önálló bírói hatóságot nyer a nemesek felett és mint ilyen kiválik a királyi kúriából, saját kúriájában ítél, akkor a nádor helyébe az udvarbíró lépett, ő lesz a királyi kúriában a király bírói személyiségének helyettesítője és mint egykoron a nádor, úgy most az udvarbíró bárki felett, a nemesek felett is ítélhet.

Ezt a fejlődést tünteti elénk az aranybulla 9-ik czikke, midőn mondja: „Udvarbírónk, míg a kúriában leend, mindeneket ítélhet és a kúrián megkezdett pert akárhol elvégezheti, de a midőn az ő jószágán időzik, poroszlót ki nem rendelhet és peres feleket meg nem idézhet".[18] A mint látjuk, az aranybullának ez a rendelkezése lényegében megegyezik Szent László ama fentebb idézett rendelkezésével, melyben a nádor jogkörét megállapította.

Az udvarbíró most már a király állandó helyettese, ő vezeti a királyi törvénykezést és midőn a XIII. század második felében a királyi udvarban a jogszolgáltatás határozottabb szervezetet nyert, ő tartja a rendes időközökben, az ünnepek nyolczadán az oktávás ítélőszékeket *(iudicia octavalia)*. Ő képviseli ott a király bírósági jelenlétét *(presentia regia)*, hatásköre a királyi kúriába vitt minden ügyre kiterjedt, kivéve a kiváltságolt községek (városok) ügyeit, a melyek a tárnokmester elé, és a zsidókét, a melyek a kanczellár elé tartoznak. Az udvarbíró elé idézést már e korszak végével egynek vették a király személye elé való idézéssel.[19]

A királyi bíráskodás erőteljes központi és egységes jellege, melyhez képest minden fontosabb ügy a királyi kúriában nyert elintézést, az udvarbírói tisztséget is országos jellegű tisztséggé fejlesztette. Erről tanuskodik az 1290. évi

[12] *Miller* F., Pristaldus ex antiquitatibus iuris hungarici restitutus 1805.

[13] *Wenzel* II. 205—207. — Hogy az ország biztonságára való felügyelet is a nádor feladata, azt következtetni lehet Kálmán decretumából I. 36. Si magna fama marchiam instravit, comes nuncios duos, equis exercitualibus quatuor, ad regem dirigat, qui cum proprio cibo illuc pervenientes, pretium, viatici sui a palatino comite exigant et tantundem ad reditum suum.

[14] *Wenzel* II. 90—91.; VI. 437., 457., 506.

[15] *Wenzel* I. 50. 1135. év.

[16] Lásd II. Géza 1158. évi oklevelét *Fejér* C. D. II. 152. l.

[17] L. az 1290. évi decr. 9-ik és az 1298. évi decr. 34-ik czikkét.

[18] 1222 : 9. Curialis comes noster, donec in curia manserit, omnes possit judicare et causam in curia inchoatam ubique terminare. Sed manens in praedio suo, pristaldum dare non possit, nec partes iacere citari.

[19] *Fejér* C. D. VI. 1. 384.. *Wenzel* X. 482.

decretum 9-ik cikke, mely az udvarbíró kinevezését is az országgyűlés meghallgatásához köti.

Minthogy az adományrendszer kifejlődése és a bírósági exemtiók gyakori osztogatása az udvarbíró teendőit is nagyon megszaporították, az udvarbíró helyettesre szorult. Már az aranybullával egyidejűleg találkozunk aludvarbíróval, később *viceiudex curiae*-val vagy alországbíróval; úgyszintén az udvarbíró főjegyzőjével *(protonotarius)*, a ki a bírói parancsokat és ítéleteket szerkesztette és kiadta.[20]

III. A tárnokmester. A tárnokmesteri tisztség abból az udvari tisztségből fejlődött ki, a melylyel a királyi kincsek őrzése és felügyelete volt egybekötve.

Valamint a nyugati államokban, úgy nálunk is bizonyára a királyság megalapítása óta volt a királyi udvarban olyan udvari tiszt, a ki a király ruháira és a nagy értéket képviselő ékszereire, kincseire felügyelt. Ezt az udvari tisztet nyugaton *camerarius*-nak, kamarásnak, nálunk pedig a szláv *tovor* szó után *tavernicus*-nak, tárnoknak nevezték.

A királyság első századából a tárnoki tisztség létezésére és hatáskörére nézve nincsenek okmányszerű adataink, a mi elsősorban arról tanuskodik, hogy e tisztség még szorosan udvari jellegű, a király magánháztartása körébe tartozó volt. A XII. század első felében már annak viselőjét váltakozva *supremus camerarius*-nak és *magister tavernicorum*-nak nevezik, mígnem később az utóbb említett elnevezés lett az uralkodó.[21]

A tárnokmester, mint a királyi kincstár őre, egyszersmind a királyi jövedelmek és kiadások kezelője, e korszak pénzügyminisztere: őt illeti meg a királyi

[20] H. O. I. 9. *Wenzel* VII. 3. *Fejér* C. D. IV. 1. 142. *Wagner* Analecta Scep. I. 115. Sopron várm. okl. I. 27.

[21] Legelőször említi a tárnokmestert II. Béla 1135. évben kelt oklevele: „Pausa Musuniensi (comite) et magistro tavernicorum" *Wenzel* I. 51. l. Ezután 1145-ben Bikach „Supremus camerarius noster sive magister tavernicorum." *Fejér* C. D. II. 120. L. még u. o. II. 130. *Rogerius* cap. 10. *Endlicher* 262. l. A tárnokok sorrendje 1135. évről *Fejér* C. D. VII. 2. 290. Villa *Tavarnik* 113. évből H. O. VIII. 6. Az okmányok gyakran tesznek említést úgy a magánosok mint a király és a királyné szolgálatában álló tárnokokról: tavernici regalis vel reginales, populi tavernicom nostrorum L. pl. *Fejér* C. D. V. 3. 183. VII. 3. 259. *Wenzel* IX. 270. X. 4.

jövedelmek beszedése és az ő feladata ezen jövedelmekből az udvartartás fedezése. A tárnokmester képviseli a királyi udvarban a király földesúri hatóságát *(dominium naturale)* és ezen alapon egyrészt az ő felügyelete és kezelése alatt állanak a királyi birtokok, másrészt ő gyakorolja a király nevében és helyett a király legfőbb földesúri hatóságára támaszkodó adókivetési és beszedési jogot.

Már ezen nagyterjedelmű hatáskörnél fogva a tárnokmester mind nagyobb jelentőségre tesz szert az udvari tisztek sorában. De a tárnokmesteri tisztség csak akkor válik tulajdonképpen országos jelentőségű tisztséggé, a midőn a városi szabadság kifejlődik, a melynek egyik sarkpontját az képezte, hogy a király a *hospes*-ek lakta községeket, a vendégtelepeket kiveszi a vármegyei ispánok hatósága alól és a közvetlen királyi hatóság alá helyezi.

E közvetlen királyi hatóságot a városok felett a tárnokmester gyakorolja, ő biráskodik a városi biróság ellen a királyi kuriában emelt panaszok felett, mert a királyi városok mint egyéb királyi birtokok, a királynak természetszerű uralma *(dominium naturale)*, földesuri hatósága alatt állván s ez alapon a királyi kincstár részére adókat fizetvén, annak dus jövedelmi forrását képezik. A királyi városok ugy a szűkebb értelemben vett Magyarország területén, mint az erdélyi és a szlavoniai részeken kivétel nélkül a tárnokmester birói hatalma alatt állanak és sem a vajda, sem a bán hatósága alá nem tartoztak.

Minél inkább emelkedett a XIII. század folyamán a királyi városok politikai, államkormányzati jelentősége, annál inkább emelkedik a tárnokmesteri tisztségé is. Világosan tanuskodik erről az 1290. évi decretum 9. czikke, mely már a tárnokmestert második helyen közvetlenül a nádor után sorozza és ezen tisztség betöltésénél is az országgyűlés meghallgatását kivánja.

A királyi jövedelmek kezelésére vonatkozó pénzügyi szervezet fejlődése és központositása szintén fokozta ennek a tisztségnek jelentőségét. A királyi vármegyei szervezet felbomlásával a királyi jövedelmek kezelése attól mindinkább elválik, önálló szervezetet nyer és a királyi jövedelmeket kezelő kamaraispánok, sótisztek, vámszedők, adószedők és pénzbeváltók szintén a tárnokmester közvetlen ható-

sága alá kerültek, az ő rendelkezése alatt állottak, a kikre nézve az aranybulla 24. czikke előírta, hogy nemesek legyenek, ismaeliták és zsidók pedig ne lehessenek.[22]

IV. A kanczellár. A királyi udvarban kezdettől fogva szükség volt egy egyénre, a ki a királyi okiratokat kiállítja és megpecsételi. Ez a szükséglet képezi természetszerű kiindulási alapját a kanczellári tisztség keletkezésének.

Az adatok hiányossága következtében nem vagyunk képesek a királyság első századában a kanczellári tisztség mibenlétét biztosan megállapítani, de valószinű, hogy Szent István és közvetlen utódai még nem létesítettek olyan kanczellári szervezetet, mint a minő már a XI. században, a nyugati államok királyi udvaraiban található, hanem a királyi udvarban az isteni tisztelet ellátása végett alkalmazott egyházi személyek egyikét vagy másikát bizta meg a király az okmányok kiállításával, és megpecsétélésével. Ez alapon a királyi kanczellária eredete és kezdetleges fejlődése szoros összefüggésben áll a királyi kápolnával. A királyi kápolna főnöke a *comes capellae* és a neki alárendelt egyháziak a *capellanus*-ok, akiket ezen tevékenységükben jegyzőknek, *notariusok*-nak neveznek, állítják ki és pecsételik meg a királyi okmányokat olyképpen, hogy majd a *notarius* állítja ki az okiratot és a *comes capellae* írja az okmányt és a *notarius* végezi a pecsételést.[23]

II. Béla korában 1138. óta már a notárius *cancellarius* czímet kap anélkül, hogy ez a szervezetben lényegesebb változást idézett volna elő, mert a kanczellária III. Béla uralkodásáig a királyi capellával egy hivatal volt.

III. Béla uralkodásával a kanczellária új korszaka nyilik meg. Ő volt az, a ki először elrendelte, hogy a királyi udvarban tárgyalt minden ügy írásba foglaltassék, nehogy feledésbe menjen.[24] E rendelkezésének megvalósíthatása végett külön kanczelláriai hivatalt létesített, elválasztotta azt a ki-

[22] 1222 : 24. Comites camerarii monetarum, salinarii et tributarii nobiles regni nostri sint. Ismaelitae et Judaei fieri non possint.

[23] *Fejérpataky László,* A királyi kanczellária az Árpádok korában 22—23., 27—28. l. *Eckhart Ferencz,* A pápai és császári kanczellária gyakorlat hatása Árpádkori királyi okleveleink szövegezésében. Századok. 1910. évf. 713. és kv. l.

[24] *Fejér* C. D. 198—199.

rályi kápolnától és ezen elválasztás következtében a kanczellária külön szervezetet nyert, amelyben csakhamar bizonyos, következetes gyakorlat, oklevélstilus fejlődött ki.

A kanczellária, mint külön szervezettel bíró hivatal élén álló udvari tiszt már magát az ország kanczellárjának *Hungariae cancellarius*-nak nevezi. Az első ilyen kanczellár Kathapán mester fehérvári prépost volt,[25] valamint utána is legtöbbször a székesfehérvári prépostok viselték e tisztséget.

A kanczellár, mint hivatali főnök alatt állanak a notáriusok, a kik tulajdonképpen az okmányok kiállításával foglalkoznak. A kanczellár most már csak az irányt adja, csak az okmányok tartalmát állapítja meg, csak a szellemi részhez van köze és ellenőrzi az alája rendelt notáriusok munkáját, az okmányok megírását.

A kanczellárság még III. Béla alatt és utána IV. Béla uralkodásáig hivatal és nem országos méltóság, *officium* és nem *dignitas*. Erről tanuskodik az a körülmény, hogy ha a kanczellárt püspökké nevezték ki, akkor hivatalát oda kellett hagynia, mert a kanczellárságot még olyan hivatalnak tekintették, amelylyel a püspöki méltóság össze nem fér.

II. Endre óta mindinkább emelkedik a kanczellári tisztség jelentősége és pedig két okból: egyrészt, mert az írásbeliség a királyi kúriában mind nagyobb mérveket öltött; másrészt, mert a királyi adományrendszer valóságos kormányzati rendszerré vált. A kanczellári tisztség hovatovább nagyjelentőségű politikai, államkormányzati állássá válik, mert egyrészt a kanczellár diszkrecionális hatalmától függött, hogy mely ügyek kerüljenek — mint különösen fontosak — a király legszemélyesebb elintézése elé; másrészt, mert tőle függött leginkább, hogy a királyi adománylevelek és egyéb kiváltságok milyen tartalmat nyerjenek, milyen jogokat adjanak és biztosítsanak.

A kanczellári teendők ilyetén felszaporodása következtében a kanczellár helyettesre szorult. Már II. Endre korában találkozunk alkanczellárral (*vicecancellarius*). Ezen fejlődés beálltával a kanczellárság csakhamar kezdi szoros hivatali jellegét veszíteni és mindinkább méltóságként jelentkezik. De még II. Endre alatt a kanczellár nemcsak névleges,

[25] *Wenzel* XI. 52.

hanem valóságos feje a kanczelláriának, minden fontosabb okmány tartalmát ő állapítja meg és helyettese, az alkanczellár csak kivételesen végzi a kanczellár teendőit.[26]

Az újabb fordulat IV. Béla korában állott be, a midőn már a kanczellár helyébe az alkanczellár lépett, ő vezeti tényleg a királyi kanczelláriát, ő a hivatal tulajdonképpeni főnöke; ellenben a kanczellárság inkább czímmé, méltósággá válik, melyet most már az ország legmagasabb egyházi méltóságai, az érsekek és a püspökök viselnek. A kanczellár csak névleg feje a hivatalnak, csak kivételesen, a legnagyobb fontossággal bíró okmányok kiállításánál vesz részt.

Ebben a fejlődésben találom magyarázatát annak, hogy az 1290. évi decretum 9. czikke nem a kanczellári hanem az alkanczellári tisztségre nézve kívánja, hogy az az országgyűlés meghallgatásával töltessék be, mert az ország lakóira nézve csak az volt fontos, hogy ki viseli az alkanczellári tisztséget. Ugyanezen t.-czikk a fehérvári prépostság előjogát az alkanczellárságra fenntartotta ugyan, de a királyok azt gyakran figyelmen kivül hagyták.[27]

A kanczellár a XIII. század második felében a királyi kormányzatnak egyik legfontosabb tényezője lett. Mint a király legközvetlenebb tanácsadója, bizalmi embere, gyakran résztvesz külföldi követségekben, állandó tagja a királyi tanácsnak, valamint ő az, a ki a nádor mellett vagy egyedül, vagy másokkal együtt mint kiküldött biró, mint a király birói személyiségének helyettesítője, a vidéken utazik és a nemesek ügyeiben biráskodik.[28] Úgyszintén, ha a király személyesen biráskodik, a kanczellár készíti elő az ügyeket, formulázza és kiadja az ítéleteket, miért is ő képviseli a király különös jelenlétét, a *speciális praesentiát*. Végül az 1251. évi zsidóprivilégium szerint a zsidóknak a királyi kúriába vitt ügyeiben a kanczellár vagy a király ítélt.[29]

[26] *Fejérpataky* id. m. 36. és kv. l.

[27] 1290 : 9. „salvo tamen iure Albensis ecclesie, et privilegio, quod Albensis ecclesia nostra in ipsa vicecancellaria habet et habere dignoscitur ab antiquo." V. ö. Fejér C. D. V. 2. 182.

[28] L. pl. *Wenzel* II. 90—91.

[29] 8. pont. *Endlicher*, 474. l.

A kanczelláriai hivatal hiteles hely gyanánt működik és mint ilyen, közhitelű okmányokat állít ki. Az okmányok hitelességének bizonyító eszközét a pecsét képezte. Már ebben a korszakban a kanczellária háromféle pecsétet használt: *a)* az aranybullát vagy az aranypecsétet, melyet a kanczellár, *b)* a lefüggő kettős pecsétet, melyet az alkanczellár és *c)* a gyűrűs pecsétet, melyet a *notarius specialis* vagy *secretarius* őrzött. A királyi kanczellár az aranypecsét használatáért 10 ezüst vagy 1 arany márkát, az alkanczellár a kettős pecsétért 1 ezüst márkát és a *notarius* 1 fertót, azaz egy negyed ezüst márkát kapott.[30]

A királynénak és a királyi herczegeknek szintén volt kanczellárja, mert a királyné, sőt a királyi herczegek is osztogattak kiváltságokat, adományoztak birtokokat és gyakoroltak törvénykezési hatalmat. A királyné kanczellárjával először II. Endre korában találkozunk. IV. László 1276. évben kiadott megerősítő oklevele szerint a királyné kanczellársága kezdettől fogva a veszprémi püspököt illette, ki ezért 500 márka fizetést kapott.[31]

4. §. A székesfehérvári törvénykezési napok és egyéb országos gyülekezetek. A törvényhozó hatalom gyakorlása.*

Az egyeduralmi elv érvényre emelkedése az ősi államszervezet nemzetgyűlésének egykori jelentőségét megszüntette, mert az általa gyakorolt főhatalmi jogok a királyra szállottak át. Szent István és utódai, a nyugati államok példájára, királyi hatalmuk kifejtésénél elsősorban a főbbekre, különösen a főpapokra és a királyi főtisztekre, valamint általá-

[30] 1290 : 22. Item privilegium quod cum Bulla aurea consignatum fuerit, a cancellario decem marcis argenti redimi debeat, aut marca auri, si vero sub pendenti sigillo cereo fuerit, a vicecancellario marca argenti et notario fertone redimatur. A királyi kanczellária dijait részletesen szabályozzák az 1298. évi decretum 70—80. czikkei. *Kovachich*. Suppl. ad. Vest. Com. 190—192. l.

[31] *Fejér* C. D. V. 2. 337. V. ö. *Kollányi Ferencz*, A veszprémi püspök királyné koronázási jogának története. 1901.

* *Irodalom: Kovachich*, Vestigia Comitorum 1790. 30. s kv. l. *Bartal*, id. m. 306. és kv. l. *Cziráky* M. A. gróf, Conspectus iuris publici regni Hung. ad annum 1848. II. k. 28. és kv. l. *Karácson Imre*, A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok 1888. *Kérészy*, A magyar országgyűlé-

ban azokra támaszkodnak, kik a királysággal szorosabb összeköttetésben állanak; ezeket hallgatják meg a fontosabb országos ügyek intézésénél és így a szabályalkotási jog gyakorlásánál is, ezekből alkotják a szűkebbkörű gyűlést, a királyi tanácsot, a *senatus regalis*-t vagy *consilium regale*-t, mint az egykorú latin okmányok mondják.

Már Szent István decretumaiban többször említi, hogy egyik-másik rendelkezést, jogszabályt a királyi tanács kérelmére, vagy megállapodása alapján léptette életbe: *„Consensimus petitioni totius senatus“*, *„decernimus nostrorum primatum conventu“*.[1] Ugyanerről tanuskodik Szent László decretuma is, midőn mondja, hogy Pannónia országának előkelői mindnyáján egybegyűltek a szent hegyen a nemzet ügyének előmozdítása végett;[2] valamint a Kálmán királyé is, a melyben olvassuk, hogy ő „gyűlésbe hívta az ország főembereit és Szent István király törvényét az egész tanács hozzájárulásával rendre átvizsgálta“.[3] Minden valószínűség szerint a királyi tanácsra, a szűkebbkörű gyűlés intézményére vonatkozik *Freisingeni Ottó*-nak az a tudósítása is, hogy „a főemberek mind elmennek a király udvarába, mindenki elviszi oda székét s ott nem szünnek meg a közügyeket tárgyalni és megvitatni; télvíz idején pedig ugyanezt teszik szállásaikon“.[4]

Mindezek daczára a királyság létesülésével az egykori nemzetgyűlés intézménye nem tünt el a magyar nép közéletéből, mert a nemzeti köztudat, valamint az ősi államszervezet korában a vezér hatalmát, úgy most a királyét, a nemzetgyűlés elhatározásából eredőnek tartotta. Biztos történelmi nyomok igazolják, hogy az Árpádok korában a nemzetgyűlés intézménye fenmaradt és a magyar nemzetgyűlés sokkal szélesebb, demokratikusabb alapon nyugodott, mint akár Anglia, akár más nyugati állam országgyűlése, mert nemcsak a koronahűbéreseket, hanem a nemzet összes szabad tagjait magában foglalta.

sek eredete és szervezetük fejlődése a rendi országgyülések alakulásának kezdetéig. 1898. *Apponyi* Albert gróf. La Constitution et le parlementarisme hongrois. Annuaire du Parlament 1902. év 864. és kv. l.

[1] Decr. St. Steph. I. 4. II. 14., 16., 23., 27., 29., 32,, 35,

[2] Decr. St. Ladisl. I. és II. k. bevezetés.

[3] Decr. Colomani I. bevezetés.

[4] Mon. Germ. SS. XX. 368. és kv. l.

Már maga a királyi trón betöltési módozata, az öröklési joggal korlátolt választás, mely megengedte, hogy a nemzet Árpád családjának fitagjai közül szabadon válaszszon, maga után vonta azt, hogy trónváltozás alkalmával a nemzet szabad tagjai, a nemesek összejöjjenek, országos jellegű gyülekezetet tartsanak. De ugyanezt kivánatosnak tartották a királyok akkor is, midőn az ország ügyeinek rendezéséről, fontosabb királyi decretum alkotásáról, illetőleg kihirdetéséről kellett gondoskodni.

A Szent László alatt tartott szabolcsi és a Kálmán al‑al tartott kartali vagy tarczali zsinatok, már kétségkívül országgyűlés számba mennek, habár azon kor felfogásának megfelelően, a kereszténység megszilárdulásának tetőpontján ezen országos gyülekezeteket zsinatoknak nevezik. Nem szabad azonban sem ezeket, sem a későbbi időben tartott országos gyülekezeteket olyan országgyűlésnek tekintenünk, a melyen maga a nép tanácskozik és határoz, hanem inkább olyannak, a melyen a király az ő tanácsadóival, az egyházi és világi főtisztekkel megállapított szabályokat az egybegyült népnek, a nemzet szabad tagjainak tudomására hozza és ezáltal a végrehajtást megkönnyíti.

Az az alkotmányjogi elv, hogy a főhatalom a királynál van, hogy a királyi hatalom alakilag korlátlan hatalom, az Árpádkorszak végéig uralkodó marad. És habár az aranybulla, valamint az annak alapján kibocsátott 1231., 1267. és 1290. évi decretumok tartalma már arról tanuskodik, hogy azokat a király a nemzet egyenes óhajtására, a nemzeti közszabadság biztosítására adta ki, mindazáltal ezen körülményből sem lehet azt következtetni, hogy ezen decretumok kibocsájtása idején már a nemzet részvétele a törvényhozó hatalom gyakorlásában formailag megállapodott, hogy ehhez képest a törvény és a rendelet között fenforgó fogalmi különbség előállott. Úgy a királyi decretumok külső formája, mint rendelkezéseinek fogalmazása arról tanuskodik, hogy a szabályalkotási jog, vagy mint ma mondanók, a törvényhozó hatalom királyi jog volt. A király saját hatalmára támaszkodva bocsátja ki decretumait, a melyek külső formájukra nézve sem különböznek az egyeseknek vagy testületeknek adott kiváltságlevelektől és azok kötelező ereje a király parancsolási jogán nyugodott.

Az *ősi államszervezet* nemzetgyűlésének, mely a nemzeti köztudatban régibb volt a koronánál, folytatása gyanánt kell tekintenünk a székesfehérvári törvénykező gyűléseket, a melyek a XIII. század folyamán a nemzeti akarat megnyilatkozásának és a királyi kormányzat ellenőrzésének fontos tényezőivé lettek.

A források hiányossága következtében nem lehet megállapítani, vajjon ezek a törvénykező gyűlések a királyság megalakulása óta szokásban voltak-e?[5] Annyi azonban kétségtelen, hogy a királyok a XII. század második felében Székesfehérvárott, a koronázási helyen, a szent király napján, országos jellegű gyűléseket tartanak, hogy a nemzet jelenlétében bírói hatalmukat gyakorolják és a királyi kormányzat ellenében felmerült sérelmeket orvosolják, a mint azt III. Béla egyik oklevelében világosan mondja: *quum Albae S. regis Stephani solennes agerem dies,*[6] és az aranybulla első czikke, bizonyára a régi jog alapján, ezen gyűlések évenkinti tartását kötelezőleg előírta: *Statuimus ut annuatim in festo sancti regis, nisi arduo negotio ingruente vel infirmitate fuerimus prohibiti, Albae teneamur solennisare. Et si nos interesse non poterimus, palatinus procul dubio ibi erit pro nobis, et vice nostra causa audiet. Et omnes servientes qui voluerint libere illic conveniant.*

A székesfehérvári országgyűlések czélját, feladatát ehhez képest nem a jogalkotás, nem a törvényhozás képezte, hanem olyanformán, mint a régi nemzetgyűlésekét, a törvénykezés, a király bírói hatalmának gyakorlása, érvényre juttatása. Ámde ezzel kapcsolatosan érvényre emelkedik a királynak kormányzati hatalma is, mert ezen gyűléseken nemcsak a szorosan vett peres ügyeket intézik el, hanem a kormányzat terén mutatkozó sérelmek is orvoslást nyernek. Világosan tanusítja ezt az aranybulla 14. és az 1290. decretum 25. czikke, mely a királyi főtisztek, különösen a vármegyei ispánok felelősségre vonását megállapítja és az országgyűlés feladatává teszi. Ugyanerről tanuskodik az 1231. évi decretum 3. czikke, mely kimondja, hogy ha a nádor a király és az ország ügyeit rosszúl kezelné, annak elmozdítása kérelmezhető.

[5] A krónikák szerint már I. Béla országgyűlést tartott Székesfehérvárott: Misit eciam rex clementissimus per totam Hungariam precones, ut de singulis villis vocarentur duo seniores facundiam habentes, ad regis consilium. Quo audito non tantum hy qui vocati fuerant, sed eciam omnes rustici et servi cum universa plebe Hungariae venerunt ad regem in Albam. Képes Krónika *Mátyás* Florianus, Font. dom. II. 167. l.

[6] *Fejér* C. D. II. 188.

A székesfehérvári törvénykezési napok politikai jelentőségének fokozatos emelkedése mindinkább érvényre emeli az ősi államszervezetnek azt az alapelvét, hogy az országgyűlésen való megjelenés nemcsak jog, hanem kötelesség. Úgy látszik, maga a királyi hatalom erőt, támogatást kíván meríteni az évenként tartott országgyűlésekből a birtokaristokrátia visszaélései ellenében. Az 1231. évi decretum 2. czikke még csak a főpapokra nézve írja elő a megjelenési kötelezettséget a szegényebb nép érdekében, de már az 1267. évi decretum 8. czikke minden vármegyéből két-három nemes megjelenését kívánja, a kiknek jelenlétében a bárki által okozott károk- és jogtalanságokért elégtétel adassék.[8]

Egyes történetírók a megjelenési kötelességnek ezt az előírását olyképpen magyarázzák, mintha az a megyei követküldés intézményének kiindulási alapja volna és így nálunk már ezen decretum következtében az országgyűlés képviseleti alapra helyezkednék úgy, miként azt Angliában 1265 január 28-ika óta látjuk, a midőn a grófságok és városok 2—2 követet küldenek, hogy a bárókkal tanácskozzanak. E felfogás azonban téves, mert a fentebb idézett rendelkezés korántsem szünteti meg a nemzet szabad tagjainak, a nemeseknek személyes megjelenési jogát, nem helyezi képviseleti alapra az országgyűlést; hanem csakis könnyíteni akar a megjelenési kötelességen, megelégedvén azzal, ha a nemesek közül vármegyénkint legalább kettő-három megjelenik. Világosan

[7] 1222: 14. Si quis comes honorifice se iuxta comitatus sui qualitatem non habuerit vel destruxerit populos castri sui convictus super hoc coram omni regno dignitate sua turpiter spolietur cum restitutionem ablatorum. 1290 : 25. . . . et inquirentes de factis baronum qualiter quilibet ipsorum in suis comitatibus processerint et conservaverint iura regni.

[8] 1267 : 8. et de quolibet comitatu duo vel tres nobiles debeant convenire, ut in eorum presencia de omnibus damnis et iniuriis per quoscunque datis et illatis omnibus satisfiat.

tanusítja ezt az *1290.* évi decretum 25. czikke, mely már valamennyi nemesnek személyes megjelenését előírja.[9]

A székesfehérvári törvénykezési napok mellett a XIII. század második felében különösen Kún László óta mind gyakrabban olvasunk másútt tartott országgyűlésekről is, a mely országos jellegű gyülekezeteket az okmányok *parlamentum publicum, parlamentum generale* vagy pedig *congregatio generalis* vagy *totius regni*-nek nevezik.[10]

A helyváltoztatás egyszersmind rendszerváltoztatás, újabb alkotmányjogi fejlődést jelez az országgyűlések történetében, mert ezen másutt tartott országgyűlések czélja, feladata már nem annyira a jogszolgáltatás, a király bírói hatalmának érvényre juttatása, mint inkább a szabályalkotás az ország rendezetlen ügyeinek szabályozása és reformálása. Ilyen országgyűlés volt a többek között az is, melyet Kún László 1279-ben Tétény körül a kúnok ügyének rendezése végett tartott s a melynek eredménye volt a kún-privilégium kibocsájtása. A nem Székesfehérvárott tartott országgyűlések már mindinkább úgy jelentkeznek, mint szabályalkotó, törvényhozó országgyűlések, megfelelően a következő korszak rendi országgyűléseinek. Bennök az a közjogi felfogás jut kifejezésre, hogy a törvényhozó hatalomnak az országgyűlés is egyik tényezője és törvényeknek csakis azon jogszabályok tekintendők, a melyeket a király az országgyűlés formaszerű hozzájárulása mellett alkot.

Ez az alkotmányjogi fejlődés az 1298. évi decretum megalkotásánál jut először határozott kifejezésre, mert e decretum már nemcsak tartalmára, de külső alakjára, megalkotási módjára nézve is határozottan eltér a XIII. századbeli egyéb decretumoktól. A decretum bevezetése és 44. czikke világosan mutatja, hogy az abban foglalt jogszabályokat a főpapok, papok és nemesek a bárók kizárásával, de a király és a bárók hozzájárulása mellett alkották és az ilyképpen megalkotott jogszabályokat a király, a főpapok és a bárók pecsétjükkel megerősítették.[11]

[9] Item in quodlibet anno semel omnes barones et nobiles regni Albam ad congregationem debeant convenire.

[10] L. az erre vonatkozó adatokat *Kovachich*, Vestigia comitiorum és Supplementum ad Vestigia comitiorum czimű munkáiban.

[11] A bevezetésben 2. pont: Congregationem indixit generalem: ad

Ez alapon mondhatjuk, hogy az 1298. évben Pesten a minoriták temploma mellett tartott országgyűlés képezi a magyar alkotmány fejlődési történetében az első biztos nyomát a tulajdonképpeni törvényhozó országgyűléseknek, a melyeken már az ott megjelent nemesség maga tanácskozik és határoz, a király pedig a meghozott határozatokat jóváhagyja, szentesíti. Az 1298. évi decretum arról is tanuskodik, hogy a nemzet ezt az alkotmányfejlődést állandósítani, intézményes jellegűvé tenni akarta, mert elrendeli, hogy a főpapok, bárók és nemesek mindanynyian a következő év Szent György nap utáni 15. napon törvények alkotása végett Rákoson gyűljenek össze: *ut omnibus ibidem recensitis, quae in litteris domini regis expressa continentur, institutis, quae necessaria fuerint — statuentur.*[12]

haec ut praelatos et viros ecclesiasticos, nec non et nobiles hujus regni exclusisis quibuscunque baronibus, prout moris est, huic regno casuro et per nimios vastus diminuto salubriori consilio, quo posset, subvenietur, iniquitatibus perversorum studio solertiori obvians. 44. t.-cz. de legali consensu domini regis et baronum processerunt prout in superioribus est expressum pro — concessa debitam reperiant firmitaten, dominus rex et regni barones sigilla sua adinstar sigilli praelatorum huic chartae statutorum apposuerunt. — *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 91. és 138. l.; Sylloge 27. és 41. l.

[12] *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 137. l.

V. FEJEZET.

A vidéki kormányzat és törvénykezés.

1. §. A királyi vármegyei szervezet alakulása és lényege.*

Szent István a monarchia megalkotásával kapcsolatosan elsősorban arra törekedett, hogy a királyi hatalomnak biztos támaszt nyujtó vidéki kormányszervezetet létesítsen; oly szervezetet, mely egyfelől a királyság részére elegendő hadi és gazdasági erőt (jövedelmet) biztosít, másfelől a királyi hatalmat az ország minden részében érvényre emeli. Így jött létre a királyi vármegyei szervezet, mint vidéki kormányszervezet.

A vármegyék első alakulásáról nincsenek biztos adataink, mert Szent Istvánnak ide vonatkozó rendelkezései nem maradtak ránk. A vármegyék első alakulását és kezdetleges fejlődését jó részben csak a későbbi források és az azokból vont következtetések nyomán tudjuk meghatározni. Innen

* *Irodalom: Kollár F. A.*, Amoenitates Hist. Jurisque Publ. Regni Hung. 1783. *Kovachich M. G.*, Notio Comitatuum 1814. *Fejér* C. D. X. 7. l. és kv. l. *Botka Tivadar*, Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről, Budapesti Szemle 1865. évf.; A vármegyék első alakulásáról és ősi szervezetéről, Századok 1870—1872. évf. *Pesty Frigyes*, Az eltünt régi vármegyék 1880.; A magyarországi várispánságok története 1882. *Pauler*, Szent István és alkotmánya. Századok 1879. évf.; Megye? Várispánság? U. o.; Találunk-e egy időben külön polgári és katonai ispánt? U. o.: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I., II. *Kerékgyártó Árpád*, A műveltség fejlődése Magyarországon 1880. *Villányi Szaniszló*, Győrmegye és város anyagi műveltségtörténete 1881. *Balássy Ferencz*, A megye és a várispánság 1893. *Ereky István*, A magyar helyhatósági önkormányzat 1908. I—II. kötet; Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből 1908. *Tagányi K.*, Vármegyéink eredetének kérdése (Tört. Sz. 1913. évf.). *Erdélyi L.*, Az aranybulla társadalma 1917.

erednek azok a vitás kérdések, a melyek a vármegyék első alakulása és fejlődése tekintetében még jelenleg is fennállanak.

A vármegyei szervezetet, mint királyi kormányzati szervezetet, Szent István szerintünk akként létesítette, hogy mindazon területeket, a melyeket a nemzetségek meg nem szállottak, a királyi hatalom, a királyi jog alá vonván, az egész ország területét a várak és az ezekhez tartozó birtokok és népek szerint a frank gaugrófságok mintájára kerületekre, vármegyékre osztotta és az ilyképpen alakított kormányzati kerületek, a vármegyék élére királyi tisztviselőket, ispánokat állított, hogy ott a királyi hatalom végrehajtó közegei gyanánt működjenek.

Az első vitás kérdés, mely a vármegyék alakulásánál felmerül, az: vajjon Szent István belevonta-e a királyi vármegyei szervezetbe a nemeseket is?

Pauler — a mint már fentebb a rendi szervezetnél érintettük — újabban azt vitatta,[1] hogy Szent István a megye valamennyi lakosát egy királyi tisztviselő kormánya alatt akarta egyesíteni. Következteti ezt abból, hogy a német comitatusokban is így volt, valamint abból, hogy Szent István decretumaiban szó van comesekről, milesekről és ezek között fennálló kapcsolatról, de nincs külön említés olyan közjogilag szabad emberekről, nemesekről, kik a comestől függetlenek. Ehhez képest a *miles*-ek alatt nemcsak a későbbi várjobbágyokat, hanem a nemeseket is kell értenünk, kiket mintegy a király mileseinek tekintettek, mert nem tehetjük fel, hogy Szent István az ő országos jellegű decretumában a honfoglaló nemzetségek utódairól, a nemesekről ne intézkedett volna, hanem csupán a várjobbágyokról. Minthogy pedig Szent István decretumából az tünik ki, hogy a milesek alárendelt viszonyban, függésben voltak a comes-szel és a vármegyei ispán vitézei, emberei gyanánt szerepelnek,[2] nem marad más hátra, mint az a feltevés, hogy a nemesek kezdetben a vármegyei ispán hatósága alatt állottak és csak később — III.

[1] A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. 32—33. l. 432—433. l. és 47. számú jegyzet. L. *Pauler* korábbi álláspontjára nézve: Szent István alkotmánya. Századok 1879. évf. 111. l.

[2] L. különösen Decr. St. Stephani II. 43., 44. és 50. fej.

Béla korában — mentesítették magukat az alól. De még az Aranybulla idejében is tart a küzdelem, míg végre annak 5. pontja döntötte el a kérdést a nemesség javára és a vármegyei ispánok hatóságát a nemesek felett megszüntette.

E felfogásnak azonban, szerintem, ellentmondanak Szent István azon rendelkezései, a melyek a *miles*-ek szoros alárendeltségi viszonyáról tanuskodnak,[3] valamint ellentmondanak a későbbi korból ránk maradt okmányok is, a melyekből világosan látjuk, hogy Szent István milesei alatt a várjobbágyokat értették és nem a nemeseket. A várjobbágyokat nevezik a későbbi okmányok a Szent király szabadjainak, fiainak, katonáinak: *liberi Sancti Regis, filii St. Regis, filii jobagionum St. Stephani* stb.[4]

Szerintünk sokkal valószínűbb az a feltevés, hogy a régi nemzetségek utódai, a nemesek éppen kezdetben viseltettek nagyobb idegenkedéssel a királyi vármegyei szervezet iránt, mint később, a midőn már a királyság létesítette új intézményekkel, tehát a vármegyei szervezettel is, mindjobban megbarátkoztak s a midőn már a kifejlődött adományrendszer következtében nemesek birtokjoguk alapján a királyi hatalommal szorosabb függőségi viszonyba jutottak.

Úgyszintén nagyon valószínű, hogy Szent István idejében, sőt még utána is egy ideig a nemesek pörös ügyeiket a törzsi és nemzetségi bírák elé vitték, és csak ha ezen az úton nem nyertek volna igazságot, akkor vették igénybe a királyi hatalom támogatását. De ilyenkor nem a vármegyei ispánokhoz, hanem magához a királyhoz, mint a nemzetbírák utódjához, fordultak panaszaikkal. Ez alapon vert gyökeret az a felfogás, hogy a nemesek csakis a király személyes bírói hatósága alatt állanak, mint a hogy csakis az ő zászlaja alatt kötelesek harczolni.

[3] Ezen alárendeltségi viszony szigorúságáról legjobban tanuskodik Szent István decretumának az a rendelkezése, mely a szökevény milesről szól. Decr. St. Steph. II. 23.: Si cuius miles vel servus *ad alium fugerit* et is, cujus miles vel servus fuga est elapsus, suum miserit legatum ad *reducendum suum*, et is legatus ibidem a quoscunque percussus ac flageilatus exstiterit: decrevimus nostrorum primatum conventu, ut ille percussor decem solvat iuvencos. Szerintem ez a rendelkezés kizárja azt, hogy a milesek alatt a valódi szabadokat, a nemeseket is értsük.

[4] L. a III. fej. 3. §-át.

Kétségtelen történelmi tény az is, hogy minél előbbre haladt ez a korszak, annál nagyobb függőségbe jut a nemesség a királyi hatalomtól, a mit a kifejlődött adományrendszer természetszerűen vont maga után. Már pedig azt feltételezni alig lehet, hogy a nemesség akkor függetlenítette volna magát a királyi hatalom vidéki közegei, a vármegyei ispánok hatósága alól, mikor a királylyal szemben függőségi viszonya nőttön nőtt.

Mindezeket figyelembe véve, a helyes álláspont csak az lehet, hogy a Szent István létesítette vármegyei szervezetben a nemesek még befoglalva nem voltak, miért is a királyi vármegyei szervezet csak a nem nemes szabadokra: a várjobbágyok-, hospesek-, várnépek- és szabad földművelőkre vonatkozó kormányszervezet volt.[5] Ez képezi, szerintem, a legfontosabb különbséget a nyugati gaugrófsági és a magyar vármegyei szervezet között; ebben mutatkozik ez utóbbinak s a j á t o s m a g y a r j e l l e m v o n á s a, a melyet azonban *Pauler* nem vett észre.

A királyi hatalom megszilárdulása és a királyi kormányzat életbeléptetése mellett a régi törzsi és nemzetségi szervezet nem szűnt meg azonnal. Ez okból maradhattak ki a régi nemzetségek utódai, a nemesek, a vármegyei szervezetből. A királyi vármegyék nem is a régi nemzetségek szerint alakultak, hanem a király rendelkezése alatt álló népelemek és földbirtokok szerint.[6] A földrajzi viszonyok, hegyek és folyók fekvésük szerint bizonyos befolyást gyakorolhattak a vármegyék kikerekítésére, területük meghatározására.

A Szent István létesítette kormányzati egységeket (kerületeket) a latin okmányok *comitatus*-nak, majd *parochia*-nak avagy *provincia*-nak nevezik. Úgy látszik azonban, hogy a magyar kezdettől fogva „megyé"-nek nevezte, mert a „mega", „megye" kifejezés már Kálmán decretumában előfordul,[7] a mely elnevezés nem a latin *comitatus* fordítása, ha-

[5] L. ezen álláspont bővebb kifejtését: *Botka Tivadar*, A vármegyék első alakulásáról és ősi szervezetéről. Századok 1870—1872. évf.

[6] Egyes kivételek voltak, a minő Somogymegye, mely a lázadó Koppány nemzetségének területét képezte. *Pauler*, id. m. I. 49. jegyzet.

[7] Decretum Colomani I. 37. In quacunque comitis *mega* rex digrediatur, ibi judices duo *megales* cum eo conjugentur. I. 12. Ducis ministri

nem a szláv mezda, médja, meja „megye“ szóból származik, mely eredetileg határt jelentett.

Hogy Szent István hány vármegyét alapított, azt az okmányokból nem tudjuk megállapítani. *Pauler* abból a helyes feltevésből indulva ki, hogy minden királyi vármegye egy zászlóaljat állított, miután a mogyoródi csatánál Salamonnak 30, Gézának pedig, a ki mint királyi herczeg, az ország egy harmadrészét kormányozta, 15 zászlóalja volt, a vármegyék kezdetleges számát 45-re teszi.

Alig szenved kétséget, hogy a királyi hatalom megszilárdulása és a népesedés gyarapodása következtében a vármegyék száma is szaporodott; és midőn ez az intézmény a XII. század második felében teljes kifejlődéséhez jutott, a vármegyék száma 72-re ment. *Freisingeni Ottó*[8] szerint 70 vagy több, *Rogerius*[9] szerint 72 vármegye volt. Ezen szám azután századokon át lényegesen nem változott.

A másik nevezetes vitakérdés az, hogy Szent István egy egységes vidéki kormányszervezetet létesített-e, vagy pedig kétfélét, t. i. egy katonai jellegű várszervezetet és egy politikai jellegű vármegyei szervezetet?[10]

A kettős rendszer védői elméletüket különösen a forrásokban előforduló különböző kifejezésekre fektetik és azt mondják, hogy a *comitatus* a kisebb katonai várkerületet jelenti, a *parochia* vagy *provincia* alatt pedig a nagyobb, a politikai jellegű vármegyét kell érteni. Ám pusztán az elnevezések többféleségéből még a kétféle vidéki kormányzati szervezetet levezetni és bizonyítani nem lehet, mert a középkori latinság terminologiája nagyon bizonytalan, a nyugati gaugrófságokat is többféleképpen nevezik a latin források.

A másik főérv, hogy bizonyos vár jobbágyai gyakran más megyében bírtak földeket, a mi csak úgy magyarázható meg,

qui in *mega* regis sunt, et regis qui in *mega* sunt ducis. I. 36 . . . *megalis* equus exercitualis . . . (Illosvai-codex.)

[8] M. G. SS. XX. 368. l.

[9] Cap. 10. *Endlicher* 262. l.

[10] Az egységes rendszer hivei: *Kollár Ádám, Fejér György, Bartal György, Villányi Szaniszló, Kerékgyártó Árpád, Pauler Gyula.* — A kettős rendszer hívei: *Kovachich M. Gy., Horváth Mihály* (Magyarország történelme I. 119—121. l.), *Botka Tivadar, Pesty Frigyes, Balássy Ferencz.*

hogy ha a kisebb katonai várkerületek mellett nagyobb politikai jellegű vármegyék voltak. Ámde ezt a történelmi tényt az egységes kormányzati szervezet mellett is könnyen meg lehet magyarázni, mert könnyen feltehető, hogy kezdetben még a vármegyék kikerekítése nem történt egész pontossággal, egyes területrészek a vármegyei kapcsolaton kívül maradtak. De különösen előfordulhatott az is, hogy királyi adományozás, telepítés vagy birtokszerzés következtében bizonyos vár jobbágyai és népei más vármegye területén birtokhoz jutottak.

Végül nem lehet a két különböző kormányzati szervezet mellett érvül felhozni azt sem, hogy az okmányok ugyanazon évben ugyanazon vármegyében két ispánt említenek, mert jól tudjuk, hogy a királyi főtisztek gyakran változtak állásukban, ugyanazon ispánságot egy év leforgása alatt ketten, sőt többen is viselhették.

A legerősebb bizonyíték a kettős kormányzati rendszer ellen az a körülmény, hogy az egykorú tudósítók mind csak egyféle vármegyéket ismernek. Így *Freisingeni Ottó* püspök, valamint III. Béla udvartartásának leírása[11] és *Rogerius* a katonai várkerületek és a politikai vármegyék között fennálló különbségről mit sem tudnak.

Továbbá ellentmond a kettős vidéki kormányszervezetnek az is, hogy a nemesek nem állván a vármegyei ispán hatósága alatt, a politikai jellegű vármegyéknek külön rendeltetését, czélját, feladatát meghatározni nem lehet, mert a nem nemes szabadok nemcsak a katonai ügyek tekintetében állottak a vármegyei ispánok alatt, hanem a politikai kormányzat, nevezetesen a törvénykezés és pénzügyek tekintetében is.

Mindezek alapján szerintünk Szent István csak egyféle vidéki kormányszervezetet létesített, a melybe a nemesek kezdetben közvetlenül és teljesen befoglalva nem voltak.

A vármegyéknek középpontját valamely megerősített hely, a *castrum* vagy *civitas* képezte, a mi arról tanuskodik, hogy a királyi vármegyei szervezetnek főczélja a hadügy, a királyi haderő biztosítása volt.

[11] L. erre nézve újabban *Baumgarten Ferencz* rövid tanulmányát (Századok 1904. évf. 871—873. l.), melyben kétségbe vonja, hogy a kéziratban foglalt kimutatás az 1186. évre vonatkozik.

A vármegyéknek várak szerint való kikerekítését, alakulását a szláv behatásra szokták visszavezetni, mert a szlávoknál volt szokásos a vidéki kormányzati egységeket vagy kerületeket várak szerint alakítani. Ilyen alakulatokat találni Németország azon területrészein, melyeken egykoron szlávok laktak.[12]

Mindegyik vármegye élén egy-egy királyi főtiszt állott, kit az okmányok általában *comes*-nek neveztek. Eleinte a *comes castri vel civitatis, comes comitatus, comes provinciae, parochiae,* megjelölés dívik, majd később azon vármegye nevének megjelölésével, a melyben a főtiszt működik, mint pl. *Comes Soproniensis, Bihariensis* stb. Csakhogy ezen királyi főtiszt neve nem lett a magyar szájában a német *graf* szó után gróf, hanem a szláv *span* szó után ispán.[13]

A vármegye élén álló királyi főtiszt, a vármegyei ispán, a királyi hatalomnak alattas közege, kit a király teljesen szabadon rendel ki és mozdít el állásától. Okmányok tanusítják, hogy a királyok gyakran változtatták ispánjaikat. Minthogy a nem nemes szabadok között a várjobbágyok voltak a legelőkelőbbek, a király rendszerint ezek közül veszi a vármegyei ispánokat, vagy pedig régi nemesek utódai közül, bár választásában semminemű korláthoz kötve nincsen.

A vármegyei ispánok — mint a nyugati államokban a gaugrófok — katonai és polgári tisztviselők. A vármegyei ispán elsősorban gyakorolja a hadi hatalmat, a mennyiben ő a vármegye hadi erejének vezetője és parancsnoka.. Minden vármegye egy-egy zászlóaljat képez, a melyet a vármegyei ispán vezet a királyi táborba; ő tartja számon a hadkötelesseket, büntetéssel sújtja azokat, a kik hadi kötelezettségüknek eleget nem tennének.

A vármegyei ispán gyakorolja továbbá a bírói hatalmat; a vármegyében lakó nem nemes szabadok az ő bírói hatósága alatt állanak, sőt később a nádori törvényszékeken a nemesek feletti bíráskodásban is részt vesz. A nem nemes szabadok

[12] *Waitz,* Verfassungsgeschichte. V. 183. lap. *Jireček,* Das Recht in Böhmen und Mähren 14. l.

[13] *Kézainál* még az „ispán" szót „span" alakjában találjuk: Ex his etiam Hunis plures fuerant in exercitu capitanei constituti, qui Hunorum lingua Spani vocabantur. *Endlicher* 95. l. — A régibb elnevezésre nézve Decr. St. Ladislai III. 15. Decr. Colomani I. 11. 28. 36. 78.

alsóbb fokú bíróságaival szemben a vármegyei ispán bíráskodása felebbviteli hatóságot képez. Viszont az ő bíróságától a királyhoz lehetett igazságért folyamodni; de ha valaki a *comes* igazságos ítéletében meg nem nyugszik és a *comes*-t a király előtt hamisan vádolja, bírságot fizet neki.[14]

A királyi jövedelmek beszedése szintén a vármegyei ispánok feladata. A nem nemes szabadok által fizetett adókat, a vámokból befolyó jövedelmet, valamint a pénzverésből és beváltásból eredőket a vármegyei ispán szedi be. Már Kálmán decretumának 78. és 79. pontja szerint tartozik azokat évenkint Szent Mihály napján Esztergomba a királyi udvarba beszállítani. A vármegyei ispánokat a királyi jövedelmek egyharmada illeti, de a ki a meghatározott időben a királyi jövedelmeket be nem szállítja, a kétszeresét tartozik megfizetni.[15]

A vármegyei ispánok továbbá a várhoz tartozó birtokokból nagyobb birtokokat, uradalmakat kaptak, ha nem is mindenütt, de legtöbb vármegyében. Ezen használatul kapott birtokon kívül az adományrendszer kifejlődésével rendszerint nagyobb terjedelmű saját birtokok felett is rendelkeznek, gazdag és hatalmas urak,[16] a kik mind nagyobb önállóságra, függetlenségre törekszenek a királyi hatalommal szemben.

A vármegyei ispánokat részint maga a király, részint a királyi kiküldöttek, különösen a nádor ellenőrzik törvénykezési és kormányzati működésükben. A vármegyei ispánok szorosan alá vannak rendelve a központi királyi kormányzatnak és minden mulasztásuk szigorú megtorlásban részesül. Már Szent István büntetéssel sújtja a vármegyei ispánt, ha a rábízott jövedelmet elsikkasztja, vagy pedig milesétől valamit erőszakosan elvesz.[17] Szent László a végvidéki ispánokat hivatalvesztéssel bünteti, ha megengedik, hogy lovakat és

[14] Decr. St. Stephani II. 43. Si quis militum judicium a suo comite recte judicatum spernens ad regem appellaverit, cupiens comitem suum reddere injustum, sit debitor decem pensarum auri suo comiti.

[15] Decr. Colomani I. 78. Quisque comitum in comitatu suo tertiam ubique partem habeat de tributo; rex vero ad plenum de tributo omnium similiter duas partes habeat. — 79.: Si quis autem usque ad tempus praesignatum nummos illos cum pleno illuc numero non attulerit, dupliciter reddat. Lásd még I. 25. Decr. St. Ladislai III. 20.

[16] Bizonyítja ezt Decr. Colomani I. 40.

[17] Decr. St. Stephani II. 42. és 44.

ökröket a király engedélye nélkül idegen országba adjanak el, Kálmán pedig azokat az ispánokat, a kik benszülött rabszolgák eladását vagy az ökrön kívül más állatok kivitelét megengedik.[18] Az aranybulla 14. és az 1290. évi decretum 25. czikkelye pedig arról tanuskodik, hogy a vármegyei ispánokat a székesfehérvári törvénykezési napokon is felelősségre lehetett vonni és ez által már a vármegyei kormányzat magának a nemzetnek, a nemeseknek ellenőrzése alá jutott.

A vármegyei ispánon kívül voltak a megyékben még más királyi tisztviselők is, nevezetesen a királyi bírák *(iudices regis)*, a kikről a királyi decretumok Szent László óta többször említést tesznek. Ezeket a későbbi latin források *bilotus*-ok vagy *bilochus*-oknak nevezik.[19] Leginkább a büntető bíráskodással foglalkoztak, de ítélkeztek polgári ügyekben is. Szent László decretumaiból látjuk, hogy a billogosok illetékessége a vármegye területének csak egy részére, egyes vidékére *(terminus)* vonatkozott, tehát egy megyében többen voltak és mindenkit maguk elé idézhettek, kivéve az egyháziakat és az ispánokat.[20] Kezdetben a vármegyei ispántól függetlenül jártak el, de már Kálmán óta mind szorosabb függőségi viszonyba jutnak és az aranybulla 5. pontja szerint a *bilochus*-ok ítéletüket a vármegyei ispán jelenlétében, ellenőrzése mellett hozzák: *fures et latrones bilochi regales discutiant ad pedes tamen ipsius comitis.*

Ugyancsak már Szent László szigorú intézkedéseket tett a lopás és rablás, mint a leggyakrabban előforduló bűntett megakadályozása végett. Királyi bíró járta be a vármegyéket, összehívta a századosokat és tizedeseket és felhívta őket, hogy a tolvajokat jelentsék fel. A tolvajjá kikiáltottnak istenítélettel kellett magát tisztáznia, sőt, ha az egész falu népét tolvajsággal vádolták, ilyenkor tizenkint csoportra osztva

[18] Decr. St. Ladisl. II.. 17. Decr. Colomani I. 77.

[19] Ezen elnevezést a „billeg", „bélyeg", „billog" szótól származtatják és jelentené a biró által használt idézési jelvényt, pecsétet, vagy pedig a büntetéseknél alkalmazott bélyegzőt. Lásd *Bartal*, id. m. I. 288—260., *Pauler* id. m. I. 184. l. és 288. jegyzet. *Vámbéry* szerint a *bilochus* szó rokon a török *bil* gyökkel, „tudni" és annyit jelenthet, mint „tudó", *bilizi.* Magyarok eredete 246. l. L. még *Schiller* B., Magyar Jogi Lexikon I. 786—7.

[20] Decr. St. Ladisl. III. 16. és 20. Később is egy-egy vármegyében több bilochust találunk. Váradi regestrum 78., 113., 180. pont.

tisztázták magukat.[21] A tolvajjá kikiáltást az aranybulla 6. czikke szüntette meg: *Item populi coniurati in unum fures nominare non possint, sicut consueverunt.*

A vármegyékben állandóan működő többi tisztviselők már nem királyi tisztviselők; tisztségüket nem a királytól, hanem a vármegyei ispántól bírják.

A vármegyei ispánnak két helyettese volt: az egyik a *comes curialis castri*, az udvarbíró, a ki a vármegyei ispánt a bírói teendőkben helyettesítette; a másik a hadnagy *(hodnogio)*, a *maior vel dux exercitus.*[22] Úgy látszik, ez volt a vidéki haderő felügyelője és vezetője, mert a vár közvetlen környezetével katonai és kormányzati szempontból külön kerületet képezett, melynek élén a várnagy *(varnog)*, a *castellanus* állott, mint a vár feje és gondviselője.[23]

A vármegyék területe fel volt osztva századkerületekre *(centaurionatus)* és ezek ismét tizedkerületekre *(decanatus)*. Az előbbiek élén állottak a századosok, száznagyok *(centuriones)*, az utóbbiak élén a tizedesek, tíznagyok *(decuriones, decani).*[24]

Már ez a felosztás is a vármegyék katonai, hadi jelentőségéről tanuskodik. De a katonai teendők a polgári kormányzati teendőktől nincsenek elválasztva, mert a századosok és tizedesek politikai, kormányzati, nevezetesen törvénykezési teendőket is végeznek.[25]

Ezeken kívül találjuk a vármegyei *pristaldus*-okat, vagy poroszlókat, a kik a csekélyebb jelentőségű bírói teendőket végezték, az idézéseket és végrehajtásokat teljesítették. Továbbá a bakókat, vagy mint akkor nevezték, a

[21] Decr. St. Ladislai III. 1.

[22] Váradi regestrum 128. pont: Bagha, *filius hodnogionis* Luce. V. ö. u. o. 110. és 113. pontokat.

[23] Váradi regestrum 110. pont: Ruben maior exercitus Echilleus *varnog*, 157. pont: Beda *varnog*. Igeben *hodnog*. 24. pont: Chepanus pefectus castri.

[24] Decr. St. Ladislai III. 1.: ut nuncius regis per omnes civitates dirigatur, qui congreget *centuriones et decuriones corum,* qui vulgo ewril vocantur. — L. még u. o. III. 15. Decr. Colomani I. 79. Váradi regestrum 24., 44., 110., 147., 150., 158., 183., 206., 208., 254., 300., 329: pontjait és H. O. VIII. 16. *Fejér* II. 103.

[25] Váradi regestrum 264. pont.

„börtönöket", deákul *preco*-kat,[26] élükön állott a börtönnagy, az *archipreco*. Feladatuk a bűnügyi végrehajtások teljesítése, de a börtönnagy feladatához tartozott az adószedés is.[27]

Voltak még a vármegyékben őrök, kik az utakra, hidakra, várfalakra, sánczokra vigyáztak és a kiknek a fejük az őrnagy volt.[28]

Végül a királyi vámszedők, *(tributarii)*, pénzbeváltók *(numularii)*, és végrehajtók *(exactores)* kezdetben szintén a vármegyei ispán alatt állottak.

2. §. A királyi vármegyei szervezet felbomlása. Az autonom vármegyei szervezet első alakulása.

A Szent István létesítette államszervezet kezdetén a vidéki kormányzat kizárólag a királyi vármegyei szervezeten nyugodott. Az ország területe a vidéki kormányzat szempontjából vármegyékre volt felosztva és a vármegyéken kívül más kormányzati egységek, területek nem léteztek. A vármegyei ispánok hatósága képezi azokat a kormányzati hatóságokat, a melyeknek hatásköre bizonyos meghatározott területhez van kötve.

Ez az egységes vidéki kormányszervezet, a királyi vármegyei szervezet lassankint bomlásnak indul és a bomlás, illetve újabb alakulás következtében három, egymástól lényegesen különböző vidéki kormányzati szervezet fejlődik ki, ú. m.: az autonom jellegű vármegyei szervezet, a szintén ilyen jellegű városi szervezet és az autokratikus jellegű földesúri szervezet, vagy az úri hatóság.

A királyi adományrendszer kifejlődése következtében a király rendelkezése alatt álló népek és birtokok mindinkább csökkennek, az egyházi és világi főurak hatalma alá kerülnek. Ezzel kapcsolatban az egyes községek az ipar és kereskedelem fellendülése következtében nagyobb jelentőséghez jutnak: a telepesek vagy hospesek királyi kiváltságok alapján a vármegyei ispán hatósága alól mentesülnek és a városokká fejlődött községek lassankint a vidéki kormányzatnak önálló tényezőivé lesznek. Hasonlóképpen mind nagyobb jelentőséghez jutnak az immunitási területek azáltal, hogy az egyházi és világi főurak uradalmai a vármegyei ispán hatósága alól kivett külön kormányzati területekké alakulnak.

[26] V. ö. *Pauler* id. m. I. 119. jegyzet. A comes praeconum előkelő állásáról tanuskodik III. István 1165. évben kiadott oklevele, *Fejér* II. 170.

[27] A királynak járó örökadót az archipreco szedi be: Váradi Regestrum 167. Kirótt birság beszedése *Wenzel* VII. 359.

[28] L. *Schiller*, Eurii. Magy. Jogi Lexikon III. 406. és kv. l.

A királyi vármegyei szervezet hadi és gazdasági jelentősége mindinkább elenyészik. IV. Béla több izben tett kísérletet a várföldek visszaszerzésére és a királyi vármegyei szervezet előbbi jelentőségének visszaállítására. De kísérletei sikertelenek maradtak, sőt a tatárok elvonulása után a városi kiváltságok osztogatása és a várjobbágyak tömeges nemesítése által maga is nagy mértékben előmozdította az egykori királyi vármegyei szervezet végleges felbomlását és az autonom megyei szervezet fejlődésnek indulását.

Ennek az újabb irányú fejlődésnek részletei a forrásokból meg nem állapíthatók, de annyi kétségtelen, hogy az autonom megyei szervezet fejlődése már IV. Béla korában kezdetét vette.

Bár a nemesek sem hadi, sem törvénykezési tekintetben nem tartoznak a vármegyei ispán hatósága alá, azért mégis bizonyos kapcsolat már kezdettől fogva fennállott a vármegyei hatóság és a nemesség között. Így látjuk, hogy a tizedszedés és a pénzbeváltás tekintetében a vármegyei ispánok hatósága a nemesekre, illetve a nemesi birtokokra is kiterjed, valamint a nemesi birtokokon tartózkodó szabad földművelők az úri hatóság kifejlődéséig szintén a vármegyei ispánok törvénykezési hatalma alatt állottak.

Továbbá látjuk azt is, hogy a király már régi időtől, talán már kezdettől fogva vármegyéről-vármegyére járva utazta be az országot. A nemeseket is érintő királyi jogszolgáltatás megyénkint történt, a mint ezt Kálmán decretumának 37-ik pontja tanusítja,[1] a hol a két megyei bíróról *(duo iudices megales)* van szó, a kik a királyt körútja alkalmával kísérik.

Még inkább kifejlesztette a megyei autonóm bíráskodást a kiküldött bírák intézménye. A nádor részint királyi kiküldetésben ...

[1] Decretum Colomani I. 37: In quacunque comitis mega rex digrediatur, ibi iudices megales cum eo conjungentur.

detés, részint később saját bírói hatalmánál fogva a vidéken törvénykező gyűléseket tart, bírói functiókat végez és királyi megbízás alapján ugyanazt teszik más királyi főtisztek is.

A királyi kiküldött bírák (*iudices missi vel constituti*), hovatovább megyénkint járnak el, megyénkint alakítják a mellettök működő bíróságot és pedig a megyei közönség választotta bírákból.

A nádori bíráskodás, valamint a bírói kiküldöttség intézménye mindinkább a vármegyei szervezethez fűződik, a mi mind szorosabbá teszi a kapcsot a vármegyék és a nemesek közt.

Még csak egy nagy lépés volt hátra, hogy az autonom megyei bíráskodás létrejöjjön és ez az, hogy a megyei közönség alakította bíróság a nádor vagy a kiküldött királyi bírák nélkül is eljárhasson.

Ennek első nyomát 1232-ben találjuk, midőn a zalamegyei nemesek (*Universi servientes regis citra et ultra Zalam constituti*) királyi engedély alapján ítéletet hoznak az Okuz bán és Bertalan veszprémi püspök közt folyt birtokperben.[2]

IV. Béla nem ellenezte, sőt előmozdította a megyékben mutatkozó autonom törekvést. Megengedte, hogy a megyék által választott nemes bírák csekélyebb fontosságú ügyekben, különösen büntető ügyekben eljárjanak. Szükségessé tette ezt már az is, hogy ő a királyi bilochusokat megszüntette.[3] Ezeket lassankint a választott megyei nemes bírák váltják fel, a *iudices nobilium*, kiket nálunk szolgabíráknak,

[2] Felette érdekes az az indokolás, a mellyel a zalamegyei nemesek a királyi engedélyt az autonom bíráskodásra kérik és megkapják, a melyből kitünik, hogy egyfelől a birtokaristokratia hatalmaskodása, másfelől a közvetlen királyi bíróságok távolsága tette szükségessé az autonom vármegyei bíráskodás kifejlődését: „quod cum in nostris partibus multa mala iniurie damna et gravamina peccatis exigentibus per malignos homines perpetrabantur, et multi potentiores inique opprimebantur, qui ius suum nequaquam prosequi poterant propter distantiam iudicum et multa alia impedimenta; a domino nostro rege petivimus humiliter et devote, ut nobis daret licentiam iudicandi et faciendi iusticiam plenam opressis et pacientibus iniurias infinitas de omnibus hys, per quos indebite paciuntur." *Wenzel* XI. 249. l.

[3] Bilotum omnino abolemus. *Fejér* C. D. IV. 1. 196. 1240. év.

a királyi szolgák bíráinak (*iudices servientium regalium*) neveztek.

A nemesség az autonom irányú fejlődés következtében mind szorosabb összeköttetésbe lép a vármegyei szervezettel. Erről tanuskodik az 1267. évi decretum 8. pontja, mely már azt rendeli, hogy a székesfehérvári gyűlésen minden megyéből legalább 2—3 nemes megjelenjék. Másfelől a városokká fejlődött községek, valamint a földesúri hatalom alá került nem-nemes szabadok mindinkább kilépnek a régi vármegyei kötelékből és a vármegyei ispánok hatósága ezek felett mindinkább megszűnik.

A választott nemesek, a szolgabírák bíráskodása mellett, megmaradt még egy ideig a vármegyei ispán külön bírói hatósága is, valamint a nádor és a királyi küldöttek bíráskodása. Csak midőn a vármegyei autonom bíráskodás megszilárdul, olvad össze a vármegyei ispán előbbi bírói hatósága az újonnan kifejlődött megyei törvényszék bírói hatóságával, miután a megyei törvényszék elnöke a vármegyei ispán lett.

Az újabb irányú fejlődés gyökeresen átalakította a királyi vármegyei szervezetnek úgy rendeltetését, mint közegeit.

A hadi és gazdasági czélok mindinkább háttérbe szorulván, előtérbe lép a politikai kormányzat és törvénykezés. Ez képezte most már a vármegyei ispán főteendőjét, ő elnököl a megyei gyűléseken, az újonnan fejlődő megyei törvényszékeken. Míg az előbbi időkben két helyettese volt, az egyik a hadnagy, a ki a katonai teendőket végezte (*dux vel major exercitus*), a másik az udvarbíró (*comes curialis castri*), a ki a vármegyei ispánt a törvénykezési teendőkben helyettesítette: addig most már csak egy van, a *vicecomes*, vagy mint később nevezték, a vicispán.

Az 1290. évi decretum 5. czikkében még a *curialis comes* és a *vicecomes* elnevezés együtt fordul elő, a mi az átfejlődést jelzi.[4] Később a *vicecomes* lesz az egyedül használt kifejezés, melyből aztán a magyar vicispánt csinált.

[4] 1290 : 5. t.-cz. Item nullus sine testimonio capitulorum vel conventuum, ad praesenciam curialium comitum vel vicecomitum citari possit nec comes iudicium recipere aut iudicare presumat, absque quatuor nobilibus nominatis. *Endlicher* Mon. Árp. 616. l.

A *vicecomest* a vármegyei ispán nevezte ki éppen úgy, mint előbb az udvarbírót. Minthogy azonban most már a *vicecomes* a megyei törvényszéken a vármegyei ispánt helyettesítvén, a nemesek felett is bíráskodik, az idézett 1290. évi decretum 3. és 4. czikke megkívánta, hogy nemcsak a vármegyei ispán, hanem a vicispán is a nemesek közül való legyen, valamint megkívánta azt is, hogy a király a vármegyei ispánságot idegeneknek — s a mi ezzel részben egyértelmű volt — nem keresztényeknek ne adományozza és az ispáni tisztségnek bérbeadását meg ne engedje.[5] A nemesség ezen kívánságai azonban nem nyertek megvalósulást, mert okleveles adatok igazolják, hogy még Károly Róbert király korában is nem-nemesek vicispáni tisztséget viseltek.[6]

Nevezetes átalakulást tapasztalunk a vármegyei hatóság alsóbbrendű közegeinél is. A vármegyei szervezet katonai jelentőségének csökkenése következtében a század- és tizedkerületekre való felosztás elenyészik, valamint megszűnnek a száznagyi és tíznagyi tisztségek, csak a törvénykezéssel öszszefüggő alsóbbrendű tisztek maradtak meg, ú. m.: a poroszlók, bakók stb.

Az autonom irányú fejlődés következtében, mint új tisztség, a szolgabírói tisztség jön létre és ez képezi a vármegyei szervezet újabb irányú fejlődésének legnevezetesebb intézményét.

A szolgabírák *(iudices nobilium seu servientium)*, a kikkel e név alatt a XIII. század közepétől találkozunk,[7] a jogtörténeti fejlődés szempontjából utódai azoknak a válasz-

[5] 1290 : 3. Promittimus eciam, quod dignitates seu comitatus regni nostri, seu castra, advenis vel hospitibus, aut paganis vel ignobilibus, et his, qui in regno nostro nocumenta frequenter intulerunt, nullatenus conferemus. 4. Nec eciam barones suas dignitates in certa quantitate pecunie, locare permittemus nec vices suas, sive iudicatus in parochia conferri ignobilibus paciemur. *Endlicher* Mon. Árp. 616.

[6] Így pl. De Senis Péter aranyműves és pecsétmetsző 1331-ben Szepesmegye vicispánja volt. *Fejér C. D.* VIII. 5. 17. *Wagner* Analecta Scepusii I. 131.

[7] Legelőször említi őket világosan a fehérvári egyház kiváltságlevele 1254. évből. *Fejér C. D.* IV. 2. 232. és kv. l. *Endlicher* Mon. Arp. 485. l., Egyik 1264. évbeli okmány már „magistratus Zaladiensis"-t említ: „quod Johannes . . . exhibuit nobis litteras magistri Laurencii iudicis nobilium Magistratus Zaladiensis". *Wenzel* III. 116.

tott megyei bíráknak, kik a nádor, vagy a királyi kiküldött bírák mellett, mint bírótársak működtek. E bírótársak száma nem volt megállapítva, de szokás útján rendesen négy választott bírót alkalmaztak, ehhez képest a megyékben mindenütt négy szolgabírót találunk.

A szolgabírák sem nem királyi, sem nem ispáni tisztviselők, hanem választott megyei tisztek és a vármegyei ispánnal, mint a királyi kormányzat közegével szemben, a megyei autonomiát képviselik.

Az újonnan alakult megyei kormányzat már dualisztikus jellegű: részint királyi, részint autonom jellegű kormányzat. A vármegye élén királyi főtiszt áll, de az alárendelt közegeket már nem ő nevezi ki, hanem a vármegye közönsége választja. A vármegyei szervezetnek ez a dualisztikus jellege a következő korszakban az autonom irányzat megszilárdítására, a megyei önkormányzat teljes kifejlődésére vezetett.

A szolgabírói tisztséggel kapcsolatosan fejlődik ki a megyei közönség és a megyei terület fogalma. Eddig vármegyék alatt inkább csak bizonyos várhoz tartozó területet értettek, mely ugyanazon királyi főtiszt kormányzása alatt áll, most azonban már a súlypont a megyei közönségre, és a megyei területre helyezkedik. A vármegyék olyan kormányzati egységek, vagy területek, a melyeknek lakói maguk választják tisztviselőiket. A vármegyei területen lakó szabadok — és pedig később már csak a nemesek — képezik a vármegyei közönséget, mely mindinkább és inkább nagyobb önállósággal intézi törvénykezési és egyéb közügyeit, éppen úgy, mint Angliában a grófságok, a *county*-k közönsége.

A vármegyei közönséget jeleníti meg a vármegyei gyűlés, a *congregatio*, melyet kezdetben csak a király engedélye mellett lehetett tartani. A vármegyei gyűlés, mint a vármegyei közönség autonom szerve, a nádor és a királyi kiküldöttek által tartott törvénykezési gyűlésekből fejlődik ki. E korban még a megyei gyűlésen, melynek főteendőjét a szolgabirák választása és a törvénykezés képezte, megjelennek a nem-nemes szabadok is.

A megyei gyűléseken az 1290. évi decretum 14-ik cikke szerint, a törvénykezést a nádor vezeti az ispán és a négy

szolgabiró, mint birótársak közreműködése mellett. Ha azonban a nádor nem tart gyűlést, akkor már az 1928. évi decretum 32. czikke szerint a vármegyei ispán elnöklete alatt a szolgabirák ítélnek. „Elrendeljük, hogy egy hatalmas úr se ítéljen se maga, se megbizottja által a megyékben, hanem minden ügy, mi a megyékben felmerül, a nádor által, vagy ha ő nem tartana itélőszéket, a megyei birák által ítéltessék és ha bármely hatalmas úr ítélni merészkedik, egyházi átokkal sujtassék".[8] E rendelkezés már a megyei birósagot a nádor birói hatalmától bizonyos mértékig függetleníti, önálló birósággá teszi. Másrészt látjuk ebből azt is, hogy a vármegyei ispánok és mások a megyékben hatalmas urakká lettek, a kik a nemeseket is birói hatalmuk alá vonni törekedtek.

A szolgabirói intézmény életbeléptetésével egyidejüleg a vármegyének ujabb területi felosztása állott elő. A vármegye, a négy szolgabirónak megfelelőleg négy járásra oszlik és pedig minden megye tekintet nélkül terjedelmére.

2. §. A városok és a városi önkormányzat.*

A városi szabadság kifejlődése után jogi értelemben vett városok vagy szabad királyi városok alatt értjük a vármegyei hatóság alól kivett, a közvetlen királyi hatóság alá tartozó, immunitással és testületi önkormányzattal bíró községeket.

E korszakban még a „szabad királyi városok" elnevezése határozott megállapodáshoz nem jutott. Okmányaink a királyi városokat *civitas, regalis civitas, villa, libera villa, burgum, castrum, suburbium* kifejezésekkel jelölik. Még leggyakrabban a *libera villa* kifejezést találjuk, mindenesetre gyakrabban, mint a *civitas*-t, mely csak a következő korszakban, a XIV. század folyamán lesz a szabad királyi városokat jelző kifejezéssé. A királyi városoknak még nem volt közös elne-

[8] *Kovachich,* Suppl. ad Vest. Com. 128. l.

* *Irodalom: Steeger.* Darstellung d. Rechte und rechtl. Gewohnheiten der k. freien Städte in Ungarn 1834. *Wenzel G.,* Magyarország városai és városjogai 1877. *Szalay József,* Városaink a XIII. században 1878.; Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században. Századok 1881. évf. *Király János,* Pozsony város joga a középkorban. 1894.

vezésük, mely őket a többi községektől megkülönböztette volna.

A városi szabadság kifejlődése és a jogi értelemben vett városok előállása Magyarországon sajátos magyar jogintézmény, melynek hasonmását egyik európai állam jogfejlődésében sem találjuk meg teljesen, mert nálunk a városi szabadság kifejlődését nem előzte meg úgy, mint a nyugati államokban, a hűbéri államszervezet. Nálunk a városok ura kezdettől fogva a király és nem a tartományurak, vagy földesurak és így a városoknak nem kell küzdeniök, úgy mint a nyugati államokban, a tartományúri és földesúri hatalommal, hogy az alól magukat függetlenítsék.

A mint már föntebb a rendi szervezet fejtegetésénél előadtuk,[1] a városi élet és szervezet a *hospes*-ek lakta községekben indult először fejlődésnek. Ezekben fejlődik ki és jut önálló jelentőségre az ipar és a kereskedelem, a mi a királyok részéről vámmentesség és vásártartási jog adását vonja maga után.

A vásártartási jog mind nagyobb jelentőségre emelte a községi biráskodást, melynek hatásköre a vásárok alkalmával nemcsak a község lakóira, nemcsak a kiváltságolt telepesekre, hanem mindenkire egyaránt kiterjedt, a ki a vásáron megjelent. A vásári biráskodás a községi biráskodást területi jellegűvé és ez által közjogi jelentőségű biráskodássá teszi.[2]

Királyaink, hogy a vásári biráskodás szabad mozgását biztosítsák, a városi területet kiveszik a vármegyei ispán hatósága alól és elrendelik, hogy a város területén úgy a polgárok, mint az idegen kizárólag a városi biróság hatósága alatt állanak és ha ez a biróság megtagadná a jogszolgáltatást, akkor a király előtt lehet panaszt emelni.[3]

[1] L. a III. fej. 7. §-át.

[2] A legnyomósabb bizonyíték arra nézve, hogy a városi autonom biráskodás területi jellegüvé válása a vásártartási joggal függött össze. Győr kiváltságlevele 1271. évből: 4. preterea concessimus eisdem liberum forum, tam in castro, quam exterius celebrandum, ubi comes Jauriensis et eius officiales nullam penitus iurisdictionem poterunt exercere. Endlicher: Mon. Arp. 527. l. L. még Buda 1287. évben kelt vásártartási kiváltságának 1. pontját. U. o. 604. l.

[3] Világosan kimondja ezt Pozsony kiváltságlevele 1291. évből: 1. Quod villicum seu iudicem inter se, a festo sancti Georgi martiris us-

A városok ezáltal területükkel együtt kiválnak a vármegyékből, külön törvénykezési területekké és ez alapon az állami kormányzatnak önálló tényezőivé lesznek. A területi kiválás teljesen függetlenítette a városokat a vármegyéktől, a melyek mindinkább a nemesek önkormányzati joggal felruházott közönségeivé alakulnak. A nemesi szabadság mellett kifejlődik a városi vagy polgári szabadság, melynek mindazok részesei, kik a város területén laknak.

A városi szabadságnak kettős értelme van, egyrészt községi, másrészt egyéni szabadság. A városok községi szabadsága képezte alapját a polgárok egyéni szabadságának, az ország többi lakóival szemben jogilag előnyösebb helyzetének. A polgárok, mint kiváltságokkal bíró községek lakói, mint ezen községek részére adott privilegium részesei, bizonyos jogok birtokába jutnak és bizonyos kötelezettségek alól mentesülnek.

A városi szabadságot megalapító királyi kiváltságlevelek egyik állandó pontja, hogy mindazok, kik a város területére költözködtek, a városi szabadság részeseivé lesznek, valamint ismételten kimondva találjuk azt is, hogy a földesurak nem akadályozhatják meg jobbágyaikat, hogy a földbér *(terragium)* lefizetése után a városba költözzenek; habár viszont egyik-másik kiváltságlevél azt is kimondja, hogy csak szabad állapotú emberek foglalhatnak helyet a városi polgárok között, a mi a rabszolgák kizárására mutat.[4] A királyi hatalom védi a rabszolgák feletti jogot, mert annak megszorítása támadás a földesúri hatalom ellen.

A községi élet előbbi fejlődésének megfelelően — a mint

que ad anni revolutionem duraturum, eligant de communi, qui omnes causas ipsorum, et eciam extraneorum exortas inter ipsos, vel intra metas civitatis, more hospitum aliorum cum decem iuratis concivibus suis possit iudicare. — 10. Si vero iudex ipsorum, iurati vel cives in reddenda iusticia defecerint, non partes. sed judex et iurati, si inter se ad faciendam iusticiam partibus convenire non potrunt, ad nostram presenciam evocetur. *Endlicher* 623—625. l. L. a vásári bíráskodás jelentőségéről a városi szervezet fejlődése tekintetében: *Király János*, Id. m. 60—61. l.

[4] Nagyszombat kiváltságlevele 1238. évből: 10. Libere vero conditionis homines, undecunque inter eos habitare volentes venire voluerint . . . habeant potestatem. *Endlicher* 446. l. L. még Nagyszőllős 1262. év *Wenzel* VIII. 31. Kőrös 1252. évi kiváltságlevele szerint a nyersbőradót (marturina) fizetők fel nem vehetők. *Fejér C. D.* IV. 2. 165.

a városok eredetének fejtegetésénél előadtuk — ugyanazon város területén különböző jogállású egyéneket találunk, ú. m.: nemeseket, várjobbágyokat, telepeseket, várnépeket, udvarnokokat, rabszolgákat. A közösen élvezett kiváltság alapján a városok különböző jogállású lakói lassankint *egyenlő jogállású* városi polgárokká lesznek és a városi közönséget alkotják. A királyi kiváltságlevelek eléggé visszatükrözik azt a törekvést, hogy a városok különböző jogállású elemei egy egésszé forradjanak össze.[5] Az előbbi különböző jogállás maradványai is hovatovább elenyésznek, hogy helyt adjanak a polgárok teljes jogi egyenlőségének. Még legtovább tartotta fenn magát a nemesek kivételes jogállása, a mennyiben ők büntető ügyekben a király közvetlen birói hatósága alatt maradnak.[6] A nemeseknek mentességét a városi biróság alúl az 1290. évi decretum is biztosította.[7]

A városi szabadsággal együtt járt a teljes immunitas, a területi mentesség. Ehhez képest sem a nádor, sem a királyi birák, sem a többi királyi tisztviselők a város területén közhatósági funkcziókat nem végezhetnek, a városi tanács közbenjötte nélkül el nem járhatnak. Erről tanuskodik a kiváltságleveleknek az a pontja, mely elrendeli, hogy a pénzbeváltást csak a városi hatóság eszközölheti, vagy pedig a pénzváltók eljárását a városi hatóság közreműködéséhez köti. Valamint ezt tanusítja az is, hogy a selmeczbányai jogkönyv szerint a kamaragrófnak nem volt szabad a város területén a hamis pénzverőket üldözni.[8]

Ugyancsak az immunitásnak következménye, hogy a nádor és a királyi főtisztek a városokban nem élhetnek a meg-

[5] L. Luprechtháza kiváltságlevele 6. pont *Endlicher* 472. l., Győr 5. és 9. pont. U. o. 527—28. l., Sopron 11. pont. U. o. 548. l., Pozsony 12. pont. U. o. 625. l.

[6] Nagyszombat kiváltságlevele 1238. év 8. pont: „nisi nobilis exstiterit, cuius iudicium maiestati regie reservatur". *Endlicher* 446. l.

[7] 1290 : 20. t.-cz.: Hospites etiam liberarum villarum, regis scilicet et reginae, nobiles regni nostri non possint iudicare. Az érseki városokról intézkedik 19. t.-cz.

[8] Nagyszombat 1238. év 7. pont. *Endlicher* 445—446. l.; Pest, 1244. év 18. pont. U. o. 468. l.; Vasvár 1279. év 10. pont. U. o. 553, l,; Pozsony 1291. év 13. pont. U. o. 625. l. — Selmeczi jogkönyv 6. pont. Wenzel III. 209.

szállás jogával, a városoktól lakást és ellátást, vagy e czímen költségeket nem követelhetnek.

A városok azonban nemcsak az állami, hanem az egyházi kormányzat szempontjából is nagyobb önállósághoz jutnak. A király nálunk kezdetben egyetemes kegyúri jogánál fogva *(ius patronatus universale)* valamennyi egyháznak kegyura. A kegyuraság a földesúri hatalom kifejlődésével a kisebb egyházak felett a földesurakra száll át; a városok ellenben a királyi kiváltság következtében saját egyházuknak kegyuraivá lesznek. A királyi kiváltságlevelek egyik állandó pontját képezi, hogy a városok lelkészüket maguk választják. A városi kegyuraság szintén sajátos magyar jogintézmény, melynek hasonmását a többi európai államban nem találjuk.[9]

A városi kegyuraság a legujabb időkig a városi szabadság kiegészítő alkatrésze maradt. Minden szabad királyi városnak kegyurasággal kellett bírnia a területén létező egyházi intézetek felett. De egyes városok egyházkormányzati önállósága ennél még tovább terjedt. A városi plébániák kivétetnek a főesperes, az *archidiaconus* joghatósága alól és közvetlenül a püspök joghatósága alatt állanak.[10] Sőt a városok egyházi önállóságra való törekvése arra vezetett, hogy a püspöki székhelyet nem képező városok plébániái még a püspöki joghatóság alól is mentesülnek és közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá helyeztetnek. Ebben találja magyarázatát, hogy Buda és Pest egyházi szempontból az esztergomi érsekmegyéhez tartozott és jelenleg is az esztergomi érsek joghatósága alatt áll.

A vámmentesség és a vásártartási jog a városi szabadságnak kezdetleges alkotó elemét és továbbfejlődésének egyik főtényezőjét képezte. A vámmentesség mindig a királyi vámhelyekre szólott és a városok fekvése és jelentősége szerint különböző lehetett. A vásártartási jog két különböző jogot foglalt magában: egyik a vásártartás, másik a királyi vámszedés joga.

[9] L. ennek igazolását Timon: A városi kegyuraság Magyarországon 1889.

[10] L. Szatmár-Németi 1230. évi kiváltságlevelének 6. pontját. *Endlicher*, 427. l. Az egri püspök 1290. évi kiváltságlevele Kassa részére. *Wenzel.* V. 14.

A városi közönséget a város területén megillető önkormányzati és törvénykezési jogot a városi tanács *(magistratus)* gyakorolja, mely áll a városbiróból és rendszerint 10—12 esküdt polgárból *(iurati cives)*. A városbirót ezen kornak okmányai még *villicus*-nak, *maior villae*-nek, falunagynak és csak kivételesen nevezik *iudex civitatis*-nak.[11]

A tanácskormányzat testületi kormányzat, mely a községi kormányzatból fejlődik ki és csak a városi szabadság létrejöttével nyer közjogi jelentőséget, mert a községi szervezet még nem volt az állami kormányzatnak kiegészítő alkatrésze.

A városi szabadság kifejlődésével a városok teljesen szabad biróválasztási jogot nyernek. A királyi kiváltságleveleknek egyik állandó pontja volt az is, hogy a városi polgárok szabadon választhatják birájukat. A szabad biróválasztási jog nagy jelentőségét igazolja az is, hogy egyes kiváltságlevelekben a király nemcsak biztosítja a szabad biróválasztást, hanem egyúttal azt a jogot adja a polgárságnak, hogy a király által kirendelt birót elfogadni nem tartoznak.[12]

Úgy a városbirót, mint a városi tanács tagjait, az esküdt polgárokat a városi polgárság évenkint és pedig rendszerint Szent György-napján választotta. A városi magistratus nagy hatalommal rendelkezett, mely esetleg veszélyes lehetett magára a városi közönségre; ebből magyarázható a kiváltságleveleknek az a rendelkezése, hogy a városbiró egy év leforgása után tartozik tisztét letenni és a városi közönség rendelkezésére bocsátani.

Kezdetben a városbiró választását a király is megerősítette, de a későbbi kiváltságlevelek már hallgatnak erről, a mi jogosulttá teszi azt a feltevést, hogy e jogáról a király a városi önkormányzat érdekében lemondott. Ha azonban a városbiró és a városi közönség között viszályok merültek fel.

[11] Nicolaus filius Nicolai Folunog dicti. *Fejér C. D.* VIII. 1. 486. i. Szatmár-Németi 1230. év 2. pont, Nagy-Szombat 1238. év 4. pont, Sopron 1277. év 1. pont, Pozsony 1291 .év 1. pont.

[12] Libertas hospitum de castro Budensi 1276. évből: 3. Ad hoc concessimus eisdem, ut non cogantur recipere aliquem iudicem per nos datum, sed ex electione sua libera assumant in villicum, quem volent. *Endlicher* 543. l. V. ö. Zágráb 1266. évi kiváltságlevelét. *Fejér C. D.* IV. 3. 337., 338.

nevezetesen, ha a városi közönség időközben a birót tisztétől megfosztani akarta, a végleges eldöntés a királyt illette, miután a városok közvetlen a király felügyelete alatt állottak.[13]

A városi szabadság tejes kifejlődésével a városbiró a városi tanácscsal együtt kizárólagos birói hatalmat gyakorol a város területén úgy polgári, mint büntető ügyekben. A városok azonban csak fokozatosan jutottak a teljes törvénykezési hatalom birtokába. Erről tanuskodnak azok a kiváltságlevelek, a melyek szerint a fontosabb bűnügyekben a büntető biráskodást a városbiró még a királyi biróval együtt gyakorolja.[14]

A biráskodás mellett még a tanács gyakorolja az ipari és piaczi rendészetet, mely a vásártartási jog következtében fejlődött ki; nevezetesen felügyel az értékek és mértékek helyes kezelésére. Ugyancsak a tanács eszközli a pénzváltást s egyáltalán kezeli a város területén a pénzügyeket: beszedi az egyházi tizedet és királyi kincstárt illető jövedelmeket.

A városi tanács előtt történik a városi ingatlanok elidegenítése és a fontosabb jogügyletek kötése. Ezekről később könyvet vezettek, a városi könyvet, mely mind nagyobb jelentőséghez jutott. Az okmányok kiállítása, valamint a városi könyv vezetése külön tisztség keletkezését idézte elő, ez a j e g y z ő i t i s z t s é g. A városi jegyző egy vagy több tanácsos jelenlétében állítja ki az előtte kötött jogügyletekről az okmányokat és vezeti az ezekre vonatkozó jegyzéket. A jegyzői tisztség a tanács mellett mind fontosabb tényezővé vált a városi kormányzatban.[15]

Továbbá a városi törvénykezéssel kapcsolatosan találunk olyan közegekre is, kik a csekélyebb fontosságú törvénykezési teendőket végezték; ilyenek a *pristaldusok* (poroszlók) és a *precók* (bakók).

[13] L. pl. Korpona kiváltságlevelét 1244. év *Fejér C. D.* IV. 1. 330.

[14] Luprechtháza kiváltságlevele 1247. évből 5. pont *Endlicher* 471. l. Késmárk 1267. évből 1. pont. U. o. 518. l. Kolozsvár 1260—1270. évből *Wenzel* VIII. 1272.

[15] A városi jegyzői tisztséget már mint állandó és általános jellegűt említik az Anjou-kori formulák. *Kovachich*, Formulae solennes styli 55. pont 34—35. l. *Michnay-Lichner*, Budai jogkönyv (Ofner Stadtrecht) 28. 52—55. pont.

A városi közönséget képviselő és a városi tanácsot ellenőrző nagy tanácsról vagy v á l a s z t o t t k ö z ö n s é g r ő l — *electa communitas* — e korszak forrásai nem tesznek említést. Ez a fejlődés nálunk csak a következő korszakban állott elő. Úgy látszik, az ellenőrzést, valamint a biró- és tanácsválasztást e korszakban még maga a polgárság egyeteme, a városi közgyűlés eszközölte.[16] A városi közgyűlésnek tagja pedig minden városi polgár, ki a város területén ingatlannal bír.[17]

A városi önkormányzat teljesen demokratikus alapokon nyugszik. Minden birtokos városi polgár egyenlően jogosított a városi közönséget megillető jogok gyakorlásában részt venni, valamint jogosított arra is, hogy a tanácsnak tagja legyen. Különös előjogokkal biró rendre vagy osztályra a városokban nem találunk. A polgári jogokban való részesedésnek egyedüli feltétele a város területén fekvő ingatlan birtoklása, mely mind nagyobb jelentőséget nyer. Innen magyarázható a kiváltságleveleknek az a tilalma, hogy idegenek, nem a városban lakók részére városi ingatlant elidegeníteni nem szabad.

Később azonban nem a rendiség, hanem a n e m z e t i s é g i k ü l ö n b s é g kezd mindinkább előtérbe lépni a polgári jogok megszerzésénél és gyakorlásánál. Egyes városok nemzetiségi szempontból exclusiv jelleget öltenek, különösen a német eredetű lakossággal biró városok kimondják, hogy városi ingatlant csak németek szerezhetnek.

A városi közönséget saját területén s z a b á l y a l k o t á s i jog (*ius statuendi*) illeti meg.[18] A városok saját területükön érvényes jogszabályokat, jogot alkothatnak, önállóan rendezhetik jogviszonyaikat. Ez alapon keletkeznek a városi partikuláris jogok, melynek legrégibb írott emléke a s e l m e c z i j o g k ö n y v. A városi jogok kezdetben szokás út-

[16] A városbiró a közgyűlésen a polgárság kezébe teszi le tisztségét Lib. hosp. de castro Budensi 1276. évből: qui quidem villicus in anni revolutione villicatum debeat in manus civium resignare. *Endlicher* 543. l.

[17] V. ö. *Szalay József*, id. m. 51. és kv. l. *Király János*, id. m. 68. l.

[18] Ennek első nyomát találjuk Zágráb 1242. évi alapítólevelében, a melynek bevezetése szerint a kiváltságlevél tartalmát maguk a hospesek állapították meg: conditiones itaque et libertates hospitum predictorum, in predicto monte habitancium et conveniencium, quas ipsi inter se fecerunt et nos approbamus. *Endlicher* 452. l. V. ö. *Fejér C. D.* IV. 3. 332.

ján képződnek és pedig nagyobbrészt azon szokásjogok alapján, melyeket a külföldről bevándorolt telepesek magukkal hoztak, de az idegen jogok csak akkor válnak városi jogokká, midőn már a hospesekből lassankint városi polgárok lesznek és midőn már az idegen jogok a királyi kiváltságok, valamint az országos jogszokás behatása alatt lassankint magyar jelleget öltenek.[19] Az első városi jogok, a minő volt: a székesfehérvári, budai, selmeczbányai, nagyszőllősi és zágrábi, a szabályalkotási jog alapján önállóan magyar talajon fejlődtek ki.[20]

Mindezen kiváltságok daczára a városok e korszakban még országos rendiségre, a nemesekéhez hasonló országos közjogi állásra szert nem tettek, a királylyal szorosabb alárendeltségi, függőségi viszonyban állanak, közvetlen királyi hatalom alatt álló jobbágy-községnek tekinthetők.

A városok jogállása és ezzel kapcsolatosan a polgárság szabadsága nem volt országos jellegű decretumokban szabályozva és biztosítva, mint a nemeseké, hanem csakis az egyes községeknek adott kiváltságlevelekben. A városi szabadság kiváltsági jellegű. A városok testületi nemessége és ahhoz fűződő szabad birtokjoga a város területén csak a következő korszakban a szent korona jogelvek alapján fejlődött ki.

A városok szoros alárendeltségi viszonya a királyi hatalom irányában kifejezésre jut abban, hogy az általuk élvezett kiváltságokért bizonyos kötelezettségekkel vannak terhelve a királyi hatalom irányában. E kötelezettségek kétfélék: adózási és katonaállítási kötelezettség.

A városi kiváltságlevelek pontosan megállapították a városi polgárok vagyoni szolgáltatásait. E szolgáltatások az előbbi függőségi jobbágyi viszonyból erednek s kezdetben egyéni jellegűek. Ilyen volt a *terragium* és a *census*. Ezek nem is vesztik el azonnal egyéni jellegüket, hanem csak szorosabb meghatározást nyernek,[21] majd később egyéni jellegüket

[19] *Wenzel* Magyarország városai és városjogai 1877. 44. l.

[20] L. erről bővebben a VIII. fej. 3. §-át.

[21] L. pl. Kamar kiváltságlevele 1263. év 5. pont: ut mansio quelibet duodecim denarios . . . pro censu seu terragio solvere teneatur. *Endlicher* 504. l. Berény kiváltságl. 1265. év 1. pont: Quod de singulis mansionibus

mindinkább elveszítvén, a városi közönséget terhelő általános jellegű szolgáltatásokká válnak. A városi közönség, mint olyan, bizonyos általányösszeget fizet földbér vagy *cenzus* czímén a királyi kincstárnak, melyet aztán a város maga szed be a polgáraitól.[22]

A hadkötelezettség megállapításánál már a városoknak az a törekvése, hogy a nemesekéhez hasonló jogállással bírjanak, mindinkább kifejezésre jut. A kiváltságlevelek egy részében már ki van mondva, hogy a városok éppen úgy, mint a nemesek, csak akkor tartoznak katonai kötelezettségeket teljesíteni, ha a király személyesen vezérel,[23] valamint ki van mondva az is, hogy az általuk állított katonaság csak a király zászlaja alatt harczol.[24]

A városok hadkötelezettsége azonban még a helyi körülményekhez képest különféleképen van megállapítva. Kezdetben a katonák számát a házhelyek szerint állapították meg, később általános szabály az, hogy a város bizonyos meghatározott számú katonát, 8, 10, 12-t tartozik kiállítani. Némely kiváltságlevél pedig csak annyit mond, hogy a hospesek tehetségük szerint állitsanak ki katonát. Azt is szabálynak lehet tekinteni, hogy a városok nehéz fegyverzetű katonaságot állítanak ki, a mi jelentékenyen nagyobb költségbe került, mint a könnyű fegyverzetű katonaság.

A hadi kötelezettségek alól egyes esetekben általános mentességet adtak a királyok, mint pl. Győr és Kőrös város

singulatnia pondera solvere tenentur annuatim. *Endlicher* 506. l. Werőcze kiváltságlevele 1234. év 3. pont u. o. 443. l. Lipcse kiváltságlevele 1270. év. *Fejér C. D.* V. 1. 27. l.

[22] L. pl. Szamobor kiváltságlevele 1242. év. 9. pont: quod predicti hospites nostri nobis annuatim pro collecta centum pensas et pro tributo fori triginita pensas solvere teneantur. *Endlicher 457. l.* Késmárk kiváltságlevele 1269. év. 2. pont: pro censu seu terragio singulis annis viginti marcas solvere teneantur *Endlicher* 518. l.

[23] Nagyszombat kiváltságlevele 1238. évből: 2. Nec in exercitum, cui rex *personaliter* non interfureit, venire compellantur. *Endlicher* 445. l. L. még Szatmár-Németi 1230. évből 1. pont. U. o. 427. l. Korpona 1244. évből *Fejér C. D.* IV. 1. 331. l. Dobronya és Bábaszék 1254. évtől 8. pont. *Endlicher* 438. l.

[24] Nyitra kiváltságlevele 1258. évből: 2. Et quociescunque expedierit contra inimicos regni nostri, datis ex eis duodecim armatis, sub *vexillo regis* militabunt. *Endlicher* 499. l. L. még Karako és Chrapundorf kiváltságlevelét 1238. évből. *Endlicher* 448. l.

polgárainak. Győr mentességéből az is kitünik, hogy az erődített helyek is — mint pl. Székesfehérvár — tartoznak katonát állítani és hogy ez a hadkötelezettség a városi szabadságnak, nevezetesen a *libertas Albensis*-nek egyik alkatrésze volt.[25] Időleges mentességet is nyerhettek a városok a hadkötelezettség alól, mint pl. Korpona 1244-ben.

A városok egy része kezdettől fogva megerősített helyet, várat képezett, máshol a városok a várak közelében feküdtek. Királyaink később is arra törekedtek, hogy a városok megerősített helyekké alakuljanak.

A várrendszerhez tartozó városokra az a teher is hárult, hogy a város polgárai tartoztak a vár védelméről és fentartásáról gondoskdni, a mi jelentékeny áldozatot igényelt, miért is pl. Sopronra nézve kimondja a király, hogy a városi szabadságnak csak az lehet részese, a ki a várban lakik és a ki a várba vissza nem tér, javait veszti.[26] Pozsony kiváltságlevele szerint a polgároknak szintén jogukban állott azokat kebelükből kizárni, a kik kötelezettségeiknek eleget nem tettek.[27]

4. §. Az immunitások és a földesúri hatóság.

A földesúri hatalom nálunk is úgy, mint a nyugati államokban az immunitási kiváltságok alapján fejlődtek ki. *Immunitas* (mentesség) alatt értették a rómaiknál a közteher alól való mentességet, melyet valamely személy vagy dolog élvezett; ellenben a germánoknál, a középkori államokban értették azt a kiváltságot, melynek következtében bizonyos terület mentesül a király közegeinek behatolása ellen olyképpen, hogy királyi birák és egyéb tisztviselők az illető területen közhatósági funkcziókat nem végezhettek, nem bíráskodhattak, adót nem szedhettek, valamint nem szedhették

[25] Székesfehérvár kiváltságlevele, mely az okmányok hivatkozása szerint még Szt. Istvántól eredt, nem maradt ránk, sem annak 1237. évi átirata. Egy csekély részét, mely a vámmentességről szól, Zápolya István nádor ítélőlevele tartotta fenn. *Wenzel* IX. 9—13. Székesfehérvár kiváltságára hivatkoznak Nyitra, Szathmár, Győr kiváltságlevelei. *Endlicher* 498., 505., 526. l.

[26] *Wenzel* IV. 254. *H. O.* II. 25.

[27] 1291. évből 16. pont *Endlicher* 626. l.

a törvénykezési és hadi birságokat és nem eszközölhették a pénzváltást.

E mentesség következtében az immunitással ellátott területen a közhatósági funkcziókat hovatovább az illető terület tulajdonosa gyakorolja, ő szedi be az adót, a birságokat, ő váltja be a pénzeket.

A nyugati államokban, nevezetesen a Frank birodalomban, az immunitási kiváltságokra nézve mintául, kiindulási alapul szolgáltak a királyi uradalmak, mert a gaugrófoknak nem volt szabad a királyi birtokokon végrehajtást eszközölni, különösen az adókat, birságpénzeket stb. behajtani, hanem e czélból meg kellett keresni a királyi jószágigazgatókat, a királyi *actorokat.* A királyi uradalomhoz hasonló mentességet kaptak később a világi főurak uradalmai.[1]

Ebből az immunitásból, a királyi hatalom közegeinek behatolása ellen adott mentességből fejlődött ki előbb az egyházi és később a világi főurak törvénykezési hatalma jobbágyaik felett: a f ö l d e s ú r i h a t a l o m, vagy az ú r i h a t ó s á g. A szabad birtokosok most már nemcsak tulajdonosai az általuk bírt területnek, hanem urai is annak olyképen, hogy a birtokaikon tartózkodó szabad emberek felett közhatalmi jogosítványokat gyakorolnak, nevezetesen azt a jogot nyerik, hogy jobbágyaik felett a bírói hatalmat mint saját magánhatalmukat bírják és gyakorolják, valamint a királyt megillető pénzügyi jogosítványokat is.

Ennek megfelelő fejlődést találunk Magyarországon is. Már Szent István korában a pannonhalmi és a pécsváradi apátság alapítóleveleiben találjuk első nyomát az immunitásnak.

A pannonhalmi alapítólevél még csak a királyi hatalom közegeinek behatolása ellen ad mentességet, még csak olyan rendelkezéseket tartalmaz, hogy az illető egyház birtokaira a királyi főtisztek be nem hatolhatnak és ott közhatósági funkciókat nem végezhetnek, szóval mentességet ad: *ab introitu iudicum.*[2]

A pécsváradi apátság alapítólevelében azonban már lát-

[1] *Sybel:* Die Entstehung des deutschen Königthums 474. és köv. l. *Viollet P.,* Histoire du droit civil francais 1893. 328. és köv. l.

[2] *Fejér C. D.* I. 281. — V. ö. *Karácsonyi,* Szent István oklevelei.

juk az immunitás következtében kifejlődő földesúri hatalom, az úri hatóság k e z d e t é t. Ezen alapítólevél szerint már az apátság birtokain tartózkodók a polgári törvénykezés tekintetében *in causa civili,* az apát birói hatalma alatt állanak és csak büntető perekben tartoznak a királyi tisztviselők birói hatalma alá.[3]

A királyság első századaiban az immunitási kiváltságok még leginkább az egyházi birtokokra szorítkoznak. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy ebben az időben még csak az egyház bírt nagy birtokokkal, uradalmakkal. De a nemesek birói hatalma a birtokaikon tartózkodó szabad parasztok felett már a királyság első századában kezd kifejlődni[4] és a XII. század folyamán már a nemesek jobbágyaik ügyeiben általán biráskodnak,[5] kivéve a súlyosabb bűntetteket, valamint a tized- és pénzügyeket.

Az eddig ismert legrégibb okmány a pécsi egyház kiváltságlevele 1190—1191-ből, mely már a teljes mértékben kifejlődött földesúri hatalmat tünteti fel. Ennek hitelességét azonban kétségbe vonják[6] és pedig méltán, mert a külső okoktól eltekintve, az okmány tartalma is arra vall, hogy később készült, miután nálunk a földesúri hatalom csak a XIII. században fejlődött ki teljesen. Az aranybulla 5-ik czikkelye szerint még a tized- és pénzügyekben a vármegyei ispánok ítélnek, valamint az immunitástadó kiváltságlevelek szerint a súlyosabb bűntettek eseteiben is.

A székesfehérvári egyháznak, az egri püspökségnek és az esztergomi érsekségnek adott kivátságlevelek, valamint

[3] „In civili autem causa nulli liceat iudicare, quam Abbati; nisi forte pro qua sanguis effundi debeat". *Fejér C. D.* I. 300.

[4] A nemesek birói hatalmának, az úri hatóságnak első nyomát Szent László decretumában találom, III. 12.: Si quis in *curia nobilium* furtum fecerit, nuncietur vel ejusdem *domino curiae vel pristaldo eius.* Et si forte contigerit, quod neuter domi sit, exspectetur per decem dies: si in undecimo neuter illorum venerit ante judicem stantuatur et secundum legem tractetur.

[5] Erről tanuskodik a váradi regestrum, mely a földesúri biráskodást már kifejlett állapotában tünteti fel. L. a 123., 281., 299., 308. stb. pontokat. Már 1181. évben olvassuk, hogy Froa úrnőnek, Marczell prépost nejének, udvarbirája van: „Elelis curialis comes Froue, qui terminum terre in circuitu demonstravit", *Fejér C. D.* II. 200. l.

[6] V. ö. *Pauler* id. m. I. 756. és köv. l.

egyéb okmányok arról tanuskodnak, hogy a XIII. század második felében az immunitással ellátott területen és az azon lakók felett a teljes törvénykezési hatalom, úgyszintén a király pénzügyi jogai a földesúrra szállottak át. A földesúr szedi be a királyi kollektákat és a tizedet, gyakorolja a vámszedési és a vásártartási jogot; ellenben a király részére semminemű hadi vagy törvénykezési bírság be nem szedhető.[7]

Csak a király részére fennálló megszállási jog, a *ius descensus regii,* maradt fenn, tehát az a jog, hogy midőn utazik, szállást és ellátást követelhet. De már a nádor és a többi királyi főtisztek erre igényt nem tarthatnak és az immunitási területen sem büntető, sem polgári perekben törvénykezési gyűléseket össze nem hívhatnak, valamint a királyi pénzváltók sem eszközölhetik a pénzek beváltását.

A földesúri hatalomnak k ö z j o g i j e l e n t ő s é g e abban nyilvánul, hogy egyes állami alattvalók — ebben a korszakban még csak az egyházi és világi főurak — más állami alattvalók, az ő uradalmaikon tartózkodók felett közhatalmi jogosítványokat gyakorolnak. Ennek következtében a szabad földművelők a földesurak magánhatalma alá kerülnek, a közvetlen kapcsolat ezek és a királyi hatalom között megszakad. A szabad födművelők és a királyi hatalom közé a földesúri hatalom ékelődik, ez védi és képviseli őket a közhatalommal szemben, miért is a szabad földművelők vagy jobbágyok a közjog, az alkotmány szempontjából nem léteznek, politikai jogokkal nem birhatnak.

A földesúri immunitások következtében hovatovább a földesúr minden hatalomnak és jognak birtokosa az ő területén; úgy a hadi, mint különösen a törvénykezési hatalmat, mint saját jogát gyakorolja és pedig vagy személyesen, vagy tisztjei által.

A földesúr szólítja hadba az immunitási területen tartózkodó hadköteleseket, birói széket tart jobbágyai felett, gyakorolja a királyi pénzügyi jogosítványokat.

[7] L. a fehérvári egyház kiváltságlevelét 1254. év *Endlicher* 484—486. l. Az egri püspökségét 1261. év *Fejér C. D.* IV. 33—44. és *Endlicher* 429—434. Az esztergomi érsekségét *Endlicher* 500—503. Régibb immunitások 1137. év *Fejér C. D.* VII. 5. 108—110.; 1217. év *Knauz* Mon. Strig. I. 212.; 1239. év u. o. 329. A kalocsai érsekét I. Károly megerősítő levele szintén Szent Istvánra vezeti vissza. *H. O.* IV. 119—120.

A földesúrnak azonban sem hadi, sem törvénykezési hatalma nem korlátlan. A földesúri hatalom abban különbözik a tartományúri hatalom, a tartományi fenségtől, hogy a földesúri hatalom kútforrását a királyi hatalom képezi és azzal szemben a királyhoz lehet fellebbezni, a visszaélések ellen nála lehet orvoslást keresni, a mint azt az 1290. évi XV. t.-cz. is bizonyítja, mely az immunitással bíró egyházak népei felett a király személyes birói hatóságát fentartja.[8]

A földesúr az őt megillető jogokat átruházhatja másokra is, nevezetesen az ő tisztjeire, vagy az ő községeire. Ez által a földesúr egyik-másik jobbágyközségének a többiekénél előnyösebb jogállást biztosít, külön kiváltságokkal ruházza fel, s ezen előnyösebb jogi helyzetben lévő községekből fejlődnek ki a földesúri városok.

Minthogy a földesúr királyi kiváltság alapján mindazokat a jogokat bírhatja, a melyekkel a szabad királyi városok bírnak, ő azokat jobbágyközségeire át is ruházhatja. Így a földesúr adhat szabad biróválasztási jogot és a községi biró részére átengedheti az őt megillető törvénykezési hatalmat.[9] A földesúr rendszerint csak a fontosabb ügyek, a súlyosabb bűntettek feletti biráskodást tartja fenn magának.

Továbbá a földesúr kegyura az ő uradalmain létező egyházaknak; ennélfogva a lelkészválasztási, illetve bemutatási jogot *(ius praesentandi)* átruházhatja az ő jobbágyaira. A jobbágyközségek is bírhatnak lelkészválasztási joggal éppen úgy, mint a szab. királyi városok.

A király pénzügyi jogosítványai lassankint szintén a földesúrra szálltak át, miért is a földesúr engedélyezhet vásárokat, adományozhatja a vásártartási jogot és a földesúri

[8] „Item statuimus, quod populos archiepiscoporum, episcoporum et ecclesiarum privilegiatarum in causis temporalibus nullus judicum praeter personam nostram possit iudicare". Világosan kimondja ezt az egri püspökség kiváltságlevele 1271. évből: 16. „qui si iusticie complementum reddere recusaret, idem episcopus et non reddita iusticia rationem redditurus". *Endlicher* 533. l. L. még a fehérvári egyház kiváltságlevelét 1254. évből. U. o. 485—486. l.

[9] Érdekes példái ennek Jászó község kiváltságlevele (Libertas civium de Jaszo) 1243. évből. *Endlicher* 462—464. l. Keresztúré 1246. évből. *U. O.* 469—470. L. még Moys nádor kiváltságlevelét 1270. évből *Fejér C. D.* V. 1., 79—81. Ez utóbbi már büntetőjogi szabályokat is tartalmaz.

vámok alól mentességet. Sőt a mennyiben a királyi kollektákat is ő szedi, ez alól is mentességet adhat.[10]

A földesúri kiváltságolt községek vagy városok csak azokat a kiváltságokat nem élvezhetik, a melyek a földesurat sem illetik. Így az egész ország területén a vámjog a királyt illetvén, a földesúri területén kívül eső vámok alól csak a király adhat felmentést.

Gyakran megtörtént, hogy a földesúri községeknek adott kiváltságokat a király is megerősítette, sőt egyik-másik jobbágyközség lakóinak teljes mentességet adott valamennyi királyi vám alól. Az ilyen földesúri városok az általuk élvezett kiváltságok tekintetében alig különböztek a szabad királyi városoktól. Mindazonáltal nagy különbség volt közöttük annyiban, a mennyiben a szabad királyi városok közvetlen a királyi hatalom alatt állottak és ez által a királyi kormányzatnak is önálló tényezőit képezték; holott a jobbágyközségek földesúri hatalom alatt állván, nem önálló alkatrészei a közkormányzatot helyettesítő királyi kormányzatnak, hanem csak a földesúri kormányzatnak.

A földesurak törvénykezési hatalmukat, a mennyiben ezt a községekre át nem ruházták, részint személyesen, részint tisztjeik által gyakorolták. Az egyházi intézetek, valamint a nők e czélből külön tisztet tartottak, a kit szintén udvari ispánnak, udvarbirónak *comes curialis*-nak vagy egyszerüen *comes*-nek, ispánnak, majd később a földesúr várához tartozó népek biráját várnagynak, *castellanus*-nak nevezték. Ezek ítéltek közvetlenül a tanyákon, az uradalmakon *(praedium*-okon) lakó jobbágyok mindennemű ügyeiben és a községekben *(villae)* lakóknak azokban az ügyeiben, a melyek nem tartoztak a községi biró hatáskörébe.

Az immunitással ellátott uradalmak e korszak végével

[10] A fiscalis jogok átszállását a földesúrra már a Garam melletti Szent-Benedek község részére 1204—1235. évben adott kiváltságlevél tanusítja: „sub his videlicet exemptionibus, quod de omnibus proventibus et commoditatibus, *quae ad regiam jurisdictionem pertinent*, tam in tributis, et in descensibus, in liberis et ponderibus seu aliis quibuscunque debitis, quae in regno (isto) solent vel possent emergere, nec fisco, nec cuiquam hominum respondere teneatur: sed *ad ecclesiae memoratae jurisdictionem*, tam in judiciis faciendis, quam in aliis supradictis libertatibus sint exempti. *Wenzel* VI. 572. l.

már külön kormányzati területeket alkottak és a vármegyei szervezettel még összeköttetésben nem állottak. Az úri hatóság ehhez képest a jobbágyokra vonatkozó külön kormányzati szervezetté fejlődött.

Az immunitással biró földesurak nagy hatalmát mutatja az esztergomi érsekség kiváltságlevele, mely szerint az esztergomi érseknek van nádora, udvarbírája és területi birája.[11]

5. §. Külön kormányzati és törvénykezési kerületek. A kúnok és a szepesi szászok kormányzata.

A XIII. században már a vármegyék, a városok és az immunitással biró uradalmak alkották a vidéki kormányzat egységeit, a vármegyei, városi és földesúri hatóságok pedig a vidéki kormányzatnak rendes közegeit.

E szabályszerű és hovatovább az országos jogban gyökeredző rendes kormányzati szervezeteken kívül voltak kivételes jellegű kormányzati szervezetek is. Ilyen kormányzati szervezet állott fenn az erdélyi részeken a magyar föld, a székelység és a szászság kormányzati szervezetében, valamint Szlavoniában, Horvát- és Dalmátországban. Ezektől eltekintve, benn az anyaország területén is két sajátos jellegű kormányzati szervezet létesült: egyik a k ú n o k, másik a szepesi s z á s z o k r é s z é r e.

I. A k ú n o k k o r m á n y z a t a.

Itt azokról a kúnokról van szó, akik IV. Béla korában a tatárok elől menekülve jöttek az országba. A Duna és Tisza, a Kőrös és Maros, a Maros és Temes folyók között ütötték fel sátraikat, valószinűleg azért, mert ez a vidék látszott a legalkalmasabbnak a baromtenyésztéssel, halászattal és vádászattal foglalkozó félnomád nép eltartására. IV. Béla azon föltétel mellett fogadta be őket, hogy megkeresztelkednek és a magyar király hatalmának magukat alávetik.

A kúnok azonban nem olvadtak be egykönnyen a magyar nemzet testébe. Ragaszkodtak ősi vallásukhoz, nem

[11] 1263. év 1. pont: sed eiusdem ecclesie Strigoniensis iudices, videlicet *palatinus suus vel iudex curie sue aut terrestris comes* per archepiscopum *deputati* in omnibus causis et earum articulis iudicabunt. És u. o. 9-ik pont. *Endlicher* 501—502. l. V. ö. *Knauz* Mon. Strig. I. 474.

alapítottak maradandó tűzhelyet, nem művelték a földeket, hanem sátorban laktak, marhatenyésztésből éltek s ide-oda barangolván, fosztogatták, rabolták a magyarokat.[1]

Már V. István meg akarta őket rendszabályozni, de ezt a tervét nem valósíthatta meg, mígnem IV. vagy Kún László idejében az egyház lépett közbe. Fülöp fermói püspök, pápai követ rábírta IV. Lászlót, hogy 1279-ben Tétény körül a Duna mellett gyűlést tartott a kún ügy rendezésére, melyen a kúnok is részt vettek. Az ugyanakkor kiadott királyi privilegium tekinthető a kúnok kivételes jogállásának kiindulási alapja gyanánt.[2]

A kiváltságlevél értelmében a kúnok hét nemzetsége ugyanazon helyeken telepedjék le, a melyeket már IV. Béla idejében elfoglaltak. De a már megszállott területen kívül a király a kúnoknak adományozza a királyné udvarnokainak, a félszabadoknak *(condicionarii)*, valamint a magszakadás következtében kihalt nemesi családoknak birtokait. Sőt ezen felül nekik adományozza a király a nemesek és várjobbágyok által bírt azokat a területeket is, melyek a tatárdúlás következtében üresen maradtak, úgy hogy ezekért a király teljes kárpótlást ad előbbi tulajdonosainak.

A kiváltságlevél ismételten kimondja, hogy a kúnok a nemesekkel teljesen egyenlő jogállással bírnak, a nemesek sorába tartoznak és nemesi jogon birják az általuk megszállott területet. Sőt a kiváltságlevél kívánatosnak mondja, hogy a kúnok a nemesekkel, mint egyenlő jogállásúakkal minél inkább egybeolvadjanak, ezért meghagyja köztük a nemesek és a várjobbágyok el nem pusztult birtokait.

Továbbá a nemesi szabadságnak megfelelően a kúnok is minden adózás alól mentesek; sem a király, sem a királyné, sem a királyi főtisztek tőlük szállásadást nem követelhetnek. A nemesek módjára csak akkor tartoznak táborba szállani, ha a király maga vezeti a sereget; és aki ilyenkor elmarad, ugyanolyan birságot fizet, mint a nemesek.

A kúnok letelepítésük után sem vonattak be a vármegyei szervezetbe, hanem megtartották nemzetségi szervezetüket. Mindenik nemzetség külön kormányzati és törvény-

[1] V. ö. *Gyárfás István,* A jászkúnok története. I. k.
[2] L. magát a privilegiumot. *Endlicher* 559—565. l.

kezési egészet alkotott, melynek élén állott a *iudex* vagy *princeps*, a ki mint a nemzetség birája kezdetben tisztségét a nemzetségi jogon fiágról-fiágra szállva örökletesen bírja.

A kún és nem kún között fennforgó peres ügyekben a nádor mindenkor a kún peres fél nemzetségbirájával együttesen ítél és ennyiben a nádor már e korszakban a kúnok főbirája. Ellenben a kúnok egymásközti pereiben nem a nádor, hanem az alperes nemzetségbirája *(iudex generationis)* ítél. Ha ilyenkor valamelyik peres fél a nemzetségbiró ítéletével meg nem elégednék, akkor közvetlen a királyhoz fellebbezhet, a ki a nemzetségbiróval együttesen fog véglegesen ítélni.

II. A szepesi szászok kormányzata.

A szepesi szászok II. Géza idejében vándoroltak be Magyarország északi részeibe. Kezdetben az egyes telepek külön kiváltságokat kapván, összefüggő kormányzati egészet nem képeztek.[3] A szász telepek egyesítése először egyházkormányzati szempontból történt a szepesi prépostság alapítása következtében a XII. század végével, a midőn a szász telepek plébániái a szepesi prépostság hatása alá kerülnek.[4]

Az egyházkormányzati egyesítést csak jóval később a XIII. század vége felé követi a politikai egyesítés V. István 1271. évi kiváltságlevele alapján,[5] melynek értelmében a Szepességben levő szásztelepek, nevezetesen a 24 szepesi város,[6] az ezekhez tartozó községekkel külön kormányzati területet *(provincia)* képeznek. A *provincia* élén áll a szászok által választott gróf vagy biró — *comes vel iudex provinciae* — a kit a források területi ispánnak, *comes terrestris*-nek is neveznek,[7] a ki azonban csak a kisebb ügyekben, csak a pénzkövetelési és örökösödési perekben járhatott el egyedül;

[3] Egyes hospesközségek azonban már ki voltak véve a szepesmegyei ispán hatósága alul. L. pl. Olaszi kiváltságlevelét 1243. évből *Fejér C. D.* IV. 1. 278.: „ut a comite parochiali liberi sint penitus et exempti".

[4] *Wagner*, Analecta Scep. I. 24. V. ö. *Pirballa Márton.* A szepesi prépostság vázlatos története. (A szepesmegyei tört. társulat millenniumi kiadásai IV. k. 1899.)

[5] L. a kiváltságlevelet *Endlicher* 522—525. 1. V. ö. *Demkó Kálmán*, A szepesi szászok ősi jogélete 1896.

[6] Névszerint felsorolja ezeket Károly Róbert 1312. évi kiváltságlevele. *Fejér C. D.* VIII. 2. 435.

[7] *Fejér C. D.* VIII. 2. 44. — IX. 3. 150.

minden nagyobb peres ügyben a biráskodást a szepesmegyei ispánnal együttesen gyakorolja Lőcsén, a kerület fővárosában, a szász birótársak közreműködése mellett, a kerület helybenhagyott joga és szokásai szerint. A megítélt bírságok kétharmada a megyei ispánt, egyharmada a szászok grófját illeti.

E biróságon kívül a szepesi szászokat más biróság, még a közvetlen királyi biróság elé sem lehetett idézni. A kiváltságlevél ezt a különös kiváltságot, mely páratlanul áll a mi jogemlékeinkben, azzal indokolja, hogy a szászok földműveléssel és iparral foglalkozó egyszerű emberek, kik a nemesek jogaiban járatlanok, miért is saját külön jogukkal élnek.[8]

A szepesi provinciához tartozó városok szabadon választják birájukat, a ki az esküdt polgárokkal együtt alkotja az elsőfokú birói hatóságot, valamint szabadon választják lelkészeiket, irthatják az erdőket és az ilyképpen nyert szántókat szabadon használhatják, végül szabad halászati, vadászati és — a királyi jog fentartása mellett — bányászati joggal bírnak.

E jogok élvezete mellett a szászok is, úgy mint a szabad királyi városok lakói, a királyi hatalom irányában hadi és adózási kötelezettséget teljesítenek. Háború esetén úgy az ország határán belül, mint azon kívül tartoznak 50 lándzsást állítani a király zászlaja alá *(sub vexillo regis).* Továbbá tartoznak földbér *(terragium)* czímén évenként 300 márka finom ezüstöt fizetni, valamint, ha a király a szászok kerületébe megy, tartoznak őt a királyi méltósághoz illő fénnyel fogadni és távoztakor is megvendégelni.

Ez képezi kiindulási pontját a szászok által alapított 24 város különleges jogállásának, mígnem azok nagyobb részét — t. i. tizenhármat — Zsigmond király 1412. évben Lengyelországnak elzálogosította, a mi a grófi tisztség megszűnésére

[8] **Libertas Saxonum de Scepusio 8. Insuper de prerogativa speciali hanc ipsis dedimus libertatem, quod nullius conditionis, status aut ordinis hominem possint *ad nostri presenciam* extra provinciam evocari vel citari, maxime, quia homines sunt simplices et in iure nobilium nequeunt conversari, agriculturis et laboribus intenti, proprio iure et lege speciali perfruuntur. *Endlicher* 524. l.**

és arra vezetett, hogy a magyar uralom alatt megmaradt szepesi városok a szepesi várnagy hatósága alá jutottak.[9]

6. §. Az erdélyi részek kormányzata.

Erdély e korszakban, valamint később is a mohácsi vészig, nem közjogi, hanem *földrajzi fogalom*, éppen úgy, mint jelenleg az 1848. évi unio következtében.

Erdély a közjog, az alkotmány szempontjából különálló egészet, külön kormányzati területet nem képezett. Erdély a magyar állam területének bizonyos része volt, mely az erdőségen, a Meszesen[1] túl feküdt. A XII. században és XIII. század elején a helyesen másolt hibátlan okiratok ezt az országrészt *Ultrasylvania*-nak, annak vajdáját és püspökét *ultrasylvanus*-nak nevezik. A későbbi okiratokban az *Ultrasylvania és Transylvania* elnevezés váltakozik, mindkét elnevezés erdőntúli részt jelent. A magyar Erdély szót az „erdő“ és az „elv“ „eleu“ szótól származtatják, a mi szintén erdőntúli részt jelent.[2] Erdély e szerint annyit jelentett, mint midőn ma azt mondjuk: Tiszántúl vagy Dunántúl.

A földrajzi különállás azonban lassankint politikai különállásra vezetett olyképpen, hogy az erdélyi részeken külön kormányzati szervezetek keletkeztek és később már Erdélylyel szemben Magyarországot már szűkebb értelemben *Regnum Hungariae*-nek nevezik.

Az erdélyi részeken a XIII. században három különálló kormányzati területet és ehhez képest három különálló kormányzati szervezetet találunk.

I. A magyar föld Erdélynek az a része, melyet a magyarok a honalapítás alkalmával vagy közvetlen utána birtokba vettek.[3] *Anonymus* előadása szerint Töhötöm törzse telepedett le az erdélyi részeken. Itt a királyság létrejötte után ugyanaz a kormányzati és birtokszervezet állott elő, mint az anyaország területén. Szent István Gyula vajdát, az utolsó törzsfőnököt — a ki nem akart az új rendhez alkalmazkodni, visszautasítá a keresztény vallást és megtagadta a király iránti engedelmességet — 1003-ban legyőzte. Országát, az erdőntúli részeket meghódította, Gyula vajda várában, a régi római Apulumban, püspökséget alapított és Erdélyben is létesítette a vármegyei szervezetet minden következményeivel együtt.[4]

Az erdélyi részekben fekvő vármegyék nagy távolsága a központi királyi kormányzat székhelyétől lassankint arra vezetett, hogy azok részére külön királyi főtisztség létesült: a vajdai tisztség, melylyel azonban, mint állandó tisztséggel csak a XII. század vége óta találkozunk.

A vajdai tisztség eredete és kezdetleges fejlődésére nézve nincsenek biztos adataink. A források említenek ugyan egy Zsolt nevű kormányzót (Képes Krónika), kire Szent István Gyula vajda legyőzetése után Erdély kormányzatát bízta; majd 1111-ben és 1113-ban Kálmán királynak a zobori apátság részére kiadott oklevelei említik *Mercurius princeps ultrasylvanust*.[5] Innentől kezdve Erdély kormányzója, majd *dux*, majd vajda *(Wayvoda)* nevet visel, mignem a XII. század végével a vajda elnevezés állandóvá lesz és a *dux Transylvaniae* czímet csak akkor alkalmazzák, ha királyi herczeg áll az erdélyi részek élén.

Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a vajdai tisztség kezdetben nem volt állandó, hanem a király vagy királyi herczegre bízta az erdélyi megyék kormányzását, vagy valamelyik vármegyei ispánt bízta meg azzal, hogy ott a királyi teljhatalmat képviselje és a király birói személyiségét helyettesítse. Az ilyen megbízottat az egykori törzsfőnök neve után vajdának nevezték.

[9] *Wagner*, Analecta Scep. I. 212—216. V. ö. *Sváby Frigyes*, A XIII. szepesi város története. (Millenniumi kiadványok II. k. 1895.)

[1] Hogy az erdélyi vajda hatásköre később is a Meszesig terjedt, arról okleveles bizonyságunk van: „Ipse autem D. Waywoda dixisset, quod cause huic semet immittere nequeat, quum iste possessiones extra *portam Mezesinam*, adeoque extra authoritatis suae Wayvodalis ambitum sita esse comperiantur. *Fejér C. D.* VII. 4. 100. l. 1248. év.

[2] Dicitur autem regnum illud hungarice *Erdeely* quod irrigatur plurimis fluviis. Képes Krónika 37. *M. Florianus*, Hist. Hung. font. dom. II. 140. u. o. 38 vulgariter sic dici solet: *Erdeelu Zoltán.*

[3] Már a veszprémvölgyi zárda alapító-levelében olvassuk, hogy Szent István egész Magyarország királyának nevezi magát, a mi arra vall, hogy az erdélyi részeket is bírta: „ἐγώ Στέφανος χριστιανὸς ὁ καὶ κράλ πάσης Οὐγγρίας“ *Wenzel* I. 347. l. L. még *Nagy Géza*, A magyar királyok czíme a XI. században. Turul 1906. évf. 112. és köv. l.

[4] V. ö. *Pauler*, id. m. I. 53—54. l. és 88-ik jegyzet.

[5] *Fejérpataky László*, Kálmán király oklevelei 44. és 62. l.

Lassankint ez a helyettesítés éppen talán az erdélyi részek távolsága miatt állandósul. Majd egy lépéssel tovább menve, a vajda éppen úgy, mint a nádor, önálló hatóságot nyer.

A vajda ettől az időtől kezdve az erdélyi részeken a központi királyi kormányzatot és törvénykezést gyakorolja és mint önálló hatósággal bíró királyi főtiszt, éppen úgy, mint a nádor, külön kúriával bír.[6]

A vajdát a király tetszése szerint nevezi ki, viszont ő is szabadon nevezi ki helyettesét, az alvajdát. A vajda majd a dobokai, majd a szolnoki vármegyének ispánja, míg később állandóan a szolnoki ispánságot viseli.

A vajda az ő kuriájában törvénykezési hatalmat gyakorol a nemesek felett; csak a magasabb egyházi méltóságok viselői voltak úgy személyükre, mint birtokukra nézve kivéve a vajda hatósága alól, valamint azok, a kiket a király külön kiváltság által mentesített. Mindezen mentességeket azonban már Károly Róbert 1324-ben megszüntette.[7]

A vajda továbbá az erdélyi részeken a királyi haderő parancsnoka, ő vezeti táborba az erdélyi részek haderejét. Ő volt a királyi jövedelmek kezelője és ezért a király jogosítványaiból befolyt jövedelem (pl. a Maroson szállított só utáni vám) egyharmada őt illette. Ezenkivül még külön vajdai adóról is említést tesznek az okmányok. Mint királyi főtiszt, megszállási joggal birt mindazokkal szemben, a kikre hatósága kiterjedt, sőt a midőn a király ügyében járt el, akkor a szászoktól is igényelhette azt, habár azok nem tartoztak az ő bírói hatósága alá.[8]

A magyarföldön különben ugyanazon kormányszervezetre találunk, mint Magyarország többi részeiben, ami azt bizonyítja, hogy a királyi vármegyei szervezet itt is már Szent István óta életbe lépett. Majd midőn ez felbomlik, akkor az erdélyi részeken is létrejön az autonom megyei szervezet,

[6] Világosan tanusítja ezt az erdélyi káptalan (*capitulum ecclesiae Albensis Transylvaniensis*) 1176. évben kiállított oklevele, a mely szerint a határjárást a káptalan kiküldöttje Miklós vajda *főjegyzőjével* együttesen eszközli *Wenzel* I. 73—75.

[7] *Hajnik Imre,* A magyar birósági szervezet és perjog 122. l.

[8] L: az 1224. évi kiváltságlevél 15. pontját. *Endlicher* 423. l.

valamint kifejlődik a városi szabadság is; keletkeznek a szabad királyi városok, a minők voltak: Kolozsvár, Deés, Torda stb., a melyek szintén olyan jogállással birnak, mint a többi magyarországi városok. Ugyszintén találunk az erdélyi részeken is immunitással bíró területeket.

II. Az erdőntúli részeken a magyarföldtől különálló kormányzati területet képezett a székelyföld, a székelység.

Az Árpádok korából a székelyföld kormányzatáról csak néhány adat maradt ránk, de ezekből is látunk annyit, hogy a székelyföldön a királyi vármegyei szervezet nem nyert alkalmazást, mert a székelység megtartotta az ősi törzsi és nemzetségi szervezetét, mint kormányzati és birtokszervezetet.

A régi nemzetségek szerint a székelyföld eredetileg hét székre oszlott; ezen hét legrégibb szék: Maros-, Udvarhely-, Sepsi-, Kézdi-, Orbai-, Csik-, Gyergyó-szék. Ezekhez járult még az Árpádok korában Aranyosszék, mely úgy keletkezett, hogy V. István és fia, IV. László, a tordai várhoz tartozó Aranyos földjét a székelyeknek adományozta. Később is több uj szék keletkezett, melyeket az ősi székekkel szemben fiúszékeknek neveztek.[9]

A királyi hatalom a székelyek törzsi és nemzetségi szervezetét épségben hagyván, a királyi kormányzat érdekében királyi főtisztet állított élükre, a székely ispánt *(comes siculorum)*, a ki ott a vajdától függetlenül képviselte a királyi hatalmat.[10]

Az egyes székekben a nemzetségi szervezeten nyugvó kormányzatot és törvénykezést találunk. Mindegyik szék élén a hadnagy és a biró állott, a kik nemek és ágak szerint évente váltakozva, választás utján foglalják el tisztségüket, a mint azt a későbbi korra nézve a XV. századból visszamaradt emlék igazolja, mely szerint a Marosszéken 6 nem és 24 ág volt, a melyekben a hadnagyi és birói tisztség váltakozott. A megválasztott hadnagynak vagy birónak ősi birtokán levő

[9] V. ö. *Szabó Károly,* A régi székelység 1890. 131—132. l.

[10] A legrégibb okleveles adat 1235. évből Bogomért, Szoboszló fiát említi, mint székely ispánt. Székely oklevéltár I. 7. L. még a XIII. századból: U. o. I. 28., 29. *Wenzel* XII. 557. 657.

lakására zöldágat *(frondes)* vagy lombos fát *(arborem frondosam)* vittek, mint a nemzetségi tisztség jelvényét.[11]

A székelyek ősi közszervezetében ezek szerint a hadnagyi tisztség el volt választva a bírói tisztségtől éppen úgy, mint azt már a magyar nemzet ősi állami szervezetében láttuk.

A székelyek jogállásukra, rendiségükre nézve a honalapító magyarok, a nemesek sorába tartoznak. Ezt azok is elismerik, a kik azt vitatják, hogy a székelyek csak későbben Magyarországból telepedtek le az erdélyi részeken. Ennek következtében a székelyek is úgy, mint a honalapítók utódai, mindannyian nemesek, nemesi szabadságot élveznek, csakis hadi kötelezettséget teljesítenek, de semminemű adózási kötelezettség őket nem terheli,[12] mert az ökörsütés *(signatura boum)*, azaz a székelyeknek az a kötelezettsége, hogy a királynak a koronázás alkalmával ökröket ajándékoztak, nem adózási, hanem ajándékozási kötelezettség, mely nem érinti a nemesi szabadságot.[13] Csakis a harczolási módban volt a székelyek között különbség és ehhez képest lovas vagy lófő és gyalog vagy darabont székelyekre oszlanak.

Továbbá a székelyeknél még a régi nemzetségi birtokszervezetet találjuk, melynek alapja a nemzetségi földközösség. Az egyéni földtulajdon csak igen későn kezd a székelyföldön kifejlődni, ebben a korszakban még a földbirtok nemek és ágak szerint időről-időre a családfők között osztatott fel.

A nemzetségi földközösségnek természetszerű következménye, hogy a székelyföldön nincsen királyi jog *(ius regium)*. A székely birtok sem magszakadás, sem hűtlenség következtében a királyra át nem szállhat és így újabb adományozás alá nem kerülhet. A királyi adománybirtok a székelyföldön ismeretlen.

III. A szászok bevándorlása az erdélyi részekre, úgy látszik, már a királyság megalapításakor vette kezdetét. Nagyobb települések azonban csak II. Géza korában történtek, 1143—1150 között, midőn flamandok szászokkal vegyest Flandriából Erdély északkeleti részeibe vándorolnak és ott községeket alapítanak.

[11] Székely Oklevéltár II. 139—143. l. Századok 1868. évf. 673—692. l.

[12] Kitünik ez az Oláhfalu lakosainak adott kiváltságlevélből: „sintque ab omni dicaciore *more Siculorum*, inter quos vivunt, in perpetuum exempti". Székely Oklevéltár I. 30—32. l. 1301. év.

[13] Hogy csak koronázáskor adták, azt okmányok igazolják: „et bubus *tempore coronationis* a Siculis dare debendis". *Fejér C. D.* X. 2. 510.

Az egyes szász telepek vagy községek kezdetben külön kiváltságokat kaptak, a magyarországi *hospes*-telepekhez hasonló autonomiát élveztek, bíráikat és lelkészeiket szabadon választották, sőt egyházaik egy része ki volt véve a püspök joghatósága alól és közvetlen az érseki joghatóság alatt állott. Ezen kivett egyházak könnyebb igazgatása végett III. Béla Nagyszebenben prépostságot és káptalant alapított.[14] Ez az egyházi egyesítés képezte magvát és kiindulási alapját a flamand és szász telepek politikai egyesítésének, mely II. Endre alatt következett be az általa 1224-ben kiadott kiváltságlevél, a *diploma Andreanum*, következtében.[15]

A kiváltságlevél szerint a szászok által lakott terület külön kormányzati egészet képez, melynek élén áll a szebeni gróf, *comes Cibiniensis*, mint királyi főtiszt. A szászok csak ennek és a közvetlen királyi hatóságnak vannak alávetve, felettük csak a szebeni gróf, vagy a királytól kiküldött bíró *(iudex regius)* mondhat ítéletet. Az egyes városok továbbra is autonomiát élveznek, olyanformán, mint a szabad királyi városok: bíráikat és lelkészeiket szabadon választják. Továbbá az általuk bírt területeken teljes használati jogot nyertek; halászati, vadászati és bányászati jogot kaptak. Sőt más, mint szász, köztük földbirtokot nem szerezhet és ha valaki a királyt arra bírná, hogy neki itt birtokot adományozzon, annak a szászok ellentmondhatnak, a mi fontos kiváltság volt a szászok nemzetiségi különállásának biztosítása és épenmaradása szempontjából.

A szászok az egész országban szabadon, vámmentesen szállítják árúikat, a királyi vámok alól teljes mentességet élveznek, vásártartási joggal bírnak és régi szabadságukhoz képest bizonyos napokon maguknak sót szabadon szállíthatnak.

E kiváltságok mellett az egyesített szász telepek kötelezettségei a királyi hatalom irányában a következők voltak:

[14] *Fejér C. D.* II. 250., 276., 348. *Wenzel* VI. 182.

[15] L. e kiváltságlevelet *Endlicher* 420—423. l.

a) ha a király személyesen vezeti a hadsereget, az ország határain belül 500, a határokon kívül 100 katonát tartoznak állítani, ha valamely főurat küld, akkor 50-et; *b)* a királyi kincstár részére évenkint 500 kölni márka finom ezüstöt fizetnek, a melyet a kiváltságlevél általában *lucrum camerae*-nak nevez, de a mely alatt földbért *(terragium)* kell érteni; *c)* ha a király hadviselés közben hozzájuk megy, három szállásköltséget adnak; ha pedig a vajda a király érdekében utazik hozzájuk vagy területükön keresztül, akkor kettőt: egyet menet, egyet jövet.

7. §. Szlavónia, Horvát- és Dalmátország kormányzata.*

A régi Szlavónia vagy Tótföld alatt sokkal nagyobb területet kell értenünk, mint a mai Szlavónia, mert a régi Szlavónia a Dráva és Száva folyók között és azon túl egészen a Kapella hegység aljáig terjedt, a melyen a honalapítás idején szláv népek tartózkodtak és a mely terület a római uralom alatt Pannoniához, holott a horvátok lakta föld Dalmáciához tartozott.

Szlavónia egy része már a honalapítás óta Magyarország kiegészítő részét képezte. Ezt igazolja *Konstantinosnak* az a tudósítása, hogy a magyarok a Száváig laknak,[1] valamint a pécsi püspökség alapító levele, mely szerint a Szerémtől nyugatra terjedő Valkó és Pozsega vármegyék a pécsi püspök-

* *Irodalom: Skerlecz N.*, Fundamenta quibus ostenditur tres inferiores Slavoniae comitatus semper ad iurisdictionem regni et bani Slavoniae pertinuisse 1791. *Bél K. A.*, De archiofficiis regni Hungariae 1749. *Fejér Gy.*, Croatiae ac Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes 1839. *Gyurkovits Gy.*, De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae 1844. *Kukulievich*, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae 1861. *Palugyay*, Kapcsolt részek 1863. *Korbuly Imre*, A báni méltóság 1868. *Pesty Fr.*, Száz levél Horvátországról 1885. *Pauler*, Horvát-Dalmátország elfoglalásáról. Századok 1888. évf. *Thallóczy*, Tanulmányok a Blagay-család történetéből 1897. *Fraknói*, Szent László levele a montecassinói apáthoz 1901. *Tomasíc Miklós*, Temelji Drzavnoga Prava Hrvatskoga Kraljevstva (Fundamenta Juris Publici regni Croatiae) 1910: *Karácsonyi János*, Tomasič könyve a horvát királyság államjogáról (Századok 1910. évf. 641. és köv. l.); A horvát történetirás zátonyai (Századok 1912. évf. 1. és köv. l.). Szent László meghóditja a régi Szlavoniát 1916.

[1] MHK: 131. l.: *καὶ κατοικοῦσι μὲν οἱ Τοῦρκοι πέραθεν τοῦ Δανούβεως ποταμοῦ εἰς τὴν τῆς Μοραβίας γῆν ἀλλὰ καὶ ἔνθεν μέσον τοῦ Δανούβεως καὶ τοῦ Σάβα ποταμοῦ. . .*

megye alkatrészét képezték.[2] Az ezen vármegyéktől nyugatra eső Dráva-Száva közi részt, a tulajdonképeni középkori Szlavoniát, valamint a Kapella alját és völgyét csak Szent László vonta be szorosabban a magyar uralom körébe.[3] Ugyancsak ő alapította a zágrábi püspökséget, mely Szlavónia ama részére, sőt a Dráván innen, Somogy és Zalamegyékre is kiterjedt. Szt. László Szlavónia eme részeiben is vármegyéket létesített; így Zágráb, Kőrös és Varasd vármegyéket, s azok élére magyar tisztviselőket állított.

Horvátország a Tótföldtől délre és nyugatra terjedt Fiuméig és a mai Dalmáczia közepéig. A szláv népeknél dívó törzsi és nemzetségi szervezetnek megfelelően zsupánságokra oszlott és pedig *Konstantinos* tudósítása szerint 14 zsupánságra. De már a IX. században közös fő alatt állott, bizonyos nemzeti egységre fejlődött. A byzanczi írók Horvátország fejét *archidux*-nak czímezik, de már Drzisláv abban az időben, midőn a magyar királyság alakult, felvette a királyi czímet.

Dalmáczia alatt a honalapítás idejében a tengerparti városok, ú. m. Spalato, Trau, Sebenico, Nona, Zára és a szigeteket, ú. m. Veglia, Arbe, Oseró kell értenünk. A dalmát városok a római uralom idejében kifejlődött municipális szervezetüket megtartották és megannyi városi respublicák. Névleg a byzanczi császárság fenhatósága alatt állottak, de a horvát fejedelmeknek is adóztak, hogy tőlük békén maradjanak. Ugyanakkor, midőn a magyar királyság megalakult, Velencze megkezdi támadását a dalmát tengerpart ellen és a velenczei doge felveszi a *dux Dalmatiae* czímet.

Horvátországnak Magyarországhoz csatolása Szent László korában 1091-ben történt. Zvoinimir nőül vette Szent László nővérét, Ilonát és ez által a horvát királyság a magyarral közelebbi összeköttetésbe lépett. Zvoinimir halála után belzavarok támadván, az özvegy királyné testvéréhez Lászlóhoz fordult, a ki 1091. tavaszán Horvátországot meghóditotta és ezen új szerzemény kormányzását I. Géza kisebbik fiára, Álmosra bízta.

Ez volt a horvátok lakta föld első meghóditása, mely nem

[2] *Karácsonyi*, Szent István oklevelei 40—41.

[3] II. Endre egyik okmánya mondja Szent Lászlóról: „qui terram Slavoniae sive banatum ab errore Ydolatrie ad christianitatem convertens corone Hungarie subiugavit". *Tkalčić* Mon. Eccl. Zagr. I. 45.

volt maradandó, mert a horvátok Szent László halála után Péter vezetése alatt fellázadtak a magyar uralom ellen és függetleníteni akarták Horvátországot. Kálmán hadai azonban legyőzvén a lázadókat és Pétert életétől megfosztván, az országot újból meghódították.

Ugyancsak Kálmán volt az, a ki 1105-ben a dalmát városokat meghódította és a horvát, valamint a dalmát királyság czímét felvette.[4]

Horvátországban a magyar királyi kormányzat megalapítása és szervezése Kálmán alatt veszi kezdetét. Ő állított először királyi főtisztet Horvátország élére, a kit a magyarok és horvátok egyaránt „bán"-nak neveztek. A források először Ugra *duxot* említik, mint horvát bánt.[5]

A horvátok lakta föld nem volt nagy terjedelmű, éppen ezért Kálmán Szlavóniának, a Tótföldnek kormányzását is a bánra bízta, mely a központi királyi kormányzat székhelyétől szintén távol feküdt és földrajzilag különálló terület volt. A földrajzi fekvés, mely Erdélynél érvényesül, itt is döntött olyannyira, hogy még a Dráván inneni megyéknek, Zalának, Somogynak és Baranyának a Dráván túl eső részei is a bán hatósága alá tartoztak és a Dráván túl fekvő tót vidékeket, — melyek számára Szent László a zágrábi püspökséget alapította — minden különböztetés nélkül a bán földjének *(terra banalis)* nevezték.[6]

A báni tisztség már a magyar hódítás előtt is fennállott Horvátországban. A *Konstantinos* által emlegetett zsupánságok élén zsupánok, majd több zsupánság élén egy-egy bán állott. Később a többi bánság megszünt és a XI. században már csak egy bán volt, a magyarországi nádornak megfelelő hatáskörrel. Ilyen volt Zvoinimir is, mielőtt király lett.

Kálmán meghagyta a horvátok régi kormányzati szerve-

[4] L. *Pauler*, id. m. (Századok, 1888. évf. 320. és kv. l.) *Karácsonyi* szerint Géza első felesége II. Kreszimir leánya volt és ettől született fia Kálmán és Álmos. Ehhez képest Kálmán nem csak a fegyver jogán, hanem mint női ágon horvát királyi vérből származott uralkodó egyesítette Horvátországot és a dalmát városokat Magyarországgal. L. A horvát történetírás zátonyai (Századok 1912. évf. 29—30. l.)

[5] „Ungrorum rex, ducem suum nomine Ugram, quem Sclavorum vulgus *Banum* vocat". Hist. *S. Cristofori (Farlati*, Illyricum Sacr. V. 233. l.)

[6] *Pauler*, id. m. I. 283—284. l.

zetét, a zsupánságokat és nem alkalmazta a vármegyei szervezetet, miért is ott a magyarországi birtokjogi és rendi szervezettől sokban eltérő fejlődést találunk. A zsupánságok nagy része királyi adományozás következtében az egyházi és világi főurak magán hatalma alá kerülvén, mindinkább elveszítik közkormányzati jellegüket.

Horvátország egyházi tekintetben a spalatói és nem az esztergomi érsek joghatósága alatt állott és ott a szláv liturgia dívott.

A dalmát városok szabadságát és kormányzati önállóságát már Kálmán biztosította. Megerősíti előbbi kiváltságaikat, a melyek szerint grófjaikat szabadon választják, semmiféle adót nem fizetnek, csak a vámok kétharmad része illeti a királyi kincstárt. Ugyancsak ő biztosította a dalmát egyház szabadságát és előjogait is. Megigérte, hogy az investiturát nem veszi igénybe, sem az apátoknál, sem a püspököknél, valamint kimondotta, hogy a dalmát papság ugyanazon előjogokkal, szabadsággal éljen, mint a magyar egyháziak és csak az egyházi bíróságok: a püspökök és archidiakonok ítélhetnek felettük. A dézsmaszedés is magyar módra történjék a püspöki és királyi poroszlók együttműködése mellett, kik ezért a dézsma $^{1}/_{10}$-ed részét kapják.[7]

Kezdetben csak egy bán volt, a horvát bán, a ki kormányozta a Tótföldet is és felügyelt a dalmát városokra. Később, és pedig először II. Géza korában, már két bánnal találkozunk. Belos — Géza nagybátyja — már szlavóniai bánnak czímezi magát, ki egyszersmind az ország nádora volt.[8] III. Béla óta, miután Dalmáczia és Horvátország egy része kikerült a magyar uralom alól, ismét egy bánnal találkozunk, a kit már az egész Tótföld bánjának, *banus totius Sclavoniae* neveznek. Az egy bánsági intézményt elősegítette a királyi herczegség intézménye is. A kormányzással megbízott királyi herczegeknek volt bánjuk és pedig egy bánjuk.[9]

[7] L. Colomani regis constitutio pro clero ecclesiae Arbensis. *Endlicher* 377—378. l. L. még: Sacramentum pro civibus Spalatensibus. U. o. 379—380; Sacramentum pro civibus Sibinicensibus. U. o. 381—382; Sacramentum pro civibus Traguriinis. U. o. 376—377. l.

[8] *Fejér* C. D. II. 129., 144. *Wenzel* I. 57., 58., 60., 62.. *Knauz* Mon. Strig. I. 108., 110. V. ö. *Pauler*, id. m. 323. l. és 447-ik jegyzet.

[9] *Korbuly Imre*, id. m. 48. és kv. l. A „banus totius Slavoniae" 1205. év-

A rendes bánokon kívül találunk tengermelléki bánokat is, *banus maritimus*. Ez azonban nem állandó, hanem rendkívüli tisztség. A tengerpart kormányzóját nevezték így, hogy tekintélyét emeljék. A tulajdonképeni bánnak alárendelve volt és csak hadügyi tekintetben bírt rendelkezési joggal, míg megbízatása tartott. A tengermelléki báni méltóságot III. Endre 1293. évben Brebiri Pálnak és testvéreinek örökletes joggal eladományozta.[10]

A bánnak illetve a bánoknak jogállása olyan volt, mint a nádoré, illetve az erdélyi vajdáé.[11] Az aranybulla 30. czikke a nádoron, az országbírón és a királyné udvarbíráján kívül csak a bánnak engedi meg, hogy két tisztséget viselhessen. A báni tisztség nagy jelentőségét bizonyítja, hogy ünnepélyes formában kiadott kiváltságlevelek záradékaiban a bán felemlítése rendszerint a nádoré után következett.

A bán az általa kormányzott területen a királyi hatalmat képviseli, a központi kormányzatot helyettesíti. Bírói hatalma kiterjedt mindenkire, kivéve azokat, kik külön kiváltság alapján mentesültek.[12] Őt illeti a hadi hatalom, a királyi haderő összeállítása és vezetése, mert a horvátországi haderő (exercitus croaticus) már az Árpádok korában az országos haderőnek külön alkatrészét képezte.[13] E tekintetben a dalmát városok is a bánnak, mint a király külön megbizottjának engedelmeskedni tartoznak, habár egyébként teljes függetlenséget élveznek a báni hatalommal szemben. A bán a királyi pénzügyek kezelője, ő szedi be a királyi kincstár jövedelmeit, nevezetesen a tengerparti városok vámjövedelmét és a nyersbőradót, a marturinát.

ben fordul elő először, majd 1225. évben *Fejér* C. D. III. 2. 75. Innentől gyakran.

[10] *Fejér* C. D. VIII. 4. 225—227. l.

[11] A bánok hatáskörére nézve l. *Korbuly*, id. m. 59. és kv. l. *Gyurkovits György*, id. m.

[12] II. Endre 1218. évben kiadott ilyen kiváltságlevelét (*Fejér* III. 1. 247—249. l.) *Pauler* id. m. II. 760—761. és *Thallóczy*, Tanulmányok a Blagay-család történetéből 1897. 35—39. l. hamisítványnak tartják. Hogy e hamisítvány a XV. század második feléből ered, igazolta *Schiller B.*, Az örökös főrendiség eredete 220—224. l.

[13] L. III. Béla adománylevelét Bertalan comes számára. Frangepán Okl. I. 4.

Maga a bán jövedelmet húzott a bírságokból, valamint a nem nemes szabadok által fizetett adókból. Továbbá mint királyi főtiszt, igénybe vette a megszállási jogot, illetve e czímen bizonyos adót követelt, melyet szintén báni adónak neveztek.[14]

A bánnak helyettesei voltak az al-bánok. Midőn Szlavóniát és Horvátországot egy bán kormányozta, akkor a bánnak két helyettese, két al-bánja is volt: a zágrábi ispán Szlavónia és a kőrösi ispán Horvátország részére.[15]

A bánok földjét gyakran királyi herczegek kormányozták, a mi nagy mértékben előmozdította, hogy Szlavónia Magyarország többi részeitől különválva, Horvátországgal és Dalmácziával szorosabb összeköttetésbe lépjen, külön kormányzati területté alakuljon. Béla ifjabb királyt 1226-ban öcscse, Kálmán követi a kormányzásban, ki először viseli a *dux totius Sclavoniae* czímet.[16]

A Tótföldön ugyanazon kormányzati, rendi és birtokszervezetet találjuk, mint Magyarország egyéb részeiben. A királyi vármegyei szervezet felbomlásával kifejlődik az autonom megyei szervezet, valamint kifejlődik a városi szabadság, a mint ezt Zágráb kiváltságlevele tanusítja. Ellenben Horvátországban a zsupánsági szervezet az immunitások osztogatása következtében a földesúri szervezetbe megy át.

II. Béla korában a magyar uralom a Száván túl, a Boszna folyó menetében és annak völgyeiben lakó szerb törzsek között is terjedni kezdett. A király 1137-ben ötéves fiát, Lászlót, az ország közakaratából bosznia herczeggé nevezte ki. Ezen új szerzemény, mely, úgy látszik, belhoni bán kormányzása alatt állott, nemsokára a Narenta folyó mellékvölgyével, a Rámával gyarapodott és II. Béla már 1138-ban felvette a *Rex Ramae* czímet, melyet utódai napjainkig megtartottak.[17] Ráma pedig hosszú időn át a boszniai bánságnak kiegészítő alkatrésze maradt.

A XIII. század folyamán úgy a Tótföldön, mint Horvátországban hatalmas birtokaristokrátia fejlődött ki. A nagy-

[14] L. Máté bán statutumának 17-ik pontját, *Endlicher* 440. l.

[15] *Korbuly*, id. m. 64. l.

[16] *Fejér* C. D. III. 2. 237.

[17] *Pauler*, id. m. I. 317—319. l.

hatalmú urak versengtek a báni tisztség elnyeréseért, hogy az azzal járó kormányzati hatalmat saját magánhatalmuk növelésére fordíthassák, a mi gyakran az egyes főurak közti pártoskodásra, sőt a királyi hatalom ellen nyilt lázadásra vezetett.

VI. FEJEZET.

A pénzügy és a hadügy.

1. §. A király pénzügyi jogai és a királyi kincstár jövedelmi forrásai.*

A középkori népek fejletlen államélete nem ismeri az államháztartás, az állami pénzügyek mai fogalmát, mert a kezdetleges állami élet szükségletei nem pénzben, nem adóban, hanem természetben nyujtott szolgáltatások által nyernek fedezetet.

Úgy a germán, mint a magyar ősállan csak kétféle közügyet és ehhez képest csak kétféle közszükségletet ismer: a hadi és a törvénykezési szükségletet. Az első az által nyer kielégítést, hogy a nemzet minden szabad tagja, később minden szabad birtokos hadkötelezett, köteles az ország védelmére saját költségén katonáskodni; a másik pedig az által, hogy minden szabad egyén köteles a népies, majd később a királyi törvénykezést támogatni, köteles a társak felett hozott ítéletben részt venni és a népbírákat, majd később a királyt és az általa kiküldött bírákat szállással és élelemmel ellátni.

A források ez utóbbi kötelezettséget, mely a középkori államokban a közszolgáltatásnak legrégibb formája, szorosabb értelemben vett *servitium regis*-nek és a királynak erre való jogát m e g s z á l l á s i j o g n a k, *ius descensus regii*-nek nevezik. Minél nagyobb jelentőséghez jutott, minél intensi-

* *Irodalom: Klaic V.*, Marturina 1904. *Eckhart F.*, A királyi adózás története Magyarországon 1908. — *Hóman B.*, Az első állami egyenes adó 1912. *Erdélyi L.*, Az első egyenes adó elmélete 1912.

vebb lett a királyi törvénykezés, annál nagyobb teher volt ez a közjogilag szabadokra vagy nemesekre nézve, miért is már az aranybulla 3-ik czikke, valamint a későbbi decretumok a megszállási jogot korlátozni törekszenek.[1]

Minthogy az állami élet szükségletei természetben nyujtott szolgáltatások által nyernek kielégítést, a középkori népek nem ismerik az adózási kötelezettséget, nem ismerik az adónak, mint köztehernek fogalmát, nem ismerik a közkötelékből folyó vagyoni szolgáltatásokat, mert nem tudnak különbséget tenni adó és bér fogalma között.

Minden vagyoni szolgáltatás a középkor kezdetén, mint magánjogi jellegű, szerződéses természetű szolgáltatás jelentkezik, a mely ehhez képest a valódi szabadsággal össze nem egyeztethető. Minthogy az adó és bér között, azaz a közjogi és a magánjogi alapon nyugvó vagyoni szolgáltatás között nincs különbség, a közjogilag szabadok sem személyük, sem vagyonuk után adózási kötelezettséggel nem terhelhetők, mert ez a közszabadság csökkentésével járna. Az adómentesség a középkorban a közgazdaság egyik ismérvét képezi.

Csak a nem teljes jogú szabadok, csak azok szoríthatók adózásra, a kik mással személyes vagy dologi függőségi viszonyban állanak, a kiknek nincsen szabad birtokjoguk, a királynak vagy másnak birtokán tartózkodnak. Ehhez képest a középkori adók kiindulási alapjukra nézve nem közjogi alapon nyugvó szolgáltatások, nem tulajdonképpeni adók, hanem inkább magánjogi alapon nyugvó bérszolgáltatások, földesúri természetű dominialis jellegű adók.

Ebben találja magyarázatát, hogy a népvándorlás után alkotott germán államokban a valódi szabadok csak önkéntes adományozásra, ajándékozásra kötelezettek, de nem adózásra;[2] valamint, hogy a germán királyságokban, nevezetesen a frank birodalomban, a rómaiaktól örökölt tökéletes adó-

[1] 1222: 3. „nec in domus nec in villas descendemus nisi vocati". L. még 1222: 15; 1231: 7—8; 1267: 1; 1290: 11; 1298: 25. *Endlicher*-nél. *Schröder* a középkori servitium regist római berendezésre akarja visszavezetni (Rechtsgeschichte 190. l.), a minek azonban szerintem semmi elfogadható alapja nincs.

[2] V. ö. *Timon:* Germán ősalkotmány 86—88. l.

rendszer a királyok minden erőlködései daczára nyomtalanul eltünik.[3]

Továbbá, miután hiányzik az adónak, mint közjogi alapon nyugvó, mint a közkötelékből folyó szolgáltatásnak fogalma, nem létezik az állami háztartás, az állami kincstár tulajdonképeni fogalma sem, a melynek feladatát képezné az állami közszükségletek fedezéséről gondoskodni, a nép szellemi és anyagi jólétét előmozdítani. Ennek helyét a királyi kincstár pótolja.

A királyi kincstár, a *fiscus regius* nem közkincstár, hanem inkább a király magánkincstára és az abba folyó jövedelmek nem közjövedelmek, hanem a király magánjövedelmei, miért is azokat az okmányok általában a királyi kamara hasznának *(lucrum camerae nostrae vel regiae)* nevezik és főrendeltetésük nem az állami czélok megvalósítása, hanem a királyi udvartartás költségeinek fedezése.

A királyi kincstár *(fiscus regius, camera regia)* nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, igen különböző forrásokból meríti jövedelmeit, miért is azok mivoltáról és jogi természetéről külön-külön kell szólanunk.

1. A királyi család uradalmai, a királyi dominiumok.

A királyi uradalmak eredetét még a honalapításra lehet visszavezetni, a midőn Árpád nemzetsége nagyobb terjedelmű birtokokat foglalt el. A királyság létrejöttével a király az ország területének főtulajdonosa, a nemzetségi szállásokat kivéve a többi birtokok felett szabadon rendelkezik, adományoz azokból egyháziaknak és magánosoknak, létesíti a királyi vármegyei szervezetet, de egy jó részt, nagyterjedelmű birtokokat megtart magának és családjának. A király nálunk is, úgy mint a nyugati államokban, az első, a legnagyobb földesúr. Az ország minden részében található királyi uradalmak a királyság tekintélyét emelik, a királyi méltósághoz tartoznak.

[3] L. erre nézve: *Montesquieu*, Esprit des Lois XXX. 12. *Guizot*, Essais sur l'histoire de France 97. és kv. l. *Giraud*, Origines du droit francais I. 93. l. *Clamageran*, Histoire de l'impot en France. *Savigny*, Über die römische Steuerverfassung unter den Kaisern. (Zeitschrift f. geschichtl. Rechtswiss. VI. k. 2-ik rész.)

Ezeken az uradalmakon laknak a király magánszolgái, cselédei, a kik a királyi udvartartás személyi és dologi szükségleteit ellátják. Ezek már Szent István óta személyükre nézve szabadok,[4] de a földbirtokhoz kötvék és általában a király, vagy királyné udvarnokainak neveztetnek. Az udvartartás szükségletei szerint különböző csoportokra oszlanak. Ilyen csoportok voltak: a király lovászai, peczérei, solymárai, kovácsai, erdőőrei stb.

Habár a királyi hatalom magánjogi irányú felfogása következtében nem is tettek éles különbséget a várbirtokok és a király uradalmai között, de mégis bizonyos különbség kezdettől fogva fönállott. Ezt bizonyítja, hogy már Szent István *propria haereditas*-ról beszél, a mi szorosan magánbirtokot jelent; valamint ezt bizonyítja az is, hogy a királyi uradalmakat a vármegyei ispánoktól különböző uradalmi tisztek kormányozták, kiket az okmányok szintén ispánnak, *comes*-nek vagy *magister*-nek neveznek. A királyi uradalmak is század és tized kerületekre voltak felosztva, a melyeknek élén a száznagyok és tíznagyok állottak.[5] Az udvarnokok feje és főbírája kezdetben a nádor, a ki később is jövedelmet húzott tőlük. Midőn azonban egyfelől a királyi vármegyei szervezet teljesen felbomlott és helyébe autonóm vármegyei szervezet lépett, másfelől a szent korona közjogi fogalma kifejlődött; akkor úgy a megmaradt várföldekből, mint a királyi uradalmakból koronabirtokok lesznek.

2. A királyi reáljogok *(iura regalia)*

A királynak fentartott hasznothajtó jogokat regáljogoknak *(iura regalia)* nevezzük, a minők voltak: a pénzverési jog, a bányászati jog és a vámjog. E jogokat a magyar királyok a nyugati uralkodók példájára vették igénybe, mint a királyi kincstárnak egykoron legdúsabb jövedelmi forrását, a melyek felett a királyok teljesen szabadon rendelkeztek és a melyek

[4] Decr. St. Steph. II. 55.: Si quis illorum qui vulgo udvornic vocantur, furtum commiserit, lege liberorum diiudicetur.

[5] L. Wenzel, II. 216. U. o. IV. 30. *Fejér* C. D. II. 103. 219. III. 2. X. 1, 126. *Kubinyi* Árp. Okl. I. 83. 150. Váradi regest. 330. pont Az udvarnokoknak az egész országban való elterjedtségükről tanuskodik *Fejér* C. D. X. 3. 252. Nos Nicolaus magister dapiferorum . . . pro discutiendis et restituendis terris udvornicorum per *omnes comitatus* regni Hungariae existentes (sic!) iudex missus et constitutus fuissemus.

kezelése czéljából a tárnokmester alatt külön hivatalnokok voltak. Később e jogok adományozás útján részben az egyházi és világi főurakra szállanak át, a mi által a királyi kincstár jövedelmei jelentékenyen megapadtak.

a) A pénzverési jog *(ius monetarium)*. A magyar királyok már Szent István óta nyugati fejedelmek példájára pénzt veretnek és a pénzverési jogot felhasználják arra, hogy a királyi kincstárnak jövedelmet szerezzenek. A pénzverési jog kezdettől fogva kizárólagos királyi jogot képezett és később is az maradt.[6] A királyi pénzverésre, melynek főhelye Esztergom volt, az esztergomi érsek ügyelt fel és ezért ő a *pisetumot* kapta, mely az 1256. és 1263. évi kiváltságlevél szerint márkánkint egy nehezéket *(pondus)* tett ki. A hamis pénzverés, mint a királyi jog súlyos megsértése, a hűtlenség esetei közé tartozott: büntetése fej- és jószágvesztés.[7]

A pénzverés alapsúlya Szent István korában a 408 grammos karolingi font volt. A magyar pénzláb szerint ebből kezdetben 510 darab, majd a XI. század folyamán 570, 650, 760, 940. sőt 1020 darab obulust (ezüst féldenárost) vertek. A forgalomban a X. század óta nálunk is használt byzanczi aranyra — a *„pensa auri“*-ra — 60 obulust vagyis 30 denárt, majd I. Béla óta 80 obulust vagyis 40 denárt számítottak.

A denárok verése Szent Lászlóval kezdődik s ez idő óta a pensa, melynek eredeti jelentése a byzanczi arany *(pensa auri)* volt, 40 denárt jelentő számítási pénzzé lett. A XII. század közepe óta a 233.35 grammos magyar vagy Béla királyféle márka lépett a karolingi font helyébe mint alapsúly, a melyet 1270—1280. év táján váltott fel a troyesi eredetű 245.53 grammos budai márka. A XII. századi pénzromlás korában egy márka pénzezüstből, melynek ezüsttartalma $^{250}/_{1000}$ és $^{900}/_{1000}$ között ingadozott, 460—1360 darab apró de-

[6] Erről tanuskodik *Freisingeni Ottó* tudósítása 1147. évből: „nullus in tam spacioso ambitu rege excepto monetam vel theloneum habeat“. Mon. Germ. SS. XX. 368. és kv. l. II. Endre a német lovagrend részére 1222. évben kiadott kiváltságlevélben mondja: „nullam potestatem habeant cudendi monetam sine regis licentia speciali“.

[7] L. Folkus esetét *Fejér* C. D. IV. 1. 401. és kv. l. és 1298: 40. t.-cz. Et si quae persona ausu temerario monetam in sua possessione vel domo cudi fecerit, illa possessione vel domo privetur, poenam legis susceptura. *Kovachich*, Suppl. ad. Vest. Com. 135—136. l. Az esztergomi érsek felügyeleti jogára nézve: *Kollányi Ferencz*, Az esztergomi érsek pisetumjoga 1889.

nárt vertek. A XIII. században egy magyar, illetve budai márkából II. Endre 260—420 darab, IV. Béla és utódai pedig 290—620 darab denárt verettek.[8]

Az árpádkori pénzek színezüst értékét mai aranyértékre átszámítva X. századi obulus értéke 18—24 fillér, a Szent László denáré 36 fillér, a XII. századi apró denároké 1—10 fillér, a XIII. századi denároké 11—22 fillér, a szlavon báni denároké 24—30 fillér volt.[9]

A pénzbeváltásból a királyi kincstár nálunk is jelentékeny jövedelmet húzott, melyet különös értelemben *lucrum camerae*-nek neveztek. E jövedelem kétféle módon volt szerezhető: vagy úgy, hogy a régi jó pénz helyett rosszabb, csekélyebb nemesércz tartalmú pénzt vertek és a régi jó pénz helyett ugyanolyan mennyiségű rosszabb pénzt adtak; vagy pedig úgy, hogy a régi pénz kopása és az új verési költségei fejében bizonyos nyereséget vettek.[10]

A pénzbeváltást a tárnokmester emberei, a pénzbeváltók *(nummularii vel monetarii)* eszközölték a vármegyei ispán közreműködése mellett. A gyakori pénzbeváltás az ország lakóinak nagy zaklatásával és anyagi kárával járt, miért is már az aranybulla 23. czikke kimondja, hogy a pénz husvéttól husvétig járjon, a mi azt jelenti, hogy a király csak évente egyszer veressen új pénzt.

Ha a király nem élt pénzbeváltási jogával, akkor ezen a czímen adót *(collectát)* szedett, melyet a nemeseken kívül mindenki fizetett, hacsak különös kiváltságot nem kapott. Az 1298 : 39. t.-czikk pedig már a nemeseket kötelezi arra, hogy ha az új pénzt nem veszik el, minden *mansio* után fél ferto (30 dénár) collectát fizessenek.[11]

[8] *Hóman B.*, Magyar pénztörténet 1000—1325. Bpest 1916. — A régibb felfogásra néve l. *Pauler*, id. m. 435—436. l. 124. és 547. jegyzet.
mításai szerint 241.000 márka = 44.990 kilogramm ezüst = 4,499 kilogramm

[9] A magyar király évi jövedelme III. Béla korában *Hóman Bálint* száarany = 14.756.972 korona volt színezüst értékben. Id. m. 432. l.

[10] A *lucrum camerae*-ből húzott királyi jövedelem III. Béla korában 60.000 márka volt, a minek színezüstértéke mai pénzben 3,673.935 koronának felel meg. *Hóman B.* Id. m. 432. l.

[11] 1298: 39. Et nihilominus si qui eandem non assumpseriut monetam, ad collectam dimidii fertonis per singulas mansiones suae possessionis teneantur. III. Endre egyik oklevele egy egész fertót említ: presentem collectam unius fertonis quam *racione lucri camere* nostri exigi ordinavimus. *Kubinyi,*

b) A bányászati jog *(ius regale minerale)*. A pénzverési joggal szoros összefüggésben állott a nemes érczek kiaknázására való jog, a bányászati jog, minthogy a pénzveréshez nemes ércz szükséges.

A nemesek birtokjoga csak a föld fölszínének használatára vonatkozott, de a föld belsejében rejlő ércztelepek értékesítése már a királynak fentartott jog, regáljog. A királynak e pénzügyi joga alapján keletkeznek a királyi bányatelepek és ezekből fejlődnek ki később a királyi bányavárosok.[12]

A bányászok a királyi kincstárnak bányabért *(urburát)* fizettek, mely a kiaknázott nemes érczek értékének egynyolczad részét tette ki, a minek tizedrésze az 1256. évi kiváltságlevél értelmében az esztergomi érseket illette. A király adhatott engedélyt másoknak is a bányászat üzemére vagy olyképpen, hogy a bányabért is elengedte, vagy pedig a bányabér fentartásával.

A sóbányák értékesítése szintén regáljogot képezett. A sónak mint elsőrendű élelmi czikknek, előállítását és forgalomba hozását, úgy látszik, kezdettől fogva a király eszközölte, a ki ebből jelentékeny jövedelmet húzott; valamint gondoskodott arról, hogy az ország minden részében legyen elegendő só.[13]

c) A vámjog *(ius tributi)*. A vámjogot a nyugati államok fejedelmei a római birodalomtól örökölték, de a középkori államokban a hadfelség-joggal is összefüggött. A közutak ebben az időben hadi utak: a király hadi czélokra tartja fenn az utakat, de ezen utakon szállítják árúikat a kereskedők is és azok használatáért árúik után bizonyos díjat fizetnek, a mit vámnak *(tributum, theloneum, telonium)* neveznek. A ki-

Árp. Okl. 182. l. 1290—1302. év. — Lásd e korábbi időre nézve *Fejér* C. D. III. 1. 132. 1212. év; IV. 1. 68. 1237. év. *Wenzel* VII. 29. 30. 1237. év. Az 1267. évi decr. I. pont. *Endlicher* 513. l. Az esztergomi érsekség kiváltságlevelének 7. pontja. *Endlicher* 502. l. 1. „ut eciam lucrum camere, quod super populos omnium regnicolarum quandocunque dicare et exigere consveverunt".

[12] *Wenzel*, Magyarország bányászatának kritikai története 1880. 19. és köv. l.

[13] „Rex Ungarie habet de sale suo XVI. millia marcas". *Endlicher* 246. l. 1222: 25. Item sales in medio regni non teneantur, nisi tantum in Zabolch et Regecz et confiniis.

rály felhasználja az ingó javak forgalmát, hogy abból kincstára részére jövedelmet szerezzen. Megkülönböztetünk határvámot és belföldi vámot;[14] az előbbit az ország határán kimenő és bejövő árúk után szedték és miután az árú értékének harminczadrészét (3⅓%) tette ki, harminczadnak (*tricesima*) nevezték.[15] De az ország határán belül is szedtek vámot úgy a szárazföldi, mint a vízi út használatáért. A belföldi vámok szárazvámok és vízivámok, illetőleg út-, hid- és révvámok.

A vámjoggal szoros összefüggésben áll a vásártartási jog. A vásárhelyek ebben az időben királyi vámhelyek. A vásárra hozott árukért a vásárhelyen a királyi kincstár részére vámokat szedtek. A vásári vámok nálunk is már Szent István óta szerepelnek. Az ingó javak árúbabocsátása, adásvétele kezdetben csak a vásárokon volt megengedve, egyrészt azért, hogy ezáltal a királyi kincstár vámjövedelme gyarapodjék; másrészt, hogy a lopott dolog értékesítése, továbbadása megakadályozható legyen. Kálmán azokra, kik nyerészkedésből, hogy meggazdagodjanak, folytatják a kereskedést, kétszeres vásári vámot szabott.[16]

A vásártartási jogot a királyok adományozták a földesuraknak és községeknek. Ez a jog azonban csak arra vonatkozott, hogy bizonyos helyen és bizonyos napokon vásár tartható legyen, mert a vásárra hozott árúk utáni vám a királyt illette, hacsak azt el nem engedte, a midőn a vásárt szabadnak (*liberum forum*) nevezték, vagy pedig a vámszedési jogot a földesúrra, illetve a községre át nem ruházta.

Az árpádkori okmányok hetenkint tartott vásárokról szólanak, csak kivételesen fordulnak elő napi vásárok. E korszakból csak egy olyan kiváltságlevél maradt fenn, mely évenkint tartott vásárra (*forum annuale*) szól. E kiváltságot

[14] Ezt az osztályozást már a zágrábi polgároknak 1267-ben adott vámmentességi kiváltságban megtaláljuk: puod ipsi cives nostri infra terminos regni nostri aliquod tributum, tam in aquis, quam in terris, nec aliquam tricesimam in ullo loco solvere teneantur. *Fejér* C. D. IV. 3. 397.

[15] A harminczadot (tricesima) már III. Béla udvartartásának leirása említi (*Endlicher* 246. l.), úgyszintén Varasd kiváltságlevele 1209. évből. *Fejér* C. D. III. 1. 87.

[16] Decr. Colomani I. 33. Mercatores, ad id solum ut ditescant venalium rerum dediti studiis, pristina duplicent tributa.

IV. László adta a budai polgároknak, valamint teljes vámmentességet is biztosított az ország bármely részéből jövő kereskedőknek oda- és visszamenet oly czélból, hogy így Budát az ország kereskedelmi középpontjává tegye.[17]

A vásárokon, mint királyi vámhelyeken, a király által megállapított vámtarifák voltak érvényben. Az Árpád-korból fenmaradt vámtarifák közül legnevezetesebbek az esztergomi és a budai, mert e két város volt akkor az országos kereskedelem középpontja. Az esztergomi vámtarifa már 1198-ban érvényben volt, midőn még Esztergom a királyi vámhelyek közé tartozott;[18] a budai vámtarifa 1255-ből való, midőn IV. Béla ezen vámhely jövedelmét a margitszigeti apáczáknak adományozta.[19]

A vám- és vásártartási joggal állott kapcsolatban az árúlerakatási jog (*ius stapulae, Stapelrecht, Niederlagsrecht*), a melynél fogva az egyes városok azt a kiváltságot kapták, hogy a városba érkező, vagy a város mellett elvonuló árúkat lerakathatják és azokra nézve elővételi jogot gyakorolhatnak.

E kiváltságnak már az a nagy közgazdasági jelentősége van, hogy az idegen országból jövő kereskedők árúikkal az országot el ne áraszthassák, hanem kényszerítve legyenek az árúkat a lerakatási joggal bíró város kereskedőinek nagyban eladni és ez által a kiskereskedésből eredő hasznot azoknak átengedni, a mint ezt a vasvári hospesek kiváltságlevele világosan tanusítja.[20] Ilyen árúlerakatási joggal bírtak Buda és Pest a Dunán fel- és lefelé vonuló, Győr az Ausztriából jövő, vagy oda menő, Pozsony a bárhonnan jövő, de már csak bi-

[17] *Endlicher* 602—604. l.

[18] *Fejér* C. D. VII. 5. 143—146. A szabályzat 1288. évből *Endlicher*-nél 609—612. l.

[19] *Endlicher* 493—496. l. Érdekes még a győri vámszabályzat is a bécsi kereskedőkre nézve. U. o. 490—492. l.

[20] 1279. év. 8. pont: Item statuimus quod mercatores extranei ad forum ipsorum venientes *pannum incisum* vendere non praesumant, sed peci[illegible] integras vendere teneantur. *Endlicher* 553. l. A „Stapel" délnémet szó megfelel az északnémet „Staffel"-nek, melynek értelme: Stufe, Grad. Már a Lex Ripuariában találjuk: regis staffolum, id est tribunal. Staffolum lépcsőzetes hely a vár előtt, a hol a királyi biróság ítélkezett s itt voltak a vásárok is. Innen kapta az árufelhalmozás ezt a nevet. — V. ö. *Hafeman*, Das Stapelrecht 1910.

zonyos árúkra nézve.[21] Később több más város is nyert árúlerakatási jogot, a mi az illető városok kereskedelmének felvirágzását jelentékeny mértékben előmozdítván, azokat az ország bizonyos vidékének kereskedelmi központjává tette.

A vámjog adományozása különösen nagyobb mérveket öltött a XIII. század második felében, az immunitási kiváltság elterjedése következtében, mert az immunitási területen a vámszedési jog is a földesúrra szállott. Ez az átruházás számos visszaélésnek lett kútforrása és felette bénítólag hatott az ingó javak forgalmára, mert most már az egyházi és világi főurak, valamint a városok, a királyi kincstárral versenyezve iparkodtak maguknak a vámjog kihasználása által minél nagyobb jövedelmet biztosítani.

A vámjoggal való visszaélés ellenében már III. Endre szigorú rendszabályokat hozott. A Kún László korában keletkezett vámokat és vámhelyeket megszüntette és megtiltotta a megzálogolást.[22] Továbbá szigorúan megtiltotta, hogy a vámszedők igaztalan vámokkal zaklassák a kereskedőket, mert, ha ezt tennék, személyükben és vagyonukban büntetéssel sújtatnak. Úgyszintén elrendelte, hogy az a földesúr, ki önhatalmúlag, királyi engedély nélkül vámot szed, vagyonát veszti; ha pedig ezt királyi főtiszt tenné, hivatalától is fosztassék meg.[23]

A királyi vámok alól csak a király adhat mentességet. Ilyen mentességet kaptak különösen az egyházak népei és a városok polgárai és pedig vagy az országban létező minden vámhelyre, vagy csak bizonyos vidék vámhelyeire nézve. III. Endre az egyházak és nemesek jobbágyait minden királyi vám alól mentesítette és a vámfizetést kizárólag a kereskedőkre szorította.[24] Vajjon ez az általános vámmentesítés

[21] Pesth 1244. év. p. *Endlicher* 468. l. Győr 1271. év 10. p. U. o. 528. l. Pozsony 1291. év 19. p. U. o. 626. l.

[22] 1290: 16. Item impignoraciones super transeuntes incolarum regni nostri, penitus volumus et fecimus aboleri. — 17. Omnia tributa, tempore Ladislai regis facta, omnino exstirpentur. Már Kun László korában is történt intézkedés a jogtalan vámszedés megszüntetésére. *Wenzel* IX. 400.

[23] L. III. Endre 1297. évi rendeletét a jogtalanul felállított vámhelyek eltörléséről: Abolitio tributorum. *Endlicher* 629—630. l.

[24] 1290: 18. Volumus eciam quod in locis antiquorum tributorum populi nobilium et ecclesiarum tributa non persolvant. Sed tantummodo mercatores de aliis regnis ad alia regna transeuntes. A városi polgárok vámmentességére nézve lásd Verőcze, Zágráb, Korpona, Nagyszőllős, Nagyszombat, Győr, Sopron, Pozsony stb. fentebb idézett kiváltságleveleit.

tényleg életbe lépett-e, azt nehéz eldönteni, mert a királyok később is osztogatnak vámmentességet egyházak és nemesek jobbágyainak, a mire nem lett volna szükség az általános vámmentesítés mellett.

3. A királyi adók.

A királyi adókat a források *census regalis-, collecta regalis*-nak nevezik. E kifejezések általában „adót", a királynak járó vagyoni szolgáltatást jelentenek, de éppen úgy mindenféle királyi adó érthető a *talia, exactio, pensio* és *servitium regis* elnevezések alatt.

A királyi adók rendesek és rendkívüliek. Az előbbiek alatt értjük a királyi kincstár részére évenkint visszatérőleg teljesített vagyoni szolgáltatásokat; az utóbbiak alatt pedig azokat, a melyeket a király csak kivételesen a rendes adókon kívül követel vagy az egész ország, vagy csak bizonyos vidék adóköteles lakóitól.

A király adóztatási jogának kiindulási alapját nálunk is, úgy, mint a nyugati államokban nem az állami főhatalomban, nem a nemzettől átruházott szuverénitásban, hanem inkább a legfőbb földesúri hatalomban *(dominium naturale)* kell keresnünk. A király kezdetben az egyedüli földesúr az országban, ehhez képest a nem-nemes szabadok, vagyis mindazok, a kiknek nincsen szabad birtokjoguk, a királynak földesúri hatalma alatt állanak, a mely hatalmat a források *ius regium*-nak, *iurisdictio regia*-nak neveznek.[25]

A *dominium* jogára támaszkodó királyi adókat általános elvi szempontból úgy a várföldeken, mint a királyi uradalmakon, valamint a magánosok birtokain tartózkodó szabadok fizetni tartoznak; ellenben nem fizetik azt a rabszolgák, a kik teljesen uruknak magánhatalma alatt állanak, uruk magángazdaságának alkotórészeit képezik.[26]

Ennek az alaptételnek a királyi adók továbbfejlődésében két fontos következménye mutatkozik; az egyik, hogy az eredetében földesúri természetű adót úgy tekintették, mint a ki-

[25] L. pl. *Fejér* C. D. III. 177. és 196.

[26] Ezért mondják még a későbbi okmányok is: Quia et udvornici et servi a solutione collectae per *conditionem suam* excusantur. *Fejér* C. D. V. 1. 45. l. 1270. évből. L. még *Wenzel* VII. 27—31.

rályi hatalom, a főzhatalom alá tartozásnak és így a s z a b a d s á g n a k i s m é r v é t. Azért nevezték a király részére fizetett fejadót s z a b a d d é n á r o k n a k *(liberi, libertini denarii)*, mert a ki ezt fizeti, nem áll úgy, mint a rabszolga, a földesúr magánhatalma alatt. Ez a jogi felfogás már Kálmán decretumában világosan kifejezésre jut, midőn mondja, hogy a szabad hospesek és várnépek s z a b a d s á g u k e l i s m e r é s e g y a n á n t *(pro libertate)* dénárokat fizetnek.[27]

A másik fontos következmény, hogy a földesúri jellegű királyi adók az úri hatóság kifejlődésével kapcsolatosan és fokozatosan a f ö l d e s u r a k r a s z á l l a n a k át. A domaniális királyi adók átruházása a földesúri hatalom keletkezésével egyidejű. Már Szent István a pécsváradi apátság alapító levelében az apátot *in causa civili* bírói hatalommal ruházván fel, egyszersmind a királynak járó szabad dénárok egyharmadát a szerzeteseknek engedi át.[28]

És innentől kezdve az okmányok tanusága szerint királyi kiváltságok alapján a *collecta* vagy *census regalis* nevezetek alatt egybefoglalt rendes királyi adók lassankint a földesurakra ruháztatván át,[29] tulajdonképeni földesúri adókká, j o b b á g y i s z o l g á l t a t á s o k k á lesznek vagy pedig a király, illetőleg a földesúr által adott mentességek következtében megszünnek. Már az aranybulla 3-ik pontja, valamint a többi királyi decretumok,[30] úgy az egyháziak, mint a nemesek birtokain tartózkodó szabadokat általán mentesítik a

[27] Decr. Colomani I. 80 fentebb már idézve és 81: De castellanis autem tam pro opere quam pro *libertate* denarii accipiantur. L. még a 35. és 45. czikket, valamint az 1222. évi decr. 3. czikkét.

[28] „Insuper et liberorum denariorum tertiam partem, qui ex advenis in terra ecclesie habitantibus debentur, ad calciamenta fratrum concessimus." *Karácsonyi János,* Szent István király oklevelei 82. l.

[29] A királyi adók átruházására vonatkozó példaként álljon itten az 1221. évből: „omnes reditus supradicte ville Martini ad fiscum pertinentes, scilicet liberos denarios et pondera, et chybriones etiam de eadem ville nobis pertinentes, supradicto domino perpetuo iure obtinendas donavimus" *Fejér* III. 1. 319. Lásd még *Wenzel* I. 183. 262. és 270. *Fejér* C. D. III. 2. 89., IV. 1. 70., IV. 2. 466.

[30] 1222:3. Item nullam collectam nec libras denariorum colligi faciemus supra praedia servientium . . . Super populos etiam ecclesiarum ipsarum nullam penitus collectam faciemus. V. ö. az 1231:6.; 1267:1.; 1290:11.; 1298:25. és 35. t.-czikkeket *Endlicher*-nél.

királyi adók alól és az 1231. évi decretum 6-ik pontja csak azokra szorítja az adózást, a kik erre a kincstár irányában kötelezve vannak: *qui fisco regio in censu debito tenentur.*

Úgy a dénáradó, mint a nyestbérnek *(marturina)* nevezett földadó története azt tanusítja, hogy kezdetben csak a királyi adók egyharmad része száll át a földtulajdonosokra *(dominus fundi)*, ellenben kétharmad rész a királyt illeti meg, mint legfőbb földesurat *(dominus terrae)*. Ezt a fejlődési állapotot tükrözi vissza az 1231. évi decretum 33. czikke a marturinára nézve: *Item pro singulis marturinis quatuor pondera persolvantur, quantumcunque in ea provenerit, tercia pars domino fundi, et duae partes domino terrae persolvantur.*[31]

A továbbfejlődésben pedig azt látjuk, hogy midőn a földesúri hatalom a XIII. század végével és a XIV. század elején általános jelleget öltött, a rendes királyi adókat már csak azok fizették, a kik a király földesúri hatalma alatt megmaradtak, a minők voltak a városok lakói és a magánosok földesúri hatalma alól kivett népelemek; ellenben a földesúri hatalom alatt állók vagy egyáltalán nem fizetnek királyi adót, vagy, a mennyiben mentességet nem kaptak, a földesúr részére fizetik azt.

Az ilyképpen átruházott királyi adószedési jogot a földesúr tovább adományozhatta, a mint azt a váczi püspök a leleszi monostorral tette;[32] vagy pedig jobbágyait az adó fizetése alól egészben vagy részben felmenthette.[33]

Egyfelől a rendes királyi adók alól adott mentességek, másfelől az adóztatási jog átruházása a földesurakra természetszerűen vonta maga után, hogy a királyi kincstárnak az adókból befolyó jövedelme mindinkább elapadt. E bajon királyaink már II. Endre óta egyrészt a r e n d k í v ü l i, másrészt a p é n z b e v á l t á s i a d ó *(lucrum camerae)* kivetése által kívántak segíteni.

[31] Ennek magyarázatául szolgál a goriczai várjobbágyok részére Béla ifjabb király által 1224. évben kiadott adománylevél: „Porro hospites, quas praedicti liberi homines habuerint, infra metas praescriptas decem denarios debent annuatim pro marturinis. Unde quilibet de praefatis liberis hominibus, *tertiam partem, marturinam* habet de suis hominibus, *duae vero partes* marturinarum totius terrae illius, quae ad *ius nostrum* pertinebant, Radus, et haeredibus eius dedimus in perpetuum". *Fejér* C. D. III. 1. 447.

[32] L. *Fejér* C. D. III. 1. 160.

[33] L. pl. Libertas civium de Jaszo 9. pont. *Endlicher* 463. l.

A r e n d k í v ü l i a d ó k a t a források szintén *collecta*, *census*, *pensio*, *talia* és *servitium* szavakkal jelölik, de mégis leggyakrabban használják a *collecta regia* vagy regalis elnevezést.

Kétféle rendkívüli adót különböztethetünk meg: általánosat és részlegeset, a szerint, a mint az ország minden részében vagy csak bizonyos vidéken fizették. Ez utóbbi leginkább akkor fordult elő, midőn bizonyos vár építésére szedtek rendkívüli adót.[34]

Királyaink kezdetben a rendkívüli adót csak valamely különös czélra szedték, a minő volt pl. a királyi herczegek kiházasítása vagy a hadviselés.[35] De később, midőn a rendes adókból befolyó jövedelem a fentebb kifejtett okokból mindinkább megapad, a királyok a rendkívüli adók kivetésére lettek utalva, mert a királyi decretumokban biztosított adómentesség a rendkívüli adókra nem vonatkozott.[36]

A rendkívüli adók kivetését a király korlátlanul gyakorolja, mert az adóztatási jog a nem nemes szabadokkal szemben korlátlan királyi jog. Ezen adóztatási jog ellen főleg az egyház veszi fel a küzdelmet, mert az egyház volt a király után a legnagyobb birtokos. II. Endre már a beregi egyezségben megígérte, hogy a pápa megkérdezése nélkül semmiféle collectát nem fog szedetni.[37]

Az adott ígéret daczára úgy II. Endre, mint utódai alatt a rendkívüli adók kivetése szokásban maradt és azok alól szintén gyakran mentességet adtak.

A földesúri jellegű királyi adók megszünésével és átruházásával kapcsolatosan lép életbe egy újabb királyi adó, a p é n z b e v á l t á s i a d ó,[38] melyet — mint föntebb jeleztük — szintén *collect*-ának neveznek, de a melynek jogalapját már nem a földesúri hatalom, hanem a király pénzverési joga,

[34] *Wenzel* III. 129. *Fejér* C. D. VIII. 4. 54.

[35] L. pl. *Fejér* IV. 3. 503.; IX. 5. 632.

[36] Libertas nobilium de Scepus 1243. év 1. pont: Quod nullus ipsorum aliquam collectam vel exactionem solvere teneatur, *nisi ipsa collecta* ad servientes regis et alios quoslibet nobiles *fuerit generalis*. *Endlicher* 460. l.

[37] 16. pont: Super collectis vero per regnum nostrum aliis imponendis per nos et legatum consuletur dominus papa. *Endlicher*, 441. l.

[38] „Verum si collectam rex in regno indixerit, sive pro *redemtione monete*, que recepta non fuerit". *Wenzel* VII. 30. 1237. év.

a *ius monetarium* képezi s a melyből Károly Róbert király alatt az e l s ő o r s z á g o s j e l l e g ű királyi adó fejlődött ki.

Az Árpádok korában divó rendes királyi adók egyenkint a következők voltak:

a) A d é n á r a d ó vagy f ü s t p é n z (*liberi*, *libertini denarii*, *fumarii*). A legrégibb fejadó, mely a királyság keletkezésével egykorú, s melyet minden nem nemes szabad egyén, a ki családfő, a kinek külön háztűzhelye van, fizetni tartozott, hacsak az alól mentességet nem kapott.

Ez az adó is a király legfőbb földesúri hatalmára támaszkodik, de mégis annyiban közjogi természetű és jelentőségű, hogy ez a nem nemes szabadok közhatalom alá tartozásának jelét képezte s éppen azért „szabad dénárok"-nak nevezték. A füstpénz (*fumarii*) elnevezés[39] pedig azt jelenti, hogy csak az önálló háztűzhelylyel bíró szabad egyének fizették.

A dénáradót az okmányok tanusága szerint bizonyos ünnepnapon szedték. Az Árpád-korszak végével részint mentességek adása, részint a földesúri hatalom teljes kifejlődése következtében mint külön név alatt szereplő királyi adó mindinkább megszünik.

b) A f ö l d b é r vagy f ö l d a d ó (*terragium*). A nyugati államokban a *terragium* (*tiérage*, német földön *Medem*) egyik neme a földadónak, mely az egész középkoron át divott s melynek eredete Francziaországban, Belgiumban és a frankok lakta vidékeken a VIII-ik századig vihető vissza. Eleinte a beltelek, a *mansio* vagy házhely után fizetett adó volt, később terményadóvá változott át és főleg az irtások után fizették.[40]

A *terragium* nálunk is egy neme az általános jellegű földadónak, a melyet a nem nemes szabadok a királyi kincstár részére fizettek, de különösen gyakran fordul elő a városi kiváltságlevelekben, a mi annak nyugati eredetét bizonyítja.[41]

[39] „et libertinos denarios, qui vulgo fumarii vocantur" *Wenzel* I. 270. L. még *Fejér* C. D. III. 2. 68. és 89. *Wenzel* I. 203. VI. 572. IV. 1. 195.

[40] *Schroeder* Rechtsgeschichte 187. l. *Brunner* Rechtsgeschichte II. 236. l.

[41] Hogy a terragium a városokban általános jellegű adó volt, mutatja az a formula, mely a városba telepedőknek nyujtott kedvezményeket sorolja fel. Forma Libertatis: „quod dum hospites a die adventus ipsorum usque

A *terragium* azonos a forrásokban szintén gyakran emlegetett *pondus* adóval, a p o n d e r á v a l.[42] A *pondus, pondera* kifejezések ehhez képest nem külön adót jeleznek, hanem a pénzegységet, a nehezéket, a melylyel a terragium mértékét megállapították.

A *terragium*-ot kezdetben a házhelyek *mansio*-k vagy *porta*-k szerint fizették, később a hospestelepek és az ezekből fejlődő városok ezen adó fejében bizonyos általányösszeget fizettek. A városok példájára az erdélyi és a szepesi szászok földbére is általányösszegben lett megállapítva, az előbbieké 500, az utóbbiaké 300 márka finom ezüstben.

A földesúri hatalom kifejlődésével a *terragium* általános jellegű földesúri adóvá, jobbágyi szolgáltatássá válik. A földesúr birtokán tartózkodó szabad parasztok a földbér *(terragium)* lefizetése mellett, mely szokás útján 12 dénárban volt megállapítva, szabadon költözhetnek.[43]

c) A n y e s t b ő r a d ó *(marturina)* jogi természetére nézve nem egyéb, mint földadó *(terragium)*, sőt valószinűleg nálunk a földadónak ősalakja, a melyet a szláv eredetű népek által lakott erdős vidékeken, a hol a nyestbőrök gyűjtése a lakosság fő jövedelmi forrását képezhette, eleinte természetben róttak le. A későbbi korból származó adatok is azt tanusítják, hogy ez az adó a bánok földjén, Szlavóniában, de azonkívül Baranyában, Liptóban és Turóczban, szóval Magyarország erdős vidékein dívott.[44]

ad tot annos nullam collectam, *nullumve terragium* nobis ad communitatem pro censu regali dare teneantur" *Kovachich:* Formulae solennes styli 43. l.

[42] L. Lipche kiváltságlevelét 1260. évből: „de mansione qualibet *unum pondus auri ratione terragii* nobis dare et solvere teneantur". *Fejér* C. D. IV. 3. 9. V. ö. Werőcze 1234. év 3. pont. *Endlicher* 443. l. Luprechtháza 1247. és 5. pont. U. o. 472. l. Berény 1265. év 1. pont. U. o. 506. l.

[43] L. pl. Kamar kiváltságlevelét, a hol már a költözködés a terragium lefizetéséhez (terragio persoluto) van kötve és a terragium 12 dénárban van megállapítva 1243. év 5. pont „ut mansio quelibet duodecim denarios in octavis s. Georgii pro censu seu *terragio* solvere teneatur". *Endlicher* 504. l. V. ö. *Fejér* C. D. IV. 1. 441. „Item si quisquam recedere voluerit, datis *duodecim denariis* liber recedet". 1298:70. t.-cz. „ac consueto suo terragio persoluto". *Kovachich* Suppl. ad. Vest. Com. 181. l.

[44] *Fejér* C. D. IV. 1. 173. *Wenzel* XI. 500. V. ö. *Knauz,* Marturina és Bansulmora. Magyar Sion 1865. évf. *Pauler,* id. m. I. 407. jegyzet; *Acsády Ignácz, Adó-történet* M. Közgazd. Lexikon I. k. *Schiller* Jogi Lexikon V. Marturina. — A *marturina* vagy *mardurina* szó eredetéről, valamint ezen

Az aranybulla 27-ik czikke szerint a nyestbőradó pénzértékét még Kálmán király állapította meg[45] és pedig az 1231. évi decretum 33-ik czikke szerint valószinűleg 4 pondusban, a mi 20—24 dénárnak felelne meg, habár más adatok szerint[46] a nyestbőradó 10—12 dénárt tett ki, éppen úgy, mint a *terragium.*

A nyestbőradót a hospestelepek később általányösszegben fizették.[47] Ezen adó egyharmadrésze — a mint fentebb említettük — már az 1231 : 33. t.-czikk szerint a földesurakra szállott át és a királyi kincstárt csak kétharmad rész illette. Nagy Lajos pedig a nyestbőradóról, a melyet az ő korában már *bansul mora*-nak neveztek, a szlavóniai nemesek javára lemondott.[48]

A nyestbőradóval együtt említik a források a s e r t é s a d ó t *(tributum porcorum, decima porcorum),* mely mint terményadó szintén a szlávok lakta erdős vidékeken volt szokásos.[49]

d) Az ö k ö r a d ó szintén egy neme a földadónak, melyet az okmányok a székelyek és az oláhok adója gyanánt említenek, de hogy ez általános jellegű királyi adó volt, az

adó történetéről alapos értekezést írt *Klaič V.* zágrábi egyetemi tanár, melyben *Fejér*-nek azzal az állításával szemben, hogy a marturinát Kálmán hozta be Horvátországba, bizonyítani törekszik, hogy ez az adó nem volt Magyarországon általános jellegű, sem Horvátországban, hanem csak Szlavóniában; ennélfogva külön szlavon adó. Id. m. 23. és köv. l.

[45] 1222:27. „Marturinae juxta consuetudinem a Colomano rege constitutam solvantur".

[46] L. pl. *Fejér* C. D. III. 1. 447. 1224. év: Porro hospites . . . *decem denarios* debent annuatim pro marturinis. — H. O. VII. 50. 1255. év . . . iobagiones eorum tenentur dare pro marturinis *decem denarios.* — 11 dénárt említ: *Fejér* C. D. V. 2. 183. — 1274. év. — 24 denárról van szó: *Wenzel* XI. 108. — 1211. év.

[47] Libertas Hospitum de *S. Ambrosio* 1269. év: „quod sepedicti hospi [illegible] Stephani *ratione marturinarum* . . . [illegible] et quatuor marcas solvent nobis in denariis banalibus" *Endlicher* 519. l.

[48] 1351 : 12. Nec ratione collectae marturinarum, *bansul mora* vocatarum, amodo et in posterum molestentur.

[49] Sancimus etiam ut tam de marturinis nostris vel proventibus, qui loco marturinarum exhibentur, *quam etiam de porcis,* qui in episcopatu Zagrabiensi colligentur . . . episcopi decimas percipiant. *Fejér* C. D. II. 364. L. még H. O. VII. 50. *Wenzel* XI. 111. 118.

kitünik az aranybulla 29-ik czikkéből, mely az ököradót a rendes királyi jövedelmek között sorolja fel.[50]

A székelyeknél ez az adó az ökörsütés *(signatura boum)*, ajándékozás számba ment, csakis koronázás alkalmával adták.[51]

e) A b o r a d ó *(cibriones, acones)*, a melyet forrásaink c s ö b ö r- vagy a k ó a d ó n a k neveztek azon mérték után, a melylyel ezt az adót kirótták és beszolgáltatták.

Jogi természetére nézve ez az adó éppen úgy, mint a nyestbőr- vagy az ököradó, nem egyéb, mint földadó, a mely a szőllőművelőket terhelte. Általános jellegéről és elterjedtségéről tanuskodnak úgy az aranybulla 29-ik czikke, valamint a ránk maradt okmányok, a melyekből látjuk, hogy nemcsak a várnépek, hanem más szabadok, nevezetesen a hospesek is fizették, ha csak mentességet nem kaptak.[52]

4. A j á n d é k o k *(munera)*.

Az ajándékozás a vagyoni szolgáltatásnak az a módja, mely a középkori felfogás szerint szabadhoz illő, mely a közszabadságot nem érinti.[53] Ilyennek lehet tekinteni a székelyek ajándékozási kötelezettségét, mely koronázás alkalmával bizonyos számú ökör szolgáltatásában állott.[54]

Ugyanilyen ajándékozási kötelezettség terhelte a vármegyei ispánokat. A III. Béla korában Magyarország állapotáról készült feljegyzés azt mondja,[55] hogy a 72 vármegye ispánja évenkint egyszer megvendégeli a királyt, s mielőtt az asztaltól felkelne, mindenki 100 márka ajándékot ád neki, sőt némelyek 200 márkát is adnak, s ebből a király hozzávetőleg

[50] 1222 : 29. Comites jure sui comitatus tantum fruantur; caetera ad regem pertinentia, scilicet cibriones, tributa, *boves*, et duas partes castrorum rex obtineat.

[51] *Fejér* C. D. X. 2. 511. l. „et a bubus tempore coronationis a Siculis dari debendis". Ellenben Oláhfalu lakóit a király ezen szolgáltatás alól felmenti, mert ők nem szabad székelyek: Non omisso eo, quod a *signatura boum* exempti sint. Székely oklevéltár I. 31. l.

[52] Libertas hospitum de Pesth 1244. év 3. pont: Item de vineis eorum cibriones nullatenus exigantur. *Endlicher* 467. l. V. ö. Pozsony 1291. év 2. pont. *Endlicher* 624. l.

[53] V. ö. *Timon*. Germán ősalkotmány 86—88. l.

[54] Székely nemzeti constitutio 1499. évből. *Kolosvári-Óvári*, Magyar Jogtörténeti Emlékek I. 7. és kv. l.

[55] Status regni Hungariae. *Endlicher* 246. l.

10.000 márka évi jövedelmet húz. Ugyanezen feljegyzés mondja azt is, hogy ezenkívül a királyné és a király fiai is nagy ajándékokat kapnak ezüstben, selyemben, posztóban és lovakban. Kik szolgáltatták ez utóbbi ajándékokat, azt a forrásokból megállapitani nem lehet.

Egyes adatokból azt látjuk, hogy ajándékozási kötelezettség terhelte a jobbágyokat a földesúr, a várnépeket a várhatóság irányában. Később pedig ajándékot fizettek a jobbágyok a földesúr tulajdonjogának, a földesúri hatalomnak elismerése fejében. Ugyanezen alapon adtak ajándékot a hospestelepek, valamint az erdélyi szászok is a királyi kincstár javára, rendszerint évenkint háromszor.[56] Ebből fejlődött ki a következő korszakban a szabad királyi városok ajándékozási kötelezettsége, melyet *in signum dominii naturalis* teljesítettek.

5. A z e g y h á z i t i z e d h u s z a d r é s z e *(vigesima)*.

Az egyháznak járó tizedből *(decima dézsma)* a királyi kincstárt egy huszadrész illette azért, mert a tized behajtásánál a királyi emberek, a poroszlók is közreműködtek.[57]

Az aranybulla 21-ik czikke[58] szól a püspököktől a nemesek birtokai után járó azon tized elengedéséről, a melyet a király lovai számára adtak. Az 1231. évi decretum 29. czikke pedig megigéri, hogy a király a huszadon *(vigesima)* kívül, a mely őt régóta megilleti, tizedet nem fog követelni.

6. A g a z d á t l a n n á v á l t r a b s z o l g á k é s á l l a t o k. A t a l á l t k i n c s.

A királyi kincstár jelentékeny jövedelmi forrását képezték a bitangságba került állatok és a szökevény rabszolgák.

A gazdálkodás nagyrészben még baromtenyésztésből állott. Gyakran megtörtént, hogy a szabad legelőkön tartózkodó állatok elszabadulva bitangságba kerültek, valamint a rabszolgák mint szökevények kóboroltak. Ezeknek összegyűjtéséről és értékesítéséről már Szent László. majd Kálmán intézkedtek. A gazdátlan állatokat és a szökevény rab-

[56] Lásd *Fejér* C. D. II. 100. VIII. 1. 154. VIII. 2. 516. VIII. 7. 159. IX. 3. 147—148. IX. 5. 464. X. 6. 744—5. XI. 179—180.

[57] L. az arbei egyház kiváltságlevelének 3. pontját. *Endlicher* 378. l.

[58] Episcopi super praedia servientium equis nostris demicas non dent, nec ad praedia regalia populi eorundem decimas suas apportare eneantur.

szolgákat a „jók-szedők" gyűjtötték össze és a vármegye székhelyére terelték, a hol a király lovásza ezek számára istállót tartott. Szent Mihály napjáig itten őrizték és ha gazdája akadt, bizonyos díj lefizetése ellenében kiadták, ha pedig nem akadt, akkor Szent Mihály napja után a király és a vármegyei ispán megosztoztak rajta. A királyé lett kétharmada, a vármegyei ispánnak maradt az egyharmada.[59]

A talált kincs szintén a királyt illette, s ha valaki azt be nem jelentette, mint tolvaj bűnhödött.[60]

7. A bírói díjak (bírságok) és az elkobzott vagyon.

A királyi bírák eljárásukért a peres felektől díjat szedtek s azok egy részét tartoztak a királyi kincstárba beszolgáltatni. Már Szent László decretuma szerint a békéltető bíró annak, a mit a felektől kap, kétharmad részét a királynak adja.[61] A büntető jogban uralkodó compositionális rendszer következtében a magánharcz megváltásáért, illetőleg a sértett fél kiengeszteléséért fizetett összeg egy része és pedig mind nagyobb része a királyt illette. Így pl. Szent István decretuma szerint a szándékos emberölésért 110 penza fizetendő; ebből 50 a megölt rokonáé, 50 a királyé, 10 a közbenjáróké.

De a compositionális pénzbüntetéseken kívül nagy számmal fordulnak elő a királyi hatalom által kirótt valóságos vagyoni büntetések, bírságok, a melyek már egészen a királyt illették.

A király által kirótt bírságok közé tartozott a hadi bírság is *(iudicium exercitus)*, melyet a nemesek a hadkötelesség megsértése esetén fizettek, valamint a kúnok és a birtokos szászok, a kik a nemesek módjára tartoztak harczolni.

Ugyanide kell sorolnunk a súlyosabb bűntettekre szabott vagyonkobzást is, amidőn az elkobzott vagyon egészben, vagy bizonyos részben a királyi kincstárra szállott.

8. Ingyenes közmunkák *(gratuiti labores)*.

[59] L. Decr. St. Ladislai III. 13. 20. 21. és 29. Decr. Colomani I. 39. 41—44. A „jókszedők" elnevezésre nézve l. *Pauler* id. m. I. 291. jegyzet. *Schiller B.*, Bitang jószág. Jogi Lexikon II. 156—157. l.

[60] Váradi regestrum 348. pont. Pangracius . . . traxit in causam quosdam convillanos suos . . . dicens, quod *fures essent regis*, eo quod thesaurum inventum cum deberent, regi non indicassent.

[61] Decr. St. Ladislai III. 27.: quod si concordati aliquid iudici inde dederint, tertiam sibi, duas partes regi reservet.

Az eddig elősorolt adózásokon kívül a nem nemes szabadok, valamint a várnépek különféle ingyenes munkát tartoztak teljesíteni a király részére. Az okmányok számos ilyen ingyenes munkáról tesznek tanuságot, a minő pl. a sószállítás, várépítés, előfogatadás a király szekereihez, a dézsmabehordás, utak vagy árkok készítése stb.

A közmunkák teljesítése nem volt tüzetesen szabályozva, hanem a felmerülő szükséghez képest a királyi hatalom közegei azokat vették igénybe, a kiket legközelebb érték; sőt valószínű, hogy bizonyos esetekben a nemesek sem voltak az alól mentesek, mert a közvetlen királyi biráskodást a nemesek is tartoztak előmozdítani.

Az ingyenes szolgáltatások terhén már Szent László, majd Kálmán is bizonyos könnyítéseket tett.[62] Így ha a király utazása alkalmával a vármegye részéről állított hadi mén elpusztult, a tulajdonos teljes kárpótlást, 15 penzát kapott, ha megsérült, félannyit.

Később a királyok az ingyenes munkák alól is felmentést adtak éppen úgy, mint más, a királyt megillető szolgáltatások alól. Az 1231. évi decretum 28. pontja már általános mentességet ad az egyháziak és nemesek jobbágyainak az útkészítés, árkolás, a királyi kertek, épületek és műhelyek körül teljesítendő munka alól.[63] Viszont némely kiváltságlevelek megállapítják a király részére teljesítendő ingyenes munkákat.

2. §. A hadkötelezettség és a hadszervezet.

A Szent István létesítette államszervezet korában kétféle hadkötelességet s ehhez képest két egymástól lényegesen különböző haderőt, hadiszervezetet találunk, ú. m. a nemzeti és királyi haderőt. Ezekről külön-külön kell szólanunk.

I. A nemzeti haderő.

Már az ősi államszervezet fejtegetésénél láttuk, hogy a nemzeti kötelék alapján a nemzet minden szabad, fegyverképes tagja hadköteles. Köteles a hirnökök hadba hívására a

[62] Decr. St. Ladislai III. 14. 28. Decr. Colomani I. 36.

[63] Ad secandes indagines et fossata facienda, ad hortos et quecunque regia edificia vel officinas, serviencium et ecclesiarum populos non cogemus.

nemzetgyűlésen megjelenni és a nemzetgyűlés által elhatározott háborúban részt venni.

Ez az általános és egyenlő hadkötelesség a királyság létrejötte, a monarchikus alkotmányjogi elv befogadása és uralomrajutása után is fenmaradt.

Az első századbeli királyok decretumaiban nem találjuk a nemzeti közkötelékből folyó hadkötelesség szabályozását. Szent István decretumának ez a tétele:[1] *Volumus ut unusquisque senior, seu dominus, suum habeat militem, id est servientem, nec aliquis alter illum suadeat antiquum deserere seniorem et ad se venire* — nem tudjuk, miként értelmezendő; de annyi a későbbi források egybevetéséből szükségképpen következik, hogy Szent István ez által a nemzet szabad tagjainak egyenlő hadkötelességét meg nem változtatta és az úgynevezett banderiális hadszervezet alapjait meg nem vetette.

A közjogilag szabadok vagy nemesek általános egyenlő hadkötelessége sem a szállásbirtok egyéni tulajdonba jutása, sem a királyi adománybirtokok keletkezése és elterjedése által nem szenvedett változást. Minden szabad birtok, vagy mint később nevezték, nemesi birtok tulajdonosa tekintet nélkül birtokának nagyságára, egyenlően hadköteles. Semmi nyomát nem találom annak, hogy a szabad birtokosok úgy, miként a következő korszakban, birtokuk arányában katonákat tartoztak volna állítani a királyi táborba. A közjogilag szabadok hadkötelessége még személyes és nem a földbirtokon nyugvó kötelesség. A földbirtokviszonyok figyelembevételének első nyomát az 1298. évi decretum 22-ik czikkében találjuk, mely elrendeli, hogy az örökbirtokon osztatlan állapotban levő testvérek közül csak egy, az ügyesebb és vitézebb tartozik táborba szállani.[2]

A közjogilag szabadok hadkötelessége továbbá ingyenes, ellenszolgáltatás nélküli hadkötelesség. Minden nemes saját költségén tartozik katonáskodni, a háború tartama alatt magát fegyverzettel és élelemmel ellátni. Ennyiben a nemzeti kötelékből folyó hadkötelesség a szabad földbirtokon nyugvó teher, mert csak az, a kinek szabad földbirtoka volt, lehetett olyan vagyoni helyzetben, hogy saját költségén katonáskodhassék.

[1] Decr. St. Steph. II. 21.

[2] *Kovachich,* Suppl. ad. Vest. Com. I. 118—119. l.

A közkötelékből folyó hadkötelesség, úgy az aranybulla 7. czikke, mint a többi decretumok rendelkezései szerint, korlátolt hadkötelesség, csak honvédelmi kötelesség.[3] A nemzet szabad tagjai csak az országot tartoznak a kültámadások ellen megvédeni, de nincsenek kötelezve a király által indított támadó háborúban részt venni. Világosan kimondja ezt az aranybulla 7. czikke: *Si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius. Et post reversionem judicium exercitus super eos non recipiat. Si vero ex adversa parte exercitus veniret super regnum, omnes universaliter ire teneantur. Item si extra regnum exercitum ducere voluerimus et cum exercitu iverimus, omnes qui comitatus habent, pro pecunia nostra nobiscum ire teneantur.*

E rendelkezés még értelmezhető akként is, hogy a nemesség a király pénzén, illetőleg költségén *(nisi pro pecunia ipsius)* köteles az ország határán túl is menni, azaz támadó háborúban is részt venni; de már az 1231. évi decretumban ez a kivétel sem fordul elő, hanem világosan meg van állapítva, hogy a nemesek csak arra kötelezhetők, miszerint az ország ellen intézett támadást visszaverjék és a visszavonuló ellenséget megtorlás végett üldözzék.[4] Ugyanígy rendelkeznek a későbbi decretumok is.

Végül a nemesek hadkötelessége a király személyes vezetéséhez kötött hadkötelesség. A nemzeti hadsereg vezetője a király, a közjogilag szabadok csak a király személyes vezetése mellett tartoznak harczolni. Következik ez már az idézett decretumok szövegéből, mely mindig abból a föltevésből indul ki, hogy a király vezeti a hadsereget. De világosan ki van ez mondva a kúnok részére

[3] L. az 1231 : 15. 16.; 1267 : 7.; 1290 : 10. czikkeket.

[4] 1231 : 15. Nobis facientibus exercitum extra regnum nobiles nobiscum ire non teneantur, nisi comites et stipendiarii, et iobagiones castri et qui ex officio debito tenentur, et quibus amplas concessimus possessiones. 16. Si vero exercitus super regnum venerit, universi et singuli ad defensionem patriae contra inimicos se opponere teneantur, regresso superveniente hoste pro vindicta ipsos tenentur persequi.

1279-ben kiadott privilegiumban,[5] valamint az 1290. évi decretum 10-ik czikkében: *cum nullo baronum nostrorum coacti vel inviti . . . absque nobis sine pecunia ire teneantur.*

Innen, hogy a király zászlaja alatti harczolás a közjogilag szabadok rendjének egyik lényeges ismérvét, a nemesi szabadság kiegészítő alkatrészét képezi. A XIII. századból ránk maradt nemesítő okmányokban gyakran olvassuk, hogy a megadományozottat a király azzal a kitűnő szabadsággal ruházta fel, miszerint a király zászlaja alatt: *sub vexillo nostro vel regio* vitézkedjék.[6]

A nemesi hadsereg felszereléséről nincsenek adataink, csak annyit tudunk, hogy a nemesek a király zászlaja alatt harczoltak, s hogy a királyon kívül a főtisztek, mint katonai parancsnokok, szintén bírtak külön zászlóval, a mely alatt a rájok bízott haderőt vezették. Ezt bizonyítja az 1273-iki szlavóniai statutum, mely a szlavóniai nemeseknek megengedi, hogy valamely királyi főtiszttel táborozzanak.[7] A nemesi haderő lovas haderő és pedig könnyű lovasság. Ez volt a magyar nemzeti haderőnek nemzeti ismérve.

A nemzeti kötelékből folyó hadkötelesség megsértése, a mint az aranybulla idézett 7-ik és az 1298. évi decretum 22-ik czikkéből látjuk,[8] pénzbüntetést, vagy mint nálunk nevezték, bíróságot, birságot *(iudicium exercitus)* vont maga után, de hogy ez mily összegben volt megállapítva, arra nézve egyetlen adatunk sincsen.

Végül meg kell említenünk, hogy a kúnokat az 1279-iki privilegium ugyanolyan hadkötelességgel terheli, mint a nemeseket és annak megszegése esetén ugyanolyan birsággal sújtja őket. Hasonló kötelesség terhelte később a birtokos szászokat, kik nemesek módjára élnek és szabad birtokkal bírnak.[9]

[5] Constitutio de Cumanis 8. pont. Precise expressimus, quod domini et nobiles Cumanorum universi et singuli ad nostram exercitum, *ad quem nos personaliter accesserimus*, venire teneantur, *sicut ceteri nobiles regales servientes. Endlicher* 562. L. még 1273. évi szlavóniai statutum 16. pontját. *Endlicher* 539.

[6] L. pl. *Wenzel* IV. 49—50.: „sed inter servientes regales computati exercituantur sub nostro vexillo more nobilium eorundem". U. o. 217. „et eadem gaudeant libertate, qua ceteri nobiles regni perfruuntur sub vexillo regio militantes".

[7] 16. pont: . . . tunc nobiles regni dicti Sclavonie singuli et universi ire ad exercitum tenebuntur, ita tamen quod idem cum baronibus quibus voluerint exercituandi habebunt liberam facultatem. *Endlicher 539. l.*

[8] . . . qui si venire obmiserit non ad plura iudicia seu gravamina exercitus, praeter ad unum simul omnes teneantur. *Kovachich Suppl.* ad vest. com. I. 119. l.

II. A királyi haderő.

A magyar állam haderejének másik alkatrésze a királyi hadsereg, a király szabad rendelkezése alatt álló haderő, mely azokból alakul, a kiket a király iránt korlátlan hadkötelesség terhel.

Míg a nemzeti közkötelékből folyó hadkötelesség korlátolt, csak honvédelmi kötelesség, addig a király iránti hadkötelesség korlátlan, a mely nemcsak az ország területének megvédésére irányul. A király iránt különös hadkötelességgel tartozók a király parancsát feltétlenül követni tartoznak, kötelesek egyfelől a király által elhatározott támadó háborúban is részt venni, másfelől tartoznak harczolni akkor is, ha a király nem vesz részt a táborozásban.

Míg azonban a nemzeti kötelékből folyó hadkötelesség ingyenes, ellenszolgáltatás nélküli: addig a király iránti különös hadkötelesség ellenszolgálattal, jutalommal jár éppen úgy, miként a hűbéri államszervezetben a hűbéresek hadkötelessége, a kik a hűbért a hadi szolgálatok fejében kapták. Ehhez képest a királyi haderő jogi természetére nézve egyezik a hűbéri kötelék alapján álló haderővel.

A királyi haderő alkatrészei a következők voltak: 1. a királyi tisztviselők az általuk állított katonasággal; 2. a várjobbágyok; 3. a városok és kiváltságolt népek által állított katonaság; 4. a harczoló jobbágyok; 5. a zsoldosok; 6. a hűbéres katonák.

1. A királyi tisztviselők ezen minőségüknél fogva *ex officio debito*[10] a király iránt korlátlan szolgálatra, tehát korlátlan hadszolgálatra vannak kötelezve. A királyi főtisztek nemcsak a kormányzati, nevezetesen a biráskodási teendőket végezik, hanem úgy, mint Európa nyugatán, katonai szolgálatokat is teljesítenek, a királyi hadseregnek főtisztjei.

Kétségtelenül áll ez nálunk a vármegyei ispánokra nézve, kik mindaddig, míg a királyi vármegyei szervezet, mint had-

[9] Saxones Transylvani, praedia tenentes, et more nobilium se gerentes 1290 : 10.

[10] 1231. évi decr. 15. czikke.

ügyi szervezet fennállott, a várhoz tartozó katonaságnak vezérei. Úgy ezek, sőt valószinűleg a központi főtisztek is: a nádor, az udvarbíró, a tárnokmester, a bán és a vajda már Kálmán decretuma szerint[11] nemcsak személyesen tartoznak a király parancsára bármikor táborba szállani, hanem kötelesek a hivataluk után haszonélvezett birtokok és egyéb jövedelmek után katonákat is kiállítani. E rendelkezésben találjuk a következő korszak tiszti banderiumainak *(banderia officiosa)* első csiráját.

2. A várjobbágyok képezték a királyi haderő főalkatrészét. A királyi vármegyei szervezet, a mint már kifejtettük, elsősorban hadi intézmény volt, mely a királyi hatalom részére állandó és a király szabad rendelkezése alatt álló haderőt biztosított. A várjobbágyok az általuk bírt várföldekért hadi és pedig korlátlan hadi szolgálatra lévén kötelezve, a király állandó katonaságát alkotják, a királyt külföldi hadjárat esetén is követni tartoznak. A várjobbágyok hadkötelessége legközelebb áll a nyugati hűbéresek hadkötelességéhez úgy, a mint az kezdetben fennállott s ehhez képest a várjobbágyok által bírt földbirtokok a hűbéri birtokok hasonmását képeznék, ámde — a mint már fentebb megjegyeztük — semmi nyomát nem találjuk annak, hogy ezen birtok adományozásánál és az utódokra való átszállásánál a hűbéri megadományozás formái: a hűségi eskű, a *commendatio* és *investitura* alkalmazást nyertek volna.

3. A várjobbágyokon kívül a többi nem nemes szabadok: a hospesek, várnépek és szabad parasztok személyes hadkötelességgel nem tartoztak, hanem *Freisingeni Ottó* tudósítása szerint[2] nyolczan vagy tizen állítottak egy katonát. Ezt a tudósítást megerősítik a városi kiváltságlevelek, a melyekben a hospesek hadkötelessége kezdetben szintén mansiók szerint volt megállapítva.[13]

[11] Decr. I. 40. Comites. si proprios in villis suis liberos habuerint. de quibus equos accipere et centum pensas possint colligere. loricatum unum regi de sumptu illo procurent; si vero quadraginta pensas, militem absque lorice educant; at si minus, suis hoc propriis usibus reservent.

[12] Gesta Friderici I. lib. I. c. 31. Mon. Germ. SS. XX. 368. és köv. l.

[13] Nagyszombat 1238. év 2. pont: „ . . . de centum mansionibus unum militem omnibus necessariis militaribus honestissime preparatum mittere teneantur“. *Endlicher,* 445. l. Körmend 1244. év „quindecim mansiones ex eisdem dabunt nobis unum panceratum“ H. O. VI. 43. L. még Kolozsvár 1260—1279. *Wenzel* VIII. 267. Hat telek után egy lovas H. O. VII. 48.

Majd később a városok a városi szabadság kifejlődésével bizonyos meghatározott számú, 8, 10, 12 nehéz fegyverzetű katonát állítanak a királyi hadseregbe s ezenkívül tartoznak a várfalakat is a védelem szempontjából katonasággal ellátni. Ugyancsak meghatározott számú katonát tartoznak kiállítani az erdélyi és a szepesi szászok: az előbbiek az ország határán belül 500-at, azon kívül 100-at, ha a király vezérel és 50-et, ha valamelyik főúr; az utóbbiak minden esetben 50 lándzsást.

4. A XIII. századból ránk maradt okmányokban már gyakran olvassuk, hogy a király, a királyné, valamint az egyházi és világi főurak h a r c z o l ó j o b b á g y o k a t *(jobagiones exercituantes)* tartanak.[14] Eredetét ennek még Szent Istvánra lehet visszavezetni, a mennyiben már a pécsváradi apátság alapítólevele az apátság védelmére szolgáló kétszáz katonáról, a veszprémvölgyi zárda alapítólevele pedig hatvan lovas szolgáról tesz említést.[15] Nagyobb jelentőséget azonban ez az intézmény csak a XIII. század folyamán vett, a midőn az egyházi és világi főurak várépítési engedélyt nyervén, a várak őrizete végett katonákat tartottak s e katonaság szükség esetén a királyi hadseregben is tartozott harczolni.[16] Később már a nemesek közül is mind többen léptek mint katonák, az egyházi és világi főurakkal szolgálati viszonyba a nélkül, hogy ez nemesi szabadságukat érintette volna.[17]

[14] L. pl. *Fejér* IV. 2. 293. IV. 3. 346. 492. V. 3. 126. *Wenzel* IV. 343. Váradi regestrum 88. pont.

[15] Liberis scilicet ducentis militibus, quos sub talem redigimus militiam, ut, si forte aliqua in regione suboriatur seditio, ad monasterii armata manu concurrant custodiam, et abbati, regalem visitandi (sic) presenciam, duodecim equites servitium studeant exhibere. *Karácsonyi,* Szent István király oklevelei 80. l. A veszprémi zárdára nézve. U. o. 26—27. l.

[16] L. *Wenzel* I. 56. 1146. év. *Fejér* C. D. II. 228—229. 1186. év. V. 1. 321. 1258. év. V. 2. 591. 1279. év. *Knauz* Mon. Strig. II. 298. l. 1291. év.; 334, l. 1292. év.

[17] Bizonyítja ezt az 1298. évi decr. 33. czikke: Item statuimus, quod nobiles servire valeant, quibuscunque voluerint sua spontanea voluntate. *Kovachich,* Suppl. ad Vest. Com. 129. l. — A zágrábi püspök 1293. évben praedialista birtokot adományoz: „more et consuetudine predialium nostrorum aliorum, serviciis debitis et consuetis nobis et nostris successoribus in eadem consuetis“. *Fejér* C. D. VII. 5. 515—516.

A harczoló jobbágyok és a mágnásokat szolgáló nemes katonák, a *familiaris*-ek intézménye szintén egyik előzményét képezi a következő korszakban életbelépő banderiális hadszervezetnek.

5. Zsoldosok *(stipendarii)* alatt értjük a pénzért szolgáló katonákat. A források arról tanuskodnak, hogy nemcsak a királynak, de az egyházi és világi főuraknak is voltak pénzért szolgáló katonáik.

Az 1231. évi decretum 15. pontja szerint a zsoldosok éppen úgy, mint a királyi főtisztek és a várjobbágyok, valamint azok, kiknek a király terjedelmesebb birtokot adományozott, külföldi hadjáratban is tartoztak a királyt követni.

Annyi azonban az okmányok tanusága szerint kétségtelennek látszik, hogy a pénzért, zsoldért szolgáló katonaság ebben a korszakban még a hadszervezet terén jelentékeny szerepet nem játszott.

6. A királyi adománylevelekben olykor találkozunk valóságos hűbéri hadkötelességgel, midőn a megadományozottak a nyert adomány fejében a királyi haderő részére bizonyos számú katonát tartoznak állítani. Ezeket érti az 1231. évi decretum 15-ik czikke, midőn mondja, hogy a királylyal az ország határán túl menni tartoznak azok is, kiknek nagyobb birtokot adományóztunk: *quibus amplas concessimus possessiones.* A Frangepánok őse, Bertalan, Modrus vármegyét 1193-ban oly feltétel mellett kapta, hogy belföldi hadjáratban 10, külföldi hadjáratban 4 pánczélos katonát állítson[18] midőn a horvátországi haderő (exercitus chroaticus) a király parancsára általában táborba száll; a goriczai várjobbágyok pedig 1224-ben Klokoche földjét oly feltétel mellett, hogy 15 pánczélos és 100 gyalog katonát küldjenek a királyi hadseregbe.[19]

A hűbéres jellegű katonaság, mint kivételes intézmény, szintén nem bírt nagyobb jelentőséggel a királyi hadszervezetben.

[18] *Fejér* C. D. II. 292. *Wenzel* XI. 53.
[19] *Fejér* C. D. III. 1. 447. VII. 5. 223.

VII. FEJEZET.

A király és az egyház.

1. §. Az egyház első szervezése és jogállása. A király egyházi hatalma.*

A keresztény egyház nagy jelentősége a középkor állam és társadalmi életében könnyen megérthető, ha figyelembe veszszük egyrészt az állami élet fejletlenségét, másrészt azon kor vallásos irányát.

A kereszténység és annak külső szervezete, az egyház, képezi a középkori társadalom összetartó kapcsát, azt a hatalmas művelő erőt és tényezőt, mely a klasszikus kulturvilág maradványait a középkori barbár népek részére közvetíti.

A középkori államok nem kulturállamok, hanem csak jogállamok. Az állam magasabb ethikai feladatai, a szellemi és anyagi művelődés előmozdítása, ismeretlenek, sőt az állam a jogrend biztosítására irányuló feladatának sem képes kellőképpen megfelelni, ezen irányban is az egyház támogatására szorul. Innen, hogy az egyház nemcsak valláserkölcsi, hanem fontos államszervezeti és jogi intézmény, az állami szervezetnek kiegészítő alkatrésze.

* *Irodalom: Kollár* F. A., Historia diplomatica iuris patronatus apostolicorum regum Hungariae 1762: De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra apostolorum regi Hungariae 1764. *Szvorényi* M., Amoenitates historiae ecclesiasticae regni Hungariae 1796. *Schönvitzky B.*, II. Szilveszter bullája 1884. *Timon Á.*, A párbér Magyarországon II-ik bővített kiadás 1908. *Balics Lajos*, A római kath. egyház története 1888. *Karácsonyi János*, Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla 1891.; Ki koholta a Sylvesterbullát? Századok 1909. évf. 362—376. l. *Fraknói*, A magyar királyi kegyúri jog 1895; Magyarország viszonya a szentszékhez 1901. *Ploskál-Tempis R.*, A magyar királyi kegyúri jog fejlődése és jellege 1916.

Az egyház és az állam működésének, feladatának tárgyi körei nincsenek szétválasztva, hanem inkább sokszorosan összefonódnak. Míg egyrészt az állam védelmezi, támogatja az egyházat valláserkölcsi működésében, addig másrészt az egyház mindinkább kiterjeszti tevékenységét, hatalmi körét oly ügyekre is, a melyek benső természetüknél fogva az államhatalom körébe tartoznak.

Ily viszonyok között lépett a magyar nemzet Szent István apostoli buzgalma következtében a keresztény egyház kebelébe.

Nagy jelentőségű esemény volt ez az egész kereszténység szempontjából is, mert a keleti egyház elszakadása az ú. n. keleti schizma küszöbén állott és Rómában méltán tarthattak attól, hogy Európa keleti része teljesen elszakad a pápaságtól és a byzanczi császárok által támogatott keleti egyházhoz csatlakozik.

A keleti és nyugati Európa közé ékelt magyar nemzet, midőn választani kellett, a nyugati egyházhoz, a pápasághoz hű egyházhoz csatlakozott s ez által a keleti szakadás ellenében annak védőbástyája lett.

Ez adja részben magyarázatát annak a kitüntető fogadtatásnak,[1] melyben a pápa Szent István követét, Asztrikot részesítette, midőn a kereszténynyé lett magyar nemzet részére koronát, Szent István részére pedig az egyházi szervezet létesíthetése végett apostoli felhatalmazást kért.

II. Szilveszter nemcsak a koronát, mint a királyság jelvényét, küldötte meg Szent Istvánnak, hanem felruházta őt a pápai követséggel, az apostoli szék követeit megillető egyházhatalmi körrel.

A pápai követségnek és az azzal járó hatalmi körnek világi fejedelemre való átruházása csaknem egyedül áll a történelemben. Hasonmását csak abban a kiváltságban találjuk, a melyet II. Orbán pápa Roger szicziliai fejedelemnek adott, a mely kiváltság lényegében egyezőnek tekinthető azzal, a mit Szent István II. Szilveszter pápától kapott, s a melyben

[1] *Karácsonyi János* ennek okát II. Szilveszter és III. Ottó szorult helyzetében találja, miután az 1001. év február havi lázadás következtében kénytelenek voltak az örökvárost elhagyni; másrészt bizonyítékot lát e római lázadásban, hogy a korona adományozása 1001. évben történt. — V. ö. Szent István megkoronázása. (Századok 1901. évf. 876. és kv. l.)

a pápai követséggel járó hatalmi kör szintén bele volt foglalva.[2]

A II. Szilveszter adományozta pápai követség volt alapja a magyar királyok egyházi hatalmának, melyet később a magyar közjog főkegyúri jognak *(ius supremi patronatus)* nevezett, s a mely egyházi hatalom ugyan az idők folyamán többféle átalakulást és változást szenvedett, de azért mindenkor a szent korona egyik legszebb gyöngyét, ékességét képezte.

A pápai követségi jog, vagy mint később nevezték, a királyi főkegyúri jog a magyar királyság szuverénitását nem kisebbítette, hanem inkább emelte, kibővítette; a korona fényét nem homályosította el, hanem ragyogóbbá tette, midőn a királyoknak nagyterjedelmű egyházhatalmi kört biztosított.

A német-római császárok és más világi fejedelmek szintén gyakoroltak egykoron a magyar királyokéhoz hasonló egyházi hatalmat, de nem jogszerűen, nem a pápa felhatalmazása alapján, hanem önkényesen, saját világi hatalmukra támaszkodva;[3] miért is azok egyházi hatalma később a pápaság javára teljesen elveszett, holott a magyar királynak bizonyos egyházi hatalma napjainkig megmaradt.

Az a pápai bulla, melyben II. Szilveszter Szent Istvánnak a szentszéki követséget adományozta és az azzal járó hatalmi kört szabályozta, nem maradt ránk. Az az irat, mely jelenleg II. Szilveszter bullája gyanánt ismeretes, a XVII. század közepéről eredő hamisítvány.[4] Mindazáltal részint az egykorú adatok, részint a későbbi tudósítások alapján kétségen kívül állónak kell tekintenünk, hogy Szent István a pápai követséget *(officium legationis, legatio sedis apostolicae)* megkapta és az azzal járó hatalmi kört gyakorolta.

A szentszék követeinek joghatósága nem volt e korszakban tüzetesen megállapítva, de az egyes esetekben adott fel-

[2] Bebizonyította ezt *Sentis* korábbi munkájával (De Monarchia Sicula 1869.) szemben *Scaduto*, Stato e chiesa nelle Due Sicilie dai Normanni ai tempi nostri 1887. — Erre könyvem német kiadásának egyik jeles bírálója *Solmi A.* sienai egyetemi tanár hívta fel figyelmemet. Lásd Rivista Italiana per le scienze giuridiche. 40. k. 1. füz. 59. l.

[3] L. ennek bizonyítását *Fraknói*, A magyar királyi kegyúri jog 8. és k. l.

[4] *Karácsonyi János*, id. m.

hatalmazásokból kitünik, hogy a pápai követek a hatáskörük alá tartozott területen, mint a pápa helytartói, teljhatalmú küldöttei önállóan rendezik az egyházi viszonyokat: érsekségeket, püspökségeket, monostorokat alapítanak, rendezik azok joghatósági, területi és jövedelmi viszonyait, szabadon betöltik az egyházi javadalmakat, egyházi kiváltságokat, méltóságokat adományoznak, megszabják úgy az egyháziak, mint a hívek kötelmeit és az apostoli keresztet ünnepélyes alkalmakkor maguk előtt vitethetik.

Mindezeket a jogokat Szent István, sőt utódai Szent László és Kálmán is gyakorolták és pedig mint Szent István okmányaiban maga említi,[5] pápai felhatalmazás alapján, a melyre támaszkodva már ő létesítette Magyarországon úgy a püspökmegyei, mint a parochiális szervezetet. A Szent Gellért-féle nagy legenda szerint 12 püspökséget akart alapítani, de tényleg csak 10 püspöki megyére osztotta az ország területét, ú. m.: az esztergomi, győri, veszprémi, váczi, pécsi, kalocsai, csanádi, egri, bihari (vagy nagyváradi) és gyulafehérvári püspöki megyékre. Utódai egészítették ki a püspökmegyéket tizenkettőre, a mennyiben Szent László a zágrábi, Kálmán a nyitrai püspökséget létesítette. Ezen egyházmegyei felosztás megmaradt II. Endréig, a ki alatt a szerémi püspökség keletkezett.

Szent István a magyar egyház első főpapjának, a prímásnak székhelyévé Esztergomot tette, mely abban az időben a király lakhelye volt. Az ország első főpapja, a primás, azon kor egyházi szervezete szerint középső fórum a pápa és a püspökök között. De már Asztrik (Ascrik), mint kalocsai püspök, palliumot kapott, érsekké lőn s ez által a magyar egyház két metropolita alatt állott, habár az esztergomi érsek elsősége, primatusa továbbra is megmaradt, sőt később külön pápai megerősítést is nyert.

Hasnlóképpen már Szent István létesítette az első parochiális szervezetet elrendelte, hogy minden tíz község templomot építsen és adjon annak fentartására illő dotácziót. Az egyházi felszerelésekről a király gondoskodott, papról és könyvekről a püspök.[6]

[5] L. pl. *Karácsonyi* id. m. 40. és 49. l.

[6] Decr. St. Stephani II. 34. (Corp. Jur.): Decem villae ecclesiam aedificent, quam duabus mansionibus totidemque mancipiis dotent, equo et jumento, sex bobus et duabus vaccis, triginta quatuor minutis bestii. Vestimenta vero et corporalia et coopertoria rex providet; presbyterum et libros episcopi.

Ezenkívül Szent István, majd az ő utódai számos monostort alapítottak s azokat, valamint a püspökségeket gazdag adományokkal látták el. Szent István alatt még csak a benczésrend monostoraival találkozunk; később a czisztercziek, premontreiek, karthauziak, majd a Szent Domonkos, Szent Ágoston, Szent Ferenczrendi szerzetesek, a János, templomos és német vitézek telepedtek le.[7]

A pápai követség elnyerése az egyházi és világi hatalmi kört nálunk is szorosan egybeforrasztotta. Úgy Szent István, mint Szent László és Kálmán decretumaiban számos oly intézkedést találunk, a melyek az egyházi élet és fegyelem szabályozására irányulnak, megállapítják a papi rend tagjainak és a híveknek vallási kötelességeit, nevezetesen az utóbbiakra nézve a templombajárási, böjtölési, gyónási kötelességet, az egyház iránti engedelmességet stb.

Továbbá a papi rend tagjai és az egyházi vagyon nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, a király különös védelme alatt állanak, miért is az egyházi személyeknek és az egyházi vagyonnak megsértését tulajdonkép a királyi jogkör megsértése gyanánt fogták fel. Az egyház e kiváltságos helyzetének tulajdonítandó, hogy nálunk is az egyházi intézetek kapják legelőször az immunitásokat, a mentességi kiváltságokat.

Mi sem mutatja jobban az egyházi és világi hatalom szoros egybeforradását, mint az, hogy Szent László és Kálmán úgy mint egykoron Nagy Károly, a főpapokkal és a főemberekkel a klérus és a nép jelenlétében zsinatokat tartanak, a melyeken tüzetesen szabályozni törekszenek az egyházi viszonyokat, biztosítani kívánják az egyházi törvények megtartását.[8]

A papi rend tekintélyének és az egyházi fegyelemnek fentartása is a király gondja volt. Látjuk ezt különösen VII. Gergely fellépése következtében a papok nősülésére vonatkozó tilalom érvényre emelésénél. Szent László decretuma még csak a másodszori nősülést, az özvegy vagy elvált nővel

[7] V. ö. *Balics Lajos* id. m. II. 2. 147. és kv. l.

[8] L. erre nézve *Karácson Imre,* A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok 48. és kv. l.

való házasságkötést tiltja meg a papi rend tagjainak;[9] ugyanezen álláspontot foglalja el a Kálmán alatt tartott első esztergomi zsinat.[10] Ellenben a második zsinat határozatai szerint senkinek a diakoni vagy más magasabb egyházi rend fel nem adható, hacsak nőtlenségi fogadalmat nem tesz; nős pap az oltárnál nem szolgálhat, hacsak neje tisztasági fogadalmat nem tesz és külön helyre nem költözik.[11] Kálmán decretumának 67. pontja azonban még az első zsinat enyhébb álláspontjára helyezkedik és az 1279. évi budai zsinat határozatai is arról tanuskodnak, hogy a nős papok még a XIII. század második felében is gyakoriak voltak Magyarországon.[12]

A papi rend tagjai nálunk is élvezik mindazon előjogokat, a melyekre a nyugati államokban szert tettek, a melyek összességükben a *libertas clericorumot* alkotják.[13]

A főpapok éppen úgy, mint a király főtisztjei, a királyi tanácsban állandó részt vesznek, sőt azokat rangban megelőzik, az okmányok záradékában előbb említtetnek.

A papi rend kiváltságai között a középkorban a legfontosabb volt a törvénykezési kiváltság *privilegium fori),* melyhez képest egyházi személyek világi bíróságok előtt, mint alperesek, törvényt állani nem tartoznak. Már Kálmán decretuma kimondja, hogy semmiféle világi bíró egyházi személyt perbe nem idézhet, ellenben, ha a papi rend valamelyik tagja akar pert indítani világi ellen, azt csak a világi bíróság előtt teheti. Ugyanezt az álláspontot foglalja el II. Endrének 1222. évben a papi rend részére kiadott szabadság levele. Kálmán a zsinati törvényszékekben vegyes bíróságokat létesített, a melyek előtt egyháziak ügyei is tárgyalhatók voltak. Ugyancsak ő bizonyos bűntettek elbirálását egyháziak- és világiakból alakult vegyes bíróságra bízta.

Másrészt egyháziaknak szigorúan tiltva volt egyházi ügyekben saját püspökük birói hatóságát mellőzni és bármely világi bírósághoz, még a közvetlen királyi bírósághoz is fordulni.

Az egyházi bíróságok már Szent István óta nevezetes

[9] Decr. St. Ladislai I. 1.
[10] 53. és 54. pont. V. ö. 11., 31., 32. és 33. pontokat.
[11] Decr. Colomani II. 9. 10.
[12] 9., 10. és 12. pont. *Endlicher* 569. 570. 1.
[13] L. II. Endre kiváltságlevelét 1222. évből. *Endlicher* 417—419. 1.

szerepet játszanak a büntetőjog és a perjog terén. Úgy ő, mint Szent László és Kálmán több bűntett megtorlását az egyházi bíróságra bízta és a perbeli bizonyítékok szolgáltatásánál, nevezetesen az istenitéletek (próbák) végrehajtásánál az egyházi személyek közreműködését előírta.[14]

A papi rend egyik fontos kiváltsága az adómentesség. A papi rend tagjai, noha nem is nemesek, a királyi kincstár részére adót nem fizetnek és éppen úgy, mint a nemesek, teljes adómentességet élveznek. Szolgát különben az egyház általános tilalmánál fogva nálunk sem volt szabad a papi rendbe felvenni, hacsak a szolga ura bele nem egyezik. II. Endre szabadságlevelében szigorúan megtiltja, hogy a főpapok a király udvarnokait vagy egyéb szolgáit tonsura alá bocsássák.[15]

Az egyház legdúsabb jövedelmét ebben a korban a tized (*decima*, dézsma) szolgáltatta.

A tizedre való jogát az egyház még az ó-szövetségből vette át és az isteni rendelésre alapítja.[16] Nálunk már Szent István biztosította az egyház tizedjogát. A tized kizárólag az egyházat illette. Sem a király, sem más világi saját jogánál fogva tizedet nem szedhetett, hanem csak az egyház átruházása: örökbérlet, csere vagy más jogügylet alapján.

A tized szedésére kezdetben csak a püspök volt jogosítva. Első királyaink decretumai is ezen jogelvet tartják szem előtt.[17] De már Szent István a pannonhalmi és a pécsváradi apátságnak tizedszedési jogot adományozott. Később számos monostor jutott királyi kiváltság, illetve adományozás alapján tizedszedési jog birtokába, a mi arról tanuskodik, hogy királyaink a tizedjog adományozására igényt tartottak.

Az egyetemes egyházjog szerint a parochiális szervezet kifejlődésével a helybeli tized a lelkészekre szállott. Pápai határozatok és a partikuláris zsinatok egyképpen hangoztatják ezt és a püspököknek csak egynegyed részére adnak igényt. Mindazáltal a tized lassankint egészen elvonatott a lelkészi jövedelmek köréből és a lelkészeknek a tized egy negyed ré-

[14] L. erről bővebben a III. könyv III. és IV. fejezeteit.
[15] 4. pont.
[16] A tizedről: *Mózes* I. 28. r. 22. II. 22. r. 29. III. 27. r. 30—33. IV. 18. r. 21. és 24. L. még *Reiffenstufel,* Ius canonicum III. 435—436. l.
[17] Decr. St. Stephani II. 52. St. Ladislai I. 33. Colomani I. 25.

szével, majd később a negyed negyedével azaz tizenhatod részével (*sedecima*) kellett megelégedniök. Hazánkban is ugyanezt a fejlődést találjuk.[18] Szent László és Kálmán idejében még a tized egy negyed része járt a lelkésznek, de már Béla korában csak a tizenhatod része. Később a helyi szokás vagy külön egyezség szerint a tizednek majd negyede, majd nyolczada, majd csak tizenhatoda illette a lelkészt. A teljes tizedet a lelkészek csak kivételesen, külön kiváltság alapján bírhatták.

Tizedet mindenki tartozott fizetni. A király, a papok és a világiak rendi különbség nélkül, a kiváltsággal nem bíró monostorok és mindezek jobbágyai.

Kálmán decretuma szerint a vármegyei ispánok által beszedett királyi jövedelmek után tized járt a püspöknek. Később az esztergomi érseknek van joga a királyi kincstár jövedelmének tizedére, viszont a királynak a tizedből jár egy huszadrész (*vigesima*), melynek eladományozásával többször találkozunk.[19]

Tized járt a legkülönbözőbb termények: buza, árpa, zab, bor, kender, gyümölcs és állatok, sőt a malmok jövedelme után is.

A tizedfizetés háromféle módját ismerték nálunk. Volt magyar, tót és német tized. A két előbbi közt fenforgó különbség nem derül ki az okmányokból. A német módra fizetés alatt azt értették, hogy csak a tizenkettedik részt fizették és a gabonatizednél a kepéket künn hagyták a szántón. Az aranybulla 20. pontja szerint is a tizedet természetben kellett fizetni.[20]

A tized biztosítására nézve már Szent István, majd Szent László, szigorú intézkedéseket tettek.[21] A ki a tizedet meg nem fizette, kilencz tizedet tartozott fizetni. A tized beszedésére az egyháziak külön tizedszedőket (*decimatores*) alkalmaztak, de a királyi tisztviselők is közremüködtek és a vár-

[18] V. ö. *Timon*, A párbér Magyarországon jogtörténeti fejlődése és jelen állása szerint II. kiadás 7—8. l.

[19] 1231 : 29. t.-cz. *Knauz*. Mon. Strig. I. 97. *Wenzel* II. 103.

[20] 1222 : 20. Decimae argento non redimantur, sed sicut terra protulerit vinum vel segetes persolvantur. Et si episcopi contradixerint, non juvabimus ipsos. — *Fejér* C. D. V. 3. 41.

[21] Decr. St. Steph. II. 52. Decr. St. Ladislai I. 41.

megyei ispánnak ezért a tizedből századrész járt vagy szállásonként két dénár.[22]

2. §. A király egyházi hatalmának korlátozása. Az investitura-harcz és a kánonszerű választás (electio canonica).*

A magyar király egyházi hatalmának, az apostoli követségnek egyik legfontosabb alkatrészét képezte a nagyobb egyházi javadalmak betöltése. Szent István ezt a jogot kétségkívül gyakorolta, vajjon közvetlen utódai gyakorolták-e, erre nézve a positiv adatok Szent Lászlóig hiányzanak. De semmi okunk sincs feltételezni az ellenkezőt, mert azon időben, a XI-ik században a császárok és fejedelmek általán igénybe vették és gyakorolták a nagyobb egyházi javadalmak szabad, az egyházi hatóságoktól független betöltését, adományozását.[1]

Még kevésbbé lehet a nagyobb egyházi javadalmak betöltésére vonatkozó adatok hiányából azt következtetni, hogy Szent István az apostoli követséget saját személyére kapta, ellenben utódaira csak ennek jelvényét, az apostoli kettős keresztet szállította át.

E feltevésnek biztos alapja nincs, mert már Szent Lászlóról tudjuk, hogy gyakorolta az apostoli követségi jogokat, nevezetesen a nagyobb egyházi javadalmak adományozását, valamint gyakorolta Kálmán is, a kit trónralépte alkalmával II. Orbán pápa is késznek nyilatkozott a Szent István által kiérdemelt tisztségben és méltóságban, vagyis az apostoli követségben, megerősíteni.[2]

[22] *Fejér* C. D. II. 56—57. V. I. 40. VII. 2. 79. H. O. III. 6.

* *Irodalom: Dedek Cr. Lajos*, A magyarországi főpapnevezések 1885. *Rajner Lajos*, A püspöki székek betöltésének története 1901. I.

[1] Igazolja ezt *Fraknói*, Királyi kegyúri jog 15. és kv. l.

[2] *Fejér* C. D. II. 15.: „ . . . . ut quidquid honoris, quidquid dignitatis predecessor tuus Stephanus ab apostolica nostra Ecclesia promeruisse dignoscitur, certa devotione exquiras, plena libertatis benignitate percipias". *Fraknói* (Királyi kegyúri jog 11. l.) ebből éppen az ellenkezőt következteti. Szerintünk tévesen, mert valamely jog újabb adományozása vagy megerősítése a középkori jogrendben nem jelenti azt, hogy a megadományozott vagy megerősített egyén azt a jogot már előbb nem bírta; sőt ellenkezőleg. — Ez a nevezetes oklevél a saint-gillesi chartularium XIII-ik század másolatában maradt fenn, melyet Párisban a Bibliothéque Nationale-ban őriznek. V. ö.

Szerintem Szent István, valamint az apostoli követség jelvényét, a kettős keresztet, úgy az azzal járó jogokat is átszállította utódaira, csakhogy később ezen jogok egy része a pápaság javára veszendőbe ment és a magyar királyok ilyképpen megcsorbított egyházi hatalmát már nem nevezték apostoli követségnek, hanem főkegyúri jognak *(ius supremi patronatus)*.[3]

A hűbériség kifejlődésével a nyugati államokban a királyok és a hűbéri főurak mindinkább magukhoz ragadták a nagyobb egyházi javadalmak betöltését úgy, hogy a klérus és a nép részvétele az érsekek és püspökök kijelölésénél egészen háttérbe szorult. A világi fejedelmek a főpapokat teljesen szabadon nevezték ki, a pásztorbot és gyűrű átadása által bevezették az egyházi javadalomba, rájuk bízván az egyházi megerősítés és fölszentelés kieszközlését.

A XI. század közepén indult meg az a nagy mozgalom az egyház kebelében, mely az egyházi hatalmat a világi hatalomtól függetleníteni törekedett. E mozgalom, melynek élére később VII. Gergely állott, állást foglalt az ellen, hogy a fejedelmek szabadon töltsék be a főpapi székeket és különösen az ellen, hogy a világi fejedelmek a gyűrű és a pásztorbot átnyujtása által iktassák be a főpapokat az egyházi javadalmakba, a mi által az a fölfogás nyert külső kifejezést, mintha az egyházi hatalom a világi hatalom kifolyása volna.

Ez az ú. n. investitura-viszály, mely Németországban 1122-ben a wormsi concordatummal (pactum Calixtinum) ért véget olyképpen, hogy a császár lemondott a gyűrű és a pásztorbot által való investituráról, megengedte, hogy a főpapi székek a káptalanok által eszközölt kánonszerű választás útján töltessenek be a császár vagy helyettesének jelenlétében.

Az egyháznak ez a törekvése a kánonszerű választás életbeléptetése végett nálunk is éreztette hatását. Kálmán már 1106-ban a guastallai zsinaton lemondott az *investitura*-ról és kötelezte magát, hogy az egyházi törvények rendelkezéseihez fog alkalmazkodni.[4] Milyen terjedelmű volt e lemondás, azt a források alapján eldönteni nem lehet: vajjon csak az *investitura*-ra vonatkozott-e, vagy egyúttal a főpapi szék betöltésére is?[5]

Baumgarten Ferencz, A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal Századok 1906. évf. 389. és kv. l.

[3] *Rajner Lajos* idézett munkájában egyáltalán kétségbe látszik vonni Szent István apostoli követségét; és kezdettől fogva az electio canonica érvényben létét vitatja. V. ö. id. m. I. k. 413. s köv. l.

De annyi kétségtelen, hogy királyaink később is gyakorolták a nagyobb egyházi javadalmak adományozását. II. Géza volt az, a ki Lukács esztergomi érsek tanácsára megigéri, hogy a pápa tanácsa vagy hozzájárulása nélkül a püspököket sem letenni, sem áthelyezni nem fogja. III. István 1169-ben kiadott oklevelében megújítja ezt az igéretét,[6] hozzátéve még azt is, hogy a királyi monostorok prépostjait és apátjait sem fogja ezentul kénye-kedve szerint letenni, hanem csak kánonszerű eljárás alapján.

Ez az első pozitiv adat, mely a magyar királyok szabad javadalombetöltési jogának korlátozásáról tanuskodik, habár még III. Istvánnak ebből az okmányából sem lehet következtetni, hogy ő a nagyobb egyházi javadalmak adományozásáról teljesen lemondott volna, mert ez a lemondás csakis a püspökök, a királyi apátok és prépostok áthelyezésére, illetve letételére vonatkozik.

Valószinűleg innen kezdődött nálunk a küzdelem a pápák és a királyok között. A pápák követelték, hogy az érsekségek és püspökségek a közönséges kánonjog szabályainak megfelelően a káptalanok által eszközölt kánonszerű választás alapján töltessenek be, viszont a királyok iparkodtak érvényre emelni szabad kinevezési jogukat.

E küzdelemnek az eredménye a XIII. század adatai szerint az volt, hogy a kánonszerű választás *(electio canonica)* Magyarországon is alkalmazást nyert.[7] Ennek és a

[4] *Fejér* C. D. II. 45.: Denunciamus vobis pater reverende nos legi divine subditos ac secundum eam vobis servire paratos. Unde et investituram episcoporum, hactenus a maioribus habitam, iuxta admonitionem vestram, dimisimus: et, si quem (al. si quid) in electione huiusmodi minus canonice retro actum est, de cetero, Deo volente, cavebimus.

[5] Újabban *Rajner* (id. m. 329. és köv. l.) Kálmán király lemondását és az ahhoz fűzött következtetéseket a mesék világába utalja. Sem állításait, sem bizonyítékait nem tartjuk teljesen meggyőzőknek.

[6] *Fejér* C. D. II. 181—182.

[7] A kánonszerű választás első ismert esete az 1204. évi esztergomi érsekválasztás. *Katona,* Hist. Crit. IV. 783. és köv. l. V. ö. *Dedek Cr. Lajos,* id. m. 54. és köv. l.

király szabad kinevezési jogának bizonyos összeegyeztetése jött létre, mely a királyoknak továbbra is jelentékeny befolyást biztosított a nagyobb egyházi javak betöltésénél. A kánonszerű választás és a kinevezési jog összeegyeztetéséből kifejlődött jogelvek a következők voltak:

a) A káptalan vagy monostor a kánonszerű választást csak a király engedélye alapján ejthette meg.[8]

b) A megválasztott még az egyházi megerősítés előtt tartozott magának a királynak bemutatni és megválasztásához a király hozzájárulását kieszközölni *(assensus regalis)*.[9]

c) Ha a káptalan vagy királyi monostor a király előtt nem kedves egyént *(ingrata persona)* választott, akkor az a javadalmat el nem foglalhatta.[10]

Vajjon a királyok általában gyakorolták-e a kijelölési jogot olyképpen, hogy a káptalan vagy a királyi monostor csak a király által kijelöltek sorából választhatott? Ezt a forrásokból eldönteni nem lehet, de hogy a királynak jogában állott a kijelölési jogot fentartani és a megválasztandóban bizonyos, a kánonokban elő nem írt kellékeket is megkívánni, azt az egri püspökség kiváltságlevele bizonyítja, mely szerint egri püspökké a királyi hármas kijelölés alapján csak nemes származású jogtudós egyén volt választható.[11]

A kánonszerű választás életbeléptetése nálunk nem szüntette meg a király kinevezési jogát, hanem csak korlátozta azt, és úgy lépett életbe, mint a királytól adott jogi kedvezmény, nem pedig mint általános egyházjogi követelmény. Kitünik ez abból, hogy úgy a választás megejtéséhez, mint a választandó személyére nézve a király hozzájárulását ki kellett kérni, valamint abból is, hogy a káptalanoknak adott kiváltságlevelekben a főpapválasztási jogot a király külön adományozza, a mire nem lett volna szükség a közönséges egyházjog szabályai szerint.

A megválasztott és a királyilag megerősített püspök azonnal átvette a megye kormányzását és a püspökség javait;

[8] *Fejér* C. D. II. 451. IV. 1. 215. *Theiner*, Vet. Mon. Hist. I. 232. 233. 193.

[9] *Fejér* C. D. II. 404.

[10] *Fejér* C. D. II. 447. IV. 3. 497.

[11] *Fejér* C. D. V. 1. 156. „nullus alius possit eligi in episcopum, nisi nobilis genere et juris peritus . . . de tribus praesentatis per dominum regem".

electus episcopus-nak nevezte magát mindaddig, míg Rómából a megerősítés megérkezett.

A királyi monostorok apátjainak és prépostjainak meg erősítését a XII. század végéig az esztergomi érsekek gyakorolták, a mikor ezt a jogot III. Incze pápa Imre király kérelmére a szentszéknek tartotta fönn,[12] de már ő részben visszabocsájtotta a megerősítési jogot az esztergomi érsekre. Ezen idő óta a királyi monostorok prépostjainak és apátjainak egyrésze közvetlenül a pápa, másik nagyobb része pedig az esztergomi érsek alatt állott.

A pápáknak ilyképpen sikerült bizonyos korlátok között a kánonszerű választást Magyarországon is érvényre emelni és ezáltal a királynak az apostoli követségből folyó jogait mindinkább megszorítani. A pápák a XIII. század folyamán már mind sűrűbben avatkoznak be Magyarország egyházi ügyeibe. Míg azelőtt az egyházi és világi hatalom a király apostoli követsége következtében egy kézben összpontosult, addig most ez a két hatalom nálunk is mindinkább elválik és harczra kél egymással. A pápák nem veszik többé figyelembe a magyar király apostoli követségi jogát, rendkívüli követeket küldenek nemcsak azért, hogy itt az egyházi érdekeket megóvják, hanem hogy általán a visszaélésre hajló királyi hatalommal és a birtokaristokratiával szemben az ország lakóit védelmezzék.

Az egyház befolyásának, politikai szereplésének fokozatos emelkedése, a mi különösen II. Endre, IV. László és III. Endre korában mutatkozik, maga után vonta, hogy az egyház hatalmi köre tágult, az általa élvezett kiváltságok is mindinkább szaporodtak és mind terjedtebb magyarázatot nyertek.

De nemcsak az egyház hatalmi köre tágult általában, hanem egyes főpapok s újabb, különös kiváltságok birtokába jutottak. Így leginkább az esztergomi érsek, a ki kezdettől fogva a magyar egyház első főpapja volt, s az maradt későbben is, midőn a kalocsai érsekek erős támadásokat intéztek az esztergomi érseki szék primátusa ellen. Királyaink ismételten kijelentik, hogy az esztergomi egyház a többiek anyja, tanító mestere és mint ilyennek különös előjogokkal kell bírnia.[13] A pápák szintén hozzájárultak ehhez a felfogáshoz.

[12] *Fejér* C. D. II. 404.

[13] *Fejér* C. D. II. 274—276. 324. 416. III. 1. 31. III. 2. 224. IV. 1. 151, 161,

Az esztergomi érsek előjogához tartozott a király koronázása és a királyi család részére a szentségek kiszolgáltatása. Az esztergomi érsek joghatósága alatt állanak a királyi prépostságok és apátságok, valamint a püspöki joghatóság alól kivett plébániák és az új telepítések.

A királytól nyert és többször megerősített kiváltságlevelek szerint a pénzveréshez tartozó formák és műszerek az esztergomi érsek felügyelete alatt állanak s ezért ő minden kivert márka ezüst után egy *pondus*-t ($^1/_{48}$ részt) kapott. Továbbá míg neki a királyt illető bányabérből *(urbura)* tized járt, addig a birtokain lelhető nemes ércztelepek után a bányabér egészen őt illette.

Az esztergomi érsek uradalmai egyrészt teljes immunitást élveznek, másrészt a nemesek birtokaikat akár élők között, akár halálesetre, szabadon adományozhatják királyi engedelem nélkül az egyháznak, valamint annak szolgálatába állhatnak.

3. §. A káptalanok jogállása. A király egyetemes kegyúri joga (ius patronatus universale).*

A káptalanok jogállásában és gazdasági helyzetében a XII. század folyamán nevezetes változás állott be. Kezdetben nálunk is úgy, mint a nyugati államokban, a püspöki székhelyen lakó papság, a káptalan tagjai, a püspökkel közös háztartásban éltek, monostori életet folytattak. A püspök volt kizárólag a székesegyházi vagyonnak ura és kezelője, ő látta el ezen vagyon jövedelméből az egyház és a papság szükségleteit.

A XII. század közepe táján a káptalanok közös életmódja, a monostori élet megszünik. A püspökök, majd később a káptalan tagjai külön háztartást vezetnek. Ezzel kapcsolatosan a székesegyház vagyonát felosztják a püspök és a káptalan között. A káptalanok, mint testületek, külön vagyon-

V. 2. 150. 367. V. 3. 158. *Wenzel* IV. 310. *Knauz*, Mon. Strig. I. 186. 277. 328. 406—7. 436. 487. *Theiner*, Mon. Hist. I. 93. 139. 222.

* *Irodalom: Timon Á.*, A városi kegyuraság Magyarországon 1889. *Kollányi Ferencz*, A magyar kath. alsó papság végrendelkezési joga 1890; A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története 1896; A magán kegyuraság hazánkban a középkorban 1906. *Békefi Remig*, a magyarországi káptalanok megalakulása 1901.

jogra tesznek szert, a püspököktől vagyonilag önálló testületekké lesznek.[1]

A vagyoni önállóság kivívása a káptalanokat szabad birtokjog alapján közjogi önállósághoz, politikai szerepléshez juttatja. A káptalanok ettől az időtől kezdve mind nagyobb szerepet játszanak közéletünkben és a beléjük helyezett bizalom következtében a jogrendnek hatalmas támaszaivá lesznek. A birtokjogi önállóság kivívásával egyidejűleg a káptalanok királyi kiváltság alapján közhitelű pecsétet kapnak s ez alapon hiteles helyekké lesznek. Egyrészt a magánosok között kötött jogügyletekről közhitelű pecsét alatt okmányokat állítanak ki, másrészt bizonyos birói cselekmények végzésénél, mint az idézés, birtokbaiktatás, próbák végrehajtása stb. szükségképpen közreműködnek, a mint azt már az 1231 : 21. t.-cz. előírta.[2]

A káptalanok kétfélék: székes- és társaskáptalanok. Az előbbiek a püspöki székhelyen, a székesegyház mellett működő papi testületek; az utóbbiak valamely vidéki városban — hol állandóan több egyházi személy tartózkodott — alakult papi testületek a prépost vezetése alatt. Habár ilyen társaskáptalan a püspöki székhelyen is alakulhatott, t. i. azokból a papokból, kik nem a székesegyháznál *(ecclesia cathedralis)*, hanem valamely más egyháznál voltak elfoglalva, a mint ezt Esztergom példája tanusítja.

A káptalani *stallum*-okat az illető érsek, püspök vagy világi prépost töltötte be, de nem saját jogánál fogva, hanem, a mint későbbi adatok bizonyítják, királyi felhatalmazás alapján. Mert a magyar király akkor is, midőn az apostoli követségéből folyó jogainak egy részét már elvesztette, valamennyi egyháznak és egyházi intézetnek kegyura maradt *(Universarum ecclesiarum regni Hungariae patronus)*.[3]

[1] *Békefi Remig*, id. m. Kath. Szemle 1901. évf. I., II. és III. füzet.

[2] „Et quia multi in regno leduntur per falsos prestaldos, citationes vel testimonia eorum non valeant. nisi per testimonium diecesani episcopi vel capituli. nec falsificatus prestaldus possit se iustificare nisi eorundem testimoniis, in causis vero minorum, vicinorum conventuum vel claustrorum testimoniis", *Endlicher* 432. 1. 1290: 5. Item nullus sine testimonio, capitulorum vel conventuum ad presenciam curialium vel vicecomitum citari possit. Hogy a káptalanok már előbb is közreműködtek, l. pl. az erdélyi káptalan jelentő levelét határjárásról 1176. évből. *Wenzel* I. 73—65.

[3] *Fejér* C. D. IV. 3. 145. 1263. év. Lásd még *Wenzel* VII. 70.

Ezt az egyetemes kegyuraságot *(ius patronatus universale)* a pápai követség kifolyása gyanánt kell tekintenünk,[4] mert a közönséges egyházi jog szerint ilyen általános, illetve egyetemes kegyúri jog nem illeti meg a királyt, miután a kegyuraság alapját merőben az egyházalapítás képezi és pedig a királyi hatalomtól teljesen függetlenül. Sőt, a székesegyházaknál, érsekségek- és püspökségeknél még alapítás esetén sem igényelhető a kegyúri jog, nevezetesen annak legfontosabb alkatrésze, a kijelölési jog, hacsak azt külön pápai kiváltság nem biztosítja.

Nálunk azonban a királyok úgy a székes,[5] mint a többi egyházak fölött kegyuraságot, illetve főkegyuraságot gyakorolnak olyképpen, hogy a magánkegyuraság is a király egyetemes kegyúri vagy főkegyúri jogával szoros alárendeltségi viszonyban áll, a mely függőségi viszony nem is magyarázható másként, mint csak úgy, hogy a magánkegyúraságot a királyi főkegyuraságból eredőnek tekintették.

Ez is olyan jogfejlődés, melynek hasonmását a többi államokban nem találjuk, mert az általános egyházjog szerint az alapító, illetve kegyúr az ő jogait a királytól teljesen függetlenül szerzi meg és gyakorolja; ránézve csakis a kánonok irányadók.

A király, mint egyetemes kegyúr, Magyarországon felügyeleti jogot gyakorolván a magánkegyurak felett, mulasztás esetén a magánkegyurakat megfoszthatja kegyúri joguktól és az ilyképp elvett kegyuraságot újból másoknak adományozhatja. A monostorok részére kegyurakat rendel, valamint egyáltalán a magánkegyuraság alatt álló egyházakon kívül bármely egyház fölött a kegyuraságot szabadon adományozza. Felügyel arra, hogy a kegyurak kellő időben gyakorolják a kijelölési jogot, mert ha nem teszik, ez a jog a *devolutio* alapján a királyra száll.

Ha a kegyúri jog vitássá vált, a király előtt kellett azt

[4] L. az egyetemes kegyuraság elméletének kifejtését és megállapítását *Timon*. A városi kegyuraság Magyarországon. 6. és kv. l.

[5] A veszprémi püspök egyik birtokát 1239-ben a király, mint kegyúr, engedélye mellett adja el: „impetrata a nobis licencia, *tamquam a patrono*“ *Wenzel* VII. 70. — Mátyás 1458. évben a nyitrai püspökség feletti kegyuraságot az Országh családra ruházta. Orsz. levélt. D. O. 15245.

igazolni, mert az ítélkezés joga kegyúri perekben a királyt illeti. Magánosok kegyuraságot csak királyi engedély mellett szerezhetnek és a már megszerzett kegyuraságot csak királyi megerősítés mellett bocsáthatták át másokra.[6]

A király ezen egyetemes kegyúri joga képezi alapját nálunk a városi kegyuraságnak. A városi községeknek ezen időben még nincs szabad földtulajdonuk és így nem a szabad birtokjog alapján tett alapítás útján szerezték meg a kegyuraságot, hanem királyi kiváltság alapján. A városi kegyuraság hazánkban eredetére nézve a királyi főkegyúri joggal közvetlen kapcsolatban áll, arra támaszkodik.

A középkorban általában szokássá vált, hogy a kegyurak az elhunyt javadalmasok hagyatékát lefoglalták, különösen a fejedelmek birtokba vették a nagyobb egyházi javadalmak uradalmait. E szokásból fejlődött ki a *ius spolii*, mely ellen az egyház erős és hosszas küzdelmet folytatott.[7]

Nálunk már a Kálmán alatt tartott első esztergomi zsinat 12-ik pontja[8] szerint a püspökök szerzett vagyonuk egynegyed részéről intézkedhetnek, háromnegyed részt pedig az egyházra tartoznak hagyni.

Ennek daczára az *ius spolii*-t a királyok nálunk is gyakorolták, mutatja ezt III. István fentebb idézett 1169. évi okmánya, melyben azt is megigéri, hogy a megüresedett egyházi javadalmak kezelését egyházi férfiakra bizza, kik a jövedelmeket egyházi és kegyes czélokra fordítják; ő pedig nem fogja ezen jövedelmeket lefoglalni, csak ellenséges támadás vagy a legsürgősebb szükség esetén.

Valószinű, hogy a XIII. század folyamán ismét dívott a *ius spolii*, a mit bizonyít az 1298. évi decretum következő tilalma:[9] „Régtől fogva megállapítottnak nyilvánítjuk, hogy üresedés esetén az egyházak javait és birtokait sem a király, sem küldöttei, sem azok, kik magukat a püspök emberének mondják, el ne foglalják, ki ne fosszák, meg ne károsítsák; hanem, ha valamely főpap végrendelet nélkül halna el, javai az ő egyházának jussanak.“

[6] L. pl. *Fejér* C. D. IV. 1. 294. IV. 2. 461.

[7] V. ö. *Kollányi* F. id. m.

[8] Episcopus si tres partes de aquisitis ad utilitatem ecclesie contulisse videtur, liceat ei agere de quarta quod voluerit. *Endlicher* 352. l.

[9] 1298 : 26. és 27. t. cz. *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. 122—123. l.

4. §. A nem keresztény hitfelekezetűek jogállása. A zsidók és a mohammedánok.

I. A zsidók a nyugati államokban származásuknál és vallási minőségüknél fogva sehol sem élvezték a közönséges jog védelmét; mint idegenek sem a törzsi, sem később a területi jogok védelmében nem részesültek. Ez képezi kiindulási alapját a királyok védelmezési jogának.

Kezdetben a zsidók közül csak egyesek kaptak a királytól védelmi kiváltságot, majd később az összes zsidóság. Az általános zsidóvédelem, mint különös királyi jog, a frank birodalom bukása után fejlődött ki. Németországban IV. Henrik 1103. évben kelt békebiztosító levele (*Landfriede*) mondotta ki először, hogy a birodalom területén lakó zsidók a királyi béke védelme alatt állanak.[1]

A király védelmébe fogadott zsidók a királyi kincstár részére adót fizettek s ez alapon I. és II. Frigyes császárok zsidó privilegiumai őket a királyi kamara szolgáinak (*servi camerae regiae*) nevezik és a zsidóvédelmezési jog hasznothajtó királyi joggá, regáljoggá változott át, mely szintén adományozás tárgyát képezhette.

Nálunk először Szent László, majd Kálmán intézkedik a zsidók jogállásáról. Az előbbinek intézkedései negativ természetűek, csakis az egyház által követelt megszorítások biztosítására vonatkoznak, de a zsidók jogállását pozitiv irányban nem szabályozzák. Az 1092. évben tartott szabolcsi zsinat csak annyit mond, hogy a zsidók keresztény nőt házastársul nem vehetnek, keresztény rabszolgákat nem tarthatnak és a keresztény ünnepeken a munkától tartózkodni kötelesek.[2]

Kálmán nemcsak megujította a keresztény rabszolgák tartására vonatkozó tilalmat, hanem kiterjesztette azt olyképpen, hogy a zsidók egyrészt keresztény cselédséget sem tarthatnak, másrészt keresztény rabszolgákkal kereskedést nem űzhetnek; ellenben birtokokat szerezhetnek ugyan, de ők maguk csak püspöki székhelyen lakhatnak.[3]

[1] V. ö. *Stobbe:* Die Juden in Deutschland während d. Mittelalters 1866

[2] Decr. St. Ladislai I. 10. és 26.

[3] Decr. Colomani I. 74. 75. II. 1. Synodus Strig. prior 60. *Endlicher* 356. l. Ezen tilalmak jelentőségéről *Pauler,* id. m. I. 217—218. l. és 331-ik jegyzet.

Ezenkívül Kálmán külön kiváltságlevelet is adott ki részükre, a melynek, úgy látszik, csak egy töredéke maradt ránk s a mely mint az ő zsidótörvénye (*lex de Judaeis*) ismeretes.[4] A zsidók jogállásáról azonban e töredék nem intézkedik tüzetesebben, hanem csak a keresztény és zsidó között kötött kölcsön és adásvételi szerződésekre vonatkozó szabályokat tartalmazza. Annyiban e szabályok mégis nagyobb jelentőséggel bírnak, mert belőlük azt látjuk, miszerint ekkor már nálunk is érvényre emelkedett az a jogelv, hogy zsidó ellenében egyedül keresztény tanukkal bizonyítani nem lehetett, hanem zsidó tanukra is volt szükség, valamint megfordítva keresztény ellen sem lehetett egyedül zsidó tanukkal bizonyítani; ezért a jogügyletek megkötésénél mindkét hitvallású tanuk alkalmazandók.[5]

II. Endre korában a zsidók és a szerecsenek (izmaeliták), mint a királyi kincstár kezelői és bérlői ellenszenvesek voltak a nemesség előtt; miért is az aranybulla 24-ik czikke, valamint a későbbi decretumok kizárták őket a királyi tisztségekből. Továbbá II. Endre a beregi egyezségben megújítván a keresztény rabszolgák tartására vonatkozó tilalmat, megigérte azt is, hogy az egyház kivánalmához képest gondoskodni fog arról, miszerint a zsidókat és a szerecseneket bizonyos jelvény különböztesse meg.[6]

E tilalmaknak azonban nem volt kellő foganatjuk, habár az egyház azok megtartását folyton sürgette és az 1279. évi budai zsinaton újból szigorúan előírta.[7]

IV. Béla ellenfelének, Frigyes osztrák herczegnek példáját követve 1251. évben nevezetes kiváltságlevelet adott ki a zsidók részére, mely a mohácsi vészig a zsidók jogállásának

[4] *Endlicher*-nél 270—271. l. — L. e törvény fordítását és magyarázatát *Helmár Á.,* A magyar zsidótörvények az Árpádkorszakban 8—9. l. *Kohn S.,* A zsidók története Magyarországon 72—76. l.

[5] A frank birodalomban ezt a jogelvet már I. Lajos zsidóprivilegiumai emelték érvényre. *Brunner,* Rechtsgeschichte I. 275—276. l. A későbbi korra nézve *Stobbe* id. m. 151—153. és 256—262. l. — Ez a jogelv a kánonokkal ellentétben állott: Decr. Gratiani C. 2. qu. 7. cap. 25. és 26.

[6] 3. pont. Item faciemus, quod Iudei, Sarraceni seu Ismaelite, de cetero certis signis distinguantur et descernantur a Christianis. *Endlicher* 437. l.

[7] Az egyház panaszai és sürgetéseire nézve lásd pl. *Fejér* C. D. III. 2., 49., 50., 242., 243., 295., 349., 368., 375. A megkülönböztető jelvényről a budai zsinat 125-ik pontja intézkedik. Történelmi tár 1881. évf. 543. és kv. l.

alapját képezte, s a mely méltán a zsidók aranybullájának nevezhető.[8]

Az alapelv, a melyből a kiváltságlevél rendelkezései kiindulnak, az, hogy a zsidók nem a közönséges jog, hanem a király különös védelme alatt állanak. Ehhez képest a zsidó személye és vagyona ellen intézett támadás a király jogkörének megsértése, mely a rendesnél súlyosabb büntetést von maga után, mert a tettes nemcsak a sértett félnek, hanem a királynak is elégtételt adni tartozik.[9]

A zsidók azonban a király e különös védelme következtében a királyi kamara szolgái lettek. Személyük és vagyonuk a királyi kincstár tulajdona. Míg egyrészt a királyi kincstár részére adót fizetnek, addig másrészt vagyonuk megtámadását a kincstár fosztogatása gyanánt tekintették: *ut violator camerae nostrae graviter puniatur.*[10]

A zsidók kiváltságos jogállásuk következtében úgy büntető, mint polgári peres ügyeikben külön bíróságok alatt állottak. Az egymás közötti kisebb ügyeiket, valamint a keresztények által ellenük indított pereket nem a városbíró, hanem a király által kinevezett z s i d ó b í r ó *(iudex iudeorum)* intézte, a ki azonban csak akkor járhatott el, ha a sértett fél nála panaszt emelt[11] és akkor sem egyedül ítélt, hanem a zsidók egymás közötti pereiben a vallásos jellegű bíróság, a „zsidó-iskola" meghallgatása mellett,[12] ha pedig keresztény perelt zsidó ellen, akkor keresztényekből és zsidókból választott esküdtbírák meghallgatásával.

Minden fontosabb ügyük, nevezetesen a súlyosabb bűntettek, a közvetlen királyi bíróság elé tartoztak, a midőn felettük rendszerint a kanczellár, ha pedig a zsidót főbenjáró bűntettel vádolták, maga a király ítélt;[13] és a zsidók csak

[8] L. a kiváltságlevelet *Endlicher* 473—477. l.

[9] Bizonyítják ezt az 1251. évi kiváltságlevél 9., 10., 11. és 20-ik pontjai.

[10] L. a kiváltságlevél 29-ik pontját.

[11] 21. pont. Item iudex Iudeorum nullam causam ortam inter Iudeos in iudicium deducat, nisi per querimoniam fuerit invitatus.

[12] L. e kiváltságlevél 30-ik pontját és a zsidó iskoláról az ú. n. béthdinről *Kohn S.* id. m. 109. és 148. l.

[13] 8. Item si Iudei de facto inter se discordiam moverint aut guerram, iudex civitatis nostre nullam sibi iurisdictionem vendicet in eosdem, sed nos aut summus noster cancellarius iudicium exercebit, si autem reatus vergit in personam, soli nostre persone hic casus reservabitur iudicandus.

ilyen esetekben, csakis akkor, midőn ügyükben a király döntött, tartoztak a Mózes törvénye szerinti nagy esküt *(rodale)* letenni.[14]

A királyi hatalom a zsidók vallási kultuszát is különös védelemben részesíti. Halottjukat szokásuk szerint szabadon szállíthatják egyik városból a másikba s ezért vámot nem fizetnek. Ha pedig valaki a zsidó iskolát (zsinagógát) meghajigálja, a zsidó bírónak egy és fél márkát fizet.[15]

Az 1251. évi kiváltságlevél a kölcsönszerződéseknél a Kálmán által előírt szigorú formákat tanuk és okirat alkalmazását többé nem kívánta; ellenben azt a jogelvet, hogy keresztény zsidó ellenében csak úgy tanuskodhatik, ha zsidó tanu is van, fentartotta.[16] Továbbá biztosította azt is, hogy az országban mindenütt szabadon kereskedhetnek, senki őket jöttükben, mentükben nem háboríthatja és árúikért ugyanolyan vámot fizetnek, mint azon város polgárai, melyben tartózkodnak. A kamatvételt a kiváltságlevél megengedi és biztosítja; de a kamatmaximumot nem állapította meg, nem vette át a Frigyes-féle kiváltságlevél idevágó pontját, mely igen magas kamatlábot állapított meg.[17]

A zsidók úgy Kálmán decretuma, mint az okmányok tanusága szerint ingatlant szerezhettek.[18] IV. Béla kiváltságlevele azonban csak arról szól, hogy nemesi ingatlan zsidónak zálogul leköthető, a midőn a király a zálogul lekötött ingatlan birtokát és használatát biztosítja, de csak addig, a míg keresztény akad, a ki azt magához váltja. A zsidó hitelező azonban a birtokon lakó keresztények felett joghatóságot nem gyakorolhat.

Az utolsó pont, mely a városbírót *(iudex civitatis)* elmozdítással fenyegeti, ha nem a kiváltságlevél értelmében járna el, eléggé tanuskodik arról, hogy a zsidók városokban és nem elszórtan falukban laktak. A városi polgárokkal egyenlő szabadságot élvezték, ellenben a terhek viseléséhez eleinte nem

Fejér C. D. III. 2. 140. 271.; IV. 1. 272.; IV. 2. 283—284.

[15] L. a kiváltságlevél 13. és 14-ik pontját.

[14] L. 1—7. pontokat.

[17] L. a 22. és 26-ik pontokat. A kiváltságlevél a kamatot mindig *pená*-nak és nem *uzura*-nak nevezi. Az osztrák kiváltságlevél szerint az évi kamat körülbelül 190%. V. ö. *Pauler* id. m. II. 250. l.

[18] *Fejér* C. D. III. 2. 140. 271.; IV. 1. 1. 272.; IV. 2. 283—284.

járultak, de már Nagy Lajos a pozsonyi zsidókat erre is kötelezte.[19]

Végül a IV. Béla és V. István korabeli pénzek zsidó felírásai, valamint az okmányok arról tanuskodnak, hogy az aranybulla tilalma daczára a zsidók királyi tisztséget viseltek és a pénzverés körül jelentékeny szerepet játszottak.[20]

II. A m o h a m m e d á n hitvallásúakat a források izmaelitáknak vagy szerecseneknek *(ismaelitae, sarraceni)* nevezik.

A honfoglalás alkalmával és után a kabarok és a később beköltözött bolgárok lehettek azok, kik a mohammedán hitet vallották, mert a kazarok és a bolgárok már a IX-ik században részint zsidók, részint mohammedánok voltak.[21]

Az általános hittérítés alkalmával Szent István ezeket is meg akarta téríteni, de úgy látszik makacsul ragaszkodtak vallásukhoz, mely már sokkal fejlettebb volt, mint a magyarok sámán vallása; és ha felvették is a keresztséget, újból visszatértek előbbi pogány szertartásaikhoz.

Szent László és Kálmán rendelkezései azt tanusítják, hogy a királyi hatalom bizonyos fokú erőszak használása mellett is iparkodott a mohammedánokat a keresztény hitben megtartani, illetőleg visszatéríteni s ez által a rokon népelemek egybeolvadását előmozdítani.

Erre a törekvésre vall Szent Lászlónak az a rendelkezése,[22] hogy a visszaeső izmaelitákat el kell távolítani lakhelyükről és más falukba telepíteni. Majd Kálmán meghagyja, hogy minden izmaelita falu templomot építsen s midőn az készen van, a falu fele vándoroljon ki és máshova telepedjenek, „hogy a kik az életben velünk úgyis egyfajták, Krisztus egyházában is velünk egyek legyenek".[23] Továbbá izmaelita csak magyarhoz, azaz keresztényhez adhatja nőül leányát. Ha pedig valakit rajta kapnak, hogy a mohammedán szertartásokhoz ragaszkodik, jelentsék fel a királynak és a feljelentő bizonyos részt kapjon a bűnös vagyonából.[24]

[19] *Fejér* C. D. IX. 1. 363. A jogegyenlőségről Pozsony 1291. évi kiváltságlevelének 12. pontja tanuskodik: Item Iudei in ipsa civitate constituti habeant eandem libertatem quam et ipsi cives.

[20] *Fejér* C. D. IV. 1. 174.; IV. 3. 86. *Knauz*, Mon. Strig. I. 550.

[21] *Pauler* a kabarokban a székelyeket látván, szerinte kabar, székely és izmaelita azonos. Id. m. I. 215—216. l. és Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. Hadtud. Közl. 1888. évf. 509—513. l.

[22] Decr. St. Ladislai I. 9.

[23] Decr. Colomani I. 47. *Pauler* fordítása id. m. I. 239. l.

Mindennek daczára az izmaeliták teljes megtérítése nem sikerült, mert a XIII. század forrásai igazolják,[25] hogy még akkor is jelentékeny számmal lehettek. Az aranybulla 24-ik czikke éppen úgy kizárja őket a királyi pénzügyi tisztségekből, mint a zsidókat.

[24] Decr. Colomani 46—49.

[25] L. *Jakut* arab geographus tudósítását *(Hunfalvy*, Ethnographia 335—336. l.) és *Fejér* C. D. III. 1. 312—313.

